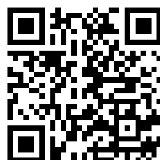

Dirett. Franceschi

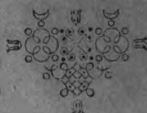
ZEMLJOPIS

POKRAJINAH

ILIRSKIH

od

Dragutina Seljana.

DIO I.

ZEMLJOPIS

POKRAJINAH

ILIRSKIH

ILITI

OGLEDALO ZEMLJE,

NA KOJOJ PRIBIVA NAROD ILIRSKO-SLAVJANSKI SA OPISANJEM BERDAH, POTOKAH, GRADOVAH I ZNATNIIH MĚSTAH POLAG SADANJEG STALIŠA, S KRATKIM DOGODOPISNIM DODATKOM I PRILOŽENIM KRAJOBRAZOM ILITI MAPOM

od

Dragutina Seljana.

Ad consilium de republica dandum,
primum est nosse rempublicam.
Cicero.

DIO I.

(Pokrajine austriansko-ilirske.)

U ZAGREBU.
Tiskom k. p. ilir. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja.
1848.

Domorodni čitatelju!

Pobudjen prirodjenom k premiloj domovini ljubavju, počeo sam već prie několiko godištah; to jest, odmah početkom razvitka premile i jedino spasonosne naše ilirske sloge misliti: što i kojim bi načinom, ako i polag malahnih vlastitostih, ipak priměrno poslovici: »*kamen do kamena palača, zèrno do zèrna pogača*« — premilomu mojemu rodu korist i žertvu kakvu priněti mogao. — Tako mislećemu, kako bi bratji mojoj ilirskoj najviše prudio, padne mi na um pitanje: Tko li su ova moja bratja i koje světa strane zauzimaju? Pitanje to pobudi u meni ujedno i želju, da se upoznam najprie i to potanko s bratjom mojom. — Kako bo da cěniti, ljubiti i svimi silami podupirati mogu ono, što još ni nepoznam, kako se mogu žèrtvovati i cělim mojim bitjem posvetiti onomu, što mi je slabo poznato ili posve strano? —

Zemljopis i do njega dogodovština najpoglavitii su predmeti, pomoćju kojih možemo jedino u čověčanskom družtvu s uspěhom naprědovati, okolnosti sadašnjosti i prošastnosti temeljitie razuměti i odtuda poněšto u budućnost pogledati. Po ovih bo znanostih

upoznajemo se s položajem čověčanstva, njegovim razvitkom i u obće cěloga světa stanjem, a na poseb domovine naše i zemlje one, u kojoj ugledasmo pèrvi put sunce, s kojom su uspomene na našu mladjanu dobu skopčane, gdě naši praotci pokopani leže, i gdě pèrve zvuke materinskoga sladkoga jezika čusmo! Ove su znanosti ne samo koristne, nego i tako neobhodno potrěbite, da bez njih ni najmanje nemožemo u cěni čověčanstva, razvitku uma, rěčju: u prosvětjenosti našoj naprědovati.

Odtuda je moja već od početka razvitja narodne naše literature najsladja bila zabava, da vidim, gdě obitava oni narod, koi sa mnom istim jezikom govori, koji sa mnom iste predje i otce, iste děde i praděde imenuje svojimi, sa mnom isto tako njihovim se junačtvom od najstariih vrěmenah ponosi, po kojega žilah ista teče kèrv i u kojega čistih pèrsih gori isti oganj ljubavi i na jedno s mojim teži! Da daklem vidim, gdě je naš narod ilirski, gdě su naša bratja, naše sestre, koje rodi ista majka Slavia, gdě obitavaju na tom zemljokrugu i gdě svoj imadu stan: ovo su najsladja raskošja, ovo su najugodnia izpitivanja, ovo su uzhitjenja pune moje do sada bile zabave. —

To mi povod dade, da (kako sam već u mojoj prie izdatoj obećao knjižici) obširnii izdělam zemljopis i koliko uzmogu moje sile, da narodu u ovom najvažniem predmetu i sve ostale za sada narodne izobraženosti temelju točnia razloženja i tako rekuć kip i ogledalo njegovoga bitja predložim. —

Više već godištah prodje, odkako sam ovim važnim predmetom baveći se upotrěbljavao sva srědstva, koja u ruke dobiti mogoh, i sve izvore stariih i naj-

noviih spisateljah; i da koliko je moguće točnie izvedem ovo, oprosio sam někoje u različitih stranah premile i prostrane naše Ilirie obitavajuće domorodce, da dělo ovo kao obće narodno i svakoga iskrenoga domorodca tičuće se privatnimi svojimi od različitih predělah dopisi podpomognu i tako da se ukupnimi silami polag poslovice: »*svi za jednoga, jedan za sve*« neuztegnu poněsto prinesti; šta zaista i učiniše. —

Dělo će ovo osim zemljo- i městopisnih predmetah, koliko je moguće bilo za sada što točnie, imati takodjer na kratkom dogodovštinu od svake posebne pokrajine i znamenitieg preděla iz najstariih od davne prošastnosti vrěmenah, znamenitiih slučajah, bojevah i na kratkom sudbine, koje pretèrpi do najnoviih današnjih vrěmenah. Da tako domorodni čitatelj za zadobljenim zemljopisnim ponjatjem imati može odmah i kratko povèršno dogodovštine znanje istoga preděla, tako da si za jednim i drugim sebi poznatim predmetom može saveršenii sud i dublje znanje laglje pribaviti. K ovom pridajem kod znamenitiih gradovah osobito po južnih stranah njihove bojeve, obsèdjenja i pretèrpljene sudbine, kao takodjer pripetjenjah godine pouzdano nepropuštjam primetiti. Zatim napominjem svake pokrajine stališ prosvětjenja, stanje fabrikah, rukotvorja i ostalih zanatnih i umětnih proizvodah, rěčjom: sve nastojim navesti, šta čitatelju domorodnom, koliko je moguće, podpuno poznanje premile domovine podati može. —

Opisanje pako pokrajinah slědećim će redom biti. **Dio I.** *Austriansko Ilirske pokrajine:* 1) Koruška i Štajerska. 2) Gorica i Krajnska. 3) Istria i Dalmacia. 4) Horvatska, Slavonia, Banat i Bačka. —

Dio II. *Tursko Ilirske pokrajine i Cernagora.* 1) Bosna i Bugarska. 2) Serbia 3) Cèrnagora. 4) Albania. 5) Tracia i Macedonia. —

Što je naš narod tako duboko upropastilo, biahu: *Razpra, nesloga* i *medjusobna nenavist;* ove tri nesrětne vlastitosti, koje Herodot već praotcem Slavjanah Scitom pripisuje, uzrok su, da se narod ovi, od svih na světu najveći, unutarnjom razprom neprestano raztèrgan, još sveudilj pravo i svojoj veličini priměrno podići ne mogaše. — Da nije stara Iliria u posebna vladanja razkomadana, nenavistjom i medjusobnim borenjem razděljena i raztèrgana bila, da su puci, koji većom stranom u današnjoj južno istočnoj Europi živu, kako što su kèrvjom i jezikom, isto ljubavjom i slogom jedno bili, zaista se nebi tursko-aziatska sila nikada bila u ove krajeve nastanila, već sloga bi svako barbarstva nasèrtanje odtěrala i od tolikih po tom Europu oslobodila suzah. — Nu providnost božja hoti može biti tako; da se veliki ovi i mogućni, nu unutarnjom razprom za tolika stolětja razkomadani narod, sam vlastitim i tužnim svojim priměrom već jedan put opameti, da nesloga i razpra nikada neporodi ništa dobra, a sjedinjene sile, da su sva proizvesti kadre, i da se po tom probudi najprie na vlastito samopoznanje, zatim da gleda srědstva, koja mu prosvětu donose, izkorene pako nenavist i gèrdo koristoi častoljubje. —

U današnje doba, gdě već ostali Europe narodi slogom i ukupnim svojim radjenjem na tako visokom prosvětjenja i izobraženosti stupnju stoje, narod naš ne samo je zaostao daleko za njimi, nego i duboko zanemaren pogèrdni tudjinstva nosi jaram. —

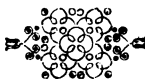
Pali smo bratjo, duboko pali!
Koi to vidi, ter s' neupali,
Ilirskog nije sisao mlěka :

Veli umni naš pěsnik *Tomo Blažek.*

Bratjo Iliri! Jugoslavjani! Horvati, Serblji! ili kojim se god jednostranim još nazivamo imenom, nu jedan jedini i isti od majke narave imamo jezik, i tako smo odlučeni za jedno po njoj, negledajmo na jednih zlotvornih, drugih slaboumnih dušmanah naših glede sloge naše mudrovanja, nepazimo na jednih lukave, drugih netemeljite nu sve nam na propast spletene zanjke. Sve to biva, jer se oni sloge, jer se razvitja, jer se pravoga prosvètjenja i odtuda umnoga gospodovanja naroda našeg boje; nego slědimo pravu našu majku narav, koja nas sve tako lèpo stvori i uměsti u jedno, koja nam dade tako krasni, lèpoglasni i ne u tolika (kao što vidimo kod drugih narodah) narèčja razděljen jezik; koja nas već do sada bogato nadari ovim, i koja nam pokaza u novie vrěme put novoga razvitja i odtuda cěloga naroda prosvětjenja duhom věka, to jest, da se probudimo i na pozorište světa stupimo. — Bacimo samo pogled na ine izobražene europejske narode i na našu dèržavnu bratju Magjare, koji se svimi silami upiru, *da svoj materinski jezik, kao inostrano bilje iz aziatskog podnebja u naše europejsko preneseno sačuvaju i uzdèrže;* kolikom ga brižljivostju njeguju i kojim ga silnim znojem od truda svojega zalěvaju i prigledaju, samo da im ono nepogine, što je njihovo od starine; a mi Europejci, mi Slavjani, u našem od najdavniih i neznanih vrěmenah prirodjenomu nam podnebju europej-

skom naše bilje, cvět naš, jezik naš slavjanski, milo naše narěčje ilirsko, koje se veoma malim trudom sačuvati i uzderžati dade, zar da propasti pustimo? O zaisto to neće junački narod Horvatski, to neće Slavonci, to neće Serblji, Slave majke sini, tò neće ostali puci ilirski dopustiti, da naš junački narod propadne i izgine.

Izdatelj.

Kratki i povèršni

PREGLED CĚLE ILIRIE.

Ime *Iliria* tako je staro, kao što je stara i dogodovština čověčanskoga pokoljenja. *Šestnaest stotinah* godištah prie narodjenja Isukèrstova nalazi se u historii to ime. Iliria se je u najstaria vrěmena uzimala u *užjem* i *širjem* smislu; u *političkom*, *etknografičkom* iliti *rodoslovnom*. Da vidimo u pèrvom, to jest u *političkom* smislu: U najstarie doba »*Illyris*« ili »*Illiricum*« zvao se je onaj kraj zemlje, koi leži na obali mora jadranskoga, medju rěkom Neretvom (Naron, Narenta) na sěveru, i Drinom (Drilon) na jugu, i graničio je sa domovinom Tribalah. I to je Iliria u najužjem smislu. Zatim se je ime ilirsko pretezalo na sve primorske narode, počemši od celtičkih Tauriskah, pa sve dole tja do Epirotah i Macedonie, a na izhodu sve do Moezie, imenito na Venete, Panone, Dalmate, Dardane, Autariate i mnoge ine. To je Iliria u *širjem* smislu, i u tom je uzimaju svi pisci po Isukèrstu do 2. stolětja. Na poslědku, kada su Rimljani granice svojega carstva do Dunava pružili (u 2. stolětju) i pokrajine svoje iznova podělili bili, spadale su na Iliriu slědeće provincie: dva Norika, dvě Panonie, Valeria i Savia, Dalmacia, dvě Dacie, Moezia

i Tracia. To razděljenje trajaše do vrěmena cara *Konstantina Velikoga.* Ovaj oddělivši dolnju Moeziu i Traciu od Ilirie na město njih dodade joj drugih sedam pokrajinah, imenito Macedoniu, Tesaliu, Akaju, dva Epira, Praevallis i Kretu. I to biaše »*Illyricum*« u *najširjem* smislu, obuzimajući dvanaest različnih pokrajinah i zemaljah. Sve ove pokrajine zvale su se jednim imenom »*Iliria Velika*« (Illyricum Magnum). Ovo je ime nastalo u IV. stolětju po Isukèrstu. U ovom smislu uzimaju Iliriu svi potlašnji pisci, imenito *Sextus, Rufus, Auctor Notitiae dignitatum imperii. Zosimus, Jornandes* i ini. Po razpolovljenju rimskoga carstva na *istočnò* i *zapadno* bi i Iliria razděljena, i jedna njezina strana pod imenom istočne Ilirie (Illyricum orientale) priklopljena je bila carstvu bizantinskómu, a druga strana pod naimenovanjem zapadne Ilirie (Illyricum occidentale) ostade pri rimskom carstvu. K ovoj poslědnjoj spadale su slědeće pokrajine: dva Norika (Noricum mediterraneum et ripense), dvě Pannonie, Savia i Valeria i Dalmacia. — Kluverio (Cluverius) pako proteže Iliriu od Francezke i Brigantinskoga jezera (lacu Brigantino) do cèrnoga mora. Tako uzete Ilirie ove su granice; cèrno, egejsko i jadransko more. Gerčka, Talianska i Němačka zemlja, k tomu Dunav rěka. I ovako uzeta Iliria u svom naručaju saderžavala je: 1. *Panoniu gornju* ili *zapadnu* pèrva Konzularska (*prima Consularis*) i Norikum zvana, ona je strana staroga Iliriuma, u kojoj danas Horvatska, Krajnska, Koruška, Štajerska, veća strana Aussrie i ovoj obližnja Ugarska leži. 2. *Panoniu dolnju* ili *istočnu*, koja se je i druga Konzularska (*secunda Consularis*) zvala, u ovoj sluti se, da je danas Slavonia, Bosna i strana Ugarske s ove strane Dunava. 3 .*Mezie* (Moesiae) obadvě, to jest: Serbsku, Bugarsku, Rasciu i Dardaniu. 5. *Liburniu* starinsku, pod kojom razuměva se sva ona zemlja, koja se od Istrie do Gerčke zemlje duž mora jadranskoga proteže, to jest: Istriu, Dalmaciu, Albaniu i Epir. Někoji i istu starinsku Daciu k starinskoj Ilirii računaju. —

Po padnutju rimskoga carstva uzimaju se pod imenom: *Velike Ilirie* sve one dèržave, u kojih Slavjani Iliri — živu, to jest sve dèržave medju jadranskim morem, Dunavom, cèrnim morem, egejskim morem i Gerčkom. I to je *Iliria* danas u *ethnografičkom* ili *rodoslovnom* smislu.

U političkom pako smislu děli se danas *Iliria* polag razlike vladanja: u austriansku, austriansko-ugarsku, tursku i cèrnogorsku Iliriu. —

Saderžava pako u sebi polag najnovie uzetoga geografičkoga razděljenja i naimenovanja, pokrajine slědeće: Korušku, Štajersku, Krajnsku, Goricu, Istriu, Dalmaciu, Dubrovnik, Horvatsku, Slavoniu, Medjimurski kotar, Bačku i Banat, Serbiu, Bosnu, Hercegovinu, Cernugoru, Bugarsku, Albaniu, Macedoniu i Traciu. —

Sve ove pokrajine pod imenom »*Velike Ilirie*« nazvane, ukupno uzete imadu slědeće granice: Od sěvera: Salcburžski kotar, němačku Štajersku, ostalu Ugarsku, zatim Vlašku i Besarabiu; od juga: more jadransko, Epir ili dolnju Albaniu, Tesaliu, egejsko i marmorsko more; od zapada: Tirol, Taliansku zemlju i more jadransko; od istoka: Erdeljsku i Ugarsku zemlju, cèrno more, kanal carigradski i marmorsko more, —

Pokrajine ove po najviše su brěgovite. Najvišje oda svih jesu: Noričke planine u Koruškoj. Najznatnie i najdalje produžene pako od svih jesu one, koje pod imenom Dinarskih planinah počimaju u Horvatskoj vojničkoj granici i svu ovu svojimi granami presěcaju, zatim protekavši kroz jednu stranu Dalmacie, unilaze u Tursku, gdě Bosnu od Hercegovine, a Albaniu od Serbie do gore Čardaka razděljuju; odkuda dalje prama istoku do Dubničke gore pružajući se granicu medju Serbiom i Macedoniom načinjaju. Zatim od ovuda medju Bugarskom i Traciom prolazeće protežu se pod imenom: Balkanskih gorah do cèrnoga mora. Vàs ovaj gorostasni i gore imenovani planinah

1*

lanac, koi se kod jadranskog mora, od Velebita započemši odtuda do cèrnoga mora, od zapada prama istoku proteže, i ovako *Veliku Iliriu* po istoj razlici podnebja u južnu i sěvernu razděljuje, nazivaju někoji zemljopisci, imenito glasoviti Balbi, *planine Ilirske;* koje naimenovanje i mi ovdě poprimismo, tèrseći se, da ih, koliko je moguće, obnarodimo.

Na zapadnoj strani more jadransko, na južnoj egejsko, a na istočnoj cèrno more, zatim u unutarnjem mnogobrojni od brodovine znatni potoci otvoraju ilirskim pokrajinam najpriličnii put za izvožnju domaćih proizvodah. Da je u ilirskih dèržavah, osobito u turskih, družbeni život, kako bi se za čověčanstvo pristojalo, uredjen; da cvatu znanosti, poljodělstvo, umětnosti i industria, u istinu narod bi ovaj polag tako od naravi prijatnoga za tèrgovinu ležaja, jedan od najsrětniih bio; nu to trěba da na blaženia vrěmena odložimo. —

Da podnebje u ovih, tako daleko pružajućih se pokrajinah i mnogovèrstno biti mora, svaki lahko uviděti može. U najvišjih planinskih sěvernih okolicah Koruške i Krajnske zrak je oštar i studen, koi naprotiv pod sèrbskim i bosanskim podnebjem toplii i ugodnii postaje bivati, i svojom blagostju u Albanii, Macedonii i Tracii proizvode već južnoga neba radja. —

Kakogod što je podnebje različno: tako je isto i plodnost ovih zemaljah različna. U obćenitom je ipak brižljiva majka narava ove dèržave svakoverstnim plodom nadarila. I polag prijatnoga naravnoga ležaja bèrdah i gorah, koje su preobilne raznimi rudami osobito u *turskoj Ilirii,* gdě da je pristojna izobraženost narodna, i veća skèrb vladarstva, da ovo blago iz njedarah zemlje vadi i medju narod prosipa: kako bi po ovih po naravi blaženih zemljah poljodělstvo, rukotvorstve, tèrgovina i industria cvala, to samo onaj dokučiti može, komu srěća čověčanska na sèrcu

leži. Nu čini se, kao da su ove zemlje odsudjene, da za něko vrěme u snu i zabitnosti počivaju, dok ih premilostiva providnost božanska opet na novi život neprobudi i k trudnomu poslovanju, na priměr drugih izobraženih děržavah, nepozove. —

Ostala plodovitost Ilirie polag različnosti podnebja istim načinom različna biti mora. Ovo ponajviše čine od zapada prama istoku pružajuće se *Ilirske planine*, tako da je gornja strana k sěveru mnogo hladnia od dolnje, koja k jugu leži. Gornja je strana ponajviše lěpimi šumami, jelovjem, hrastjem, bukovjem i ostalim děrvetjem ukrašena. Poljodělstvo se osobito južne Ugarske, Slavonie i izvan někojih planinah i klisurah, ter manje plodnih kotarah, Koruške, zapadne Horvatske, Dalmacie, Bugarske i Macedonie veoma dobro naplatjuje i svake věrsti žitak radja; najviše ipak pšenice i kukuruza. — Vino izvan gornjih stranah Koruške i někojih zapadne Horvatske po svuda rodi. Na južnoj strani ovih gorah počima lovorovo děrvo rasti, zatim ružmarin, smokve, masline i na cěloj zapadnoj strani bliže mora, kano kraju, koi je topliim podnebjem nadaren. U južnih pako stranah, kanoti: Macedonii, Albanii i Tracii izvan napomenutoga ploda, rastu takodjer naranže, limuni, mogranji (Granatäpfel), potom šafran i drugi proizvodi topliega podnebja ovdě veoma dobro uspěvaju. —

Providnost božanska nadarila je ove krasne pokrajine svimi mogućnimi narave darovi, kojimi se težko ikoja druga děržava u Europi u toj měri ponositi može; nu najkrasniega, što čověčanstvo uzdiže, što ga Bogu približava i njemu ga prilična čini *izobraženosti i prosvětjenja* neimaju. Prosvěta i razvitje uma, te izobraženost svih materialnih silah učinilo bi, da bi ovdě poljodělstvo, rukotvorstvo, umětnost, industria i od svega ovoga duša, *tèrgovina*, procvětala. Što kada se jednom po proročanstvu božanstvenoga Němca *Herdera* uvede, pokrajine naše ilirske posve će lahko ine europejske nadkriliti moći.

Pučanstvo ovih pokrajinah, koje se jednim od najstariih vrěmenah skupnim imenom »*Velikom Iliriom*« nazivaju, spada velikomu slavjanskomu do 80 miliunah brojećemu narodu. Opisuje se pako, tako u najstariih kako i u najnoviih vrěmenih od inostranih i domaćih pisaocah u obće kao narod blagonaravan, živahan, hrabar, slobodu ljubeći, pravedan, gostoljubiv i velikodušan, o kojem i naš ilirski mudrac *Dositej Obradović* veli da, ako se izobrazi, um svoj prosvěti i krěpostju se ukrasi, »*srětniega naroda* od njega *neće biti na zemlji.* — O tom će se čisto lahko čitatelj i uputiti. Narod naš neima nikakove zaslěpljive umětne i tako rekuć, pokvarene prosvětjenosti, od koje su po zlo upotrěbljenih prosvětjenja srědstvih priašnjih već vrěmenah ostali europejski narodi, gdě ih još dobro ni poznavali nisu, jer u svojemu početnom razvitju biahu; zaslěpljeni, izopačeni i na stranputna od čiste naravi načela dovedeni. Narod naš u svom naravnom stanju, kako ga još mila majka narav stvori, većinom nepokvaren je ostao, za koje stanje ostali narodi, koji su u svojoj namišljenoj prosvětjenosti (što se tako lahko izbrisati neda, kamo i naše něke namišljeno prosvětjene glave spadaju) po varkah, prevarah i neznanju hraniteljah zabludili, i više vrěmena dà věkovah trěbaju, da se natrag samo povratiti mogu. — Našemu pako narodu u svom nepokvarenom stanju, podaj sada samo srědstva prave naravne prosvětjenosti i eto ti ga ondi, gdě nijedan narod nije. —

Prosvětjenost i poglavito moralna srěća svakoga su naroda najdragocěnie blago, za kojim on najviše težiti mora, jer odtuda sve ostalo blagostanje izvire. Jedan je striliš kod svakoga naroda, s kojim sva ova padaju i rastu, i to je striliš onaj, kojemu je obćinsko puka odhranjivanje izručeno. — Neima srědstva, koje bi narod od propasti spasilo, ako se njegovi duhovnici i učitelji od cerkvah i učionicah nepoštuju. Ovo pako nemože nitko da dade, ako gori rečeni jedan i drugi striliš i sam poštovanja nebude

vrědan, ako iz njegovoga unutarnjega jasnost i dobrotvorni srěće traci dolazivali nebudu. Gdě na město prosvětjenosti, znanosti, čověčnosti, ćudorednosti, poštenja i iskrene volje za obćinsko dobro — pohlepnost, fanatizam, razkošje, skupost, lukavština, prevara predsudje i neznanost duhovnika pogèrdjuju, učitelja pako puka zametju, tamo nikakova jasnost, nikakova ljubav k onomu, što je krasno, niti išta na světu narodu nepomože, — tamo neima lěka do boljega věka. —

KORUŠKA I ŠTAJERSKA.

Budući da je cilj ovoga izdavanja one samo pokrajine i njihove kotare opisati, koji su ilirskim narodom naseljeni, zato su i u ovom dělu *od Štajerske*, samo dva južna kotara: *Mariborski* i *Celjski* uzeta, jer u ostalih sěvernih ne ilirski nego němački narod obitava. *Koruška* naprotiv uzeta je cěla; akoprem i ovdě manju jednu stranu němački (ili poněmčeni ilirski) narod zauzima, ipak sudismo, da ne bi vrědno bilo, da krasnu ovu pokrajinu na dvoje razpolovimo, budući da je ona već i u najstaria vrěmena slovenska bila, a drugo i u današnje još doba višebrojno slovenskim narodom je naseljena. Tako obadve ove pokrajine: Koruška i dva južna kotara od Štajerske ukupno slědeće granice imadu; od sěvera: Štajersku němačku i salcburžski kotar; od juga: Horvatsku, Krajnsku i Goricu; od istoka: Horvatsku i Ugarsku; od zapada: Krajnsku, Italiu i Tirol.

Cěla Koruška je visokimi planinami, koje se na dvě glavne strane razděljuju, prosěčena. Od sěvera na lěvoj strani Drave rěke prama Salcburžskoj i Štajerskoj granici leže tako zvane *Slovenske* ili *Noričke planine* (Norische Alpen, alpes noricae), koje se svojom uzmožnostju i divo

tom po cěloj gornjoj Koruškoj protežu. Planinah ovih najvišji vèrh na medji salcburžskoj, tirolskoj i koruškoj ležeći zove se: *Grossglockner*, koi polag měre carskog měrnika do 11,783 bečke stope visine imade. Visoka ova planina zvonu je podobna i polag mnenja někojih u stara se je vrěmena *Zvonikom* nazivala, kakogod što se i *Semering* u starih pismih imenuje *Semernik*, očevidno iz slovenskoga *Sěvernik*, jer najdalnju sěvernu granicu Stajerske čini i dan danas. Ova planina Grossglockner u cěloj je *Velikoj Ilirii* najviša, odkuda i izgled s vèrhà njezinoga na okolom ležeća bèrda i okolice pero opisati kadro nije; odtuda se po jasnom vrěmenu isto jadransko more viditi može. *Mali-Glockner* uzak je i težko prihodan drugi vèrh. Zatim su u ovom kutu još: *Adlersruhe* zvana planina, 10,643 parizke stope visoka, i mnoge druge od znamenite visine gore, koje ograničeni prostor děla ovoga opisati nedopuštja. — Od Grossglocknera prama istoku na salcburžkoj granici pružaju se opet mnoga druga od znamenite visine bèrda. Od ovih su najznatnia: Visoki *Ankogel*, ova věkovitim sněgom i ledom posuta i stèrmovita planina 10,131 parizku stopu visine imade. Zatim su: *Modrinske* planine (Medringer Alpen): od kojih se dva sela *Modrinja ves* (Möderndorf) nazivaju. *Visoščica* planina (Gorelica, Görlitzer Alpen), kojih glavni stan jedno u srědini Koruške polag Oževanskoga jezera ležeće i gotovo ravno dižuće se bèrdo načinja, odkuda se krasan na sve strane izgled imati može. Ovdě na obližnjoj svèrži, koja se južno od Judenburga proteže, leže *Maravske* i 5,898 stopah visoke *dravske planine*. — Na Štajerskoj opet granici leži *veliki želczni klobuk* (grosser Eisenhut) 7,680 bečkih stopah visoko bèrdo. *Slovenske* ove ili *Noričke* planine, svojim u mnogih svèržih do Drave rěke krasnim protezom, tako u plodnosti, kako i lěpoti narave čine mnoge neprispodobno lěpe doline; i zato pravedno se kazati može: nijedna dèržava austrianskoga carstva, što se lěpote naravne tiče, s Koruškom se prispodobiti nemože; i mnogi pisci po-

glavito kotar bělački, u kojem su u pokrajini ovoj najviše planine: *Švajcarskom austrianskom* nazvaše. —

Na južnoj su strani Drave *Krajnske planine* (Karnische Alpen.) Ove u glavnom svojem stanu děle se na *Ziljske planine* (Gailthaleralpen) na *Barbaci gore* i *Pleknarske planine*, prěko kojih (Pleknarskih) Julio Cezar veliku cestu u Norikum sagraditi učini; zatim na *Triglavske planine*, sa svojemi trimi visokimi klobučnimi vèrhi, od kojih najvišji do 9,300 bečkih stopah visine imade. Sěverna *Triglava* strana ima ledna bèrda i doline, nu time je priatnia opet južna njegova strana. Iz krajnskih planinah izilaze mnoge svèrži, koje se u Tirolsku, Mlětačku, Korušku i Krajnsku protežu; od ovih jedna sverž po desnoj obali Drave do Bělaka ide, gdě medju Dravom i Ziljom rěkom leži *Dobrač* planina (Villacher Alpe), koje visina prěko 8,000 stopah iznosi, i na vèrhu dvě male cerkvice, jednu slovensku drugu němačku, sazidane imade, odkuda se sva gotovo Koruška pregledati može. Planina ova leži nad Bělakom i k ziljskim se planinam priteže; od ove tamošnja narodna poslovica kaže: *Star ko Dobrač* (steinalt). Južna strana Dobrača odvalila se je pri strahovitom potresu 25. Sěčnja 1359, i 17 selah, 9 cèrkvih i 3 grada zasula. Od veće je pako dužine ona svèrž, koja iz ovih planinah opet izilazi, Savu od Drave razděljuje i u tom svojem istočnom i južnom tečaju prěči, da se dvě ove rěke do tja u Slavonii nesjedine. U ovom su redu *Polana* i glasoviti *Velb*, (Lebelj, Ljubalj ili Loibl), koja poslědnja planina 5477 bečkih stopah visine imade; bèrdo je ovo od južne Krajnske strane stèrmo i golo, nu tim je lěpše na sěvernoj koruškoj strani, gdě krasnimi svojimi bèrdi i dolinami, iz kojih mnogi gorski potoci izviru i jedan se osobito lěp vodopad načinja, prelěpe někoje prizore predstavlja.

Od Štajerske u obće trěba da se znade, da je gornja Štajerska (němačka), mnogo brěgovitia i oštriega zraka od dolnje (ilirske). U ovoj od bèrdah znatnia je jedna

svèrž iz *Slovenskih planinah*, koja iz gornje Štajerske dolazi i medju Murom i Dravom u južno-istočnom tečaju do Medjimurja se proteže. — Na južnoj pako strani Štajerske, medju Dravom i Savom jesu svèrži Krajnskih planinah, koje iz Koruške dolaze, medju dvěma ovima rěkama protežu se i tako sjedinjenje ovih prěče. Glavni ovih planinah stan jesu: *Pogorske gore* ili *Pohorske* (Bachergebirge), koje svojim po ilirskoj Štajerskoj razprostranjenjem do 17 □ miljah povèršja zauzimaju, i od svojega najvišjega i glavnoga verha tako zvane Veitensteiner planine (Vitanska planina), koja se prěko 5000 stopah nad morem podiže, mnoge svèrži na sve krajeve razpošilja. Polag svih ovih navedenih planinah ipak veća je strana Štajerske, poglavito na istoku, ili po svě ravna ili malimi samo brěžuljci nakitjena.

Od dolinah Koruške znamenitie su: *Velika dravska dolina* u gornju i dolnju razděljena. U gornjoj se mnogo *lana* sěje. Pod Bělakom dolina se ova Rožje (Rosenthal) imenuje i stanovnici Rožani dobri su, bistroumni i dosètljivi ljudi. Ovdě je u 15. stolětju veliko bogatstvo bilo; svi su bili tkalci, i svakojaka děla od platna i sukna ovdě s gotovljena daleko su po světu, ne samo na kopnu nego i po moru razprodavali. Odkuda i danas još u ovoj okolici svaka skoro kuća tkalačku pravicu (Weber-Gerechtigkeit) imade, i svaki skorom Rožan tkati znade. Nu danas već, pošto su se fabrike zavele, u izvanjske dèržave raznositi nemogu. — Druga je: *Ziljska dolina* (Gailthal i Vallis Julia): gornja manja njezina strana *němačka* je, dolnja pako i veća *slovenska;* ima visoke planine i lěpe lugove, u kojih su dobre planinske paše, i mnogo sěna za konje imade. Ziljani mnogo rogate marhe i velikih jakih konjah imadu. Ovi su velikom stranom voznici (Fukrleute), i kao takovi biahu priašnjih vrěmenah po svih austrianskih deržavah jošte više poznati, odkuda je i danas kod njih poslovica: *Ziljan se s bičem rodi* Žene opet njihove marljive i vrědne, koje se krasno i gotovo na način gospojah oblače, medjutim kod kuće

poljska děla obavljaju. Težko da se je igdě u Koruškoj toliko prastarih slavjanskih običajah sačuvalo, koliko kod Ziljanah. — *Junska dolina* (Vallis Junonis) ovdě počimlje roditi vino. — Krasna *Labúdska dolina* (Lavantherthal) najplodnia u Koruškoj, ima mnogo žitka i dobrogo mošta. Ovdašnje gore na višjih svojih prědělih imadu dobru i plodovitu zemlju. — *Bjelska dolina* (Möllthal) visokimi je berdi obkoljena; stanovnici su dobroserdačni ljudi, koji istina němački govore, nu u svih su običajih Slavjanom spodobni. — Od koruških ravnicah znatne su: *Celovačka* ravnica, koja se od Cělovca mimo Velkovca do Pliburga proteže, i dobre njive i velike šume imade. — *Grobničko polje* (Krapffeld), ravnica medju Šent-Vidom i Starim-dvorom (Althofen) ležeća, s plodovitimi njivami i gustimi šumami. — U Štajerskoj su: *Optujske* (Pettau) i *Lipničke* ravnice najznatnie. —

Rěke znatnie u pokrajinah ovih jesu: *Drava*, najpoglavitia rěka, koja od zapada k istoku u mnogih bokovih kroz Korušku i Štajersku teče; izvire iz *Bisterčke doline* (Pusterthal) u Tirolskoj, kod města »*zverhnji Drabrg*« (Oberdrauburg) zvanoga u Korušku unilazi, kod Ormuža pako iz Štajerske izlazi i zatim se granicom Horvatskom i Slavonskom odpravlja. — *Sava* izvire u Krajnskoj i medju njom i Štajerkom pokrajinom čini granicu. — *Mura* izvire u Salcburžkom kotaru, odkuda u gornju Štajersku unilazi, koju kada većom stranom prosěče, od polovice Mariborskomu i Gradskomu kotaru granice načinja, zatim iz Štajerske izlazi i kod Legrada u Dravu se salěva. — *Zilja* (Gail) dolazi iz Tirola u Korušku, gdě Ziljsku dolinu kada prosěče, u Dravu pada. — *Bjela* (Möll) blizu Grossglocknera izvire, višeputah škodljive poplave uzroči i kod Sachsenburga u Dravu utiče. Manji su zatim potoci: *Kerka* (Gurk), *Lizer*, — *Možica* (Misz), — *Labúdska voda* (Lavant), koji se u Dravu salivaju, i zatim *Zilica* potočac, koji u Zilju utiče. —

Jezera slědeca su u Koruškoj; Najveće je modro *Cě-*

lovačko jezero (Wörther See), na kojem jedan otok leži; $2^1/_2$ milje je dugo, širina mu je mala, i 15,880 jutarah prostora zauzima. Jezero ovo ima posebne ribe, ozimnice (Reinaugen) zvane, koje samo u vrěme posta svako lěto dolaze, poslě ih opet nestane. — *Oževansko Jezero* (Ossiaker See); koje je 6000 hvatih dugo i po kanalu Jezernici (Seebach) zvanom u Dravu otiče. — Dalje odtuda prama sěvero-zapadu leži opet do 7200 hvatih dugo, i $^1/_2$ do $^3/_4$ sata široko *Milštadsko jezero* (Mühlstädter See); najlěpše ovo koruško jezero krasnimi svojimi na okolo brěžuljci, zatim odzada opet i većom šumom obraštjenimi berdi neopisano lěpi položaj imade. — Zatim još na južnoj strani Drave vrědno je da se napomene 4200 hvatih dugo *Bělo-jezero* (Weissensee); leži u veoma prijatnom predělu i jednim potočićem u Dravu otiče. — Štajerska dolnja neima nijednoga jezera, koje bi se napomenuti moglo. —

Od lěkovitih vodah Koruške znatnie su: *Preblavske* (Preblauer) u labudskoj dolini; *Klininžke*; *Lincmilske* (Liencmühler), *Ebriaške* i *Bělačke* tople vode. Zatim slatina nalazi se jedna u dolnjoj Kapeli (Eisenkappel). — U Štajerskoj izmedju mnogih tako toplih kako i merzlih mineralnih vodah, od kojih se někoje i nepolaze, glasovitie su: *Laške toplice* (Tüffer) kod Celja, koje su jako dobre i mnoge iz drugih obližnjih děržavah goste u lětu imadu. — Od kiselih vodah je: *Rogatčka slatina* od mnogo-brojnih i iz daljniih pokrajinah gostiuh glasovita. —

Koruška je od obodvě strane visokimi planinami opasana, i kao takva mnogo oštrii od Štajerske zrak imade. Po gornjih okolicah znade višeputah sněg na 5. 6. i do 10 stopah visine pasti i do konca ožujka neokopnuti, kada se opet poradi vlage zemlje na berzom u několiko samo danah raztali, što često mlinom, mostom i zemljam velike kvare prouzrokuje. Kod savskih planinah nije već na toliko oštar zrak, nu i tamo stopram u rujnu žetva biti može. Južne pako koruške okolice jako nestalno podnebje

imadu. Zima u Koruškoj je dugotrajna i mèrzla. U Celovcu se od 15. studena do polovice ožujka računa, i ona velikimi maglami svaki dan svu okolicu zastire. — U južnoj Štajerskoj zrak je već povoljnii, niti zima toliko netraje, koliko u Koruškoj; i zato vino i kukuruz obilnom plodnostju trude težaku naplatjuje. —

Šta se pako plodnosti Koruške i Štajerske u obće tiče: Koruška je, kao polag glavnih planinah ležeća, svakovèrstnim podzemaljskim bogatstvom nadarena. Rudah mnogoverstnih, zatim kamenja, kao: granita, gorskoga kristala, porfira, jaspisa, ofita i druge dragocěne fele pokrajina ova imade. — Zemlje svako vèrstne i u znamenitoj množini obadvě imadu pokrajine.— *Zmijevika* (serpentin) se na mnogih městih Štajerske, poglavito kod Slovenske Bistrice (Windisch-Feistricz) nalazi. — Veliko pako množtvo klakovitoga kamena (Kalkstein) i mramora imade u jednoj i drugoj pokrajini. Mramor se najviše u južnih gorah Drave kopa. Od posebne je lěpote jedna fela puževnoga mramora, koi se u Koruškoj dobiva; nu i obadvě pokrajine svakovèrstne i osobite finoće mramora imadu; tako na priměr glasovit je lěpi u Pogorskih gorah mramor. Pismenoga i notnoga granita (Schrift- und Noten-Granit) i bělih topazah (weisse Topase) Koruška imade. — *Zlato* Koruška u pěsku Drave imade. — *Srebro* kopa se u Koruškoj u selu Meiseldingu ne daleko od města Šent-Vida. — *Živo-srebro* u Kočni blizu dolnje Kaple. — Srebrovite olovne rude kopaju se u obodvě pokrajine, tako u Štajerskoj kod *Konjice*, *Lukanca* i *Lěpog Kamena* (Schönstein) — *Olovo* posebnom svojom čistoćom obćenito pod imenom bělačko olovo poznato u Koruškoj. — *Bakar* od najveće cěne kopa se u Koruškoj kod Grossfragranta, i takodjer u Celjskom kotaru. — *Železa* zatim od najbolje kakvoće ima Koruška na više městih; *soli* takodjer po něšto nemanjka pokrajini ovoj. — Od gorivih rudah imadu Koruška i Štajerska ilirska kamenitoga ugljevja i něšto sumpora.

Po planinskih i gorskih svojih predělih ima zatim Koruška svakověrstne fele travah i korenja, što něšto životinji za hranu, něšto opet ljudem za lěkarske potrěbčine služi. U planini Berdskoj (Egger Alpen) polag Zilje raste lěpa ruža *Vulfonia Carinthiaca* zvana, koja se nigdě izvan Koruške nenalazi; mnogoličnih zatim drugih krasnih gorskih i vodnih travah, poglavito pako celovačko jezero lěpe rogoze imade. — Poslenost stanovnikah svake věrsti žitka, kao: pšenicu, kukuruz, ječam, raž, zob, proso i eldu (hajdu) proizvodi, koja opet u někih okolicah Štajerske i obilno trude poljodělcu naplatjuju. — *Konoplja* i *lan* u někojih su predělih od osobito finoga vlakna; zatim pasulj grah, leča, kèrtola i ostala povèrtlina rodi takodjer u obilju u pokrajinah ovih. — *Vino* i svakovèrstno voće od poglavitiih su proizvodah Štajerske; u Koruškoj ova poradi rane i dugo trajuće zime i velikih maglah slabo rode. — Od velike su važnosti u Štajerskoj šume jelove, bukove i hrastove, koje su ne samo za domaće potrěbčine, nego i žirom svojim kèrmkom za koristnu hranu služe. Ima zatim brezovine, tisovine, brestovine, lipovine, topolah, jalših itd., poslědnje ove u Koruškoj nizke su i nuz potoke rastu, a listje njihovo i mlado šibarje konjem se za hranu upotrěbljava. U Koruškoj su šume poradi mnogih železnih i drugih rudah jako pokèrčene, nu ipak od svake fele mehkoga i tvèrdoga dèrvlja imade.

Štajerska poradi svoje bogate marhe poglavito zaslužuje da se pohvali; ova cèrvenkasta i ridja, rědko pako cèrna, u većih se čredah vidi, duguljastog je těla i većom stranom nizka. — U gornjoj Koruškoj su goveda većom stranom nižjega struka, na visokih nogah, okrugla i cèrvenkasta, od švajcarskoga plemena; u dolnjoj pako Koruškoj više na nizkih nogah, podugačka i běličasta. Koruška ima najlěpšu marhu u Grobničkom polju, kèrčkoj i labudskoj okolici. — Plešina konjah u Koruškoj je od někojega vrěmena po carskih angirih mnogo se oplemenila. U Štajersku iz Ugar-

ske i Horvatske razplodjeni konji za konjaničtvo od osobite su cene. — Ovce u ovih pokrajinah nenose mehke ni fine vune, niti se u znamenitom broju dèrže. — *Kèrmci* se većom stranom iz Horvatske ovamo těraju. Lov u ovih pokrajinah već danas tako znamenit nije, kao što je nĕgda bio; ipak se po gorah jeleni, sèrne, lisice, zecevi, jazavci, po manje medvedi i vuci, uz Savu i Dravu vidre, i po bukovih šumah velikim brojem puhovi nalaze. — Domaća živad, kao: kokoši, guske, patke, golubovi itd. ovuda se mnogobrojna hrani. Svake vèrsti pticah šumskih, zatim vodenih po potocih a jezerih Koruške imade. — *Ribah* svake fele imade, tako bi se Koruška pokrajinom pastèrvicah (Forellen) nazvati skorom mogla, jer u svakom gorskom i najmanjem potočiću ovih imade. Zatim se u Muri, Dravi i Savi lĕpi somovi, štuke, kečige, šarani, smugji, glavatice, menjki i ostale ribe dobivaju — *Rakah* imade u celjskom kotaru od neobične veličine. — *Pčele* u obodvĕ pokrajine, nu u Štajerskoj se mnogo više dèrže. — *Puževi* su od osobite veličine i dobrote u mnogih brĕgovitih okolicah.

Stanovnikah u obodviuh ovih pokrajinah ukupno do 750,000 imade: odkuda na Štajersku ilirsku 440,000, na cĕlu pako Korušku 310,000 uzeti se može. Narod je od pokoljenja i grane slovensko-ilirske. Narĕčje koruško isto je, koje i Štajeracah slovinskih. Spada ovo to jest k četvèrtoj grani južnih Slavjanah ili Ilirah, koji jednu stranu austrianskoga carstva i opet najveću turske europeanske zauzimaju. — Nĕmci, ili još u davna vrĕmena ponĕmčeni Slovenci, zauzimaju stranu jednu Koruške, što razdĕljenje kakovo pokrajini ovoj dati nemože. — Narod ovaj slovenskoilirski većinom je lĕpoga i tankoga uzrasta: tĕlo jako i krĕpko, oči pak i vlasi cèrnomanjaste imadu. Kod ženskoga spola u Štajerskoj mnoga se krasna lica nalaze.

Hrana je poljodĕlca u Koruskoj prosta; ova navadno iz jelah od brašna sastoji, tako su na primĕr: žganci, štruklji i spodobna. Najobičnia pak i skorom svakdašnja je ku-

kuruzna měs tamo polenta zvana, slaninom ili kiselim mlěkom začinjena. Mesom se malo i to samo neděljom i svetkovinom poljodělac hrani. Pitje, buduć u Koruškoj malo vina imade, sastoji većom stranom u kamenitom pivu (Steinbier), od kojega se bolja vèrsta ovdě *koritnjak* imenuje. Pivo ovo na město ječma trěba pšenice, zobi i melja. Zatim se na ognju kameni griju i vrući u pune kotlove bacaju, na što se pako samo pěskovito i na polju pobrano kamenje trěbuje. Ovaj je napitak najviše samo u dolnjoj Koruškoj u običaju, u gornjoj se Koruškoj već od toga ništa nezna, nego se taliansko vino, rakia i po němačkih predělih obično ječmeno pivo troši. — U Štajerskoj se takodjer jela većom stranom od brašna kukuruznoga pripravljaju, tako su poznate ovdašnje pogače i pudice, kao tečna brašnena hrana. Mesom se samo imućnii hrane. Za pitje tako voćno, kako tèrsno vino služi, zatim pivo i rakia. — Kuće i obitališta poljodělca u gornjoj Koruškoj većom su stranom zidana od kamena i daskami pokrivena; u dolnjih opet krajevih Koruške ova više slamom pokrita imadu. Selah po slovenskih krajevih sa 50 i 60 većom stranom zidanih kućah viděti, ništa nije osobitoga: tako n. p. *Bistrerca*, selo polag Zilje, ima 105 u redu zidanih kućah. Čistoćom, uredjenjem stanjah i u unutarnjem pokućtvu Korušac se od mnogih drugih odlikuje. Po gornjih krajevih na kućah dimnjake imadu; svuda pako po sobah stole, stolice, ili klupe, ormare, k tomu snažne postelje i druge pokućne sprave, koje svake subote, drugdě, kao na priměr kod Zilje i višeputah na tjedan, oriblju, operu i očiste, što im na diku, ostalim pako našim suplemenikom za izgled i podbodu služiti imade. — Štajerac ljubi tamnomodru, světlomodru ili zelenu haljicu i kratku rubaču na tělu, zatim platnene široke hlače, klobuk i čižme, — U Koruškoj Slovenci opravu mnogo Štajercem spodobnu imadu, kod ovih su běle i cèrvene najvećma obljubljene boje: bližje Tirola něšto se još tirolskoga pridaje. Němci većom stranom i němačku nošnju imadu.

Glavni izvori uzdèržavanja života u pokrajinah ovih jesu: poljodělstvo, marha, rude, rukotvorje i tèrgovina. — Poljodělstvo u Koruškoj, koje se više putah nepogodami podnebja obustavlja, ipak polag velike poslenosti ovdašnjih stanovnikah trude poljodělca naplatiti znade. Ova se marljivost u obradjivanju poljah poglavito u brěgovitih i planinskih predělih pokazuje, gdě se svaki skoro komadić zemlje dobro obdělan i proti nepogodam podnebja i zločestoga vrěmena obranjen vidi. U gornjo-planinskih okolicah radi oštrine zraka nikakvi se zimski, nego samo lětni teg sije. Najviše žitka ima labudska dolina i grobničko polje; od ovoga se opet najviše kukuruz sije, koi se po někih okolicah *sirk*, po drugih pako *turškica* imenuje. Malozèrnasti kukuruz (cinquantino), ovdě *šitèrč* imenovan, malo se sije. — *Drobna proso* je ovdě jako obljubljena fela žitka. — Sadenje *kertole* (krumpira) već do istih planinskih predělah naprěduje. — Povèrtlina svakovèrstna, koja je tako za domaću, kako i za marhe potrěboću, dobro se ovdě naplatjuje.

Poljodělstvo u južnoj Štajerskoj, buduć da je i zemlja ovdě od bolje kakvoće, mnogo se bolje i naplatjuje. Ovako u više okolicah mariborskoga kotara kukuruz na jednom jutru 40 i do 60 vaganah dade. Kertole sadenje sve se bolje i bolje razplodjiva. — Predivo je od mnogih okolicah svojim osobito tankim vlaknom glasovito. Mnogo je pako znamenitie pokrajine ove bogatstvo u voću, kojega krasnoga i u znamenitoj kolikoći ovdě imade. Ima gospodarah, koji od toga preko 200 vedarah mošta na godinu dobivaju. Breskve mariborske okolice od osobite svoje dobrote i tečnosti daleko su poznate. Vino opet Štajerske zaslužuje, da se osobito napomene, jer mnoge okolice odličnoga imadu. Znamenitia su vina ovdě: *Ludbregsko* (Luttenberger), *od Jeruzalema, od Železnih vratah* (Eisenthür), *Radgonsko* (Radkersburg), *Pohersko od varoškoga brěga kod Optuja, Mariborsko* i od *Suselice* (Sausall).

Glavni je dohodak stanovnikah Koruške rogata marha, koja se po mnogih gorskih i planinskih predělih osobitom brižljivostju hrani, odkuda u ovom predmetu Koruška i pravedno zaslužuje, da prednost i od mnogih drugih pokrajinah imade. Konji se od někih godištah, od kako su se carski pastusi uveli, mnogo oplemeniše. Svilne ovce od někojega se vrěmena razplodjivati počeše, nu ne znamenito; od druge proste fele ovacah više imade. Obodvojih ukupno do 150,000 komadah uzeti se može. *Kèrmke* od noviega vrěmena stanovnici sve većjom pozornostju hraniti počimlju, od kojih poznati su koruški cèrni kèrmci. — *Pčele* mnogi stanovnici imenito po slovenskih predělih dèrže, i s njimi dobro baratati znadu.

U Štajerskoj rogata marha takodjer se velikom brižljivostju hrani, što i stanovnikom ovdašnjim dobru prinosi korist. *Konji* po uvedenju lěpih pastuhah, koji glavni svoj stan u Mariboru imadu, sve lěpši postaju. *Ovacah* stanovnici Štajerske samo od proste vune dèrže. *Kèrmakah* u velikom broju imadu. — Pamtenja pako vrědna je ovdě domaća perut, gdě se pitanjem gusakah i osobite tamošnje fele kopunah mnogo zabavljaju. Jedan štajerski kopun više putah je prěko 7 i 8 funtih težak; tečnost pak i pèrhkoća mesa njegovoga dosta se nahvaliti nemože. *Pčele* u Štajerskoj mnogo dèrže, i od velike su koristi stanovnikom.

U rudokopnom blagu obadvě su ove pokrajine bogate, i Koruška něgda je još mnogo bogatia bila, što očito pokazuju u svakom gotovo bèrdu i gori zapuštene rudarske jame, što očito svědoči, da je pokrajina ova něgda u rudarskom blagu mnogo bogatia bila. Danas najveće rudokopno bogatstvo Koruške stoji u njezinom mnogocěnjenom bakru, koi se kod Grosfragranta kopa. Ruda ova leži u jednom kamenitom predělu, i s najvećimi tegobami kopati se može, nu od svega u austrianskom carstvu najfinii bakar daje. — *Živoga srebra* velike kolikoće neima. — *Kositer* dobiva se znamenito u bělačkom kotaru medju olovnatimi rudami od Pliburga

Bleiburg), Raibl i po drugih prědělih. — Koruško *olovo* pod imenom *bělačko olovo* u cělom je austrianskom carstvu najbolje. Poglavitia su město, gdě se ruda ova kopa: Pliburg, Raibl, Jauken i druga mnoga, gdě se na godinu u Koruškoj do 50,000 centih najboljega olova izkopa. — *Železne rude* pokrajine ove takodjer su znamenite. Ove su najpoglavitie u celovačkom kotaru kod Hüttenberga i scěni se, da se ni izprazniti nemogu; druge železne rude, kao kod *Geisberga, Zeltschacha* i ostale nisu već toliko znamenite. U obćem se železa u Koruškoj na godinu do 250,000 centih izkapa. Gvoždjarah pako Koruška na više městih imade.

Da Štajerska svakovèrstne rude poglavito od železa i u znamenitoj kolikoći imade, to je obćenito poznato; nu ove se većom stranom u gornjih pokrajine ove prědělih nalaze, koje mi Štajerskom *němačkom* imenujemo, i zato ih polag osnove naše ovdě ni neopisujemo. Doljna pako Štajerska, ili slovensko-ilirskim narodom naseljena strana, to jest Mariborski i Celjski kotar, nije več toliko rudami bogata. Ova bakra u celjskom kotaru imade, ma ni toga u znamenitoj kolikoći. Železo u mariborskom i celjskom kotaru i još někoje druge rude kopaju se, što već gori obširnie napomenusmo.

Od rukotvorja predenje i tkanje je po svih okolicah Koruške jako razprostranjeno, što već kod dravske doline naposeb rekosmo. Odtuda platno, koje se kod kuće napravlja, něšto za domaću potrěbu služi, něšto se pak izvan dèržave poglavito za mornarstvo prodaje. — Suknena fabrika polag Celovca svakovèrstne fele sukna, kazimira, merina itd. proizvodi. — Nu od većega su dohodka svakolična děla, koja se ovdě od čelika i železa napravljaju. Ovako Koruška do 150 samo drotarnicah imade, u kojih se veliko množtvo drota i za inostrane dèržave napravlja. Gvoždjare za čavle, motike, lopate i drugo orudje takodjer su ovdě u velikom broju. Svakovèrstni k tomu majstori za lance, nože, brave i ostala spodobna ne samo

Korušku, nego i druge dèržave dělom svojim obskèrbljuju. Fabrika za bělilo (Bleiweiss) u Celovcu, kojega se ovdě do 5000 centih napravlja i u sve dèržave razpošilja, broji se medju najbolje u Europi. Ostale još mnoge druge fabrike u Koruškoj nisu već od tolike važnosti.

Rukotvorja i fabrike, koje Štajerska imade, većom su stranom u gornjih němačkih pokrajine ove stranah. U dolnjoj slovensko-ilirskoj strani od železa i někih ovdě se nalazećih rudah radnje imade; zatim imade několiko papirnicah i staklanah, kao na priměr kod Rakovca.

Věrozakonsko izpovědanje u ovih pokrajinah glavno je rimo-katoličko. Ravnanje duhovno stoji jednom stranom pod kèrčkim biskupom, koi u Celovcu stanuje, te cěli bělački i veću stranu zapadnoga celovačkoga kotara pod sobom imade. Zatim je labudski, koi u varošici Šent-Andrež stanuje i ostalo od celovačkoga i celjski cěli kotar ravna. Mariborski pako kotar spada na sekavskoga biskupa, koi u Gradcu stanuje. U Koruškoj ima 18,000 augsboržkoga věroizpovědanja i to samih Němacah, samo u *Zagoričah*, selu blizu Podkloštra, ima 210 slovenskih luteranah.

Način upravljanja političkoga u pokrajinah ovih uveden je polag němačkih austrianskih pravicah. Koruška spada pod glavno dèržavno i političko za němačku Iliriu upravljanje, koje u Ljubljani stoluje. Od kotarskoga suda biva apelacia na glavno dèržavno ravniteljstvo u Ljubljani, koje je za pèrve molbe (instantiae); za druge molbe pravicu děliti jeste apelacionalni i zaglavni vèrhovni sud u Celovcu' pod koi cěla Koruška, Krajnska, Istria, Gorica i Tèrst, kao němačko-ilirske pokrajine spadaju. — Štajerska pako pod glavno gradačko ravniteljstvo (u němačkoj Štajerskoj) spada.

Starinski narod, koji pod imenom Karnah (Carni) u dogodovštini dolaze, i koji se kasnie *Karantani* ili *Karini*, nazvaše, dadoše današnje ime ovoj pokrajini, koja je ně

gda strana starinske *Karnie* i *Norikuma* tako i *Ilirie* bila. Ovih pèrvi praotci, kako nam dogodovština kaziva, dodjoše simo iz današnje Italie, gdě se od svojih tamošnjih suplemenikah odděliše, koje biaše *Belovoz* vodja, iz unutarnje Galie tamo doveo. Od početka je Koruška svoje vlastite vojvode imala i od njih upravljana bila, od kojih nam dogodovština žalibože malo kazati znade. Kasnie u vrěme *Karla Velikoga* vladaše pokrajinom ovom posebni nazvati markgravi. Zatim god. 1073. car *Henrik IV.* ovdašnjega poglavicu uzvisi opet na čast vojvode od Koruške. Kada je pak ondašnji vojvoda *Henrik III.* god. 1127. bez odvětka umro, prodavši svoja posědovanja u Štajerskoj tamošnjemu vojvodi Otokaru, uzvisi ondašnji car *Lotario* grofa od *Erbo* na čast vojvode koruškoga, po kojega smèrti taki g. 1128. pripade Koruška obitelji grofovah ortenburžskih, iz koje ova devet vladarah imade. Poslědnji biahu *Ulrik III.* 1256. i *Filip* 1269.; ovaj je zajedno i patriarka oglajski (Aquileja) a prie arcibiskup salcburžki bio. Zatim *Otokar*, vladar česki, uslěd jedne od god. 1268. s poslědnjim ovdašnjim vojvodom učinjene pogodbe dojde s vojskom u Korušku, da ju osvoji; nu tu ga Rudolf habsburžki nadvlada, i kao car predade Korušku *Mainhardtu III.* grofu od Tirola, kojega kćer *Albrecht*, najstarii sin cara pod tom pogodbom uze za ženu, da Koruška austrianskoj kući pripadne, kada Mainhardtov mužki spol izumre, što se je već 1335. istoga vojvode sinu pripetilo, po kojega smèrti, akoprem je njegova kći Margareta vojvodiu sebi posvojiti hotěla, ipak car Ludovik bavarski bratji *Albrechtu* i *Otonu* od austrianske kuće predade Korušku. Tako je ova pokrajina od ovoga vrěmena pod austrianskom kućom bila, i jednaku s ostalimi od iste kuće dèržavami sudbinu imala, i pod njom neprestano ostala, dok u novie vrěme za něku kratku dobu Francezom nepripade, koji ju s novo-ustrojenim kraljestvom ilirskim sjediniše. Kasnie opet pod Austriu dodje, pod kojom tako i do današnjega dana obstoji.

Štajerska dolnja, ili slovensko-ilirska strana, takodjer je različite sudbine u svojoj dogodovštini pretèrpiła. U staria vrěmena spadala je ona velikom stranom pod vojvode od Koruške, zatim pak i pod vlastite grofove, ili pako pod vladare ostale Štajerske. Tako se je s različitom sudbinom borila, dok najposlě u 12. věku austrianskoj kući nepripade, pod kojom do dan danas obstoji. Ova pod celjskimi grofovi, koji su i jedno vrěme banah od Slavonie (i današnje Horvatske) čast obnašali, biła je takodjer s ostalimi banskimi dèržavami sjedinjena, i ovako je jedno vrěme na Slavoniu spadala, pod koju se je i Celjska varmedjà, kao ovamo spadajuća, brojila. Ovo u 15. věku po padnatju celjskih grofovah opet prestade, odkada i južna Štajerska k ostaloj němačkoj Štajerskoj priklopljena do dana današnjega ostade. —

Koruška se danas politički na dva kotara děli: *celovački* i *bělački*. — Štajerska slovensko-ilirska takodjer iz dva kotara sastoji: *mariborskoga* i *celjskoga*.

1. U kotaru celovačkom poglavitia su města: *Celovac* (Klagenfurt) glavni varoš Koruške, leži u veoma prijatnoj okolici polag potoka Glana, koi je potok po lěpom jednom kanalu s celovačkim jezerom u savezu. Prie, nego što Francezi dodjoše, grad ovdašnji velikimi je zidovi utvèrdjen bio, nu oni ih razoriše. Ima varoš 'ovi ravne i čiste ulice, mnogimi lěpimi na dva i tri kata visokimi kućami ukrašene. Celovac skupa sa svojimi četirimi predvaroši broji okolo 800 kućah i do 10,000 stanovnikah. Od obćinskih tèrgovah (Plätze), koji su većom stranom spomenici urešeni, najveći je i najlěpši 72 hvata dugi i 24 široki *Novi-tèrg*. Drugi opet *Stari-tèrg* (Altplatz) zvani, mnogo je manji, i ima spomenik (Statue) svet. Ivana Nepomuka, polag kojega je jedan vodomet (Springbrunn), koi dva lava vodu bljujuća predstavlja. Od cèrkavah znatnie su: stolna cèrkva, zatim župna varoška cèrkva sa svojim viso-

kim zvonikom, sa kojeg se krasan vid na sve okolice varoša imati može. Od ostalih pako javnih sgradah znamenitie jesu: stari grad, dèržavna kuća, věćnica i palača kneza biskupa kèrčkoga, koja u velkovačkom predvarošu (Völkermarktvorstadt) s lěpimi obćinstvu otvorenimi vèrti stoji. Nadalje u Celovcu je apelacionalni i kriminalni vèrhovni sud za cělu Štajersku, Istriu, Goricu, Tèrst i ovu pokrajinu; stolica kotarskog ravniteljstva, kneza biskupa kerčkoga i stolnoga kaptola. Ima zatim licej, gimnasij, bogoslovno sěminište za ovu i skupa labúdsku biskupiu, jednu glavnu učionicu za dètčake i jednu za děvojke; zatim lěpo uredjeno hranilište za nejaku dètcu (Kleinkinderbewahranstalt), jedan opatički monastir i mnoga druga koristna uredjenja ovdě obstoje. Javni vèrti, kavane i kazalište služe k razveseljenju stanovnikah. Mnoga k tome rukotvorstva i obèrtnosti děla, a poglavito najveću u cělom carstvu fabriku od belila varoš ovi imade. — *Žrivec* ili *Žrěuc* (Ebenthal), selo blizu Celovca s gradom i lěpimi vèrti, koji su svakovèrstnim i inostranim dèrvljem ukrašeni i od stanovnikah se celovačkih mnogo pohadjaju. — *Šent-Vid* (St. Veit) kod utoka Vimice u Glanu potok i nĕgda stara vojvodah koruških bivša stolica; danas ima do 1700 stanovnikah, koji se većom stranom u železnih rudah zabavljaju, i tèrgovinu s gvoždjem vode. Glavni tèrg varoša ovoga krasi zdenac, koi u prěkoj svojoj měri do 30 stopah imade, ovaj je iz běloga mramora načinjen, koi kano takóvi iz jedinoga komada sastoji, i u Colfeldu je iz starožitnosti rimske zaostavši izkopan. — *Šent Lenard* (St. Leonhard) mali obzidani varošinac polag Labudske-vode (Lavant) potoka; ima do 800 stanovnikah, jedan grad i železne rude. Tu na blizu nahode se tri slatinska vrěla, od kojih se od jednoga samo voda razpošilja. — *Bolšperg* (Wolfsberg) u plodnoj okolici ležeće město s 1300 stanovnikah, koji mnogo dobroga voća prodavaju. — *Šent Andrež* na dražesnom brěžuljku ležeća varošica s 800 stanovnikah.

Ovdě ima stolicu biskup labúdski i njègov stolni kaptol. — *Velkovec* kod někojih *Vlekovec* ili *Blekovec* (Völkermark) varoš polag Drave prěko 1000 stan. brojeći, koji se tergovinom marhe mnogo zabavljaju. — *Reichfeld* tèrgovište sa slatinom. — *Šent-Pau* (St. Paul) tèrgovište s benediktinskim manastirom, u kojem 6 latinskih školah imade. — *Hüttenberg* tèrgovište s gradom i 500 stanovnikah; glasovite su ovdašnje neizcèrpive železne rude, koje pod jednim k savskim planinam spadajućim podbrěžjem leže. U bližini kao u *Heftu*, kod *Mosinga*, *Lelinga*, *Treibacha* i *Ebersteina* više talionicah (Schmelzöfen) imade, koje na godinu do 150,000 centih železa proizvode. — *Kerka* (Gurk) tèrgovište polag potoka istoga imena, ima najlěpšu u Koruškoj cèrkvu. — *Bistrinj* ili *Bistrinji* (Fiektring), blizu Celovca i njegovoga jezera ležeće selo, jednom od najpoglavitiih suknenih fabrikah poznato. — Sěverno medju Celovcem i Šent-Vidom, na polju *Colfeld* zvanom, leži město od oproštenja: *Gospa sveta* (Maria Saal), gdě je najstaria cerkva ovdašnjih Slavjanah. Na polju su takodjer ovom mnogi spomenici i ostanci iz starodavnosti, kao, stupovi, novci, kameniti grobovi i druga mnoga izkopani; odkuda se zaključiti može, da je ovde rimski *Virunum* i poslědnje vrěme *civitas carantana* ležala. U gore imenovanoj cerkvi Gospe svete i danas se još vidi kameniti prestol ovdašnjih něgda slovenskih vojvodah, sa slovenskim napisom MA SVETI VERI (to jest: ima svetu věru), na koi su oni sědali i vojvodsku vlast primali. Kod iste cèrkve Gospe svete jedan je kaptol, pri kojem polag odluke utemeljitelja samo Slovenci kanonici biti mogu. — *Treibach* město s glasovitom talionicom grofa Egera, koja je polag svoje lěpote, dobrote i osobitoga uredjenja najpèrva u Koruškoj. — *Strassburg* varošica ukraj Kèrke potoka, ima do 700 stanovnikah i jedan na visokom ležeći grad. — *Podpeč* (Pöckstein ili Zwischenwässern) lěpo sazidana varošica s lěpim lětnim dvorcem i vèrti kneza biskupa kerčkoga; ne daleko

odtuda nalaze se talionice i gvoždjare. — *Gradež* tèrgovište biskupa kèrčkoga s gradom i 300 stanovnikah. U blizini su Sirnić i St. Salvator zvane železne rude. — *Meiselding* selo s rudom od železa i olova i talionicom za olovo. — *Šent Lovrenc* selo kod izvora Kèrke potoka, ima u susědstvu Šent-Lenarda zvane toplice. — *Brezje* (Friesach) najstarie u Koruškoj město s velikimi više města ležećimi razvalinami od tri grada. Město je ovo zidovi i obkopi utvèrdjeno, gdě se nedaleko u bistroj vodi najbolje *lososi* (Salmfische) tako zvane ribe hvataju. — Pamtiti jošt valja veliko selo *Borovljak* (Ferlach) u gornje i dolnje razděljeno, koje jednu veliku od železa, zatim od čelika i oružja fabriku imade. Sva ova okolica imade množtvo svakovèrstnih zanatnikah, koji dělom svojim od čelika i gvoždja veliku tèrgovinu těraju. — *Bjela* (Fellach) od glasovitih, jednih slatinskih, a drugih topličnih vodah znamenita. —

2. U kotaru bělačkom: *Bělak* (Villach), glavni varoš kotara istoga imena, leži u dražesno-brežuljastoj okolici na desnoj obali Drave, koja ne daleko odtuda u sebe potok Zilju prima. U staro vrěme bio je ovo znatni varoš, i možebiti da je něgda rimski grad *Julium carnicum* na městu ovom stojao. Ima do 2700 stanovnikah. Od sgradah najznatnia je: starinska gotička, danas varoška župna cèrkva, u kojoj se mnogi starinski napisi i spomenici, a poglavito jedna iz krasnoga běloga mramora umětno načinjena prodikaonica, vide. Osim kotarskoga ravniteljstva ima takodjer za mužki i ženski spol glavnu němačku učionicu. Zatim jednu fabriku, gdě se bělilo pravi, šprih saléva, i u okolici više gvozdjarah. — *Sovadnje* (Gmünd) varošica na podnožju visokih gorah i polag Lizera potoka ležeća s gradom; ima 800 stanovnikah i ne daleko slatinske vode. Ova okolica krasni vodopad imade, gdě voda u dva razděla prěko jedne više od 300 stopah visoke klisure tako silovito dole pada, da se kao najdrobnii prah razpèrši. — *Bjela* ili *na Bjeli* (Ober-Fellach), město blizu Bělaka, zna-

menito svojom papirnicom, i lěpimi makinami za gvoždje i čelik, koje su vlastitost grofa Egera. — *Sachsenburg* tèrgovište polag Drave u jednoj okolici ležeće, gdě su mnoge starine kao: piramide, spomenici na kamenu izrězani, stari novci i drugi spodobni stari ostanci izkopani. — *Špital* dosta veliko město polag Drave; gdě se mnogo dobroga prediva proizvodi. — *Malborghet* tèrgovište polag Fele potoka, ima više gvoždjarah, od kojih se děla, kao železo, čelik i u inostrane dèržave raznosi. — *Terg* (Feldkirchen) tèrgovište, u kojem se mnogi kosari i kotlari nalaze. — *Oževan* selo, od kojega je i obližnje istoga imena jezero ime svoje dobilo. — *Vajnskgrad* (Landskron) ima velike zidine staroga jednoga grada: u ovoj okolici otkano platno najviše se za mornarstvo prodaje. — *Eisentraten*, město od svojih gvoždjarah na glasu. *Gornji-Fragant* (Gross- ili Oberfragant) město od isvèrstnoga svoga bakra na glasu, koje se poradi finoće svoje u mnoge inostrane dèržave raznosi. Sumpor se takodjer kopa ovdě, nu ovaj za domaću samo porabu služi. — *Per svetej-Kervi* (Heiligenblut) zvano planinsko selo, znamenito od toga, što od svih carstva austrianskog městah najvišje leži. — *Vengerič* od dobrih svojih sumpornih toplicah znamenito město. — *Raibl*, olovnatimi rudami glasovito město. — *Pliburg* (Bleiberg) s najznatniimi u cělom austrianskom carstvu olovnimi rudami; gdě do 1000 ljudih zabavljeni na godinu do 34,000 centih olova izkopaju. Ovo se olovo za inostrane dèržave mnogo traži. — *Terbiž* (Tarvis) tèrgovište s 1,300 stanovnikah; ima železne rude i mnoge kovače. — *Pontablo* (Ponteba ili Pontafel) polag Fele potoka, koi město ovo na dvě strane děli; manja strana pod Korušku spada, južna pako i veća pod taliansku stranu. — *Pod-kloštram* (Arnoldstein) selo, něgda s benediktinskim manastirom, danas s gradom, koi na visokom bèrdu leži. — *Špaterjane* (Paternion) tèrgovište polag Drave s lěpim gradom. — *Toplice* (Warmbad), polag Bělaka toplično město. — *Doberla ves* (Eberndorf), selo polag Pliburga s glavnom slo-

venskom učionicom, koja je několikimi od Marie Terezie utemeljenimi stipendii za slovenske učenike providjena. —

Štajerska.

1. U kotaru Mariborskom: *Maribor* (Marburg), lěp i čist varoš, leži něšto povišeno na lěvoj obali Drave; ima 700 kućah i do 5000 stanovnikah. Medju poglavitie sgrade spada: stari grad, glavna cèrkva i varoška bolnica. Ima varoš ovi stolicu kotarskog ravniteljstva, jedan gimnazij, glavnu učionicu za dětčake i děvojke, vojno odhranilište i plivalište. Okolica lěpo voće, poglavito jako dobre breskve, i vino, koje je od boljih u Štajerskoj, imade. Tèrgovinu těra železom, vinom, žitkom, i znamenite sajme imade. — *Optuj* (Pettau), na lěvoj obali Drave, jošte Rimljanom pod imenom *Petovia* poznati varoš. Snažno ovo i uredno sazidano město danas najznatnie stanje za nemoćne vojnike (Invalidenhaus) imade. Tèrgovinu s vinom i drugimi domaćimi proizvodi s Ugarskom i Horvatskom těra; i š njom se do 1800 ovdašnjih stanovnikah zabavlja. Veliko ovdašnje, s jedne i druge strane Drave ležeće polje zove se: Optujsko. Ovo na desnoj obali izmedju Maribora i Optuja zove se *gornje* (Ober Petauer Feld), a izmedju Optuja i Velike-Nedelje (Grosssonntag) na lěvoj obali ležeće zove se dolnje (Unter Petauer Feld) polje. — *Ormuž* (Friedau), varošica snažna na lěvoj obali Drave. — *Arnož* (Ehrenhausen), tèrgovište leži na starom glavnom drumu medju Mariborom i Gradcom, ima veliki grad, stanovnici se ovdašnji s poljodělstvom i tèrgovinom vina zabavljaju. Ne daleko odtuda pruža se *Lipničko polje* (Leibnitzerfeld), gdě su na mnogobrojnih brèžuljcih mnoge starine rimske, kao: oklopi, oružja, novci i. t. d. izkopane. Na polju ovom, leži takodjer *Lipnica* (Leibnitz), u staro vrěme varoš, danas pako uredno sazidano tèrgovište polag *Sulma* (Sulm) potoka. — *Sekava* (Sekau) město sa starinskim gradom, koi na sekavskoga u Gradcu stanujućega biskupa spada. Po obližnjih bèrdih raste zdravo

stolno vino, koje je pod imenom *Suselice* (Sausaler) po čitavom němačkóm Štajeru poznato. — *Ivnica* (Eibeswald), město staklanom svojom znamenito; ima takodjer gvoždjaru (Eisenhammerwerk) i jednu fabriku, gdě se čavli kuju. — *Ludbrěg* (Luttenberg) od svoga plemenitog, blagomirisnog i sladkog vina, koje se nad svimi ovih okolicah vini cěni, slavno i znamenito město. — *Verža* (Vernsee), tèrgovište, kojega stanovnici od priašnjih još vrěmenah osobite někoje pravice imadu. — *Zavreč* (Saurits), na horvatskoj granici malo tèrgovište s tridesetnicom. — *Serdišće* (Polstrau) polag Drave na horvatskoj i medjumurskoj granici s tridesetnicom. — *Frauenthal*, selo s gradom polag Lažnice potoka i od velike ovdašnje mědne fabrike znamenito. — *Langerswald*, město s dobrom staklanom. — *Turnišče* i *Ravnopolje* (Ebensfeld) od najboljih švajcariah Štajerske poznata města. — *Rušena* (Maria-Rast), lěpo selo s najstariom u Štajerskoj cerkvom; ima gvozdokovnicu, dvě staklane (Glas-Hütte) i fabriku, gdě se papir pravi. — *Očeslavci*, selo polag Ščavnice potoka, od slatine i jedne rude, gdě se mlinsko kamenje kopa, na glasu. —

2. U kotaru Celjskom: *Celje*, starinski i već Rimljanom pod imenom *Claudia Celeja* poznati varoš. Ima do 250 kućah i 1,800 stanovnikah, koji s vinom i žitkom najviše terguju; zatim stolicu kotarskog ravniteljstva, gimnazij i više cèrkvih, od kojih su dvě manastirske. Polag na bèrdu vide se podèrtine staroga ovdašnjega grada (gornje Celje), koi je prebivalište moćnih něgda celjskih grofovah bio. — *Slovenski-gradec* (Windisch-Grätz), varoš medju visokimi gorami s lěpim gradom. — *Bistrica* (Windisch Feistritz), městance s dosta lěpimi kućami ukraj Bistrice potoka ležeće s lěpim gradom grofa Athemsa. U obližnjih bèrdah rodi plemenito vino, od kojega najslavnie iz vinograda ovdašnjega dekana pod imenom: *Brandner* daleko je poznato. — *Brešce* (Ran), varošica na lěvoj obali Save. Okolica ova bogata je pšenicom i vinom, koja se mnogo u

Krajnsku prodavaju. — *Laško* (Tüffer), tèrgovište polag Savine rěčice s lěpim gradom i někimi spomenici iz rimske starodavnosti; ne daleko su odtuda dobro priredjene i jako polažene toplice već Rimljanom pod imenom: *thermae Tiberianae* poznate, od česa je i německo ime tergovišta postalo. — *Konjice* (Gonovitz) město na glasu od tèrgovine s vinom; ima srebèrno-olovne rude. — *Vitana* (Veitenstein) ima železne rude i gvozdokovnicu; takodjer i jednu staklanu. *Šostan* (Schönstein) sa srebèrno-olovnom rudom. — *Saldenhofen* na desnoj obali Drave, ima talionicu za železo i jednu gvoždjaru. — *Rogatac* (Rohitsch) na horvatskoj pokrajini od svoje lěpimi sgradami uredjene slatine (Sauerbrunn), koju iz mnogih inostranih dèržavah gosti polaze, znamenito. Slatina ova na štajerske dèržavne stališe spada, i jedna se staklana većom stranom samo time zabavlja, da stakla za razpošiljanje vode pripravlja, od koje se do 300,000 flašah i toliko opet u vožah na godinu u druge dèržave razprodaje. — *Planina* (Montpreis) ima talionicu za železo; i srebèrno-olovne rude ovdě se nalaze. — *Kozje* (Drachenburg) město sa železnom rudom. — *Neuhaus*, město s toplicami. — *Razvorce* (Raswald) na koruškoj granici ima srebèrno-olovne rude (silberhaltiges Bleibergwerk). — *Kostrevnica* ³/₄ sata od Rogatačke slatine ležeće župno město, sa svojim novo očištjenim slatinskim vrělom poznato. —

KRÁJNSKA I GORICA.

Dvě ově pokrajine slědeće imadu granice: Od sěvera Korušku; od istoka Štajersku i Horvatsku: od juga Horvatsku, Istriu i jadransko more; od zapada Istriu i Taliansku. Obadvě ukupno 262 □ milje prostora zauzimlja; odkuda na Krajnsku 175, na Goricu pako 87 □ miljah dolazi. —

Pokrajine ove većom su stranom pune visokih planinah i gorah. Pèrve od ovih: *Krajnske planine*, koje na sěvernoj granici leže i u kojem je redu najvišja gora *Predil*, kroz koju na 3592 parizke stope visoko ležeća cesta u Korušku vodi. I od ovih planinah pružaju se južno po goričkom okružju i prama Primorju mnoge svèrži, kojih ipak nije nijedna od znamenite visine. Druga pako grana njihova, koja se istočno pruža, i Krajnsku od Koruške děli, imenuje se *Karavanka*. Gora je ova od južne (Krajnske) strane gola i stèrma tako, da je drum, kojega ovuda cesar Karlo VI. za sjedinjenje kotara dravskoga i savskoga sagradi, veoma umětno i težko sazidan i gdě se jedan put nad drugim tja do vèrha planine Ljublja uzdiže. U ovom redu su znatnia bèrda: *Kopica*, *Kopa*, *Koren*, *Sedlo*, *Steržec*, *Ročnica*. *Golica*, *Pokunca*, *Ljubalj* (Loibl, Lebelj ili Velb) *Javornik*, *Greben*, *Rožca*. Koja pako Štajersku od Krajnske děli, kao: *Kamnik gora* sastoji iz běla kreča

(bêloga vapnenog kamena) i do polovice je gola; zatim *Černic*, *Svela gora*, *Trojana*, i ostala. Iz navedenih ovih gorah razprostiru se mnoge svèrži prama jugu po unutarnjoj Krajnskoj, i ovo čini, da je ova pokrajina većom stranom bèrdovita, nu ipak u njoj nikakovih osobito visokih gorah i bèrdah neima. —

Julske planine (Julische Alpen) počimlju kod *Trtglava*, koi na granici Krajnske Gorice i Koruške leži, i pružaju se odtuda po većoj strani Krajnske, Gorice i Primorja. Planine ove imadu glavni svoj stan na medji od Gorice i Krajnske, prolaze zatim u unutarnju Krajnsku i odtuda u Horvatsku. Veći dio ovoga produženja imenuje se: *Hrušioa;* zatim *Snižnik*, koi se uzdiže na horvatskoj krajini do 6804. b. s. odkuda se gotovo cêla Krajnska viditi može. Druga manja bèrda od ovoga proteza jesu: *Krim*, *Javornik*, *Mokrice*, *Travna-gora*, *Kuselska-stêna* i najposlê na horvatskoj granici ležeće *Uskočke-gore* i. t. d. *Julske planine*, čineće granicu od Gorice i Krajnske, na zapadnoj svojoj strani pram Gorici imadu mnogih znamenitih i do 6800 stopah visokih vèrhovah. Od ovih jedna svèrž, zvana *Nanatske gore*, odruživši se od Krajnske prama zapadu do Sotče potoka u mnogih se manjih granah proteže; na kojoj su mnogi predêli lêpim dèrvljem i dobrimi pašami nadareni. Sa vèrha ovoga bèrda može se imati krasni pogled na Krajnsku, Istriu, Furlansku i na jadransko more. — Izmedju *Triglava* i od ovoga južno ležeće *Bohinske doline* leži ona vèrlo pusta i strašna, a po tom i glasovita okolica zvana: *Za jezerom.* Na pustom, golom i strahovitom tom prizorištu narave, kèrš na kèršu, ploča na ploči, kamen na kamenu leži, ovdašnje se klisure i dèrvlja prigibaju u bezdno, zatim kamenje se često odvaljuje, ruši i u grozovitoj ovoj tišini toliki štropot i tutnju čini, da tu nijedna ptica, kamo li koja druga zvêrina, stana imati nemóže. Najstrašnie je pako na izmaku zime, gdê se ništa drugo nečuje, nego stropot odlamajućih se klisurnih komadah i rušećih

se strahovitih dèrvah; što sve grozovitoga razora kip predstavlja. Jezerišta, koja se ovdě nalaze, sastaju se po podzemaljnih kanalih s glavnim jednim jezerištem, iz kojega opet voda po podzemaljnom kanalu otiče, koja poslě iz jedne šuplje stěne prodire i na 40 hvatih visoki vodopad načinajuć velikom silom u *Bohinsku dolinu* pada. Ovaj vrutak imenuje se *Savica*, koja sada opet u jezero Bohinske doline ulazi, i to je početak južne struge od *Save*. —

Jedna je od najpriatniih okolicah Krajnske kod *Blědskoga jezera*. U srědini jezera ovoga, na jednoj 60 hvatih visokoj klisuri usrěd golemih razgraničenih lipah stoji cèrkva. Na okolo jezera opet leže bèrda, koja čim se dalje pružaju, sve se više uzdižu i tako oku divan kip predstavljaju. Po bèrdih su gospodarstva, gdě stanovnici, na način upravo slovenski, raztrešene kuće, oko kućah voćnjake i njive imade; a upravo nad jezerom na klisuri jednoj leži prekrasni *Blědski grad*, oko kojega opet po ravnici bogata, zidanimi kućami providjena sela stoje, i to sve okolicu ovu veoma prijatnom ćini; a kad se još narod naš zdrav, snažan, krasan, veseo, dobrodušan u svojoj slovenskoj naravi pogleda, tad se priznati mora, da je to pravi zemaljski raj. Na jezeru ima i kupeljah (Seebäder), koje se pohadjaju iz svih stranah Krajnske, osobito iz Ljubljane. Tu dolaze i mnogi gosti iz Tèrsta, koji pod blagim blědskim nebom lěto sprovode. Čověk može vàs tjedan mirno živiti u Blědu, nu kad nedělja ili koja svetkovina dodje, onda tek i Blěd oživi, na obali jezera sve vèrvi od světa, i po jezeru ljujaju se amo i tamo čamci s pěvajućimi i smijućimi se Slovenkami. —

U nijednoj pokrajini austrianskoga carstva neima toliko i od tako znamenite veličine podzemaljnih šupljinah i špiljah kao što u Krajnskoj. Špiljah od sige (Tropfsteinhöhlen), u kojih se mnoga otajstva nalaze i gdě raznovèrstne živuće zvěri nov podzemaljski i čudnovat svět čine, pokra-

jina ova na hiljade imade. Od ovih svojom veličinom i izvanrednim možtvom od sige (Stalaktiten) najznatnia je: *Postoinska špilja*, neopisani pogled davaju ovdě svakovèrstne najčudnovatie od sige nalazeće se slike, gdě se vidi, kako se ove od svodovah i stěnah na hiljadu načinah ili u vis uzdižu, ili dole kao u ponor protežu; k tomu jasnost ona kristalna i nebrojeno množtvo takovih u prostranoj špilji ovoj nalazećih se raznovèrstnih slikah čověka na čudo i udivljenje i nehotice privlaču. Ukraj stare ove šupljine, koja je više nego 300 godištah već poznata, nalazi se još druga i ne odavno iznajdjena: *Ferdinandova špilja*, sadašnjemu cesaru i za onda cesareviću na čast tako imenovana. — Jedan sat od Postoine udaljena je zatim: *Magdalenina špilja*, koja se od jedne tamo stojeće cèrkvice tako imenuje; glasovita je od jednoga u nutri nalazećega se jezera. — *Podpeć* i *Kumpole* dvě poznate šupljine, koje u unutarnjem jezero imadu. U okolici *cirkničkoj* mnoge se podzemaljske špilje nalaze, od kojih je na bèrdu *Vinivèrh* najznatnia. — Zatim su još i *Lačnagora* i mnoge nebrojene druge špilje, koje po većoj strani pokrajine ove razprostranjene raznovèrstne i lěpe slike predstavljaju. —

Napomenuti se mora, da mnoge okolice pokrajinah ovih veoma malo vode imadu; tako je poznata strana jedna *suha Krajnska* zvana, koja višeputih lěti veliko pomanjkanje vode tèrpi. — Rěke i potoci pako, koje pokrajine ove imadu, znatnii su: *Sava* na sěverno-zapadnoj strani Krajnske iz dva izvora *sěvernoga* i *južnoga* protiče; *sěverni* izvor dolazi od *Velike-Gorice*, *južni* pako od bèrda, *Savica* zvanoga, i svojim tečajem *Bohinsko jezero* načinja. Ova se dva potoka poslě kod *Radolce* sastaju, gdě ukupno *Savu* rěku načinjaju, koja zatim jednu stranu Krajnske proseča, potom medje od Štajerske i pokrajine ove čini i najposlě kod Mokricah u Horvatsku unilazi. — *Kerka* (Gurk) od većjih je Krajnskih potokah; izvire iz Višnjegore i naprotiv Brežcam u Savu utiče. — *Kupa*, koja ovdě donikle granicu medju

Horvatskom i Krajnskom napravlja, zatim dalje u Horvatsku odlazi. — Poslě su još: *Sora* (Zajer) i *Ljubljana* znatnii potoci, koji se obodva u Savu salěvaju. — Od potokah u Gorici znatnii su: *Sotča* (Isonzo, Ischnitz) iz dva vrutka izvire, kroz cělo goričko okružje od sěvera k jugu protiče, kojim se putem na mnogih městih od klisurastih stěnah stěšnjava, dokle na *furlanske ravnice* nedojde, gdě pod imenom *Zdoba* u jadransko more unilazi. U potok ovi medju ostalimi salěvaju se: *Idrica*, po kojoj iz Krajnske mnogo dèrvah dolazi; *Vipavšica* (Vippach) takodjer iz Krajnske dolazi; *Koritnica* iz goričkoga okružja medju velikimi klisurami dotiče i. d. o. Od potokah u Gorici znamenit je zatim: *Těr* (Timavo, Timavus), potok ovi već je něgda kod starih Rimljanah glasovit i iz najdavniih dogodovštine vrěmenah poznat, kojega to jest i Virgilio u svojih dělih napominje; izvire blizu mora ne daleko od města Tibaina iz sedam izvanjskih i više podzemaljskih šupljinah, nu tolikom silom i takovom preobilnostju, da isti morski brodovi tja do virališta dobroditi mogu. —

Krajnska zatim ima mnoge potoke i vrutke, koji ovdě pod zemljom velikim žamorom i šumom teku i odtuda višeputih pod drugim imenom izlaze. Tako je: *Pivka* (Poik) koi dva puta pod zemlju unilazi i toliko opet putah pod drugim imenom izlazi, dok se kod Vèrhnika najposlě pod imenom *Ljubljana* kao brodiv potok nepokaže. Ovomu su spodobni: *Ribnica*, *Bistrica*, *Globovca*, *Sešinca* i drugi ostali. —

Vodopade ima Krajnska na Ljubljani kod *Fužine* (Kaltenbrun) i u *Bohinju*. — U Gorici se od ostalih kao glasoviti vodopad napomenuti može kod Podmoca. —

Jezerah u Krajnskoj imade: *Bohinsko jezero*, koje Savica načinja i proseča. — *Blědsko jezero*, koje u srědini otok s cèrkvicom imade i kojega krasota dosta se opisati nemože. — Od svih medjutim jezerah u Krajnskoj naj-

znatnie je: *Cirkničko jezero* (Zirknitzersee), koje četiri otoka na sebi imade, i prostor od 28,665 jutarah zauzima. Jezero ovo različitih i někojih veoma znamenitih dubljinah imade; tako je najznatnia dubljina »*Rešeto*« zvana, koja pri srědnjem stanju vode do 56 stopah imade. Najčudnovatie je opet kod toga jezera, što se jedno vrěme izsušiti, drugo opet vodom sasvim napuniti znade, što podzemaljske njegove šupljine čine, koje sada proždiru, sada opet rigaju vodu. Jezero ovo višeputah je kroz cělu godinu vodom napunjeno, i tako se padanje i rastenje nikako stalnim vrěmenom neravna. —

Od toplicah Krajnske znatnie su: kod *Novog-města* (Neustadl); kod *Soteške* (Einöd) i kod *Altenburga;* druge se manje polaze. —

Podnebje u gornjih stranah Gorice, gdě su vèršci od bèrdah sněgom i ledom posuti, zatim u sěverno zapadnih stranah Krajnske poradi bližine sněžnikah oštro je i susědstvo oštriega zraka od Koruške napominje. Nu inako to u južnih Gorice i Krajnske stranah biva: ovdašnji već priatnii zrak niti je oštrinom sěvernoga větra, niti opet množtvom sněga zimi izopačen, i šta više: već ista bližina mora zemlji južnoga talianskoga zraka blagost poděljuje. —

Samo na veliku stanovnikah nepriliku na južnoj goričkog okružja i južno zapadnih stranah Krajnske, kao predělih bliže mora ležećih jesu: *Široko* i *Bura* zvani větri, koji su višeputah zdravju ljudih i proizvodom naravskim škodljivi. —

U plodnosti naravnoj nisu pokrajine ove osobito bogate. Od podzemaljskoga blaga, kao u kamenju: gorskih *kristalah* (Bergkristal), *porphyra*, *ophitah*, *jaspisah*, *granatah* gornja Krajnska imade. — *Zemlje svakovèrstne* (Thon) u znamenitoj kolikoći u brěžuljcih kod Ljubljane, bohinskoj dolini i. t. d. imade. — *Sadre* (gipsa) u gornjoj, zatim běle

i prozračne sadre kod svete gore imade. — Množtvo svakovèrstne fele mramora na mnogih se městih Krajnske i Gorice nalazi. —

Od ostalih rudah ima Krajnska množtvo *živoga srebra* kod Idrie i drugih městah. — *Železo* se takodjer na mnogih městih Krajnske kopa. Od goriva *kamenoga ugljevja* u obadvě pokrajine na više městah imade. — Svakovèrstne fele travah raste u Krajnskoj, i korenja lěkarskoga svakojakoga imade; od čega naposeb poznato i bogatstvom svakovèrstnih travah glasovito je »*Nanas*« bèrdo. — U Gorici pako po južnih i od sěvera obranjenih predělih někoje topoga podnebja trave na prostom zraku rastu. —

Poslenost svake vèrsti žita, kao: pšenicu, kukuruz, ječam, raž, hajdu, zob i proso; kèrtolu, zatim i svakovèrstnu povèrtlinu, kao: pasulj, grah, leču i: t. d. proizvodi. K tomu: lan, konoplje i svakovèrstno voće u pokrajinah ovih rodi. —

Šume u Krajnskoj svake fele dèrvah imadu, od kojih se, osobito od jelah, u druge pokrajine znamenita kolikoća na godinu prodaje. — Gorica osim toga i někoja topoga podnebja dèrvlja imade; tako smokve na nekojih městih polag starih zidovah rastu, zatim: bademi (mandale), kesteni, narandje i. t. d. *Masline* pako i *lovorovo dèrvo* u topliem, bližje mora ležećem kraju uzpěvaju.

Vinogradi mnoga dobra vina proizvode. — Rogate marhe, konjah, ovacah, kozah i kèrmakah imade; k tome svake fele divjačine, domaće piladi, pčelah, svilnih bubah, potočnih i morskih ribah i rakab, a osobito jako dobrih cèrnih puževah u jednoj pećini kod Tibaina u ovih pokrajinah nalazi se. —

Stanovnikah broj u obadvě ove pokrajine 633,960 dušah iznosi; odkuda na Krajnsku: 458,860; na Goricu pako: 175,100 glavah pripada. —

Pučanstvo pokrajinah ovih pokoljenja je *slavensko-ilirskoga*; narěčje pako, kao i kod svih gornje Ilirie Slavjanah, *slovenskim* sě naziva. — Němci samo po varoših stanuju i to u neznatnom broju. — U Gorici osim slovenskoga naroda stanuju takodjer tako zvani *Furlani* (Friaul), kojih je narěčje iz talianskoga i ilirskoga jezika směšano tako, da ga ni Ilir ni Talian nerazumie.

U gornjoj i srědnjoj Krajnskoj stanovnici su lěpoga, tankoga i visokoga struka, što se već po dolnjih stranah manje vidjeva. — Gorice stanovnici velikom su stranom dobroga i jakoga tèła. —

Kranjac poglavitu hranu imade u kruhu od elde, ječma i po někojih okolicah od kukuruza; od brašna zatim jako rado tako zvane žgance prave. Osim toga: kupus, svakovèrstno zelenje, repu, merlin, kertolu i ostalu povèrtlinu, k tome svakovèrstne kaše za navadna jela upotrěbljuju. Meso se malo troši. Vino za napitak služi, koje i u někih okolicah prekoměrno ljube; tako se dolnji Kranjac Gorencu, koi manje pije, porugava: da sè po pol sata prěd kèrčmom promišljava, dali bi u nutrą stupio, ili ne. Po većih městih piva imadu; rakia se malo troši. — U Gorici je hrana radi susědstva mnogo već talianskoj spodobna: kukuruzni kruh i od iste melje načinjena polenta, varivo i zelenje ovdě se već velikom stranom uljem začinja. Bližje opet do mora stanujućim, ribe na ulju priugotovljene glavno su jeło. Meso ovdě kao i u Krajnskoj prosti seljanin slabo troši. Za napitak imadu vino, koje kao i rozoliu gorički stanovnik rado pije. —

Kuće su u Krajnskoj većjom stranom polag lěpote dèrveta, koje u mnogih okolicah raste, dèrvene; drugdě pako, gdě manje dèrvah imade, jesu od kamena. — U Gorici naprotiv više od kamena i malo od dèrveta kućah imadu, i ove su većinom na jedan kat visoke i crěpom ili kamenom pokrivene. —

Nošnju je Kranjac većjom stranom starinsku svoju slovensku zadèržao: škuromodru podugačku haljicu, veliki okrugli klobuk, koi u lětu cèrn slamnat mnogi imadu; zatim cèrne kožnate do kolěnah samo i ovdě predjicom (Schnalle) stegnute hlače, na nogah visoke težke čižme. Doljenac na putu oběsi torbu, gorenac pako bisage na pleća. Zimi mnogi kabanicu od sukna ili iz běle jagnjetje kože do polovice těla kratki kožuh imadu. Bližje do Istrie stanujući něšto od istrianske, bližje opet do Horvatah něšto od horvatske nošnje poprimiše. —

Žene po mnogih okolicah škuromodru opravu ljube. Tako jedne počešljane svoje vlasi uzkom u na okolo glave cèrnom vèrpcom vežu; vèrpca ova tako po gornjoj strani čela omotana jako dobro dolikuje; druge opet cèrnom kapom, koja je bělimi čipkami (Spitzen) narešena, glavu pokrivati običaju. Rubača je odozgora sitno nabrana, i na persih kopčami (Haekchen) od měda ili srebèrnoga drota, višeputah krivimi kamečki ili varkom nakitjenimi, zakopčana. Uzak, cèrn i od naprěda kratak steznik (Mieder) bělimi vèrpcami i čipkami narešen, čvèrsto stišnjen tělo Slovenki krasi. Više pása cèrn, kožnat i dva pèrsta širok remen tělo omata, koi je opet svakoličnimi od měda komadići ili kamenčići nacifran. Uz desno bedro visi žepnim nožem providjen remen; zatim na nogah cèrvene hlačice (Strümpfe) i žućkaste il cèrne cipele imadu. —

Žene po gornjoj Krajnskoj čistoćom i sněžnom bělinom opravah svojih osobito se odlikuju. Ovdě gornju stranu těla pokriva, ili bolje reći, krasi, běla kratka i upravo k tělu skrojena rubača, koja je od naprěda sa više zaporakah od měda (Messing) a kod imućnih i od srebra zakopčana. Na dolnjoj opet strani těla nose od běloga platna opravu, prěko koje se po svetkovinah i zimi još druga cèrna oblači, koja kratak i od naprěda produžen, cern svilen steznik, posvuda vèrpcami i čipkami nacifran, imade, koi je najposlě dugom

jednom cèrvenom vèrpcom zakopčan. U zimi cèrna suknena i do kolěna pružena gornja haljina brani tělo od zime; drugdě opet běl iz jagnjećeg kèrzna kožuh imadu. Na glavi odtraga od měda ili cèrne, kadife (baršuna) načinjen věnac nose, na kojemu dvě od vlasih spletene kite zamotane stoje; prěko kojega opet lěpa i višeputah izvezena peča glavu krasi. Po većih svetkovinah děvojke kite ove zlatnimi žicami ili cervenimi vèrpcami lěpo nakitjene niz pleća spuštaju. —

Od poljodělstva, marhe, rudah i rukotvorja, kao glavnih zabavah naroda ovoga, na kratkom se kazati može: —

Poslenost i marljivost stanovnikah u Krajnskoj u obće je velika, a u srědnjoj Krajnskoj najveća. Stanovnik srědnje Krajnske maloplodna polja svoja, za da i kakovu hasnu odtuda imade, velikim trudom i mukom obdělavati mora; tog već u dolnjoj Krajnskoj neima, gdě pšenica, kukuruz i drugi žitak obilnom plodnostju trude poljodělcu naplatjuje. — Kukuruz malozèrnasti (cinquantino) osobito dobro naprěduje u vipavskoj okolici. — *Pšenica lětna* jako se u Krajnskoj sije; — *Proso* takodjer, nu prie se je još više sijalo. — *Kèrtola* se po někih okolicah Krajnske jako dobro naplatjuje. —

Povèrtline svakovèrstne po vèrtih ukraj kućah imadu, i ova se većom stranom dobro izplatjuju; zatim pasulj u polju medju kukuruzom sade, gdě takodjer i tikve i bundave rastu. —

Voća u srědnjoj i dolnjoj Krajnskoj od svake fele imade, od čega se, imenito od suhih šljivah, znamenita kolikoća na more prodaje. — Lan se sije, nu samo za domaći barat. — Vinogradi krajnski proizvode svakojaka cèrvena i běla vina, koja su na mnogih městih i od znamenite svoje jakosti poznata. U novie doba za ovo oplemeniti, učinjena su od mnogih gospodarah pokušenja i s dobrim uspěhom, jer mnogi takova umětno priredjena vina s dobrim dobitkom prodaše.

Šume su, poglavito u gornjoj Krajnskoj, u jako dobrom stališu. Množtvo se odtuda, tako za stanja graditi, kako i u daske izpiljenoga jelovoga i orahovoga dèrveta razpošilja u Istriu i ostale obližnje pokrajine.

Poljodělstvo u Gorici talianskomu se gospodarstvu velikom stranom prispodobiti može. Ovako je na priměr cěla okolica varoša Gorice vèrtu spodobna: jelo i pilo raste ovdě na jednom komadu zemlje: jednaki najmre redovi od svakovèrstnih dèrvah; gdigdi i istih smokavah, zasadjeni stoje, koji se, da odviše veliki hlad nečine, podkresuju, što opet na město dèrvah za oganj zluži. Redovi ovi od dèrvah udaljeni su na 6 i někda i na više hvatih jedan od drugoga, uz svako pako dèrvo pruža se po jedan posadjeni tèrs. Prostor oni, koi je medju redovi, služi za pšenicu, kukuruz i drugi žitak sijati: i tako se cěla okolica kao jedna šuma, vinograd, i plodovita oranica smatrati može. — *Pšenica* se u goričkom kotaru jako sěje. — *Kukuruz* malo- i velikozèrnasti dobro se izplatjuje. — *Ječma* po svuda; *hajdine* pako po někih samo okolicah imadu. — *Kèrtola*, k tomu i svakovèrstna povèrtlina, poglavito *dinje* i *lubenice*, dobro rode. — Voće bez svakoga obradjivanja dobro plodi, od kojega i někoje topoga podnebja, kao: *smokve*, na městih prama suncu okrenutih i od mèrzlih větarah obranjenih, zatim *masline* ili *olikovo dèrvo* po někojih južnih i bližje mora ležećih krajevih naprěduju. — *Lana* po někih samo predělih, *konoplje* pak imade po svuda.

Od poglavitiih pako izvorah bogatstva u Gorici jesu vinogradi, koji se ovdě na talianski način obdělavaju, i u obće uzamši, bolja proizvode vina, nego li u obližnjih mletačkih pokrajinah. Ovako se cèrveno goričko, *Refoško* vino zvano, jako ceni i razpošilja u druge inostrane dèržave. Osim toga imade Gorica na svojih bèrdih i mnogo běloga, jako dobroga vina. —

Većja strana šumah i lugovah u Gorici stoji pod komorskim upravljanjem, i u dobrom je redu, odanle se znamenita kolikoća dèrva svake godine na more za gradjenje brodovah prodaje.

Marha rogata u Krajnskoj radi dobrih pašah, zatim dobroga i pozornoga načina, kojim se u mnogih okolicah o njoj nastoji, lěpa je i veliku korist donaša. Tako na priměr stanovnici Bohinske doline (Wocheiner Thal) prodaju na godinu množtvo putra, masla i sira u Tèrst, — I *konji* su u Krajnskoj, pošto su dobre pazduhe zaveli, lěpo oplemenjeni. *Kèrmci* naprotiv za potrèbčinu dotěravaju se većom stranom iz Horvatske. — *Ovacah* nedèrže mnogo u Krajnskoj, a i koje imadu, od proste su samo vune. — *Pčele* u mnogih okolicah proizvode znamenitu kolikoću meda.

Rogata marha u Gorici većom je stranom tirolske plešine i dobro se nastoji; sir iz někih okolicah pokrajine ove jako se daleko raznosi. — Konji su hitri i jaki; něki opet gospodari dèrže magarce i mule. — *Ovce* polag prijatnosti podnebja i ležaja, kad bi na njih veću pozornost obratjali, mnogo bi se bolje izplatjivale. — *Kermke* dotěraju najviše iz Horvatske, koji se opet za domaću porabu kod kuće hrane. — *Pčele* u pokrajini ovoj, gdě množtvo mirisnoga cvětja imade, jako bi se izplatjivale, kad bi gospodari na lěpi ovi predmet više skèrbi obratjali. —

Svila u Gorici od najpoglavitiih je domaćega gospodarstva izvorah; veliko se množtvo ovdě zasadjenih dudovah vidi nuz puteve i po drugih okolicah; šta takodjer povod daje stanovnikom pokrajine ove, da se s ovim svakoj dèržavi veoma koristnim predmetom, time više bave, i tako svake godine ne malu korist odtuda dobivaju. Najveće su u pokrajini ovoj dvě svilane u *Farri*, u kojih se znamenita kolikoća svile i za druge deržave prigotovljuje. —

Od ribah: u Sotči potoku imade lěpih pastèrvicah; kod obale se opet svake fele morske ribe love. —

Rudarsko bogatstvo Krajnske sastoji poglavito, u najvećoj i najboljoj rudi živoga srebra (Queksilber) kod Idrie, koja se za najbogatiu od svih rudah ove fele u cěloj Europi dèrži. Pèrve vèrsti živo srebro ovdě se već u jamah čisto u kožnate kese bere; druge vèrsti kopa se već tęžje, nu po ižganju višeputah daje $^4/_5$ čistoga živoga srebra. U obće uzeto izkapa se u ovih rudah na godinu okolo 5000 centih živoga srebra. — *Olovo* se polag selá Krajnske gore kopa u sněžnih gorah, nije medjutim od nikakove znamenite kolikóće. — *Železnih rudah* imade na mnogih městah u Krajnskoj, nu mnoge i od rudah ovih već su u novie doba i zapuštene. Zelezo se ovdě niti tako izvèrstno, niti u tolikoj kolikoći izkapa, kao što u Koruškoj. — *Mramora* svakovèrstnoga a osobito cèrvenoga imade. —

Gorica neima nikakovih rudah, nu zato je svake vèrsti lěpim mramorom i ostalim kamenjem bogata. Najlěpši je pako cervěno pisani mramor, koji se kopa u Valentinskom bèrdu kod Gorice. Mlinskoga se opet kamenja mnogo ovdě pravi, i svake fele zemlje imade. —

Rukotvorje Krajnske u mnogoj je struci poznato. Platno se ovdě po mnogih okolicah jako lěpo i dobro napravlja; neki tkalci prigotovljuju takodjer svakovertna šarena tkanja, koja su stanovnikom za domaću porabu. — Jedna suknena fabrika u *Sgošu* blizu Radolca pravi srědnja sukna. — Svake se k tomu fele kože uradjivaju, koje za potrěboće pokrajine ove dovoljno služe. Tako se u *Ribenci* (Reifnitz) množtvo načinja podstavne kože, koja se zatim u Tursku i Ugarsku razprodaje. — Mnogovèrstna zatim od dervah umětna děla razpošiljaju se i u druge inostrane pokrajine. — Sitah tankih množtvo; klobukah slamnatih takodjer i od umětniega děla napravlja se za Němačku i druge dèržave. — Železo u rudah domaćih izkopano priugotavlja se takodjer kod kuće; svakovèrstna k tome pokućna orudja napravljaju domaći zanatari. — Staklanah i papiranah imadu někoja města, nu ovde se samo prostia načinjaju děla. —

U Gorici platno, što se kod kuće napravlja, nije dovoljno za domaću porabu. — *Kože* se priredjivaju na mnogih městih. — Šećeranah imade u Gorici znamenitih. — Ostala spodobna i umětne obèrtnosti děla slabo se napravljaju u pokrajini ovoj, nego se većom stranom, koliko potrěbčine stanovnikah zahtěvaju, dovoze iz obližnjih i poněšto iz inostranih pokrajinah. —

Věrozakon u pokrajinah ovih jedino je rimo-katolički; imade tu dva biskupa: u Ljubljani i Gorici. Luterani i Kalvini imadu slobodno věroizpovědanje, nu ovdě u neznatnom samo broju živu.

Za vrěme rimskoga carstva spadala je Krajnska pod stranu staroga *Ilirikuma*: *Panoniu gornju* ili *zapadnu*, koja se je drugačie *pèrva Konzularska* (prima Consularis) i *Norikum*, a od někojih i *Japidiom* imenovala. Něki pisci nazivaju Krajnsku i *Marchia Slavonica*, poradi ležaja na granici od Slavonie. Ime *Crania*, koje po svoj prilici dolazi od *Kraina*, odkuda nastade opet *Carniolia*, napominje već u osmom stolětju dogodovština, kako *Paul Varnefried* u *Historia Longobardorum u 6 knjigi 52 poglavju piše*, koje se je ime u današnje *Carniolia* pretvorilo po latinski, po narodnom pako jeziku u *Krajnska*, što je po svoj prilici ležati morala na krajini dèrzave koje. — Kasnie *Karlo Veliki* osvoji pokrajinu ovu i predade vojvodi furlanskomu (Friaul) za ravnanje, zatim opet upravljahu vojvode koruški s njome. Godine 972 imala je Krajnska svoje vlastite vladare, koji su u Krainu (Krainburg) stolovali i něki od njih naslov vojvode (Herzog) imali. Nu ovih se je gospodstvo protezalo samo nad jednom stranom Krajnske, s kojom je takodjer i Istria i Furlanska jedno doba sjedinjena bila; druga opet strana Krajnske spadala je stranom na vojvode od Koruške, stranom na Freisingske biskupe; i něki još drugi biahu nad jednom stranom od Krajnske posebni gospodari koji se nezavisnimi učiniše od vojvodah koruških. Zatim Leopold iz kuće Babenbergah vojvoda od Austrie i Štirie kupio je od

Freisingskoga biskupa někoja u Krajnskoj posědovanja; njegov sin *Friderik* po ženitbi s Agnezom od Tirola povekša opet dobra svoja u Krajnskoj na toliko, da je god 1233 uzeo naslov gospodara od Krajnske. Koi naslov vojvode koruški dobrim okom negledajući, takodjer si sada uzeše naslov gospodarah Krajnskih. Na što cesar *Friderik II.* dopusti Frideriku gospodaru od Krajnske, da se vojvodom od Krajnske imenuje, i tako sada Krajnska postane vojvodiom. Po smèrti Friderika krajnskoga vojvode *Rudolf I. Habsburžski* osvoji sebi Krajnsku kao na carstvo sada spadajuću pokrajinu, i kada je *Otokara* českoga kralja nadvlâdao, i tako se u carstvu učvèrstio, pokloni godine 1282 Krajnsku sinu svojemu *Albrechtu.* Nu još je i sada *Meinhardt*, grof od Tirola, imao veliku stranu Krajnske pod sobom, koju je on stranom kao ujedno vojvoda koruški, stranom pako kao od cara poklonjena dobra deržao. Kada pako god. 1335 grofovi od Tirola izumrěše, pripade cěla Krajnska Austrii, i od toga vrěmena, izvan 1809 — 1813, ostade neprestano pod austrianskom vladajućom kućom. — Pod austrianskimi vladari navaljivali su višeputah Turci na Krajnsku i mnogo putah ju robili, dokle stališi Krajnske nenačiniše karlovačku tvèrdjavu i u nju nepostaviše posadku, koja je pokrajinu ovu od nasèrtanja Turakah branila. —

Da je i Gorica něgda u staro vrěme strana staroga *Ilirikuma* bila, to se znade iz geografičkoga produženja stare Ilirie. Nu šta se je poslě po padnutju ovog s pokrajinom ovom pripetilo i koje sudbine pretèrpi pokrajina ova, o tom žalibože malo kazuje dogodovština, jer stari izvorni dokazi manjkaju. To se samo znade, da je Gorica vlastite svoje grofove imala i da *Henrik IV.* cesar, pokrajinu ovu věrojatno, kad su domaći grofovi izumèrli, pokloni tirolskim grofovom; od kojega je kolěna glava *Gottfried II.* vladao od god. 1090 do 1121. Za *Mainhardtom III.* opet dva njegova sina *Mainhardt IV.* tirolsko a *Albrecht II.* goričko na poseb kolěno započeše. — 1500 preminu *Leonart* grof gorički

bez mužkoga odvetka, na što cesar *Maksimilian I.*, polag već od svojih predjah pogodbah učinjenih, kao u učinjeni zalog u posědovanje uze Goricu; od kojega vrěmena ostade ona neprestano pod austrianskom kućom, i austriánski carevi od *Maksimiliana I.* naslov imadu knežkih grofovah (gefürstete Grafen) od Gorice. U novie vrěme pokrajina ova takodjer spadala je pod novoustrojenu od Franzezah kraljevinu Ilirie do god 1813; od toga vrěmena i do dan danas spada jednako pod istu kraljevinu, nu pod vladom austrianskom. Jedno vrěme spadala je južna strana Gorice pod mogućne něgda patriarke od Aglara (Aquileja), koji u ovih krajevih velika posědovanja imadiahu, i něko vrěme nezavisno vladahu. —

Upravljanje političko u pokrajinah ovih neomedjašeno je, kao i u ostalih austriansko-němačkih dèržavah. Krajnska sastoji iz tri okružja: *Ljubljanskoga*, *Novo-měštanskog* i *Postoinskog*, koja opet pod glavno ljubljansko ravniteljstvo spadaju. *Goričko* je okružje podvèrženo glavnomu tèrstjanskomu ravniteljstvu. Pravicu od pèrve molbe (erster Instanz) poděljuje glavno ravniteljstvo; za druge pako molbe pravicu poděliti je apelacionalni i zaglavni vèrhovni sud u Celovcu. —

1. U okružju ljubljanskom jesu poglavitia města: *Ljubljana* (Laibach, stara Aemona) glavni varoš Krajnske polag Ljubljane potoka, na kojega se desnoj obali veća, na lěvoj pako, gdě i Schlossberg leži, manja strana pruža. Pet mostovah vodi ovdě prěko Ljubljane potoka i savez načinja stanovnikom varoša ovoga. Ulice su velikom stranom uzke, neravne, zlo potaracane i blatne; glavni naprotiv tèrgovi dobro potaracani i čisti. Cěla Ljubljana, neračunajuć ovamo stranjske i vojničtvo, broji do 900 kućah i 11,000 stanovnikah. Najlěpši su varoša ovoga tèrgovi: kapucinski tèrg, zatim stolni tèrg i novo-sajamski tèrg. Ima varoš ovi mnoge lěpe cèrkve i druga stanja. Tako je od

cèrkavah: Stolna cèrkva sv. Nikole; lěpa cèrkva svetoga Petra; župna cèrkva sv. Jakoba i opatička cèrkva. Od drugih sgradah znatnie su: dèržavna kuća, věćnica, biskupova palača ukraj stolne cèrkve i druga někoja odlična stanja. Na gradskom bèrdu (Schlossberg) stoji stara tvèrdjava, koja je u francezkom poslědnjem boju mnogo pretèrpila; u nju se pako danas krivci zatvoraju. Krasni je odtuda izgled na cělu obližnju i dobro obdělanu ovu ravnicu. Ljubljana je stolica dèržavnoga i okružnoga poglavarstva, i mnogi drugi obćinski službenici ovdě obitavaju. Biskup zatim i njegov stolni kaptol stolicu svoju ovdi imadu. Varoš ovi nadalje ima: jedan licej, gimnazij, glavnu učionicu za detčake i jednu kod opaticah za děvojke; poljskoga gospodarstva i jedno skladnoglasnosti družtvo. Za razveseljenje stanovnikah služe lěpi vèrti i druga u okolici varoša šetališta. Poslenost proteže se samo na gradjanah domaće rukotvorne proizvode. Tèrgovina ipak vodi se na kopnu s Tèrstom i s drugimi izvanjskimi i unutarnjimi varoši; na Savi pako s Horvatskom i ostalom ugarskom zemljom. — *Krajn* (Krainburg) varošica sa starinskim gradom na jednoj klisuri, ima 1,800 stanovnikah, koji od poljodělstva i rukotvorja živu. — *Radolca* (Radmansdorf) varošica, vlastitost grofovske Turnove obitelji; ima 700 stan., koji se tèrgovinom i rukotvorjem mnogo zabavljaju. — *Škofjaloka* (Bischofslaak) varošica u dražestnoj okolici 1,800 stanov. brojeća. — *Kamnik* (Stein) sa starinskim podèrtim gradom; čipke, koje se ovdě prave, mnogo se raznose po sajmih Horvatske i Štajerske. — *Jesenice* (Assling), tèrgovište na lěvoj obali Save, imade tèrgovinu s kožami i pamučnimi čarapami (Baumwollstrümpfe). — *Tèržec* (Neumarkt) tèrgovište bèrdi obkoljeno, u okolici su mnoge gvoždjare (Eisenhammerwerke) strojbarie (Ledergerbereien); zatim se pletu mnoge čarape, i s ovimi se znamenita tèrgovina vodi. — *Stara-loka* (Altenlack) tèrgovište, kojega se stanovnici mnogo tkanjem platna zabavljaju. — *Bistrica* (Feistritz), selo polag potoka istoga

imena s železnimi rudami; ovdě se takodjer čavli i ostale železne sprave načinjaju. — *Sgoš* (Sgosch) selo, ima suknenu fabriku. — *Dolnji* i *gornji Krop*, dva sela, gdě se u okolici peći za talenje železa i mnoge čavlarnice nalaze; ovdě se i svakovèrstno železno orudje pravi. Lěpi ovdašnji grad *Mačkov-kamen* (Katzenstein) zvani mnogimi je lěpimi kipovi zatim lěpim vèrtom i u njemu vodometom ukrašen. — *Železenka* (Eisnern) jedno od največih selah u Krajnskoj; ima 1400 stan: dvě talionice i jednu gvoždjaru; zatim se množtvo svakovèrstnog železnog orudja ovdě pravi. — *Dul* (Lustthal) město pri utoku Ljubljane u Savu, s lěpim gradom i vèrti Barona Erberga. U vèrtu je podignut lěp spomenik cesaru Franji I., koi je ovdě 16. svibnja bio 1818. — *Blědski-grad* (Veldes), selo polag blědskoga jezera s jednim gradom. Ovdě kao i po obližnjih selih napravljaju stanovnici prostoga sukna; zatim i od dèrveta svakovèrtna dèla, koja se u okolišnje kotare raznose. U srěd jezera ovoga nalazi se cèrkva od proščenja: *Blědska majka Božja* zvana. — *Krajnska gora* (Kronau) selo na sněžnom bèrdu i polag Save ležeće. — *Pod-Koren* (Wurzen), selo ležeće blizu izvora sěvernoga viranjka Save; ima blizu veliku podzemaljsku špilju. — *Moistrana* (Moisterna) selo na podnožju Triglava ležeće s železnimi rudami. — *Javornik* (Jauerburg) selo na jedan sat od Jesenice udaljeno; ovdě se tali i priredjuje (ocel) čelik. — *Běla* (Karner Vellach), i ovo je město jedan sat od Jesenice udaljeno. — *Gornji-Kolovrat*, ima istoga imena starinski grad, koi je izvorno rodno město grofovske obiteli toga imena. —

2. U okružju Novo-Městanskom: *Novo-Město* (Neustadl) dobro i uredno sazidani varoš, leži s jedne strane na brěžuljku u plodnoj i prijatnoj okolici polag Kerke potoka. Ima 250 kućah do 1500 stanovnikah, gimnazij, tri cèrkve i jednu glavnu učionicu. — *Kèrško* (Gurkfeld) leži na desnoj obali Save rěke, ima do 800 stanovnikah, koji se obradjivanjem vinogradah mnogo zabavljaju. Tu stoji na bèrdu grad grofa Auersberga, na kojega i varoš ovi spada.

— *Višnjagora* (Weichselburg) mala varošica s podèrtinami grada istoga imena; ima prěko 400 stan.; koji se mnogo vunenim dělom zabavljaju. — *Metlika*, blizu Kupe potoka na podnožju uskočkih gorah i na horvatskoj granici ležeća varóšica; ima do 900 stan. i cèrkvu od proštenja. — *Kočevje* (Gottsche), varošica kneza Auersberga, ima 700 stanovnikah. — *Turjak* (Auersberg) tèrgovište sa starinskim grofa Auersberga, inače i Turjački zvanoga, gradom, koi lěpe oko sebe vèrte imade. — *Ribnica* (Reifnitz) tèrgovište, u okolici pravi se veliko množtvo svakovèrstne dèrvene i železne robe, koja se raznosi i u druge inostrane dèržave. — *Dolenaves* (Niederdorf), selo množinu lončarah imajuće, koji veliku stranu Krajnske svojim dělom providjuju. — *Hof*, selo polag Kèrke potoka, znamenito od železnih rudah kneza Auersberga. Ima talionicu za železo (Eisengusswerk) i više zanatlijah, koji svakovèrstnu železnu robu prave, koja se poslě u druge dèržave prodaje. — *Soteške toplice* i *Jezirske toplice*, dva kupališta polag Novoga-město. — *Běli-kamen* (Weissenstein) polag Kèrke potoka s lěpim gradom; u bližini je jedna znamenita gorska špilja. — *Mokrice*, selo polag Save i horvatske granice s lěpim gradom. — *Soteška* (Einöd) selo polag Kèrke s lěpim gradom na stèrmoj uzvišenosti položeno. — *Mokronog* (Nassenfuss): tèrgovište u plodnoj okolici; blizu na mramornoj klisuri diže se grad Klingenfels zvani, koi je lěpimi vèrti obkoljen i kupalištem providjen. — *Kostanjovica* (Landstrass) na jednom otoku od Kèrke ležeće město. — *Otočica* (Vördel) poldrugi sat od Novoga-města udaljeno s gradom. — *Struk* polag Kèrke potoka poldrugi sat od Novoga-města ležeće město. — *Setičina* (Sittich) selo s gradom, koi je odprie cistercitah monastir bio. — *Rakovnik* (Kroisen-Bach) selo s gradom polag Rakovoga potoka. — *Dóbrovica* (Guttenhof), u plodnoj okolici ležeće město. — *Litja* (Littay) tèrgovište kneza Auersberga polag Save. — *Kostel* tèrgovište s gradom na bèrdu polag Kupe. —

3. U okružju postoinskom: *Idria*, varoš s najbogatiimi rudami živog srebra, leži u jednoj dubokoj, uzkoj i od velikih bèrdah zaklopljenoj dolini polag potoka istoga imena. Broji do 400 kućah i 4,300 stan., koji se većinom rudarstvom zabavljaju. Uhod u rude ovdašnje nahodi se gotovo usrěd varoša, gdě na početku jedna cèrkvica stoji, kod koje ulazeći rudari svakiputa svoju molitvu izvèršivaju. Strahovita je dubljina i velikoća podzemaljskih ovih šupljinah. — *Loš* (Laas), varoš s gradom na bèrdu, ima prěko 600 stan., koji s kožami i morskom soljom najviše tèrguju. Ovdě je na blizu podzemaljska špilja, u kojoj se ribami bogato jezero nalazi. — *Postoina* (Adelsberg), tèrgovište pod jednom velikom klisurom, na kojoj se vide podèrtine grada Postoine. Ima stolicu ravniteljstva ovoga okružja. Vrědno je ovdě viděti najčudnovatiimi svake fele slikami napunjene špilje: *Postoinska* i *Magdalenska*. — *Cirknica*, tèrgovište ležeće polag jezera istoga imena; ima do 1,400 stan., koji s ribami i morskom soljom tèrguju. — *Planina* (Alpen) medju velikimi planinami i gorami ležeće tèrgovište, ima okolo 1,100 stanovnikah; ovdě na blizu je znamenita podzemaljska špilja. — *Vèrhnik* (Oberlaibach), tèrgovište polag Ljubljane potoka s 1,400 stan.; po potoku ovom těra se znamenita tèrgovina s daskami i drugim dèrvljem. — *Vipava* (Vippach), tèrgovište, ležeće u jednoj vinom i sadom bogatoj i vèrtu naličnoj okolici; ima prěko 1,100 stan. — Sv. *Kancian*, od podzemaljske svoje šupljine glasovito selo. — *Roserik*, selo, kod kojega dobro vino rodi. — *Vrem* ili *Prem*, gdě se prosto sukno pravi. – *Sněžnobèrdo*, grad i glavno města okolice, koje mnogo dèrvlja i odtuda načinjenih stvarih prodaje. — *Sv. Vid* tèrgovište s gradom. — *Predjama* (Lueg), města na podnožju Nanasa bèrda medju velikimi i golimi klisurami, kuda jedan samo u ovih klisurah izsěčeni put vodi. Ovdě je iz tri špilje sastojeća podzemaljska šupljina. Dolnja špilja prima u sebe jedan potočić, koi se zatim kod Vipave pokaže izpod zem-

lje. — *Bistra* (Freudenthal), selo na jedan sat od Vèrhnika ležeće s gradom. — *Gornji-Lopatec,* selo s gradom. — *Podbreg,* četvèrt sata od Vipave udaljeno selo. — *Polhovgradec,* selo polag potočića Bušna s gradom. — *Naškole* (Neukosl) město polag potočića Rěke, lězi u kamenitoj okolici. Ovdě je něgda stajao rimski varoš *Anesila.* — *Tomai,* ugledno město, glasovito svojim dobrim voćem i vinom. — *Podraga* selo. — I druga ostala města od manje znamenitosti. —

4. U okružju goričkom: *Gorica* (Görz, Goricia), leži na veoma prijatnom i zdravom městu; kuće sve imade od kamena, crěpom pokrivene, polag novoga ukusa i velikom stranom na dva i do četiri poda visoke. Više varoša na bèrdu stari je grad, u kojem su něgda grofovi od Gorice stanovali. Od tèrgovah varoša najznatnii je tako zvani *Travnik*, na kojem něgda bivši Ježuitski manastir i cèrkva danas je za vojake kasarna. Od sgradah obćinskih: stolna biskupska cèrkva, ukrašena lěpim spomenikom poslědnjega grofa od Gorice; zatim biskupski grad s lěpim vèrtom, dèržavna kuća, varoška kuća i lěpo kazalište u predgradju Studenci zvanom. Gorica nadalje ima stolicu okružnoga ravniteljstva; ima biskupa sa stolnim kaptolom i družtvo poljskoga gospodarstva. Ima biskupsko šeminište s mudroljubja i bogoslovja učionami, jedan gimnasij, jedan piaristah a drugi opaticah ursulinskih manastir s děvojačkom učionicom, jednu hebrejsku učionicu i sinagogu, plemenitih děvojakah odhranilište, manastir bratje milosèrdnikah s bolnicom, i jednu vojničku bolnicu. Na brěžuljku polag varoša stoji opet franciškanski manastir. Na poslenost varoša ovoga spadaju poglavito tri šećerane. Za šetalište stanovnikom najviše služi predvaroš Studenci, gdě u redu zasadjena dèrva čine, da je ova strana varoša veoma ugodna. — *Gradiška,* něgda jako utvèrdjeni varoš, leži na desnoj obali Sotče potoka, u koi ne daleko utiče Vipavčica; ima do 900 stanovnikah i jednu glavnu učionicu. — *Oglaj* (Aquileja), varoš ovi, koi se je něgda radi svojega velikoga bo-

4 *

gatstva nazivao drugim Rimom, i u staro doba najpoglavitia tvèrdjava premožnoga rimskoga carstva bio, godine je 452. po Isukèrstu od Atile hunskoga vodje porušen, od kojega se vrěmena pomoći i uzvisiti nikada nije mogao. Broji danas do 200 kućah i 1,400 stanovnikah. Vrědno je viděti ovdě starinsku stolnu cèrkvu, polag koje stoji veliki iz četverouglastoga kamena sazidani zvonik. Ova je cèrkva něgda vlastitost moćnih i nad cělom ovom okolicom vladajućih patriarkah od Oglaja bila. U ovoj se okolici nalaze mnogi ostanci starožitnosti rimske. — *Montefalkone* varošica na brěžuljku polag mora; ima 1,200 stanovnikah i od godine 1825 otvorenu luku. — *Ples* tèrgovište u kamenitoj i neplodnoj okolici. — *Kèrvin* (Corvons), veliko tèrgovište polag Sotče potoka s gradom, leži u lěpoj okolici na mletačkoj krajini; ima 3,700 stanovnikah, koji se poljodělstvom i proizvodjenjem svile zabavljaju, koja je ovdě u cělom goričkom okružju najbolja. — *Grado*, tèrgovište polag mora, ima 1,200 stanovnikah i malu luku. — *Podmelac* (Podmeuc) selo s lěpim vodopadom. — *Sveto-bèrdo* (Heiligenberg), město od svoje lěpe cèrkve Majke Božje glasovito, ovamo množina pobožnih iz svih obližnjih krajevah dolazi. — *Podgora*, selo polag Gorice varoša, imade papirnicu i fabriku od kožah. *Monastir* poznato selo od množine čižamah i bagarie kože, koja se pravi u ovoj okolici. — *Tibain* (Duino) s gradom grofa Turna, odkuda je krasan izgled na more jadransko; cèrni mramor takodjer kopa se ovdě. — *Terzo*, město s fabrikom od kožah. — *Farma*, selo polag Gradiške s dvěmi svilanami; ima lěpu cèrkvu i do 900 stanovnikah. Ovdě je izkopano godine 1824 mnogo starožitnostih rimskih i novacah. — *Heidenschaft* polag potoka Hobel, koi čini ovdě granicu od Krajnske, kuda je još godine 1644 jedan kameniti most načinjen, imade 500 stanovnikah. U ovoj okolici bura, koja dolazi iz obližnjih planinah, znade višeputah tako běsniti, da ista tovarna kola na putu prevèrne, i šta je više, stražnjega francezkoga boja bacila je

vàs jedan odsěk konjanikah. — *Sveti Križ* (heil. Kreutz), varošica medju velikom cestom i Vipavšicom potokom ležeća; ima grad na bèrdu, i do 1,100 stanovnikah. — *Oseljano* (Ossegliano), selo do 500 stanovnikah brojeće s gradom. — *Tèrnova* na visokom bèrdu, odkuda je lěp izgled, ležeće město; ima u bližini velike šume, u kojih se mnogo ugljevja i vapna proizvodi. — *Cèrnica*, župno město, štaciu od Gorice udaljeno s 550 stanovnikah. U okolici su podèrtine starinskoga grada *Tabor* zvanoga. — *Lucinaj* (Lucenigo) gospodština i selo 1,200 stanovnikah brojeće, ima lěpu cèrkvu i poznato je od zdravoga svoga zraka. — *Merna* na obalah Vipavšice potoka i na drumu tèrstjanskom ležeće město; ima prěko 700 stanovnikah, koji su većinom postolari, i sami si kože priredjivati znadu. —

ISTRIA I DALMACIA.

Istria i Dalmacia, dvě ove pokrajine čine većinom *Velike Ilirie* zapadnu obalu, koja nuz more jadransko leži. *Pèrva* graniči: od sěvera s Goricom i Krajnskom; od juga s Horvatskom i morem jadranskim; od zapada s morem jadranskim: od istoka s Krajnskom zemljom. — *Druga:* od sèvera: s Likom ili Horvatskom zemljom; od zapada s jadranskim morem; od istoka: s Hercegovinom i Horvatskom turskom; od juga s Cernomgorom, Albaniom i morem jadranskim. Najveća dužina Dalmacie od Tromedje na horvatskoj granici do Paštrovicah iznosi 75 němačkih miljah; a širina od granice turske do Zadra 14 miljah. U makarskom okružju (preturi) širina njezina pruža se na 6 do 7 miljah; kod Neretve $1^1/_2$ milju; u okružju Dubrovačkom $1^1/_4$ milju, a u kotorskom od prilike $5^2/_8$ (kod Kotora) milje. — Dvě užine, koje Dalmaciu cěpaju, prinadležu turskomu carstvu; jedna je Klek, izmedju prave Dalmacie i dubrovačkoga okružja na 2 □ milje, ima 16 selah, s 500 kèrstjanah i 300 Turakah; a druga (Sutorina) izmedju dubrovačkoga i kotorskoga okružja velika je $^2/_3$ □ milje, ima 10 selah s 558 dušah (50 Turakah). —

Brěgovite i neravne su obedvě ove pokrajine ilirske. Bèrda ovdašnja sastoje većinom iz běloga vapnenoga kamena, i na južnih stranah od jačega pripeka sunca popu-

canimi i potèrganimi svojimi klisurami, koje su i na mnogih městih težko zastupljive, strašan i mèrzotan pogled davaju. Ovakove fele klisurasta bèrda po svih slavjanskih dèržavah tja do dalnje *Kamčatke* pod jednakim imenom »*Babji-Zub*« nazivaju. — Pèrva svèrž dolazi od krajnske strane iz julskih planinah, i prot zapadu po gornjoj se strani Istrie proteže, ter više manjih svèržih po ovoj pokrajini rázprostire. Druga svèrž, koja se istrianska zove, dolazi sěverno od Rěke i kroz cělu se Istriu u mnogih svèržih proteže. Od ovih vrědnia su: *Planik* i *Učka* (Utschkaberg, monte maggiore), dva kamenita i jako visoka bèrda. Od Sotče se opet u južno-istočnom tečaju pruža *Gabrik* (Karstgebirge), visoko, klisurasto i od svih bèrdah u carstvu različno; bèrdo ovo iz samoga bělog kamena sastojeće, pusto, klakovito, i kano takovo strašnoga pogleda do Postoine se dovuče, odtuda se opet prot Rěci krene i kada zapadnu Horvatsku i jednu stranu Dalmacie projde, u Turskoj se izgubi. —

Cěla je Dalmacia bèrdi i brěžuljci posuta, koji po obližnjem moru svojimi razprostranjenimi vèrhi mnogobrojne ovdašnje i lěpe otoke (koji se Archipelagom ilirskim nazvati mogu) načinjaju. Na ličkoj granici vuče se glavni stan *dinarskih planinah* pod imenom: *Velebitske gore*; ove pošto mnogo svèržih po Dalmacii i do mora razpošilju, najposlě u Tursku predju i tamo se izgube. U ovih glavnom stanu leži *Dinara* 5,668 b. s. visoko bèrdo, od kojega je i cěli ovih planinah lanac ime svoje zadobio; zatim su: *Janerovo, Ersovac, Knin, Prolog* i *Mitičić* druga bèrda. U unutarnjem stanu prama moru, i sěverno Dernišu leži 3,609 b. s. visoko bèrdo *Proměna*, zatim *Svilaja* istočno Dernišu 4,743 b. s. visoko. *Tatárske* gore leže kod Šibenika uz more i visoke su 1,568 s. *Karbanske gore*, kojih su najvišji vèrhovi: *Kozjak* 2,456, i *sveti Jure* 2,135 b. s. visoki. Iz Dinarskih planinah proizlaze takodjer: *Paklenica* 5,192 i *Kom* 5053 s. visoke gore; zatim *Krišica* bèrdo; pogibelni prolaz od

Klapavice; ležaj od *Kozjeg bèrda*, k tomu kamenita i neplodna dolina *Klapavica*, uzbudjuju svojom divljačinom grožnju i u najvatreniem naravi izpitatelju. Nadalje *Mosorske* se gore na 4,206 b. s. uzdižu; u ovom produženju i gore »*Polica*« zvane leže. Zatim su *Biokovačke gore* 5,520 b. s. visoke, gdě na podnožju njihovom varoš Makarska leži; na vèrhu ovih gorah jako neugodna zima vlada, i někoje jáme, ovdi *Ledenice* zvane, neprestano su ledom napunjene, koi se nikada neraztaljuje. Obližnjim stanovnikom bèrdo je ovo prorok od vrěmena, i zato je kod puka i u velikoj ceni. Ako magla kano raztèrgana u zrak odlazi, i něki se iz nutra bèrda štropot čuje, tad je znamenje, da će săverni větar duhati. Magla se ova većinom iz bèrda onda uzdiže, kada izlazi i zapada sunce ili měsec; oko podne pako ova se već velikom stranom razide. Znamenito je još u ovoj strani Dalmacie golo, pusto i klisurasto bèrdo *Vergorac* zvano i na istočnoj krajini proti Turskoj protegnuto. — Na južnoj strani Dalmacie opet su gore, koje iz Hercegovine do simo dosižu, znamenite: *Dubrovničke* i *Kotorske*. Ovih je najvišji, koi istočno staromu Dubrovniku leži, *Snižnica* nazvani vèrh. — Najdalje pako prama jugu od svih bèrdah carstva austrianskoga leži u kotorskom kotaru bèrdo *Dubovica*. —

Premda nijedno od svih imenovanih bèrdah Dalmacie 6000 stopah visine neima, ipak se očima jako visoke čine, jer većinom ili ukraj mora, ili inače u dubokih okolicah leže. Sve pako ove Dalmatinske gore stèrm, pust i klisurast pogled imadu i većom su stranom gole klisure, koje i iz same zemlje kano takove izniču; najstèrmovitie je ih pako viděti na južnih stranah od otokah, gdě se skorom same takove gole, i bez ikakove zemlje klisure vide, koje ovako raztepene po moru svojimi iz mora stèrčećimi vèrhovi mnogobrojne ovdašnje otoke načinjaju. —

Nu i medju pustimi i klisurastimi bèrdi od Dalmacie někojih lěpih i plodnih dolinah imade. Ovako polag Klise

leži lěpa, bèrdi obkoljena i sladkimi pašami nadarena »*Dismo*« zvana dolina; zatim doline: *Morlačka*, *Cetinska*, i *Neretvanska* spadaju medju najplodnie krajeve ove pokrajine, gdě svake fele žitak, voće i masline obilno rode. — Na sěverno-istočnoj strani Istrie pamtiti je vrědna krasna i u staro već vrěme poznata okolica *Liburnia*. Ovu od sěvera proti mèrzlim větrom visoka bèrda brane, na zapadnoj i istočnoj strani imade lěpe vinograde, sladkim groždjem i južnim voćem napunjene brěžuljke; ovdi opet na lěpih livadah i pašnicih stada ovacah i kozah, koje tečno meso i sir imadu, pasu; na južnoj je strani more, koje obilno je napunjeno ribami, plodnimi otoci i mnogobrojnimi ribari, koji su jošte u staro rimsko vrěme ovom umětnostju glasoviti bili. —

Podzemaljska špilja u Istrii najznatnia je blizu Tèrsta: *St. Servolo* zvana, ova kako dubljinom, tako i nebrojenimi svojimi, od najčudnovatie fele slikami veoma je znamenita; ovdě se medju ostalim vidi i jedan iz sige (Tropfstein) udivljenja vrědnom urednostju od iste narave složeni i svimi malenkostmi obskèrbljeni žèrtvenik, na koi stanovnici poslě kip svetoga Servola postaviše. Špilju ovu poradi puhloće zemlje pogibelno je pohoditi. —

Što cěnu ovih pokrajinah najviše uzvisuje, poglavito je: bližina jadranskoga mora, koje i najbolje svoje luke na istočnoj strani imade. Mletčani, da gospodstvo jadranskoga mora sebi pribave, dugo su se vrěmena za ovo borili s Pizom, Genovom i drugimi vladanji, nu neomedjašeno gospodstvo nad ovim morem mogaše stopram po predobljenoj dalmatinskoj obali imati. More ovo osobito na dalmatinskoj obali mnoge luke, morske užine i kanale imade. Od ovih su najznatnii: *Morlački*; zatim kanali od *Zadra*, *Lopuda*, *Šplita*, *Brača*, *Fara*, *Korčule*, *Neretve*, *Lastova* i *Mljeta*. — Od mnogih dobrih dalmatinskih lukah najznatnia je, koja u zalěvu kotorskom pod istim imenom leži; ovu najveću i najsěgurniu jadranskoga mora luku načinjaju, jedno: dovoljna dubljina za najveće tèrgo-

vačke brodove; drugo: lěpi i proměnivi njezin progled, da se medju najkrasnie brojiti može. —

Poluotok istrianski same male potoke imade, od ovih su znatnii: *Dramga* (Rizzaro); *Dugoberola* (Quieto); *Raša* (Arsa), koi čepičko jezero protiče i od manjih se brodovah pohadjati može; *Dragojna* i drugi manji potoci, nu koji se višeputah lěti izsuše. Otoci istrianski svi su bez ikakovoga potočića, samo na otoku Kèrku od srědine jedan mali teče, koi se za kratko vrěme u moru izgubi. —

Dalmacia u obće, a poglavito na otocih sladke vode tako malo imade, da na više městih ova ne samo ljudem nego i istoj životinji manjka. Potoci pokrajine ove od sěvera k jugu uzimajuć znatnii su slědeći: *Zermanja* (u staro vrěme Tedamius), izvire iz Like u Karlovačkoj krajini na podnožju bèrda Popine, načinja lěpi vodopad i kod Novoga ili Novigrada u more se slěva. Potok ovi od svojega vrěla do Obrovca, gdě most prěko njega vodi, nago i silovit tečaj imade, odkuda opet tiho i polagano ide, da i manje morske ladje do Obrovca bróditi mogu. Tečaj potoka ovoga na dalmatinskom kopnu dug je 30. tal. miljah, i on na dolnjoj strani izmed velikih i strahovitih klisurah prolazi. — *Kèrka* (kod Rimljanah Tilius zvani) iztiče iz ersovačkih gorah blizu Topolja, dvě tal. milje daleko od Knina, kod kojega města potok Butižnicu prima, odtuda k moru otiče, i na ovom putu pošto Cikolu potok u sebe primi, izmedju Skradina i Šibenika u kanal šibenički utiče. Na pet městah napravlja prekrasne vodopade, od kojih je najodličnii kod Skradina, koi se s najlěpšimi na světu vodopadi prispodobiti može. Ima tri mosta kod: Topolja, Knina i Slapa; tečaj njegov do 40 miljah iznosi. — *Cetinja* (u staro vrěme Telurus), pod Jerebicom gorom, sěverno istočno od sela Verlica iz više izvorah dolazi, kod Sinja Sutinu potok prima, načinja više vodopadah, medju kojimi onaj kod Velike-Gubavice 90 stopah visoki krasan pogled imade, i kod Omiša se u more saliva. Prěko Ce-

tine dva su kamenita mosta, jedan ne daleko od obćine Dragovićah, a drugi kod Blata. Nosi kao i Kèrka male brodove i to samo na četiri tal. milje daleko do vodenicah Visećkih, gdě već i pitka voda prestaje. — *Neretva* (Narenta, kod starih, Naro, Narbo i Orontius), najveća rěka Dalmacie, izvire u planini Šuljaji, koja Bosnu od Hercegovine děli, i prošavši velikom stranom Hercegovinu, kod Metkovićah u Dalmaciu unilazi, koju samo na 14,000 hvatih u dužini prosěca, i okolo 15 hvatih široka, i 12 do 15 stopah duboka na šest se městah u kanal od Neretve izlěva. —

Istria neima nijednoga znamenitoga jezera. Samo *Čepik* jezero, i na otoku Kèrku tri se broje, nu nije nijedno od kakove važnosti. — U Dalmacii je jezero najveće i najznatnie *Vrana*, 20 tal. miljah južno-istočno k Zadru ležeće. Voda je njegova slana, na kojoj se rekeša i plima (Ebbe und Fluth) viděti mogu, zato něki dèrže, da s morem, od kojega je 3 tal. milje udaljeno, izpod zemlje u savezu stoji. U njem se ukusne jegulje (angvile, Aalfisch) love. Ostala mnogo manja jezera, koja se lěti zasuše, jesu: jezero *Bokanjsko* (lago di Boccagnazzo); *Nadinsko*, oba u zadarskom okružju; *Rastok* blizu Vergorca; *Jezerac* dvě tal. milje daleko od pèrvoga; *Bačinsko blato*; *Proložac* u Imoskom polju i. t. d.

Medju bèrdi od Dalmacie nalazi se něšto lěkovitih viranjakah, nu nijedan se od veće koje cěne i vrědnosti nepiše. —

Podnebje Istrie i otokah njezinih sluti već na bližinu toploga i umilnoga talianskoga zraka; različito cvětje ovdě se i u prosincu za klobukom zaděnuto nosi. Zima traje kratko vrěme, jer prolětje već koncem sěčnja počimlje. Sněg, koi u zimi padne, netraje dugo, nego ga bèrzo nestane. — Dalmacia, što se podnebja tiče, najtoplia je strana austrianskoga carstva. Lěto je tamo jako suho i noći vruće, hladovite i ugodne; magla pako skorom se nikada nevidi. Najpriatnie je podnebje na otocih, ovi u obće blagi zrak uživaju i to bez svake skorom zime. I buduć pokrajina ova od

sěvera k jugu veliko produženje imade, zato pamtiti trěba, da je zrak u sěvernoj strani hladnii nego u južnoj. U obćem pako podnebje Dalmacie veoma je blago na primorju i otocih, nu čim se čověk od mora udaljava i k turskoj granici približuje, i zrak surovii i hladnii biva. Na několiko miljah od mora prestaju već rastja južnim pokrajinam prirodna, kao n. p. *masline*, *bademi*, *smokve*, koje uzduž cěloga dalmatinskoga pribrěžja razkošno rastu. Jesen je krasna, a zima blizu mora i na otocih prijatna i mehka, k medji oštra i surova. Sněg rědko kada u primorju i na otocih pada, i kad padne, bèrzo okopne. U srěd zime lěpi se ovdě tulipani, ruže, karanfići i. t. d. odgojiti mogu. Karfiolah se najviše i u najlěpših ružah u sěčnju i veljači pojěde, i već početkom ožujka divjih špargah u izobilju imade. Pogdikoja godina prodje, da ni najmanje sněga nepadne, nu to se samo od primorskih okolišah razuměva. —

Od velike su pako napasti stanovnikom polag mora: *Bura* i *Široko* zvani vĕtri. *Bura*, sěverni i hladni větar, krove višeputak s kućah sbaci; větar ovi na drumu kod Gabrika višeputah tako silno duhati može, da silom svojom natovarena kola prevèrne, i ovako morski brodovi, da se od napasti njegove obrane, od obale u veliko se more otisnuti moraju. — *Široko* větar, duše iz južnih stranah, ovi ako kiše nedonese; i isto se korenje od travah posuši, donese li pako kiše, onda je osobito u Dalmacii dobra lětina i ribaria. Nesnosnu ovu vrućinu u Dalmacii, koju ovaj južni větar (tal. scirocco) još više umnožava, razblažuje opet mestral (tal. maestro), drugi větar, koi lěti obično oko podne započinje i do zahoda sunca traje. Mnoga kiša kvari u Dalmacii vino, nu plodnosti maslinah jako je prijatna. Južna Dalmacia mnogo je potresom podvèržena; tako na priměr god. 1667. strahoviti potres vàs je skorom Dubrovnik porušio. —

Od rudarskoga bogatstva u Istrii se něšto sumpora kopa; u Dalmacii: *gvoždje*, *smola*, *kreda*. Nu *kamenitoga*

ugljevja kopa se u Istrii i na istom otoku Cresu i na više městah Dalmacie; ovo kod Derniša, koje je jedno družtvo inostranih glavničarah kopati preuzelo, najznatnie je. Svake pako fele kamenjem ove su pokrajine bogate, tako najdragocěniega i istoga puževnoga mramora Dalmacia imade. U Istrii se opet na više městih lěp mramor nalazi, koi se je već u staro vrěme za gradjenje Mletakah i Oglaja iz ove pokrajine izvozio; na otoku Kèrku i někojih još drugih městih ima cèrvenkastoga i svakolično-pisanoga mramora. Mlinskoga kamenja jako dobroga, sadre, zatim svakovèrstne zemlje i morske soli imadu obedvoje ove pokrajine. —

Veliko množtvo travah lěkarskih i različitoga mirisnoga cvětja pokrajine ove imadu: Ružmarin ovdě na divjem raste, i veliki se gèrmovi od měsečnih ružah neprestano zelene. —

Svake fele žitak u Istrii se dobro naplatjuje; nu u Dalmacii poradi mnogih kamenitih, golih i neplodnih bèrdah na više městah plodnost je slaba, na otocih opet, da samo vode imade, mnogo bi bolje uspěvala. — Kèrtolu i někoju još povèrtlinu imadu pokrajine ove; nu kupus i repa za Dalmaciu dolazi iz Rěke. — Voće i istoga južniega podnebja svakovèrstno, kao: *smokve*, *mandale*, *naranže*, *rogatci*, *mogranje*, (Granatäpfel) *limuni*, *južni kesteni* i druga još mnoga, od kojih někoja u Istrii samo na topliih městih polag starih zidinah naprěduju, u Dalmacii naprotiv osobito primorskoj ili južnijoj i na prostom zraku rode. *Maslinovo* i *loverovo dèrvo*, zatim više felih jako dobrih dinjah obedvě pokrajine lěpo proizvode. — Vinogradi svuda se obdělavaju i mnoga dobra vina proizvode. — Šume u Istrii po někojih městih jako su lěpe, i svake fele dèrvlja, koje se i na more velikom stranom prodaje, imadu. Šume naprotiv u Dalmacii iz šumarskah samih i šikarja sastoje, i samo na malo městih većega dèrva imade; ovdě i někoja toploga podnebja dèrvâ na prostom zraku rastu, tako od

ostalih »*Ilex major*« jedna fela voća, kojega je ukus kestenom spodoban. —

Marhu rogatu, konje, kèrmke, magarce, ovce, koze; dèrže stanovnici ovih pokrajinah; u Dalmacii najviše imadu magaracah, ovacah i kozah. Od divjačine najviše zecevah, koji kano i jaganjci poradi mirisa ovdašnjih travah osobito u Dalmacii jako tečno meso imadu. Zatim domaća perut svake fele i svilne bube hrane se. Potoci, a poglavito more, svake su fele ribami bogati. —

Stanovnikah obadvě ove pokrajine polag najnoviega broja ukupno imadu na: 655,000; odkuda na Tèrst i Istriu 270,000, na Dalmaciu pako 385,000 dolazi*).

Gornju stranu poluotoka Istrie i njegove otoke zauzimaju *Liburnjani*, slavo-ilirsko pokoljenje, koji su već u stara vrěmena kano krěpki morski vojaci poznati i Rimljanom višeputah straha zadavali; drugu opet poluotoka ovoga stranu zauzimaju tako zvani *Istrianci* od ilirskoga takodjer kolěna izlazeći narod. U Tèrstu pako i drugih nuz more ležećih gradovih obitavaju Taliani (ili potaliančeni Iliri) i to u znamenitom broju. Němacah samo u Tèrstu i to u manjem broju nego Talianah imade. —

Dalmacie glavni narod već od starine je kolěna slavo-ilirskog, koi po svuda u unutarnjem pokrajine sam i s nikojim drugim inostranim nesměšan obitava. Nu kako u Istrii, tako žalibože i u ovoj pokrajini veća polag mora tèrgovačka města i varoši mnogo su potaliančeni i ovako najviše potudjeni. —

Umnoženje Talianah i dugovrěmeno upravljanje Mletčićah nad ovimi pokrajinami bila su u mnogom ogledu za ilirski narod i njegovu literaturu veoma ubitačna. Jezik talianski na mnogih městih, osobito s vrěmenom, kad službenim jezikom postade, izkorěni gotovo sasvim jezik na-

*) *Franz Peter*, Professor in Spalato: *Das Königreich Dalmatien.* Wien 1841.

rodni, ograničivši upotrěbljenje njegovo samo medju prostim pukom, (Evo priměra, domorodni čitatelju! koliku važnost i koliki upliv poslovni jezik u dèržavi imade). Pèrvobitne ilirske familie proměnivši imena svoja (n. pr. u Šibeniku *Divnić* u *Difnико*, *Miketić* u *Micatec*) zabaciše prirodjeni im jezik, i talianske običaje i jezik poprimiše. Nu ako je to, gledajući na okolnosti onih vrěmenah, iz skrajnje nevolje bivalo, to se sad slavjanski domorodac dvostruko diviti, i skrajnjom sèrca tugom gledati mora, kako se i danas jošte mnogi kèrvjom i jezikom pravi Iliri, pošto sa sela u gradove dojdu i tu talianskim jezikom kojekako govoriti nauče, ilirskoga svoga plemena rado i lahkomišljeno odriču, dětcu svoju kao taliančad odhranjuju, te tako rod i slavjanski svoj jezik nemilice gube!! —

U rodoslovnom (ethnografičkom) obziru mogu se Dalmacie stanovnici ovako razděliti;

a) Stanovnici cěloga dalmatinskoga kontinenta od granice horvatske do kotorskoga okružja. Ovi se po někih městih zovu Vlasi (tal. Morlacchi). Ovih Morlakah ili od někih zvanih Vlahah, koji kotarah zadarskoga i splitskoga najbrěžnatie strane zauzimlju, broji se ukupno do 150,000, od kojih je 100,000 katoličkoga věrozakona, ostali istočno nesjedinjenoga. — Narěčje, kojim govore, pravo je ilirsko, nu tako, da oni, koji duž turske granice živu, *je* město *i* u govoru upotrěbljavaju, drugi pako *i* město *je* n. pr. *děvojka*, *lěpo*, *běžati* i. t. d. Prosti narod po gradovih, osim što sasvim gnjusno i naopako rěči izgovara, upotrěbljava množinu talianskih rěčih, kod njega je rěčotvorstvo najviše taliansko; čemu su poglaviti uzrok talianska gospoda, koja ilirski po talianskoj gramatici najopačnie govore i s kojimi narod u neprekěčnom i mnogostručnom savezu stoji.

b) Stanovnici kotorskoga okružja pod imenom *Bokezah* obće poznati, takodjer su Iliri, nu u udaranju glasa razlikuju se manje više od ostalih i posve nepravilno, kao

karavlasi, koji se ilirski uče, govore; n. pr. *ićiu* město *ići*, *idem u Zadru*, *bio sam* u *cèrkvu* i. t. d.

c) *Otočani* (za posměh *Boduli* zvani) osobito oni, koji na zadarskih i šibeničkih otocih živu. Od ovih poslědnjih može se upravo dvoumiti, da su istoga plemena s Iliri, jer se jezik, kojim govore, ili se smatrao kroj rěčih, ili udaranje glasa, veoma mnogo od ilirskoga po Serbii, Bosni, Hercegovini, Cernoj-gori, suhozemnoj Dalmacii, Slavonii i. t. d. razlikuje; tako da se kod njih čuje u genit. plur. *cèrljenih pasov*, *hlibov*, *jazik*, *jasti*, *gredi simo;* nu ili da nije to onaj stari slavjanski jezik; o kome se jezikoslovci toliko prepiru?! *Tantas componere lites!* — Ipak se polag svih ovih jezikoslovnih preprěkah stalno nadamo, da kako i druge ilirske pokrajine, tako poglavito Dalmacia, koja je u staro već vrěme nad mnogimi ne samo slavjanskimi nego i inostranimi dèržavami prednost u književnoj struci pravedno zauzimala, tim bolje u današnje doba, gdě sve ostale narode k višjemu prosvětjenja stupnju naprědovati vidimo, da, rekoh, zaostati i od sloge ostale svoje bratje Ilirah odvratit se neće. —

Istrianski mužki spol mnogo je lěpšega struka nego li ženski, čemu su po svoj prilici uzrok svakovèrstna težka děla, koja su ovomu nježnom spolu polag tamo vladajućih običajah naložena.

Struk stanovnikah u Dalmacii većinom je lěpoga i visokoga uzrasta, i tělo njihovo otvèrdnuto je za podnositi najveće težkoće i najjača děla. Žene su kod njih kao i muževi velikom stranom čvèrstoga i jakoga uzrasta, k tome i po mnogih okolicah lěpe i krasne. Za najlěpše u cěloj Dalmacii dèrže se na poluotoku *Pelješcu* u dubrovačkom kotaru. —

Istrianac nada svim ljubi svoju polentu iz kukuruzne melje, zatim ribu, na ulju pripravljenu i sir, kojega u mnogih okolicah jako dobroga imadu. Sva se ovdě jěla kuhana od povèrtline, kao i ostala pečenja uljem začinjaju. Kavu

pako i rozoliu nada svim cěni Istrianac. — U Dalmacii kruh po manje rodi, i zato se i brašnena jěla manje upotrěbljuju; nu zato bravetina, kozje, pomanje govedje i kèrmetje meso pečeno, ili svakovèrstnom povèrtlinom, kao: repom, pašuljom, kèrtolom, kupusom, zeljem ostalim ili lukom kuhano navadno se više troše. Po većih godovinah i svetkovinah, što i kod ostaloga ilirskoga naroda biva, obično se cěli brav ili jagnje na ražnju pečeno na stol donese. Morovlasi nada svim mlěčna jela i luk svakovèrstni ljube. Onim, koji su bliže mora, i po otocih stanuju, poglavito su jělo ribe; ove, kao i druga ostala jěla većinom se na ulju pripravljaju. — Za pitje u obadvě pokrajine osobito po svetkovinah vino služi, kojega i někojih okolicah stanovnici, budući da u izobilju rodi, višeputah prekoměrno i do omamljenja piju. —

Kuće su po Istrii sve od kamena načinjene, kojega veliko množtvo i svakovèrstnoga pokrajina ova imade, i tako mnogi seljaci uredno sazidane, crěpom il kamenom pokrivene, mnogi na kat visoke i dobro uredjene kuće imadu. — U Dalmacji naprotiv stanovnici seoski većom stranom veoma siromaška stanja imadu; ova od kamena bez svakoga vapna složena, il od pletera i blatom omazana, slamom, i siromašnii někoji svakojakim samo dračjem pokrivena imadu; i ova su opet na tako malom uredjena, da kuća, kuhinja i štala pod jednim krovom stoje. —

Prosti Istrianac pri svojem svagdašnjem dělu nosi: cèrvenu ili cèrvenkastu kapu; hlače i pèrsnik, zatim dvě i po tri naušnice i to samo na jednom uhu; na nogah pako cipele, čižme, někoji i opanke imadu. Po svetkovinah se ovoj oděći većinom jedna škuromodra haljina pridade. — Žene istrianske obično škuru opravu nose; vlasi u pletenice uredjene, i ove dugimi srebèrnimi iglami priděvene imadu, naušnice srebèrne su ili zlatne polag mogućnosti. Ovdě u jednoj strani nose žene po svetkovinah cělo tělo u cèrno zavito, i istu glavu cèrnim rubcem omotanu, što višeputah cělo lice

pretvori. Oni pako Istrianci, koji su bližje moru i mornarstvom se zabavljaju, velikom stranom obljubiše dalmatinsku opravu. Liburnjani oblače se gotovo na način Talianah i Francezah. Okolo Tèrsta mužki i ženski spol jako se lěpo, i po svetkovinah dragocěno oblači. — Nošnja u Dalmacii polag različnosti kotarah različna je; na jednoj strani nuz more i na někojih otocih nose cèrvenu kapu, goli vrat, škuromodre hlače, modri pèrsnik, prěko kojega jednu haljicu a zimi još i prostu vunenu kabanicu nose; posrěd těla stegnut je pojas, za kojim je dugi nož (handjar) zaděven. Na nogah vunene kesige, prěko kojih cipele, il iz volovske kože nepofarbane i remenjem učvèrstjene opanke nose. — Morovlah ljubi nošnju: kratku sa širokimi otvorenimi rukavi rubaču, uzke modre hlače, od iste boje pèrsnik, koi je nebrojenimi svake fele světlimi gumbi nacifran, vèrhu toga vunenu haljicu, zimi opet dugu halju ili cèrvenu kabanicu někoji imadu. Srědinu těla opasuje vunen pojas, za kojim dugi nož i pištolje zataknjene stoje; vlasi su u pletenice razredjeni, na kojih cèrvenu tursku kapu nose; někoji i na način turbana glavu omotanu imadu. Na nogah zatim opanke nose. — Morovlaške žene imadu běle, s velikimi rukavi i svakovèrstno izšivene rubače, bělu ili modru vunenu cèrvenim suknom nacifranu dugu haljinu, na nogah opanke ili cipele iz cervenog ili žutog kordovana. Vlasi u kite spletene, na kojih běla, kod děvojakah cèrvena i svakovèrstnimi trepetljikami ukrašena kapa stoji. Naušnice, pèrsteni i o vratu od bisera viseći uresi nemanjkaju. Svetačne su rubače cèrvenom svilom i kod někojih bogatiih istim zlatom izšivene. —

Abbate Alberto Fortis, u svojem putopisu o Dalmacii na strani 85. govori od Morovlahah (Morlaken) ovako: Priateljstvo, koje se kod nas (razuměva se kod njega u inostranih pokrajinah) najmanjom malenkostju razvèrći može, kod Morovlahah je stalno i postojano. Ovi s priateljstvom věrozakonsku točku načiniše za sebe, ovaj bo se sveti sa-

vez kod njih na podnožju žertvenika sklapa, i u nazočnosti čeloga puka na najsvečanii način s poděljenjem posebnoga blagoslova vèrhu obodvih priateljah i priateljicah izvèršiva. Ja sam bio nazočan (govori nadalje) kod takovoga svečanoga saveza od dvě děvojke, gdě se ove u cèrkvi Perušićkoj kao posestrime medjusobno zavětovaše. Poslě načinjenoga svetog ovog saveza vidilo se je kako im je u očih veselje plamtilo; očevidni dokaz: kolikoga ćutjenstva ljudi ovi imadu, koje mi navadno kao neizobražene smatramo. Priatelji, koji na ovakovi način savez medjusobni učine, imenuju se: *Pobratimi*, priateljice pako: *Posestrime*. — I ovo je, domorodni čitatelju! jedan od mnogih dokazah, koliko prave čověčje ljubavi i koliko za pravo čověkoljubje i izobraženost naš ilirski narod sposobnostih imade. —

Na otocih *Koločepu* i *Hvaru* žene se svojim lěpim rumenim obrazom odlikuju i što ih još više krasi, jednostavnom svojom nošnjom. U ovih su vlasi čisto počešljane bez ikakvoga nakita (Kopfputz) i samo někoje klobuk na glavi imadu. Muževi opet kratku haljicu od zagašene boje nose i duge platnene gaće. — Dubrovčanah nošnja još je lěpša od morovlaške. — U kotaru kotorskom muževi su lěpoga uzrasta, nu žene naprotiv blěde i suhe. Ovdě je oprava mnogo turskoj spodobna, i kod někojih se bogati zlatni i sreberni vezi vide. Handjar, dvě pištolje, i dugu *šaranicu* pušku, kod někojih dragoceno nacifranu, neprestano pri sebi nose. —

Ostale ovih pokrajinah oděće, koje su manje više različne, obširnie opisati prostor kratkoga ovoga děla nedopušta. —

Poljoděľstvo u Istrii i Dalmacii na veoma nizkom savèršenosti stupnju stoji. Ovo bi poglavito u Istrii od velike znamenitosti bilo, da poljoděľac većom poslenostju polje svoje obdělava; nu svemu tomu je uzrok: duboka glupost i neprosvětjenost naroda, koi nikakovih srědstvah k svojemu izobraženju neima i tako, šta je naravnie, nego da

takav narod vrěmenom i nagon izgubi, da se za svoje svagdašnje potrěbčine brini. *Pšenica* se u istrianskom kotaru jako sije, i u někojih okolicah na priměr okolo Tèrsta jako lěpa raste. U Dalmacii već po manje rodi. — *Kukuruza* tri su fele u istrianskoj poznate, od kojih se małozèrnasti (Cinquantino) kasno već po dovèršenoj žetvi ostaloga žitka sije, i ako lětina, što se višeputah pripeti, nedopusti, da dozrěłiti može, tada se marhi za kèrmu daje. U Dalmacii bliže mora i na někojih otocih kukuruz poljodělcu truđe dobro naplaćuje. — *Ječam* najveća strana stanovnikah sije. — *Hajdinu* po někojih samo krajevih. — *Zob* po kamenitih i neplodnih Dalmacie okolicah, gdě se i za svagdašnji kruh, potrěbuje. — Najgorje stoji poljsko gospodarstvo u ovih pokrajinah na istrianskih otocih; ovdě na priměr sěnokoše poradi velike suše jedva da se jedanput na godinu kositi mogu. — *Kertola* se svuda po ovih pokrajinah sadi, i u někojih okolicah Dalmacie, gdě žitka po manje imadu, poglavitu hranu čini. — Dinje poglavito i lubenice u pokrajinah ovih jako su dobre. — Voće svakovèrstno u Istrii i bez obdělavanja naprěduje, i iz divljih po šumi rodećih jabukah stanovnici za domaći barat ocet načinjaju. — U Dalmacii nikakovo kiselo, nego sladko samo voće raste; ovakove su medju ostalimi tamošnje male *višnje*, kojih izvan Dalmacie neima, od ovih se jako dobar rozolio (Maraskino) pravi. Od voća, koje je južniemu podnebju vlastovito, poglavito se znamenita kolikoća posušenih i u bačvice zabèrtvenih smokavah izvan Dalmacie pošilja. — Na pokrajinah ovih kopnu i otocih čitava su bèrda maslinami zasadjena, odkuda se u někojih okolicah izvèrstno ulje priredjuje, kojega se i znamenita kolikoća, osim šta se za jěla domaća mnogo potroši, i u druge inostrane dèržave razpošilja. Najbolje u Istrii raste ulje kod Pirana i Trevinja. I na istrianskih otocih ulje istomu se dalmatinskomu i levantskomu predpostavlja. — U Dalmacii raste najbolje ulje kod Trogira, zatim u kotorskom a poglavito u du-

brovačkom kotaru. — Kesteni jedri i jako dobri u obadvě pokrajine rode. —

Vina istrianska većinom su cèrvenkasta i sladka. Najviše cěni se ovde vino *Ribola* zvano iz okolicah Izole i Muje; za njim muškatno od *Trevinja*, koje je jako sladko zatim vina od *Grabovice*, *Cèrnog kala*, *Bèršeca* i. t. d. Na istrianskih otocih postupa se polag dalmatinskoga načina s vinogradi i jako dobrim uspěhom. — U Dalmacii pako vinogradi su glavno zabavljenje stanovnikah, koji mnoga vèrstna proizvode vina; ova se rědko kad u dèrvene sudove nego u kožnate i samo za to priredjene měhove spravljaju. Takova od svoje jakosti i sladosti više su poznata: *Malvasia* od Dubrovnika; *Muškat* od Omiša; *Marašinsko vino* kod Šibenika; *Vugava* na otoku Braču; *Marcemin* blizu Kotora i ostala mnoga druga. Vina dalmatinska u obćem su jaka, nemogu se pako dugo vrěmena dèržati, šta se stranom nedostatnomu načinu, kojim sè ovdě vino pravi, stranom pako nedostatku podrumah (pivnicah) pripisuje. Kada je godina rodna, iznosi se u množini u obližnje pogranične zemlje i u Tèrst, nu veći se dio u zemlji potroši. —

Marha rogata u někojih okolicah Istrie lěpe je plešine, i poradi ovdašnjih sladkih pašah dobar sir daje. — Dalmacia od manjega struka rogatu marhu imade, i za svoje domaće potrěbčine najviše ju iz turskih dèržavah dobiva. — Konji istrianski svojom jakostjom i hitrinom već su Rimljanom bili poznati; Dalmacia malu samo i prostu plešinu konjah imade, niti se ovdi ikakovo oplemenjenje preduzima. — U někojih okolicah Istrie mulah i magaracah imadu, koje poslědnje i u Dalmacii poljodělac za svoje poslove mnogo trěbuje. — Ovce pri prijatnoj hrani i podnebju u Istrii veoma bi naprědovale, kad bi s ovim bogatim izvorom više skèrbi stanovnici imali; nu ovako se samo od proste vune odhranjuju. U Dalmacii se samo na otoku *Pagu* i u *trogirskoj* okolici svilne ovce dèrže; ostale od proste vune ovce gospodari ovdašnji na pašu većom stranom u

Tursku pošiljaju, odkuda se polag rastelskih prepisah samo ostrižene natrag dotěrati smiju, i tako Dalmacia od vune malo koristi imade, jer ova u Turskoj velike cěne neima. — *Koze* poznate svojim tečnim mesom po višjih samo gorskih kotarih dèrže. — *Kèrmke* za tovljenje Istria iz Horvatske, a Dalmacia iz turskih pokrajinah kupuje. — *Pčelah* Istrie stanovnici slabo dèrže, nu najviše na otoku Kerku. U Dalmacii Morovlasi košnice iz kamenitih pločah jako umětno načinjati znadu; ovdě na otocih *Solti* i *Visu* poradi množine mirisnoga cvětja med je jako dobar; zatim se u kotorskom kotaru mnoge pčele dèrže; — *Svilne bube* hrane se u Istrii, nu ne s onom pomnjom, s kojom bi tako prijatno podnebje pri većoj marljivosti stanovnikom koristiti moglo. U Dalmacii naprotiv osobito u dubrovačkom i kotorskom okružju i na većoj strani otokah stanovnici su još pod mletačkom vladom velikom marljivostju svilne bube hranili, tako i danas mnoge okolice Dalmacie znamenitu kolikoću svile proizvode —

Veliko množtvo ribah i rakah po moru i potocih pokrajine ove imadu. Potočnimi ribami nada svim bogata je Neretva, u kojoj medju ostalimi i lěpih pastèrvah imade. Nu mnogo je znatnia ovdě morska ribaria, na istrianskih, dalmatinskih i dubrovačkih obalah, zatim na otocih: *Cresu, Braču, Hvaru, Lošinju, Visu, Koločepu* stanovnici najviše se ribariom zabavljaju, dà i na někojih obalah ribe glavnu hranu daju. *Tunetine* lovljenje u Istrii kod *Volovske* i medju klisurami od *Pole* tako je znamenito, da glavni izvor za uzdèržavanje života načinja. — *Sardjelah* i *Makrelah* lovljenje na početku prolětja počimlje i traje kroz sve lěto tja do jeseni, osim kad je pun měsec. I ovako lovitva svake fele ribah morskih, koje se ovdě nasoljene svakuda razpošiljaju, pokrajinam ovim znamenitu kolikoću novacah donosi. Lovitva *Sardjelah*, vèrsta sitne ribe, koja se soli i svuda po světu raznosi, veoma je někih godinah izdatna. Dogadja se, da ih ribari od 300,000 do pol miliuna komadah u jedan-

put iz mora izvuku. — *Soli morske* množina se u ovih pokrajinah napravlja, od ove se u Istrii, ne samo za domaću potrěbčinu nego i za jednu stranu mletačkoga kraljestva, do 450,000 centih na godinu načini. —

Govoreći o poljodělstvu i rukotvorstvu malo se šta na pohvalu Dalmacie kazati može. — Pèrvo je odveć zanemareno i očekuje domorodca, da stanje njegovo popravi. — Velika strana poljodělacah ovdašnjih nisu vlastnici nego samo naselci na svojih zemljištih, i tako se kano podajnici svoje zemaljske gospode smatrati imadu. Ovi najprie desetinu čistoga svojega dohodka moraju vladanju dati, zatim svojemu zemaljskom gospodaru polag učinjenih pogodbah, četvèrtu, petu ili šestu stranu. — Rukotvorstvo još se u gorjem stanju nalazi. Sve što za oděću i domaće potrěbčine stanovnikah služi n. p. čoja, pamučne i svilene stvari, staklo i. t. d. iz Tèrsta i Mletakah u zemlju se unosi; cigle za zidanje, daske za potrěbu stolarah iz Rěke. Něki se proizvodi, u město da se kod kuće priredjivaju, šalju u Tèrst i Mletke kao n. p. vuna, kože volovske, jagnjeće, kozje i. t. d. Burmutana nalazi se samo u *Kotoru*. U Šplětu ima od někoga vrěmena jedan zvonolěvac. Nu pecivo rozolie zaslužuje, da se napomene, kako i pravljenje morske soli u Pagu i Stonu, od koje velika množina svake godine ide u Bosnu i Hercegovinu. Najbolja rozolia od višanjah (prunus marasca) pravi se u Zadru i ova se po cělom světu raznosi. I u obćem uzeto rukotvorstvo obadvih ovih pokrajinah od male je znamenitosti. Jer roba, koja potrěbčinam naroda služi, něšto iz unutarnjih carstva dèržavah, najviše pako po moru iz inostranih se dobiva, ovu kada u jevtinu cěnu dobiti mogu, sav nagon prestaje, da kod kuće priredjivanje uvedu. —

Tèrgovina po obalah od obadvih ovih pokrajinah, u staro je vrěme mnogo znatnia bila, nego danas, osim Tèrsta, gdě iz svih stranah světa za cělo carstvo odvoze i naprotiv dovoze robu. — Tèrgovina se u Dalmacii po moru

i po suhu vodi. Pèrva se ograničava po najviše na dalmatinsku obalu, a do Tèrsta se i Mletakah razprostire, koji se gradovi smatrati mogu kao poglaviti pazari dalmatinskih proizvodah. Iznosi se: ulje, vino, smokve, kože neučinjene, sardjele, vuna, něštò rakie, rozolia, morska sol (osobito u Bosnu i Hercegovinu), kameno ugljęvje na račun privilegiranoga bečkoga družtva i. t. d. — Unosi se pak iz Tèrsta: rukotvori svakoga ręda, to jest: sukno, roba svilena i lanena, čelik, olovo, sapun, papir, kinkiljeria (Nürnberger Waaren), šećer, kava i. t, d. Iz Italie i Mletakah: osobito pirinač, skèrlet, staklo, pušćene cěvi i. t. d. Iz Rěke: daske, i. t. d. Iz Turske: paklina, vosak, vuna, něšto gvoždja i. t. d. — Něki dio ovih espapah šilje se u Bosnu i Hercegovinu na konjih tako, da svako paripče po dvě bale robe okolo 200 funtih težine obično na sebi nosi. Na raštelih ili lazaretih dèrže se obični sastanci izmedju turskih i dalmatinskih podanikah, gdi se i suhozemna tèrgovina vodi. Najveći se pazar dèrži na lazaretu Ploće izvan Dubrovnika, za tim kod Hana-Kotora izmedju Cernogoracah i Bokezah. —

Gledeć moràla (dèržanja) i znanostih trěba priznati, da se Dalmatini još na nizkom stupnju duševnoga izobraženja nahode, koje se od toliko stolětjah zanemarenomu i podivljačenomu njihovomu odhranjenju pripisati mora. Nu dobre naklonosti, kojimi je narava Dalmatina tako razkošno obdarila, osobito prigibljiva njegova volja k svemu što je koristno i čestno, daju tvèrdo ufanje, da će na razkèrčenom već putu izobraženja i ćudorednosti naprěd koracati. — Suhozemni Dalmatin od naravi stvoren je za vojnika, naprotiv otočani i Bokezi odvažni su mornari. — Stanovnici po srědini zemlje zanimaju se po najviše obradjivanjem poljah i odhranjivanjem marhe, oni duž pribrěžja i po otocih rade oko vinogradah i maslinah, pri tom vode ribariu i brodarstvo, osobito Bokezi s velikimi brodovi i do same Amerike. —

Za vrěme vladanja mletačkoga u Dalmacii, narod je u tmini najveće gluposti ležao. Javnih školah nije nigdě bilo. Po gradovih suněki rimski duhovnici učili privatno dětcu u gramatici i retorici. Koi je volju k učenju i srědstva k tomu imao odlazio je u Padovu, Loret, Fermo, Rim i. t. d. nu mali je ovih broj bio, niti su k prosvětjenju naroda išto dopriněli. Stanje je istočnih Dalmatinah još gèrdje bilo, kako što je i poštovani archimandrit Zelić u životu svome na više městah opisao. Danas je u Zadru jedno arki-biskupsko glavno za cělu Dalmaciu sěminište, u kojem se budućim svetjenikom bogoslovni nauci predavaju. Ovdě skupa i učilište za predavanje mudroljubnih naukah obstoji, kakovo se i u Šplitu jedno biskupsko nalazi. U Zadru je jedan konvikt, koi 40 pitomacah imade, i kojih se polovica na deržavne troškove odhranjuje; izvan toga imade ovdi primaljsko jedno učilište. Gimnazie su pako u Zadru, Šplitu i Dubrovniku. Glavne normalne od 4 školah učionice jesu u četiri glavna kotarska města; druge opet s trimi školami još u Šibeniku i Makarskoj. Ostalih narodnih učionah imade za sada samo 34; osim toga po većih městih ima 6 děvojačkih učionicah, koje su stranom po opatičkih kloštrih kao u Zadru, Šibeniku, Trogiru i Šplitu zavedene. Uredjenje svih ovih učionicah sastoji na isti način, kao i po drugih němačko-austrianskih dèržavah, samo tom razlikom, da su ovdě školske knjige u talianskom jeziku sastavljene — a ne, žalibože, u narodnom. — Osim toga imadu něki mladići iz dèržavne blagajnice podporu, da se na inostrana višja učilišta pošiljaju i tamo izobražavaju. — Za izobraženje budućega istočne cèrkve svetjeničtva osnovano je g. 1834. c. k. klerikalno zavedenje (ustav) u Šibeniku (sada u Zadar prenešeno), gdě se 20 mladićah o carskom trošku (svaki klerik ima na godinu 130 for) u raznih naucih na materinskom jeziku izobražava. Pri tom carstvo platja katikete ze učeću se mladež věre gerčke (400 fr.) u Zadru, u Kotoru (300 fr.)

— I ovo je stališ prosvětjenja i izobraženja današnjih stanovnikah Dalmacie. —

U Istrii osim neznatnoga broja slědbenikah od luteranske i istočne nesjedinjene cèrkve sám rimo-katolički věrozakon vlada. Katolici tri svoje biskupie u *Tèrstu Poreču* i *Kèrku* imadu; gèrčko-nesjedinjeni spadaju na dalmatinskoga u Zadru stanujućega biskupa. — U Dalmacii najveći broj stanovnikah takodjer je rimo-katoličkoga věroizpovědanja, i duhovno upravljanje slědeće imade 1. Arkibiskupia *Zadarska*, ima 96 parokiah 40,700 dušah i 7 franciškanskih manastirah. 2. Biskupia *Šplitska*, 140 parokiah, 100,000 dušah, 10 franciškanskih, 3 dominikanska i 2 još druga manastira. 3. Biskupia *Dubrovačka*, 51 parokiu, 47,000 dušah, 2 piaristanska, 6 dominikanskih i 9 franciškanskih manastirah. 4) Biskupia *Šibenička*, 55 parokiah, 57,000 dušah, 6 franciškanskih i 1 dominikanski manastir. 5) Biskupia *Hvarska*, 31 parokiu, 32,000 dušah, 3 franciškanska i 2 dominikanska manastira. 6) Biskupia *Kotarska* 16 parokiah, 9,700 dušah i 5 fančiškanskih rezidenciah (ili manjih manastirah). — Gèrčko-sjedinjena cèrkva ima samo tri obćine, i 774 duše broji, kojimi jedan Vikar križevačkom biskupu podložan nadstoji. — Cèrkvi istočno-nesjedinjenoj, koja savèršenu slobodu bogosluženja uživa, predstoji god. 1810. utemeljen jedan biskup u Šibeniku, koi je u najnovie vrěme odtuda u Zadar prenešen i iz dèržavne blagajnice poteže godišnju platju od 6000 fr. srebra; ovu biskupiu francezi godine 1810 pèrvi utemeljiše u Dalmacii. Broj kèrstjanah gèrčkih u cěloj Dalmacii (izuzimajúći parokiu Peroisku u Istrii 250. d.) iznosi polag najnoviega broja: 72348 dušah; odtuda na zadarsko okružje 41176; na Šplitsko: 6815; na dubrovačko: 278.; na Kotorsko: 24079. Manastirah ima 11; tri u pravoj Dalmacii a ostali u Boki-Kotorskoj. — Mnoge ovdašnje parokie katoličke od franciškanah; gèrčko nesjedinjene pako od svojih kaludjerah su providjene. — Osim rimskih i istočnih kèrst-

janah ima židovah još u Splitu i Dubrovniku svega do 500 dušah. —

Da štogod i o dogodovštini Dalmacie reknemo; ovu od god. 1838 iz sèrbsko-dalmatinskoga Magazina od T. Petranovića na kratko čitateljem našim priobćujemo:

Današnje kraljestvo Dalmacie nije drugo nego jedna mala strana neizmèrnoga onoga prostora zemlje, na kom je silni i mogućni narod Ilirah u stara vrèmena obitavao. Nu sasvim tim bilo je ovo, premda maleno, kraljestvo (Dalmacia) jezgra ilirske sile i njihovoga prèko više zemaljah razširenoga gospodstva. U njem se obično nalazila stolica najsilniega od ilirskih kraljevah, i njegovi stanovnici bili su navlastito oni, koji su s macedonskimi kraljevi najžestje ratove vodili otimajući se za samodèržavje na jugoistoku Europe. Istina je, da su se kasnie Iliri oko 355 prie R. I. hitromu macedonskomu *Filipu* pokoriti morali, nu za kratko vrème, jer tek što *veliki Aleksandro* na razkošnom istoku oči zatvori, a ono se odmah i naši Iliri pod svojim kraljem *Plevratom* snažno na Macedonjane podignu, te se od njih sasvim oslobode, podignuvši novo nezavisno kraljestvo, koje se pod kraljem *Okrunom* od Panonie do rèke Taljamenta, i od granicah Dardanskih (Monte Scodra) do Epira razprostiralo, zaključujući u sebi još mnoge otoke u jadranskom moru. Naslèdnica Okrunova, kraljica *Teuka* (Teuta) usudi se s mogućnimi Rimljani boriti se. Ovi su tek mnogo kasnie mogli Ilire pod kraljem njihovim *Genciom* sasvim sebi pokoriti. U ovo vrème pada početak dalmatinskoga imena i republike. U obćoj smutnji, u kojoj se je kraljestvo *Genciovo* sbog napadanjah Rimljanah nalazilo, stanovnici izmedju rèkah Neretve i Nesta nazovu se sakupnim imenom Dalmatah (od grada *Delminium*, sadašnje *Duvno*?) i podignu republiku, koja je svoju stolicu u tom gradu imala. Za malo vrème ovi ilirski republikanci, srèćnimi vojnami, koje su s obližnjimi narodi imali, razšire na daleko granice nove svoje republike. Nu dèržovita njihova

poduzetja na Promonu, grad Liburnah, saveznikah rimskih, koi poslě duge obsade osvojiše, navúku im gnjev velikoga *Cezara;* vojska, koju ovaj u Iliriu proti Dalmatinom pošalje, bude od njih na više městah sasvim razbijena.*) *Cezar* se nemogaše osvetiti, *August* je morao ljagu (jagu, prikor, Schandfleck) ovu s imena rimskoga otèrti. S velikom vojskom dojde on glavom pred *Promonu*, gdě se dvě nepriateljske vojske pobiju. Tu su Dalmatinci veliko junačtvo pokazali, nu najposlě rimskoj sili podleći moradoše. Oni budu prisiljeni Promonu Rimljanom predati, i danak s *Cezarom* ugovoreni i u naprědak platjati. Tako s poslědnjim poraženjem Dalmatinah, cěla Iliria dodje pod vladanje samodèržca svega světa.

Pod gospodstvom Rimljanah ostade Dalmacia kao i prie pri Ilirii (Illyria barbara). Pošto se rimsko carstvo poděli, pripane ona bizanstinskomu (carigradskomu) istočnomu carstvu, nu nagèrnuvši u VII stolětju na nju Avari Gèrke iz Dalmacie sa svim protěraju, i cvatuće njezine gradove sa zemljom sravne. Jedini je Zadar hrabrostju svojih stanovnikah od savèršenoga razrušenja izběći mogao. Poslě Avarah u istom stolětju dojdu u Dalmaciu Horvati, koji u unutarnjem zemlje (jer Jadera, Tragurium, Spalatum, Rausium sastavljale su dio Dalmacie rimske, *Dalmatia Romana*) osnuju oko 640 god. poslě R. I. sedam tako nazvanih pokoljenjah slovinskih, i razděle zemlju na županie, koje su po većoj strani do naših vrěmenah zaostale. Imena ovih županiah, kako se u knjizi Konstantina Porfirogenita nalaze, jesu slědujuća;

Hleviana	danas	Livno
Cencina	»	Cetina,
Imota	»	Imoski,

*) *Vatinio* bio je vodja Rimljanah u ovih bitkah s Dalmatini. *Ciceron*, glavni priatelj Vatinia, čuvši nesrěću priatelja svoga (u pismu istomu) proklinje Dalmatine; jer mu druga i prijana izbiše: *Dalmatis Dii male faciant, quod molesti tibi fuere.*« —

Pleva danas Plievlje u (Bosni),
Pezenta » U bivšoj Kninskoj eparkii,
Paratalasia » Primorje.
Vrivira » Bribir.
Nona » Nin.
Trina » u današnjoj Bukovici.
Sidraga » u Skradinskom distriktu.
Krivasa » Kèrbava.
Lica » Lika.
Gouzeka » u Senjskom predělu.

Pet od tih županiah bile su u Liburnii kako: *Tnina*, u kojoj je poglaviti grad bio *Bělina* u današnjoj Bukovici; *Cencina*, gdě je *Knin* bio poglavito město. Ove dve županie ležale su k sěveru. Druge dvě bile su kod mora: *Nona* i *Sidraga*, u kojoj poslědnjoj ležao je *Biograd* stara Blandona. Izmedju ovih županiah bila je peta zupania Bribirska s poglavitim městom *Kori*, današnji *Karin*, koi je u staro doba bio znamenit grad na Novogradskom zalěvu.

Pod *Karlom velikim* dodje Dalmacia za kratko vrěme pod vladanje ovoga silnoga cesara, i Zadar, premda ga Franki osvojiti nemogaše, svojevoljno pošalje 806. god. poslanike u *Ahen*, te se Cesaru pokori. Nu tek što se je flota gèrčkih carevah u jadranskom moru ukazala, to se i Dalmacia opet pod vladanje svojih starih gospodarah povrati. Nu vladaoci Bizanta nebudu u stanju zemlju zadèržati, niti nju proti navalam Horvatah braniti; zato se Dalmatini slobodnim i nezavisnim narodom učine.

Medjutim, dok je ova nezavisnost trajala, zemlja je na mnoge male dèrzave razděljena bila, koje sveza jednoga podriekla sjediniti nemogaše. Partaje iliti stranke bile su svakomu sjedinjenju protivne. Něki (osobito Zadrani) zovnu u pomoć Mletčane, koji u vojevanju proti Horvatom i Sèrbljem, gdě dužda njihov, *Petar Kandian* bude ubijen, ovo pokrovničtvo nad Dalmaciom skupo plate. Tek *Kandiana* naslědnik *Orseolò IV.*, pošto slavjanske narode sasma po-

bije, primi od primorske Dalmacie (Dalmatia ad mare) herceżki naslov, u kom dostojanstvu kasnie od bizantinskih carevah potvèrdjen bude.

Za tim, kad se francezki naměstnici u susědnih sěvernih provinciah od talianskoga kraljestva nezavisni učine, *Petar Kresimir* god 1052 pèrvi se za kralja dalmatinskoga proglasi, a naslědnik njegov *Zvonimir* bude od pape god. 1076 za kralja okrunjen. Poslě ovoga zalada kraljestvom šurjak njegov *Ladislav* kralj ugarski, nu morski gradovi ostanu Mletčanom vèrni. Od toga vrěmena Ugri i Mletčani, a pod vladanjem *Stěpana Dečanskoga* i *silnoga Dušana* i Sèrblji otimahu se kroz 300 skoro godinah s nepostojanom srěćom za gospodstvo nad ovom zemljom, dokle god. 1358 Mletčani svoja prava na Dalmaciu *Ludoviku* kralju ugarskomu sasvim ustupiše, koje u Turinskom miru (g. 1381) bude povèrdjeno. Nu Ugri su malo koristi od ove zemlje imali, jer Dalmacie najbliži suséd *Stěpan Tvàrtko* kralj bosanski, dobivši veliki upliv u Dalmacii, osvoji god. 1390, *Splět*, *Šibenik*, *Trogir* i mnoga druga města osim *Zadra*; nu naslědnik njegov *Stěpan Dabiša* morske gradove opet Ugrom povrati. Ovim njegovim postupkom isti gradovi nebudu zadovoljni; nego se svi skupa protivniku *Sigismunda*, *Ladislavu* kralju napuljskomu god. 1401 pokore. Njih je Sigismund do mala svojoj vlasti podložio (osim Zadra, koi postojano pri Ladislavu ostane); nu po tom svu Dalmaciu Mletčanom (god. 1433) za 145,000 dukatah ustupi. Pri republiki sv. Marka ostane kraljestvo dalmatinsko do 1797 godine, u koje vrěme po sili Kampo-Forminskoga mira Austrii pripadne. Zatim pod Francezi načinjaše stranu novo ustrojene i od *Napolena* opet u zivot dovedene Ilirie, dok opet u parizkom miru pod Austriu nedodje. —

Istria spadaše u staro vrěme na *Galliu transpadanu*, kasnie na Iliriu, i u pèrvom punićkom boju bi od Rimljanah predobljena i od Augusta k Italii pribrojena. *Pipin*, sin Karla velikoga predobi ovu dèržavu i *Henrik IV.* car,

uzvisi ju na čast hercežie, koju poslě patriarka od Oglaja (Aquileje) na zalog dobie. Njemu ju oteše opet god. 1190 Mletčani, nu grofu od Gorice prepustiti moradoše grofoviu *Pazinsku*, koja poslě pod Austriu padne. Već si je pako prie Austria gospoštinu Kastavsku (Castua) predobila, i tako sada obodvoja ova posědovanja po svojem sjedinjenju austrianskom se Istriom nazivahu, koja u ostalom pod Krajnsku spadoše. Po miru od Kampo-Formia dobie Austria i drugu mletačku stranu Istrie, nu već god. 1805 morade po miru požunskom ovu kraljevini talianskoj odstupiti a tako i ostalu Istrie još stranu 1809 po miru od Šenbruna; kada cěla Istria novo ustrojenoj kraljevini Ilirskoj pripade. Stopram godine 1813 predobi opet Austria obadva ova kraja, koji god. 1815 u miru parizkom Austrianskoj carevini pripadoše. —

Dalmacia se danas u političkom ogledu děli na četiri kotara: *Zadarski*, *Šplitski*, *Dubrovački* i *Kotorski* (ovaj se poslednji i Albaniom austrianskom i Bokom-Kotorškom naziva). Ovi se opet kotari děle u 25 preturah ili okružjah, zatim obćinah i. t. d. — C. k. gubernia u Zadru pèrva je politička vlast u Dalmacii. Vèrhovnom pako tribunalu od apelacie (Ober-Appellations-Gericht) podložena su nižja četiri tribunala u Zadru, Šplětu, Dubrovniku i Kotoru; vojničkomu odělu predstoji c. k. general-komanda u Zadru; kameralnomu c. k. intendanca od financie. — U cělom dalmatinskom kraljestvu ima gradovah 13, varošah 14, i 847 selah. —

Istria spada pod glavno tèrstjansko ravniteljstvo, koje pravicu pèrve apelacie od okružnoga suda poslatu poděljuje; za pravicu od druge apelacie poděliti je apelacionalni i kriminalni vèrhovni sud (Appellations- und Kriminalobergericht) u Celovcu. — Istria děli se na zemljište tèrstjanskoga varoša, i jedan posebni istrianski kotar, na kojeg i Liburnia spada. —

Na zemljištu varoša Tèrsta poglavitia su města: *Tèrst* (Triest, Tergestum) poglaviti i najznatnii od cělog ovoga

primorja, velik i živahan morski varoš; razděljuje se na dvě strane: staru i novu. *Stari-Varoš*, koi je na bèrdu sazidan i jednom se stranom do mora proteže, svojimi starinskimi, zamazanimi i krivastimi ulicami taman i neprijatan prizor daje; gdě se naprotiv posve na ravnici ležeći *novi-varoš* urednimi svojimi ulicami i velikolěpnimi kućami krasno diže i razvija. Ovaj iz tri strane sastoji: *Terezinkog varoša* i dva predgradja: *Josipovog* i *Franjinog*. Cěli *Terst* zauzima prostor od $1^1/_2$ sata; ima 34 obćinska tèrga (Plätze), 223 ulice, prěko 1,700 kućah i 55,000 stanovnikah. *Stari-varoš* bio je prie obzidan, nu kada slobodnom morskom lukom postade, zidove su ove porušili. Od tèrgovah staroga varoša najznatnii je: *Veliki tèrg* (der grosse Platz) koi je věčnicom i drugimi lěpimi stanji ukrašen, ovdi na srědimi lěpi 26 nogah visoki, iz běloga mramora, na vèrhu kip Karla VI. cesara predstavljajući spomenik stoji. Zatim je: *kazalištni tèrg* (Theater-Platz), na kojem palača ravniteljstva, i lěpo, krasno narešeno, oda svuda prosto, i jednom stranom k luci obratjeno kazalište stoji. Od cèrkavah varoša ovoga znatnie su: lěpa i světla cèrkva *svetoga Petra* na velikom tèrgu; cèrkva *svete Marie* prie ježovitska, danas župna cèrkva staroga varoša; stolna starinska cèrkva *svetoga Justa*, leži mnogimi lěpimi kipovi urešena na bèrdu polag grada, zatim još cèrkva i manastir benediktinah. K tome su luteranskog i reformatnoga věrozakona, kao i još někoje katoličkoga i drugih věroizpovědanjah cèrkve lěpe i znamenite. Na bèrdu nad stolnom cèrkvom leži starinski, debelimi svojimi zidinami objačeni grad, odkuda se u luku dolazeći morski brodovi iz topovah pozdravljuju. Divan je izgled na more i okolicu sa ovoga uzvišenoga města. *Terezie varoš* leži sěverno-istočno k staromu na ravnici. Ovaj se na svojoj sěverno-zapadnoj strani dotiče mora, na drugoj ga opet strani ograničava *Stara rěka* (Starebrek ovdě zvana), koja iz ovdašnjih bèrdah dolazeća ovdě u more utiče. Do srědine varoša ovoga proteže se u nutra tako zvani *veliki kanal*,

koi je do 200 hvatih dug, 18 širok i do 14 stopah dubok, i *kuda* na srědi načinjeni *cèrvèni most* (Ponte rosso) zvani vodi. U ovom kanalu stoji množtvo brodovah, koji do istih tèrgovačkih kućah dobroditi mogu. Kuće su u ovoj strani varoša većinom na 3 i 4 kata, někoje i na 5 i 6 visoke i svuda kamo čovek samo okom pogleda, vidi se blagostanje, ukus i krasoljubje, kao u jednom od najbogatiih tèrgovačkih městah. Ova strana varoša lěpe tèrgove, široke četverouglastim lěpim kamenom potaracane i na večer dobro razsvětljene ulice imade. *Tèrg od burse* (Börseplatz) ima trouglastu sliku i spomenik iz mramora s kipom od měda Leopolda I. cesara. Tèrg ovaj lěpotom svojih kućah, věkovitom iz svih světa stranah tèrgovinom svakolične robe od umětnosti i živeša, zatim nebrojenim svojim od različitih narodah množtvom, koje tuda od ranoga jutra do cèrne noći vèrvi, svakoga inostranca na čudo i udivljenje pobudjuje. *Tèrg cèrvenoga mosta* (Piazzo di ponte rosso) svojim lěpim vodometom je znamenit; ovdě blizu kanala veliko množtvo tèrgovačke robe leži na prodaju. *Tèrg svetog Antuna* ima na srědini cèrkvu istoga imena, *Mitni tèrg* (Mauthplatz, piazza della dogana) uredan tèrg za natovorivanje i iztovorivanje tèrgovačke robe odlučen. Najlěpša se u Tèrstu ulica zove »Corso«, ova je dovoljno široka i mnogimi lěpimi kućami ukrašena. Cèrkve su pako u ovoj strani varoša znatnie: *svetog Antuna* na srědini tèrga istoga imena; zatim ilirsko-istočna sv. Spiridiona i gerčko-istočna sv. Nikole. Najlěpša obćinska sgrada je Burza, gorostasno stanje i, kako se sudi, polag slike amsterdamske, dublinske i parižke burse sazidano. Ima zatim ova strana varoša i mnoga još druga prelěpa obćinska i tèrgovačka stanja. — *U predgradju Josipovom* lipski tèrg mnoga tèrgovačka i druga lěpa stanja imade. Velika živahnost vlada ovdi poradi bližine mora i neprestanoga tovarenja i stovarivanja svakovèrstne tèrgovačke robe. — Još je *predgradje Franjino;* veliko iz dèrva načinjeno dnevno kazalište (Tagstheater), imade zatim

dvě kasarne, vojničke bolnice i magazini, jednu civilnu bolnicu i novi Lazaret svimi potrěbnimi tako uredjen, da se za najbolje u Europi dèržati može. — Luka varoša Tèrsta tako je uredjena, da i najveće ratne brodove primati može. — Od znanstvenih pako zavedenjah varoš ovaj imade: dobro uredjenu učionicu mornarstva, glavnu varošku, jednu židovsku, jednu gèrčku i jednu gèrčko-ilirsku, najposlě primaljsku učionicu i jednu obćinsku knjižnicu. U Tèrstu je nadalje stolica dèržavnoga ravniteljstva, katoličkog biskupa i njegovog stolnoga kaptola; više konzulah od inostranih vladanjah kako i tèrgovačkih opravnikah (Handelsagenten). Od fabrikah varoša ovoga znatnie su: fabrika rozoliah, gdě se svake fele rozolio napravlja, i jedna od najvećih u carstvu sapunarnicah. Napomenuti takodjer vrědno je ovdašnje užarske fabrike, u kojih se jako veliki i mnogi konopi za mornarstvo priredjivaju. Radi velike tèrgovine, koju varoš ovaj sa svimi stranami světa těra, množtvo velikotèržacah i osěguravajuća družtva stan svoj ovdě imadu. Najposlě okolica varoša ovoga mnogovèrstnim ugodnim zabavam stanovnikah služi, koje ovi na moru i kopnu imati mogu. —

Od ostalih měštah kotara tèrstjanskog znatnia su: *Cervola*, od svoje solnice glasovito město. — *Lipica*, s odhranjivanjem dobrih jahaćih konjah poznato. — *Općina* na jednom brěžuljku; ovuda cesta iz Ljubljane u Tèrst vodi; město je ovo poradi svojega krasnoga izgleda na luku i varoš tèrstjanski i more jadransko i poradi svoga zdravog zraka na glasu, — *Prosěka* (Prossecco), dobrim svojim vínom, koje je već u staro vrěme na glasu bilo, a i danas se još u inostrane dèržave razpošilja, glasovito město. —

2, U kotaru istrianskom: *Pazin* ili *Pažu* (Pisino, Mitterburg), do 400 kućah i 1,800 stan. brojeći varoš, vlastitost grofa Montekukula, leži u gorami obkoljenoj dolini i žitkom, voćem i vinom bogatoj okolici. Ima stolicu kotarskoga ravniteljstva, gimnazij, u kojem franciškani uče, jednu glavnu učionicu i bolnicu za uboge. — *Kopar* (Capodistria),

na jednom klisurastom-morskom otoku, koi je dugačkim mostom s kopnom svezan, sazidani varoš. Pogled grada ovoga je starinski i tmičan; ovdě su glavni tèrg i někoja još druga stanja lěpa. Od mnogih cèrkvah najznatnia je lěpimi kipovi ukrašena stolna cèrkva; od ostalih pako sgradah: varoška kuća i kazalište. Varoš ovi ima gimnazij, manastir franciškanah, glavnu učionicu za dečake drugu za děvojke, i dvě bolnice. Stanovnici se zabavljaju poněšto ribariom, zatim tèržtvom ulja, vina i soli. — *Piran* (Pirano) leži na jednom poluotoku u prijatnoj okolici izmedju dva brěžuljka, ima 600 kućah i 6,500 stanovnikah. Starinska glavna cèrkva stoji na visokom brěžuljku; toranj (zvonik) pako od ove na samom stoji s kojega se lěpi izgled na more imati može. Varoš ovi ima jednu glavnu učionicu, i u obližnjoj okolici najglasovitie u cěloj Istrii solnice (Salinen), koje najčištju i najlěpšu morsku sol davaju, i k tome jednu luku. Stanovnici se plodjenjem maslinah, vina, zatim ribariom mnozabavljaju. — Južno-zapadno od Pizana lezi selo *Salvore*, gdě na jednoj u more pružajućoj se prěžbi stoji svěćnica (Leuchtthurm), koja na 6 miljah daleko světi. — *Muja* (Muggia) tèrgovište polag morskog zalěva istog imena; ovdě se morska sol priredjiva, okolica dobro vino imade. — *Novi grad* (Cittanuova) polag utoka Dugoberole potoka u more; ima duboku i sigurnu luku i prěko 800 stan., koji se mnogo ribariom zabavljaju. — *Poreč* (Porenco), varošica s okolo 2,200 stanovnikah, leži na jednoj morskoj klisuri, koja je uzkim jednim putem s kopnom sastavljena; starinska ovdašnja cèrkva sa stolicom biskupa ima mnoge izrezke i stupe od mramora, koji su jošte u desetom stolětju pravljeni. — *Trevinje* (Rovigno, Trevigno), na jednoj daleko u more pružajućoj se prèžbi leži najveći ovaj Istrie varoš i 1,100 kućah i do 10,000 stan. imade. Najpoglavitia sgrada ovdě je: visoko ležeća starinska i na podobu svetoga Marka u Mletcih ustrojenå glavna cèrkva; ima jednu glavnu učionicu za detćake i jednu za děvojke, dvě dobro uredjene luke, da

6 *

i najveće morske brodove, koji se ovdě napravljaju, primati može. Velika se tèrgovina uljem, muškatnim vinom i ribami ovdě těra. Ne daleko od varoša dva su otoka: svete Katarine i sv. Andrie. — *Pula* (Pola) u staro vrěme glasovit varoš. Danas pako većom stranom iz zapuštenoga i srušenoga starinskog varoša sastoji, kojega su ulice velikom stranom danas puste i zaraštjene; leži na jednom dražestnom brěžuljku polag ovdašnje velike i lěpe luke, koja se medju najlěpše u Europi brojiti može. Starinska stolna cèrkva danas na ostancih něgdašnje poganske cèrkve sazidana stoji; veliko se množtvo rimskih starinah, što něgdašnju uzmožnost varoša ovoga pokazuje, ovdě izkapa, od kojih se poglavito jedan dobro sačuvani (369 stopah dugi, 292 široki 75 visoki, u dva reda razděljeni i sa 144 lukovah providjeni amfiteatar vidi: zatim znamenita su tako zvana zlatna vrata, s jednim rimskim slavolukom, koja danas za varoška vrata služe. Stanovnikah do 900 imade, koji se najviše poljodělstvom i lovljenjem tunine zabavljaju. Luka ovdašnja malo se pohadja. — *Labin* (Albona), varošica na visokom bèrdu ležeća, ima do 1000 stanovnikah, koji se maslinah, vinogradah i kestenah plodjenjem zabavljaju. — *Plomin* (Fianona) varošica ukraj mora ne daleko od gorispomenute. — *Izola*, na jednoj u more pružajućoj se klisuri, u ostalom u plodnoj i prijatnoj okolici ležeće i do 3,100 stan. brojeće tèrgovište; ima jedne prie několiko godištah iznadjene toplice. — *Fažana* (Fasana), město ukraj mora s lukom; nedaleko odavde leže Brionski otoci (Brionischen Inseln), glasoviti radi svoga pepeljastoga mramora, koi se u Mletke mnogo pošilja — *Beršeć*, tèrgovište polag mora, gdě se mnogo ulja, vina, kesteneh, meda i lovora prodaje. — *Moščenice*, na kamenitom zemljištu ležeće tèrgovište i od istih gore rečenih proizvodah poznato. — *Kornjale* (Corniale), veliko prěko 800 stan. brojeće selo, svojom brěžnjatom špiljom poznato, koja je od največih u carstvu, stanovnici ju *Vilenicom* nazivaju. — *Dolina*, južno-istočno od Tèrsta na prijatnom brěžuljku le-

žeće selo; ovdě se na jednoj klisuri viđe strahovite zidine podèrtoga grada st. Serolo, gdě i na blizu ona poznata i jako polažena podzemaljska špilja leži. — *Sovinja* (Sovignach) grad i selo s fabrikami od stipse i vitriola, koje veliku stranu obližnjih dèržavah obskèrbljuju. — *Buzet* (Tinquente), varoš na jednom bèrdu. — *Vodnjan* (Dignano) varošica. — *S. Lovreč*, *Aatiran*, *Džemina*, *Bale* (Valle), *Peroj*, *Barbano*. —

Na Istrianski kotar slědeći otoci spadaju, koji ukupno do 30,000 stanovnikah broje:

Cres (Cherso) i *Osor* (Ossero), dva ova otoka leže skupa, i $4\frac{1}{2}$ □ milję i do 13,000 stanov. imadu; zemlja je većom stranom kamenita i brěgovita, medju kamejem ništanemanje jedna vèrsta kratke, vlažne, i za pašu ovacah veoma prijatne trave rasté. Velika poslenost ovdašnjih stanovnikah neplodna ova bèrda u dražestne vinograde i lěpe maslinami zasadjene okolice pretvoriti znade tako, da se ovdašnje ulje medju najbolja računati može. Kèrmakah i rogate marhe malo ovdě dèrže, nu time više ovacah, koje pri pašah ovdašnjih jako su tuste, tečno meso i dobru vunu imadu, i od glavnih su izvorah za život. More svakovèrstnih ribah množtvo imade, koje ovdě nasoljene na daleko se razpošiljaju. Bèrda zatim mnogo mramora imadu. Poglavitia su města na pèrvom otoku: *Cres* (Cherso), grad na podnožju jednoga bèrda ležeći; ima 700 kućah, 3,100 stanovnikah; glavnu učionicu i luku, koja se slabo pohadja. *Osor* (Ossero) gradić, od koga je i bližnji otok ime svoje dobio, ima 300 stanovnikah. *Ljubenica*, nězda znamenito město, danas prosto samo selo. *Vrana*, južno od Cresa grada ležeće město. — Na otoku *Osoru* pako poglavitia su města: *Mali-Lošinj* (Lussin piccolo) město glavnom učionicom i najvećom ovih otokah lukom providjeno; ima 770 kućah i do 3,600 stanovnikah. *Lošinj veliki* (Lussin grande), město 570 kućah i do 2,400 stanovnikah brojeće. — Na gore re-

čene otoke spada jošt devet manjih klisurastih otokah, od kojih samo dva; *Nia* (Unie) 220, i *Sansego* 700 stanovnikah imadu. Ostali kao: *Veliki* i *mali Strakan* i. t. d. nisu naseljeni, nego se samo od stanovnikah obližnjih otokah obdělavaju. — Na istrianske otoke spadaju još: *Velja* (Veglia) ili *Kark*, pod starim imenom *Kèrka* (Curica) poznat, ima 9 □ miljah i 11,000 stanovnikah. Sěverna strana ovoga otoka jednim se bèrdom dokanča, koje samo za jedan puškomet od horvatskoga kopna udaljeno leži. Sěverno-istočna pako strana njegova imade stèrme i klisuraste obale, a nijedne luke, poradi česa je ribarom jako pogibeljna, jer ovi nikakovoga utočišta od sěverne bure imati nemogu. Nu tim su prijatnie lěpimi seli i lukami napunjene južne otoka ovoga obale. Od bèrdah ovdašnjih najznatnie je: *Vèrbnik*, iz kojega jedini ovoga otoka potočić izvire; u ovom se bèrdu mnogo cèrvenkásto-pisanoga (spodobnoga veronskomu) mramora izkapa. Vino je ovdě stanovnikom poglaviti izvor od dohodakah, nu zlo se obdělava. Kozah i ovacah nedèrže toliko, kao na obližnjih otocih; nu tim više rogate marhe i konjah, koji su maloga i lěpog struka. Poljodělstvo u obće bolje bi cvalo, da išto više marljivosti stanovnici imadu. Poglavitia pako na ovom otoku města jesu: *Velja* (Veglia) ili *Kark* (Kèrk) dosta uredno sazidan i oko 1,200 stanovnikah brojeći varošinac; ima jedan grad, stolicu biskupa, glavnu učionicu i luku, koja i veće brodove primati može, nu tergovina znamenita nije. *Omišlje* (Castel-Muschio) do 1000 stanovnikah brojeće město, leži na jednoj klisuri. *Dobašnica*, tèrgovište s lukom, u plodnoj i dobro obdělanoj okolici ležeće. *Dobrinj*, tèrgovište u plodnoj okolici na istočnoj otoka obali, sa solnicami. *Vèrbnik*, na istočnoj otoka obali i podnožju bèrda istoga imena, starim jednim gradom i lukom obskèrbljeno město. *Besca*, na istočno-južnoj obali kod izvora potočića ovoga otoka ležeće. *Koridica*, selo u jednoj dolini. — *Otok Plavnić* (Plavnitsch), leži s varošom Cresom u istoj geografičkoj

širini, i od otoka ovoga samo se jednim uzkim kanalom razdružuje; naseljen je pako od samih pastirah. —

Pèrvič (Parvichio i Borca di Senja zvan) otok, leži istočno od otoka Velje, od kojega se jednim samo kanalom razdružuje. Južno-zapadno na ovom otoku leži uzkim i pogibelnim svojim ulazkom poznata luka *Dubac.* —

Dalmacia.

1) Zadarski kotar razděluje se u sedam okružjah; *Zadarsko, Obrovačko, Šibeničko, Kninsko, Derniško, Skradinsko* i *Paisko;* poglavitia pako města imade: *Zadar* (Zara Jadera) utvèrdjen varoš, koi za porušenim Solunom glavni Dalmacie grad postade, leži u slici jajca na jednoj u more pružajućoj se prěžbi, koja se razdružuje od kopna jednim vodom napunjenim obkopom, na kojem jedan gibljivi most stoji. Varoša ovoga ulice uredne su, nu uzke, zločesto potaracane i bez ikakovih kanalah; osim dvojih velikih svojih vratah ima još dva manja izlazka, zatim dva tèrga i skupa sa svojimi predvaroši broji do 1,060 kućah i prěko 8000 stanovnikah. Od sedam cèrkvah rimskoga izpovědanja odlikuju se: starinska gotička stolna cèrkva sv. Anastazie, u početku XIII. stolětja sazidana; i cèrkva sv. Šimuna. Zadar je stolica dèržavnoga ravniteljstva od cěle Dalmacie; okružnoga ravniteljstva (Kreisamtes), apelacionalnoga sudbenoga tribunala, general-komande i drugih s ovimi skopčanih oblastih; k tome stolica katoličanskoga arci-biskupa i njegovoga stolnoga kaptola; biskupia je ova jošte godine 1154 na arcibiskupie čast uzvišena. Zatim od ove godine ima i stolicu gèrčko nesjedinjenoga biskupa i. c k. klerikalno sěmenište gerčke cèrkve. Ima licej, gimnazij, arci-biskupsko sěminište s bogoslovnim učilištem za cělu Dalmaciu, gdě otac Benedikt Mihaljević klerikom staroslavjanski jezik (glagolskimi pismeni) predaje; ima glavnu učionicu za detčake i jednu za děvojke, jedan opatički manastir s učionicom za děvojke, zatim jednu gradjansku i drugu vojničku bolnicu;

jednu rodionicu i nahodište (Gebär- und Findelhaus), jednu sbirku (Sammlung) umětnih i starodavnih stvarih, ne odavno osnovani muzej narodni, i sèrbsku novu tiskarnu, bratje Batarah; kazalište, kazino, pomorski arsenal i. t. d. U gradu ovom mnoga se zatim rukotvorja prave i poglavito jako dobar rozolio. Druga pako i velika strana stanovnikah mnogo se ribarstvom zabavlja. Tèrgovina samo se proteže na potrěbčine glavnoga grada i obližnje okolice. Luka na sěvernoj strani varoša stoji, i tako je ustrojena, da svako približenje nepriateljskih brodovah preprěčiti može: od morske strane načinjen je zid od kamena, koi brodovom približit se brani, od kopna pako varoš je velikimi bedemi obranjen. Mnogi starožitnosti rimske ostanci nalaze se u Zadru i oko Zadra, i okolica zadarska svaki dan lěpša postaje. Zadar je prie veliku oskudicu tèrpio u sladkoj vodi, nu to je već prestalo, odkako je g. 1836. novi vodovod načinjen, koi vas grad pitkom vodom providja. Tèrgovina je neznatna, i jedine su ovdi fabrike za pecivo rozolia. Zadar je město vèrlo staro i još u vrěme Liburnjanah i Rimljanah poznato poradi hrabrosti svojih stanovnikah, koji su glasoviti brodari bili. Vrěmenom padne pod gèrčko carstvo, i od lèta 1409, doklegod je mletačka republika stojala, neprestano je ovoj vlasti podložan bio. —

Šibenik (Sibenico), polag kanala istoga imena, koi Kèrka potok načinja, starinski na jednom obronku sazidan varoš, što mu od mora lěp vid daje. Grad i dva njegova mala predgradja imadu skupa do 700 kućah i prěko 5000 stanovnikah. Na bèrdih, koja se kod Šibenika dižu, leže dvě tvèdjave; *sv. Ivan* i *Barone*, koje su grad ovaj predjašnjih vrěmenah protiva Turkom branile, nu Turci drugu ovu najposlě ipak porušiše. S morske strane izvan prevelike luke gradske leži na jednoj prěžbi tvèrdjava *sv. Nikole*, sazidana god. 1546 pod upravljanjem slavnoga Arkitekta *San. Michiela*. Grad ovi ima stolicu rimo-katoličan-

skoga biskupa, i do 20 cèrkvah, tri samostana za mužke i jedan za ženske glave. Najlěpša je cèrkva ne samo u Šibeniku nego i u cěloj Dalmacii stolna cèrkva sv. Jakoba i po ukusu gotičko-talianskom od god. 1443—1555 sazidana. Dvě su gèrčke cèrkve, jedna u gradu, do sada stolna, posvetjena uspenju Bogorodice, druga manja u predvarošu sv. Krištofa k uznešenju. Gradske sgrade, izuzimajući prekrasni Kasino na velikom tèrgu, ništa osobitoga u sebi neimaju. Od učilištah nahodi se ovdě varoška glavna učionica za detčake i jedna za děvojke. Glavna je zabava stanovnikah vino, koje se na tartarskih bèrdih proizvodi, zatim pecivo rozolia, i něšto tèrgovina. Gredu ovom takodjer lěti manjka sladka voda. U luci i kanalu šibeničkom mnogo se ribah lovi. *Skradin* (Scardona), medju malimi bèrdi i na desnoj obali ovdè jako široke Kèrke rěke leži ovi u staro vrěme glasoviti, nu poslě duboko padši varoš; danas iz jedne samo duge ulice sastoji i do 1,200 stanovnikah broji, koji po něšto ribariu i tèrgovinu s Turskom těraju. Luka ovdašnja za velike brodove neima dosta vode. Pol sata odtuda je prekrasni, 25 stopah visoki vodopad Kèrke (ovde *skradinski slap* zvan). — *Knin* (Tininium) něgda glasoviti, danas mali varoš ukraj ribami bogatè Kèrke rěke, koja ovdě Butižinicu u sebe prima, i prěko koje na pola kamenit na pol dèrven most vodi. Ima na obližnjem stèrmom bèrdu ležeću tvèrdjavu, koja je do 1647 godine dugo vrěmena u turskih rukah bila; onda ju pako mletački general Foskolo predobi. Plodnu ovdašnju i lěpu dolinu Kèrke svake skorom godine voda poplavi. — *Biograd* (Zara vecchia) jednom znamenito i stolno město od više horvatskih kraljevah, danas pako malo samo i ubogo selo od 105 kućah i 450 stanovnikah. Mlečići su mislili, da je ovdě stara *Jadera* bila. — *Nin* (Nona) něgda varoš znameniti, danas samo siromaško město, medju močvarami, u kojih se mnogo ribah dobiva, ima 150 kućah i 460 stanovnikah. Tu je rimski grad *Oenona* ležao. — *Novigrad*,

leži na jednom povišenom městu polag morskog zalěva, istoga imena s podèrtinami starinske tvèrdjave. — *Obrovac* (Obrovazzo), iz gornjega i dolnjega děla sastoji ovo malo polag Zermanje potoka ležeće město; ima 45 kućah i do 300 stanovnikah, koji tèrgovinu sa Zadrom, Bosnom i vojničkom Horvatskom těraju. Ladje po Zermanji žitkom i vinom napunjene dolaze do simo, i odtuda opet dèrva, pamuk i ostale proizvode odvoze. — *Derniš* u staro vrěme varoš i tvèrdjava, koju godišta 1684 mletački general *Donato* Turkom oduze: danas tèrgovište sa 1000 stan. na desnoj obali Cikole ležeće. Jedan sat daleko od Derniša nahode se glasovite u Dalmacii rude kamenoga ugljevja, koje u dolini medju bèrdi Svilajom, Mosekom i Proměnom leže i za neizcèrpive se dèrže. — *Vrana* (Aurana) polag jezera istoga imena, koje je jeguljami (Aalfisch) bogato. Ne daleko od tuda nahode se podèrtine starinskoga grada i stolice velikoga priora od Vrana (priora Auranae) něgdašnjih božjakah (templariah), koi naslov danas prepušti kaptola zagrebačkoga naslědno imadu. — *Vodica* i *Tribohug*, dva města, kod kojih cèrveno ono grozdje raste, iz kojega se dragocěno maračinsko vino pripravlja. — *Karin* město, gdě mnogo ostrigah imade, koje se u Zadar prodaju. — *Podgraje*, město, blizu kojega se na jednom brěžuljku podèrtine rimskoga varoša *Asseria* vide. — *Radušić*, město, gdě se na obližnjem bèrdu, *Miličino* zvanom, jedan rimski slavoluk nalazi. U obćem uzeto kotar ovi mnoge znamenite starodovnosti rimske imade. —

K ovomu kotaru spadaju jošt tako zvani istrianski i dalmatinski otoci:

a) Od istrianskih otokah znatnii su: *Rab* (Arbe) otok, ima 3,500 stanovnikah, koji u cèrkvenom obziru na Veljsku biskupiu spadaju. Sěverno imade predbrěžje Loparo zvano, i obalu prama morovlaškim bèrdom stèrmu i neprihodnu tako, da nikakove luke neima. Bèrda otoka ovoga velikom stranom iz samoga mramora sastoje, doline

pako iz plodnih zemljištah. Na istočnoj svojoj strani imade visoko bèrdo, koje se prama zapadu u plodne i prijatne brěžuljke i doline proteže. Podnebje pako zimi poradi sěvernih větarah oštro je, u ostalom zdrav zrak imade; samo slane magle, koje kad se more burka, iz obližnjega kanala izlaze, ljudem, zatim travam i odtuda marhi, višeputah tako su škodljive, da isto meso žuhko, gadno i tako za jělo neprikladno biva. — Ostali ovoga otoka proizvodi jesu: masline dudovi i drugo voće; žitak zatim po nižje ležećih okolicah dobro rodi. Poglavito je pako morska ribaria velika, jer se svake fele ribah nasoljenih odtuda i u druge strajnske dèržave prodaje. Solnice stanovnike najfiniom soljom preobilno obskèrbljuju, i sladke vode na cělom otoku dovoljno imade. Nu poslenost stanovnikah ovih jako je mala, nemarnost naprotiv velika, što je i uzrok da polja velikom stranom neobdělana ostaju, te da se oni tako sa siromaštvom boriti moraju. Najznatnie je město: *Rab* (Arbe), obzidan ovi varošinac leži na jednom duguljastom brěžuljku medju dvěmi morskimi zalěvi: ima dvoja vrata, 220 kućah, 1,000 stan. i luku. Známenita je ovoga otoka u dogodovštini jedna od god. 1018 pogodba, kojom se stanovnici mlětačkomu duždu, *Otonu Urseolu* obvezaše, da će godišnji harač od 10 funtih svile davati, u pomanjkanju pako svile, da se 5 funtih suhoga zlata dati obvezuju. Ovo dokazuje, da se je proizvodjenje svile pod gerčkimi carevi prie u Dalmacii nego li i u samoj Talianskoj razprostranilo; to jest da se je svila u staro vrěme bolje nego danas obradjivala. — Ovamo spadaju još někoji klisurasti otoci, na priměr: *Dolin*, *Goli*, *Drivenik*, *sveti Gèrgur*, koji marhi obližnjih otokah za pašu služe; i još drugi manji i nenaseljeni otoci. —

b) Dalmatinski pako kotara ovoga slědeći su otoci: *Pag* (Pago), iz više zemaljskih prěžbah sastojeći otok, koi se uzkim morlačkim kanalom od horvatske obale razdružuje; ima ukupno do 4,500 stanovnikah. Dobre ovdašnje

paše čine, da stanovnici mnogo marhe, poglavito ovacah imadu; nu ipak su im ribarie i solnice poglaviti izvori za život. Odličnia města ovoga otoka jesu: *Pag*, grad, koi s dvěmi svojimi predvaroši 510 kućah i 2,250 stanovnikah i dobru luku imade. — *Ulazič*, selo, kod kojega se u jednom jezerištu dobre jegulje dobivaju. — *Novalja*, selo na jednoj prěžbi. — Zatim *Gorica* i *Digniška* dva sela. — *Silba* (tal. Selve ili Selbe) i *Olib* (Ulbo, Luibo, kod Porfirogenita Aloep), dva neplodna otoka, kojih stanovnici ako i malo pitke vode, zatim suho i kamenito zemljište imadu, koje je još sa svih stranah větrom izloženo, ipak polag svoje marljivosti odhranjivanjem marhe i ribariom dobro se zdèržavaju. Na Silbi divja šparga u neizmernoj koli koći raste; bělkastoga zatim mramora obadva ova otoka imadu. — *Uljan*, otok plodan nuz zadarski kanal; ima u blizu sela sv. Eufemie na jednom visokom okruglom bèrdu podèrti grad sv. Mihaila, koi je po svoj prilici stanovnikom u staro vrěme za utočište prot morskim gusarom služio. — *Grosa*, otok (Isola grossa) svojom ribariom znamenit. —

Pasman otok polag zadarskog kanala, rodi vinom, uljem, i pred někojimi godinami svilu je obdělavati počeo. Města su: *Pasman* u srědini otoka; i *Tkon* na istočnoj strani. — *Incoronata* ili *Coronata*, otok neobdělava se, jer većinom samo marhi za pašu služi; ima razsijane kuće i mnogo dobroga ovčjega i kozjega sira dobiva. —

Rava, mali plodan i dobro obdělan otok. — *Morter*, otok poradi svoga dražestnoga ležaja medju najlěpše se broji. Sa ovdašnjih dražestno umaljujućih se brěžuljkah na mnoge mora ovoga otoke, predbrěžja i obližnje obale krasan vid imati se može. Na otoku ovom ima mramora, maslinah, i vino dobro naprěduje. *Sretno*, město je u istočnoj strani otoka ovoga dobro uredjeno, i po jednom mostu s kopnom sjedinjeno. —

Na kotar ovaj najposlě još 60 malih klisurastih otokah »*Školje od Šibenika*« (Scoglien von Sibenico) zvanih spada, koji su takodjer pod imenom Kuladički ili Keladusički otoci (Culadischen oder celadussischen Inseln) poznati. Od ovih su plodnii i naseljenii: *Zlarin*, *Pèrvić*, *Krapan* i *Žiri*, imadu vina, maslinah, voća svakovèrstnoga i dudovah. —

2) U kotaru Šplitskom, koi se u 10 okružjah: *Šplitsko*, *Trogirsko*, *Sinjsko*, *Makarsko*, *Imosko*, *Olmiško*, *Neretvansko*, *Bračsko*, *Hvarsko* i *Viško* děli, poglavitia su město: *Splět* (Spalato), varoš, koi na jednom morskom poluotoku leži, i od mora lěpi vid imade. Starinski njegovi zidovi većom su stranom raznešeni ili podèrti, samo prama istoku na jednom brěžuljku stoji još starinska iz četvero uglastoga kamena sazidana cèrkva. Sastoji pako iz staroga i novoga varoša i iz četiri predvaroša, koji svi ukupno do 1,800 kućah i 8,700 stanovnikah imadu; odkuda se na unutarnji varoš 430 kućah i do 3,000 stanovnikah broji. Ulice su većom stranom uzke i neuredne. Od obćinskih sgradah odlikuje se poglavito znamenita na istom tèrgu stolna cèrkva, koja je još u staro vrěme bogu Perunu (Jupiter) posvetjena bila. Od ostalih starinah, koje su vrědne da se vidė, slědeće navodimo: podèrtine velike i lěpe palače Diokleciana rimskoga cesara i rodjenoga Ilira, sa zlatnimi svojimi za tada nazvanimi vrati; zatim na stolnom tèrgu jošte dobro sačuvani templo Eskulapov $22^1/_2$ stope dug i 15 sirok; danas pod imenom svetoga Ivana za kèrstionicu odlučen: a potom ostanci starinskoga jednog vodovoda. (Obilnii opis starinah palače Dioklecianove, vidi u Danici ilirskoj god. 1838 broja 4. 5. 6.) Splět je stolica kotarskoga ravniteljstva, jednoga biskupa i njegovoga stolnoga kaptolà. Ima zatim varoš ovi učilište mudroljubja, jedan gimnazij, jednu glavnu učionicu za detčake i jednu za děvojke, jedan muzej za starodavnosti, jednu vojničku i drugu gradjansku bolnicu. Pod bèrdom Marianom kod velikoga predvaroša (Borgo grande) nalazi se jedan studeni sumporni iz-

vor, koi se za kupelj potrěbuje; kaziva se, da je u vrěme Dioklecianovo na istom měst u stojala cèrkva Diani posvetjena, od koje medjutim danas nikakovoga znamenja neima. Luka varoša ovoga dobro je uredjena, nu sigurna dosta nije. Tèrgovački se poslovi s vinom, uljem, pšenicom, smokvami, vunom, voštenimi svěćami, rozoliom i. t. d. těraju, medjutim ni ovi nisu mnogo znameniti. — *Trogir* (Trau), starinski zapadno od Splěta ležeći varoš; leži na jednoj morskoj prěžbi, koju kopno i otok Bua napravlja; s otokom ovim Trogir je po jednom 150 korakah dugom mostu sjedinjen. Varoš ovi ima prěko 500 kućah i do 3,400 stanovnikah, ima uzke, vijugave ulice, jednu lěpu stolnu cèrkvu, tri manastira i jednu bolnicu. Starinske ovdašnje tvèrdjave zidovi sada su podèrtine. Stanovnici se vina, maslinah, smokavah i mandalah plodjenjem zabavljaju, i s ovimi proizvodi tèrguju. Varoš ovi u dogodovštini mnoge sudbine preživi. Godine 1123 oplěniše i opustošiše ga Saraceni. Godine pako 1242 u malo što Tatarom u ruke nepade, koji běžećega kralja Ugarskog Belu IV. tja do simo potěraše. I budući ni ovdě kralj pred njimi siguran nebiaše, otide skupa s obiteljom i pratnjom svojom na jedan mali otok, koi se i dan današnji još *Skoljio Kraljevac* odtuda zove, kakono se i bèrda, pošto Tartari kod Šibenika natrag uzmakoše, tartarska bèrda (Monti Tartari) nazvaše. Godine 1377 Genovezi varoš ovi predobiše, nu dvě ga samo godine dèržaše. God. 1419 predobiše ga Mletčani; pri obsědnutju ovom pèrvi put se je orila u Dalmacii gèrmljavina topovah, iz kojih Mlečići sa galiah svojih počeše grad ovaj biti. Trogir je takodjer rodno město Ivana Lucia († 1679) najboljega dalmatinskoga historika. — *Omiš* (Almissa), varošica pod golom jednom i stèrmovitom klisurom *Borak* zvanom, leži u slici duguljastoga četverokutja kod utoka Cetinje rěke u more; ima prěko 150 kućah, do 800 stanovnikah, jednu luku i po něšto tèrgovine s vinom. — Dalje odtuda pramu jugu izpod bèrda *Biokovo* zvanoga

leži u plodnoj okolici otvoreni varoš *Makarska* (Macarsco) u slici poluměseca protegnut. Ima 260 kućah 1,700 stanovnikah, glavnu jednu učionicu i dobru luku. U ostalom cěli ovaj kotar izmedju utoka Cetinje i Neretve rěke u more imenuje se: *Primorje.* — Na podnožju Sfilac planine i na polovici puta iz Knina u Sinj leži *Verlika* selo od 80 kućah i 300 stanovnikah; poznato od krasote okolice svoje, ima lěkovitu vodu; koja lěti mnoge goste ovamo privlači. Poldrugi sat od sela ovoga izvire Cetinja rěka, i ne daleko odtuda nalazi se jedna podzemaljska špilja, koja raznovèrstne i lěpe slike imade. — Južno od predjašnjega sela leži *Sinj* (Sign) sa 120 dušah, iz podèrtinah jedne starinske tvèrdjave sazidano město; leži blizu sastanka *Hana*, gdě se turski i dalmatinski tèrgovci svakoga četvèrtka sastaju. Jedan sat istočno od Sinja, gdě se Karašica potok u Cetinju ulěva, na jednom brěžuljku, koj se od stanovnikah Čitluk naziva, ležaše něgda rimski varoš *Aequum,* od kojega se još někoje zidine i vodovodi vide. — *Klisa* (stari Andetrium ili Mandetrium, koju tvèrdjavu predobivši rimski vojvoda Tiberio pod Augustom cesarom, dovèrši pokorenje Dalmacie) město ovo danas, koje vina i ulja proizvodi, ima na jednoj usamljenoj klisuri tvèrdjavu, koja je svojim čestim hrabrim odporom proti Turkom poznata. Taki pod ovim městom kroz uzki *Klapovica* zvani klanjac drum vodi. — *Imoski* leži blizu turske krajine na jednom bèrdu, koje se nad prekrasnim ovdašnjim poljem, kroz koje potok Vèrlica teče, uzdiže. Potočić ovi iztiče na podnožju *Podi* zvanoga bèrda, i Imosku ravnicu uzduž prosěca, odkuda 6 miljah na turskom zemljištu kada prevali, napravlja od svih stranah zatvoren malo jezero, odkuda ga po podzemaljskih iztecih opet nestaje. Potočić ovi izlije se zimi prěko obalah svojih i tako svu dolinu u jednu močvaru pretvori. Imoski nadalje imade jednu tvèrdjavu, prěko 800 stanovnikah i znamenitu tèrgovinu, koju s turskom marhom i drugimi proizvodi tèra. U ovoj je okolici

němgda stari rimski varoš *Imotha* ili *Emotha* stojao. — *Vergorac* siromaško město u močvarnoj okolici polag *Rastoha* jezera ležeće. — *Neretva* (Narenta, Fortopus), město od 150 kućah i 740 stanovnikah u nezdravom nu plodonosnom neretvanskom polju. Kotar ovi od Neretve ima veoma zanimivu dogodovštinu. Ovaj još u početku srědnjega věka biaše slobodna gusarka děržava, i Mletčani morali su joj kroz 170 godištah harača platjati, da po Neretvi slobodno broditi mogu. Neretvani bo biahu jadranskoga mora gusari, koji sve otoke istočne Dalmacie kao; *Brač*, *Hvar* (*Far*), *Korčulu*, *Lastovo* i druge sebi podložiše, i po predobljenom otoku *Hvaru* ne daleko od Zadra bitvu pomorsku, u kojoj mlětački *duždе Petar Candiano* pogibe, oděržaše: Ovo se je godine 887 dogodilo. Nu posle god. 997 *duždе Petar Urseolo* predobi Istriu i više dalmatinskih morskih gradovah, i Neretvance iz svih otokah iztěra. Od ove dobe nisu Mletčani njima više harača platjali, a tako i Neretvanci morsko gusarstvo sada u veliko těrati prestadoše. — Najdalje od svih městah istočno na lěvoj obali Neretve, gdě ona brodiva postaje, lěži selo *Mětković*. — Od ovoga opet jedno dvě mile daleko na povisokom městu, na kojega podnožju potok *Norin* zvani teče, leži selo *Vido*, po tom samo znamenito, što ovdě stari varoš *Narona* (Naro i Narbona imenovani, kako ga Ptolomeo i Strabo imenuju) ležao, koi *Vatiniu* ubojitomu vodji, Cezarovomu pri pokorenju Ilirie mnogo zadavaše posla. (Potok *Norin* izvire na turskom zemljištu, odkuda u Dalmaciu unilazi, i kod *Turnja od Norina* (Torre di Norin) u Neretvu utiče. — Pamtenja vrědna su sela: *Kastel-Kambio* zvana, i na najlěpšoj i najbolje obdělanoj obali Dalmacie na tako zvanoj ravnici od *Kastela* položena. Pribrěžje ovo od predivne lěpote medju Splětom i Trogirom, gorom Karbana i na lěvom od Salone produžava se i svojom se krasatom s najlěpšimi Italie preděli natěcati može. Selah ovih ukupno sedam imade, i zovu se sela od *Kastela*, jer je odprie

svako utvèrdjenim gradom proti navalam turskim providjeno bilo; ukupno pako 4,200 stanovnikah imadu, koji se ponajviše vinogradah, maslinah, mogranjah i ostaloga voća obdělavanjem zabavljaju. — Kod potočića Salone na istom městu, gdě glasovite starinske rimske naselbine *Salona* i *Martia Julia* biahu, leži danas ubogo nu glasovito selo *Salona*. Ovdě medju ostalimi ostanci starodavne veličine, našli su 81 luk od Dioklecianovoga vodovoda, zatim razvalinah jednoga amfiteatra; komadah starinskoga varoškoga zida, ostanakah jednoga kupališta s mozaičkim podom i mnoga druga spodobna. Izkapanja god. 1819 naredno su započeta, i starožitnosti se u muzej šplitski postavljaju. Na ovom je městu nĕgda stolica kraljevah dalmatinskih bila, zatim obitalište cesara Diokleciana i sastanak rimskih bojnih brodovah. — *Poljica* (Poglizza), selo blizu bèrda Graba u jednom *boku*, kojeg ovdě Cetinja napravlja, ležeće. Brěgovita ova někimi dolinami proséčena i do 10,000 stanovnikah brojeća okolica, bila je više stolětjah slobodna obćina, koja kasnie pod zaštitom Mletčanah stajaše i ovim samo 3000 dalmatinskih lirah (250 fr.) harača platjaše. Oni su još od Bele IV. kralja ugarkoga preimućtva dobili, da su osobito upravljanje imati i sami svoje poglavice izabirati mogli. Puk od Poljice mnogo je izobraženii od ostaloga dalmatinskoga, i ovo najviše svojim duhovnikom zahvaliti imade, koji su stanovnike velikom stranom čitati i pisati naučili. Svi su katolici, nu liturgiu u slavjanskom jeziku imadu. Danas je ovi kotar razkomadan i medju Šplitski, Sinjski i Omiški kotar razděljen; upravlja se pako kao i ostali Dalmacie preděli i kotari. — *Opus* (fort opus) selo sa starom podèrtom tvèrdjavom polag Neretve ležeće. U obližnjih močvarah i mlakah mnoge se jegulje i druge ribe hvataju. — *Duare* selo, od kojega ne daleko na brěžuljku podèrtine jedne tvèrdjave leže, od koje je ova okolica ime svoje zadobila. Četvert sata od sela veliki je vodopad na Cetinji; potok ovdě krivudastimi klisurami obkružen silo-

vitim šumom u strahoviti prěko 100 stopah duboki ponor pada, i kad je veća voda, strahovit nu i lěp prizor predstavlja. Za malu milju dalje od sela kroz uzki klisurasti jedan ponor potok novi opet put sebi načinja, gdě takodjer mali vodopad imade. — *Stobrec*, selo, gdě Cèrnovica potočić utiče u more; po tom samo znamenito, što na podèrtinah starinskoga varoša *Epetuima* leži, koi iz obližnjega otoka Visa gèrčki naselci utemeljiše. Još se i danas někoje podèrtine vide. —

Na Kotar ovaj slědeći otoci spadaju; *Velika Zirona* (Zirona grande) otok, leži južno-zapadno od Trogira, znamenit od mnogoga matičnjaka i dešpika rastja, iz kojega se mirisna voda i ulje pravi, — *Bua* (Plinio ga zove: Bavo) otok blizu Trogira s blagim podnebjem i zdravim zrakom; ovamo i jedan zidani most vodi; ima dobroga vina, ulja, mandalah, matičnjaka i děšpika. Pod gèrčkimi cesari služio je otok ovi dvornikom za město od prognanstva; najbolja je strana kod luke *Okruga* blizu Trogira.

Solta (kod starih Olyntha) južno od Bue ležeći otok; rodi vinom; uljem; ovdašnje pčele jako dobar med davaju. Ima 1,200 stanovnikah, tri luke i u srědini žitkom, vinom, mandalami, i maslinami plodnu dolinu. —

Vis (Lissa) brěgovit i plodan otok, ima 5,600 stanovnikah, koji se za najimućnie od svih Dalmacie otočanah dèrže; dobro bo vino, mnogo ulja, mandalah, smokavah, něšto marhe, i ribariu poglavito sardjelah imade. Trave su otoka ovoga mirisne i sladke, koje dobar med, zatim mlěko i sir, kao i isto kozje i jagnjeće meso tečno načinjaju. Glavno město otoka ovoga, u slici poluměseca ležeće, zove se: *Vis* (Lissa), s tvèrdjavom svetoga Jurja i jednom 2,202 stopah širokom i 4,800 dugom morskom lukom, koja se medju najbolje jadranskoga mora brojiti može, jer je proti svakim nepogodam vrěmena obranjena a i tako prostrana, da uglednu pomorsku silu u se primiti može. U bližini Visa u plodnoj *Kampo grande* zvanoj dolini leži mala nu glasovita

cèrkva od proštenja. Kod sela *Komise* takodjer je jedna dobra i utvèrdjenim tornjem obranjena luka; u ovoj se okolici velika ribaria těra. Blizu jedne luke otoka ovoga dobiše 12 Ožujka 1811 Englezi jednu morsku bitku prot Francezom. — *Brač*, otok istoga imena kanalom jednim od kopna, drugim opet od otoka Hvara razdružen, ima 13,000 stanovnikah. Vino ovdě rodi u velikoj kolikoći, koje se medju najbolja Dalmacie vina broji. Najveći ovaj dalmatinski otok oskudicu u pitkoj sladkoj vodi imade, nu smokve, mandale, uljé, matičnjak, dešpik i žitak obilno rode na njem. Meso i sir ovčji i kozji, čega znamenitu množinu ovdě imadu, radi sladkih otoka ovoga pašah jako su tečna. Radi česa već Plinio govori: »*Capris laudata Bratia*« (L. 3, C. 26.) I vino ovoga otoka pod imenom Vugava glasovito je; svilne bube i pčele takodjer se ovdě dèrže; i košnice za pčele iz mramornih pločah načinjene imadu. Glavno ovoga otoka město je: tvèrdjava *sv. Petra*, na sěvernoj strani ležeća i jednom umětnom lukom obskèrbljena, koja se medjutim malo pohadja. *Milna*, selo gdě se mnogo velikih i malih ladjah pravi. *Neresi*, prie glavni otoka ovoga na zapadnoj strani ležeći varoš, danas pako zapušteno město. — Južno od Brača leži otok: *Hvar* ili *Lašinj* (lat. Pharia, Lesina, Hvar), koi se svojim bogatstvom nu ne u žitku, nego u drugih proizvodih, i lěpoti cvěta odlikuje. Bèrda otoka ovoga mramora svakovèrstnog bělkastoga, cèrvenkastoga i pisanoga u izobilju imadu; kozah i ovacah množtvo, odkuda se sir i vuna i izvan otoka prodaje. Smokve, zatim narande, datule, mandale, rožmarin, šafran i drugi još někoji južniega podnebja proizvodi naprěduju ovdě. Cěli otok broji do 9,000 stanovnikah, koji se najviše obdělavanjen vinogradah, tèržtvom vina, koje se jako cěni, plodjenjem dobrih smokavah a osobito proizvodjenjem moda dobroga hrane. Glavno je město *Hvar* (Lessina), varoš pod jednim 270 stopah visokim golim bèrdom, na kojem tvèrdjava Španjol i opet druga tvèrdjava sv. Nikole (prie Napoleon zvana)

stoji. Ima 165 kućah, 1300 stanovnikah, glavni tèrg, stolicu biskupa, njegovu palaču i stolnu cèrkvu, franciškanah manastir, jednu učionicu, kazalište i dobru i snažnu luku. Stanovnici se ribariom, poglavito sardjelah lovljenjem, zatim rožmarinovog ulja i vode i drugih mirisah pripravljanjem zabavljaju; ovdě se takodjer *aqua regia* (kraljevska voda) iz domaće fabrike Marinkovića dobiva, koja se iz cvětja rožmarinova napravljena i s glasovitom kolonjskom prispodobiti može. Opet iz lištja ovoga cvětja stanovito ulje stanovnici ovdašnji načinjajû, koje *quintessenza* zvano, mnogo se traži. — *Stari-varoš* (citta vechia), koje ime město ovo po svoj prilici zato dobi, jer je iz podèrtinah starinskoga varoša *Pharie* sazidano. Ovdě su mnogi starodavni ostanci izkopani. — *Gelza* (Gelsa), selo s lukom gdě se mnogo lěpoga mramora dobiva. — *Sveti Gjuragj* (St. Georgio), selo u kojega se bližini mnoge starožitnosti rimske nalaze. — *Verbovsko*, město, gdě se za pokrivanje kućah jedne fele kamena dobiva, koji onomu u litografii trěbanomu mnogo naliči. —

3) *Kotar Dubrovački* u pet se razděljuje okružjah. 1. Dubrovačko. 2. Zaptatsko. 3. Slansko. 4. Peljesca. 5. Korčule. U stara vrěmena načinjaše zemljište Dubrovnika jedan dio stare Ilirie. God. 589 pred Isukàrstom naseli se došavša iz Peloponeza jedna gèrčka naselbina ovdě i utemelji Epidaura (Zaptat, Ragusa Vechia). Kada je god. 464 pred Isukàrstom Iliria pod rimsku vlàst podpala, Epidaurus postade rimska naselbina (Colonia Martia kod Plinia zvana). Godine 395 po Isuk. dodje Epidaurus s ostalimi rimsko ilirskimi dèržavami pod bizantinsko vladanje. Povàršje zemljišta slobodnoga ovog kotara od pèrvine je jako omejašeno bilo, koje se je kasnie stopram po prikazih i prikupih povekšalo. Gospodar pako jadranskoga mora bio je neprestano Dubrovnik, i tèrn u oku Mletčanom, za što su ovi i višeputah pokušavali, da ga pod vladanje svoje sprave i tako gospodstvo mora preotmu. Od god. 1358 do 1526

bio je Dubrovnik pod zaštitom ugarskih kraljevah. Doba od 1427 do 1437 biaše za Dubrovnik zlatna doba, onda bo on na vèrhuncu bogatstva svoga i slave svoje stajaše. Kada pako 1420 do 1824 Dalmacia pod vladanje mletačko dospi, i godine 1459 Serbia a god. 1463 i Bosna pod tursku vlast padoše i Ugarski tako kraljevi svoje zaštitničtvo nad Dubrovnikom izgubiše, onda se Dubrovčani zaštiti turskoga dvora podložiše, pod kojom i u Karlovačkom i Požarevačkom miru (1699 i 1718) ostadoše. Pèrvih vrěmenah platjao je Dubrovnik mali samo harač Turkom, koi je s početka několiko samo stotinah dukatah iznosio. Nu već godine 1453 po predobljenju Carigrada Turci ovaj harač od 1500 na 3000 dukatah povisiše, s toga što Dubrovčani někoje gèrčke běgunce gostoljubivo kod sebe primiše. Godine pako 1474 harač malo prie na 8000 dukatah podignut, bio ja već na 10,000 dukatah poskočio, zato što su se dva Dubrovčanina kod branjenja Skadra proti Turkom odlikovala. 1621 naraste opet harač na 12,500 dukatah. Nu zato imadoše Dubrovčani podpunu slobodu tèrgovine po cělom turskom carstvu. Kada je godine 1796 i 1797 francezka republika jonske otoke osvojila, dubrovački senat u veliku stisku dodje, i da se od obsědnutja oslobodi, plati francezkomu senatu potrěbovanih jedán miliun livrah. Godine pako 1808 dekretom francezkoga cara *Napoleona* od 31. Sěčnja bila je republika dubrovačka uništena i drugim zatim 31 Listopada 1809 s novo-ustrojenim kraljestvom ilirskim skopčana i od onda je š njome jedan intendant upravljati počeo. I ova njezina sudbina do 29. Sěčnja 1814 god. trajaše, kada pod světlu austriansku vladu dospi. Staro upravljanje dubrovačke ove republike bilo je čisto aristokratičko i po načinu mletačke republike ustrojeno. —

Lěpo je zaista i utěšno za svakoga ilirskoga domorodca čitati, kako je u ovom malom slobodnom kotaru u skrajnjem kutu izobražene Europe ležećem polag svega ipak

knjižestvo i literatura naproti svim ilirskim pokrajinam u krasno cvětajućem stališu bila. Kada toliki miliuni ostalih Slavjanah još u dubokoj tmini biahu, da se, tako rekuč, u Europi za njih niti znalo nije, na ovom Parnasu ilirskom pěvali su skladno-glasno nebrojeni pěsnici. U 15 stolětju bilo je ovdě već množtvo ilirskih pěsnikah i spisateljah. U 16 i 17 věku još više, kao što nam dogodovština literatûre od *Apendina* svědoči. Švi gotovo najglasovitii naroda našega pisci, koje mi danas kao klasike literature naše cènimo, ovdě satvoriše děla svoja; i tako se je jedino pod zaštitom republike dubrovačke literatura naša najprie podigla i procvala; zato joj od svega potomstva i u sva vrèmena vèkovit spomenik ostaje. Zato Dubrovnik najprosvětjenie u svoj Dalmacii gradjane imade, i zato se ovdě najviše i najčištje naš jezik govori i upotrěbljava. — Poglavitia pako kotara ovoga města slědeća su: *Dubrovnik* (Ragusa, Turci zovu Paprovnik) na klisurastom podu pod bèrdom *Sergio* zvanim leži ovaj dobro sazidani i starimi zidovi obkoljeni glavni kotara ovoga varoš. Ima četvora vrata, ulice pako uzke nu čiste, od kojih je 400 korakah duga Korzo zvana ulica najveća. Ona strana varoša, koja na bèrdu leži, s drugom je, koja je pod njom, po stubah svezana; i cěli varoš, s dva svoja predgradja *Ploče* i *Pile*, broji 6,500 stanovnikah. Od cèrkvah najpoglavitie su; stolna çèrkva, i cèrkva svetoga Blaža. Osim kotarskoga ravniteljstva ima Dubrovnik i stolicu biskupa, zatim jedan manastir piaristah i drugi dominikanah, jedan gimnazij, knjižnicu, glavnu učionicu, kazalište i vojničku bolnicu (u něgdašnjem jezuitskom kolegiu). Stanovnici priugotovljuju někoje svilne robe, priredjivaju kože, načinjaju ladje i. t. d. Luku malu imade; á tèrgovina, něgda cvatuća, danas je već jako propala. Na obližnjem bèrdu kod varoša stoji tvèrdjava *Imperial* zvana, druga opet odtraga na bèrdu *Sergio*. Varoš ovi čestim je potresom zemlje izvèržen. — *Zaptat* (Ragusa vecchia, stari Epidaurus), něgda glasovito danas malo městançe; od sta-

robitne veličine danas se još jedan vodovod i mnogi drugi ostanci ovdě nalaze. — *Ston* (Stagno), městance od 200 stanovnikah na kraju jednoga kanala ležeće, koi poluotok Peljesac od kopna děli. Ovdě su někda bogate solnice stare dubrovačke republike bile, odkuda oni mnogo zlata dobivahu. — *Gruz*, (Gravosa, ili Santa-Croce) inače luka od Dubrovnika i navadno Dubrovčanah šetalište; ovdě se i veliki morski brodovi grade. — *Pridvorje*, leži u plodnoj dolini izpod Snižnice běrda, gdě se i jedna špilja *Eškulapa* zvana nalazi. — *Slano*, glavno město okružja istog imena, leži na jednom do pol milje širokom morskom zalěvu. — *Peljesao*, město na brežnatom poluotoku istoga imena, koi se kod Stona po maloj samo užini s kopnom sjedinjuje. Poluotok *Peljesac* pruža se od sěvero-zapada naprotiv jugo-istočnoj strani, jako je brěgovit; od brěgovah najveće běrdo *svetog Ilie* (2982 parizkih stopah visoko) na zapadnoj strani poluotoka leži. Od ovoga se běrda dvě svèrži: jedna sěverno proti Leretvanskom kanalu, druga pako južno proti moru pružaju. Běrda ova načinjaju plodne doline, od Kune, Brěsta i Stanja velikoga. Osim toga poluotok ovaj i dobrih lukah imade. Selo *Orebić*, gdě okružno upraviteljstvo stanuje, leži upravo naprama varošu Korčuli. —

Na kotar ovaj slědeći otoci spadaju:

Koločep (Calamotta), otok, ima selo istoga imena i ukupno do 350 stanovnikah, koji od maslinah i vinogradah obdělavanja i ribarie živu. —

Lopud (Mezzo), otok, ima 450 stanovnikah, koji vino, ulje proizvode, zatim ovce hrane i sardjele love; i ima istoga imena selo na podnožju jednog běrda ležeće, koje do 100 kućah broji. —

Šipan (Guippana), imade 850 stanovnikah, koji se najviše sardjelah lovljenjem zabavljaju, osim toga još otok ovaj mnoge luke i lěpih nasadah od maslinah imade. —

Mljet (Meleda, Melita), otok, koji iz mnogih golih bèrdah, zatim brèžuljakah i dolinah sastoji. Narančę, limune, smokve i druga još někoja južniega podnebja ovdě plode; ima $1^3/_4$ □ milje i prěko 900 stanovnikah, kojim su vino, něšto ulja, vuna, dèrva i sir poglaviti proizvodi. Glavno mèsto je: *Babinopolje*, u bližini su dvě klakovite špilje, jedna *Ostasevica* druga *Movrica* zvana. Pèrva klisurna jama 80 je hvatih duga, 60 široka i 50 visoka; druga je do 100 hvatih duboka i svojimi se lěpimi sigastimi slikami odlikuje. Na sěvernoj strani luku imade, koja k najboljim u svoj Dalmacii spada. Ovaj je otok i u dogodovštini sv. Pisma poznat: kad je Pavao kao cesarski sužanj iz Jeruzolima u Rim brodio, udari protivni burni větar ladju o brěg ilirskoga otoka Mljeta, gdě se i razbije, a sv. Pavao s mornari jedva uteče na spomenuti otok. Ovdě mu *polag nesumnjive svědočbe* (vidi děla Apostolah poglavje 17 i 18) naši Iliri ne malo ukazaše čověčanstvo, naloživši bo oganj, pokrěpljivahu sve, koji od dažda i zime oslabljeni biahu. Pri vatri skoči zmija na ruku sv. Pavla, koju kad bez svake rane i štete u vatru baci, povikaše tamošnji stanovnici, da je Bog. U vrěme svoga na ovom otoku bavljenja izlěči mnoge bolestnike. (Dan. Ilir. g. 1839. br. 11.)

Dalje prama zapadu leži otok *Lastovo* (Lagosta), ima 1,200 stan. i glavno město istoga imena, koje u nizkoj bèrdi obkoljenoj dolini leži. Od ovoga opet južno leži drugo *Lago picolo* zvano město, s jednim franciškanskim manastirom. Otok ovi sama gola bèrda, koja se stèrmo u more spuštaju, imade, i više lukah. Istočnu njegovu stranu do 30 manjih i većih školjiah (Lastovski školjii zvani) okružuje; na zapadnoj pako strani mali otok *Marciara* zvani i někoje druge male školjie. —

Dalje k sěveru leži lěpi otok *Korčula* (Karkur, tal. Corzolo, lat. Corzyra nigra) ima do 6,500 stanovnikah, koji se něšto od vina, dèrvah, kojih od svojih šumah imadu, nu brodarstvom po najviše hrane. Ovde i na obližnjih oto-

cih, znamenite su kamenarnice gdě se izsěčeno kamenje po Dalmacii i Turskoj mnogo raznosi. Glavno otoka ovoga město: *Korčula* na sěverno istočnoj strani uz brěžuljak pruža se; broji 320 kućah i 2,200 stan. ima lěpu starinsku gotičku cèrkvu sv. Jerolima i dvě luke; tèrgovinu těra s vinom, sardjelami i svakovèrstnimi od kamena děli. Drugo i još znamenitie otoka ovoga město je: *Blato*, ima do 2,600 stanov., koji se poljodělstvom i ribariom najviše zabavljaju, i gdě se mnoge starožitnosti rimke nalaze. —

Najdalje od svih dalmatinski otokah prama Apulskoj obali u velikom moru leži nenaseljeni i od ribarah samo polaženi otok *Pelagosa magiore* zvani. —

4) *Kotar od Boke* ili kotorski kotar u tri se ukružja razděljuje. 1. Kotorsko. 2. Kastel-novi. 3. Budve. Današnji *Kotor* napominje se kod starih pod imenom *Ascrivium*, i pod ovim ga imenom već Plinio naselbinom imenuje. Porfirogenit zove ga *Decatera*. Do god. 1178 bio je Kotor republika, koja pod zaštitom kraljevah Sèrbie i Rascie stajaše; nu godine te pod zapověd gèrčkih carevah dodje. God. 1215 pade opet kraljem od Rascie u ruke. God. 1250 i potlašnjih od kralja Uroša i kraljice Helene dobi města: Miraz, Dobrota, Ledenicu, Bianku i Kruševicu kod Fiumere potoka na prikaz, koja sva Sèrbski opet kralj Dušan potvèrdi. Kada se zatim po smèrti Uroša sèrbsko carstvo razděli, podvèrgoše se Kotorani pod zaštitu krune Ugarske i s kraljem Ludovikom I. načiniše savez. 1420 kada Dalmacia pod Mletčane dodje i Kotorani se, nu pod stanovnitimi samo pogodbami, njima podložiše, pod kojimi tako do 1797, dok Mletci pod Austriu nepadoše, ostaše; tada i Kotor pod istu vlast dodje, kasnie pako kano i cěla Dalmacia dospi pod francezko carstvo, pod kojim stranu novo ustrojene kraljevine ilirske načinjaše (samo tom razlikom, da je Kotor od 4. Ožujka 1806, i do 12 Kolovoza 1807 pod vlastjom Rusah bio, što Dalmacia nije) i najposlě opet u miru parizkom Austrii pripade. Pogla-

vitia města imade: *Kotor* (Cattaro, stari kod Rimljanah Ascrivium) jakimi zidovi obkoljen i dobro utvèrdjen varoš, leži u jednom od golih klisurah i visokih nerednih stěnah okruženom kotlu, na podnožju Lovčena bèrda i na najzadnjem kraju istoga morskoga zalěva, koi se i kanal kotorski zove. Ima troja vrata, uzke i tmične ulice i kuće od nikakove znamenitosti, stolicu kotarskoga ravniteljstva, rimskoga biskupa, više rimskih i dvě iztočne cèrkve, i jednu glavnu učionicu. Broji prěko 2000 polovicom rimskih, polovicom gèrčkih kèrstjanah, ima veliku i sěgurnu luku, koja se medjutim od stranjskih brodovah slabo polazi. Tèrgovinu najviše s Cèrnogorci těra, poradi česa se svakog tjedna tri puta sajam izvan kapie »*porta Fiumera*« dèrži, odakle na blizu i granica cèrnogorska počimlje. Vožnja po kanalu kotorskom radi krasnoga izgleda mnogo zanimivoga imade. U ostalom Kotor je žalostno město osobito zimi, gdě višeputah po cěle tjedne kiša pada i sunce poradi visokih gorah stopram u 10 satih izhodi a u tri sata poslě podne već opet zapada. Lěti je opet vrućina nesnosna, ovdašnja gola bèrda danju se od sunca tako razgriju, da su stanovnikom i po noći vrućinom svojom nepriličně. — *Kastelnovi* (Castelnuovo) starinskimi zidovi tvèrdjave i kulami zatvoreno měšto, što ulaz u zalěv kotorski brani, leži na moru u veoma priatnom predělu. Ne daleko je obćina *M. Savina* s bogato ukrašenom cèrkvom uspenja Bogorodice, gdě istočni biskupski naměstnik u Boki kotorskoj obitava. — *Perast*, město polag kanala kotorskoga, s amfiteatralnim svojim ležajem i něšto tèrgovinom znamenito. — U istom kotorskom kanalu mali je jedan otok s cèrkvom od proštenja. — *Risan* (Rizano, stari Rhizinium), město polag kotorskoga kanala; stanovnici se ribariom, brodarstvom i tèrgovinom s Cèrnogorci zabavljaju; blizu ovoga města u klisurastoj stěni jedna je duboka šupljina, iz koje po velikoj kiši jedan potočić izvire. — *Dobrota* (lat. Dulcidia i Bona), město polag kotorskoga kanala ležeće, ima 1,400

stan., medju kojimi někoji jako su bogati brodari. Priašnjih vrěmenah višeputih su Cèrnogorci na ovo město nasèrtali. — Blizu kanala kotorskoga jesu još: *Ledenice*, *Morinjo* i *Krivoščje* lěpa i pamtenja vrědna tri sela. — *Mula*, město sa 500 stanovnikah. — *Perzajno* s 1,200 stanovnikah — i *Stolivo* s 800 stanovnikah sva ova města leže na podnožju od planinah, i tako se uzduž pružaju, da jedan nepretèrgnut lanac predstavljaju. — *Župa* (Xuppa), obćina od 3,200 dušah, koja je pod Mletčani posebne svoje slobodnosti i pravice imala. — *Teodo* u ugodnoj okolici, gdě i udaljenii stanovnici mnogi svoja lětna obitališta imadu. — Ne daleko od sela Krivoščje na cèrnogorskoj granici i u okružju kotorskom leži cèrnogorski manastir *Stanjevići*, u kojemu je jedno vrěme i vladika cèrnogorski obitavao. — *Budva* (tal. Budua, lat. Butua), na malom zemaljskom èrtu, starimi zidovi obkoljen, uzko i neuredno sazidan i do 500 stan. brojeći varoš. Polag njega leži otok *sv. Nikole*, gotovo od samih divjih golubah naseljen. — *Pastrovici*; preděl, koji iz několiko selah sastoji i 2,800 stanovnikah broji, ima najpoglavitie od 300 dušah *Tudovovići* zvano město. — Najdalje pako u austrianskom carstvu južno ležeće stanje je na pol. podèrti toranj *Bošković* zvani; ovaj na tromedji Austianskoj, turskoj i cèrnogorskoj leži. —

UGARSKO-ILIRSKE POKRAJINE.

Pod ovim imenom razuměvaju se one ilirskoga naroda u Austrianskoj carevini pokrajine, koje su s ugarskom krunom sjedinjene i s ovom jednako ustavno upravljanje imadu. Ove su pako slědeće: *Horvatska, Rěčko primorje, Medjimurje* i *Slavonia*, i k ovim se njihove vojničke krajine, kao po istoj naravi ovamo spadajuće, prilažu. Zatim: *Bačka* i *Banat*; kao takodjer i amo spadajuća granica vojnička. — Kazat će gděkoji, da Bačka i Banat nisu samim i čistim ilirskim narodom naseljeni, nego da i tudjega naroda ovdě imade, i poradi česa da se ove pokrajine ilirskimi imenovati nemogu. Takovim odgovoriti trěba pèrvo: da ovdě veći i znatno veći dio iz ilirskoga naroda sastoji; a drugo: koliko ovdě kojekakvih stanovnikah od tudjih narodah kao: Vlahah, Němacah i. t. d. imade, toliko u *Baranjskoj, Šimežkoj, Zaladskoj*, (nebrojeć Medjimurje), *Biharskoj, Šopronskoj, Stolnobiogradskoj, Peštanskoj, Aradskoj, Tolnanskoj* i u ostalih još někojih varmedjah Ugarske, mnogo većim brojem ukupno uzeto, Slavo-ilirski narod živi. U ostalom scěni se, da ilirskoga naroda u Ugarskoj osim sjedinjenih kraljevinah Horvatske i Slavonie, ukupno do 1,600,000 imade, što je po sebi već više, nego li cělo stanovničtvo Banata i Bačke. U Horvatskoj, Slavonii, Medjimurju i Rěčkom kotaru sám i bez ikakove směse ilirski

narod obitava. Pokrajine ove od sěvero-zapada k jugo-istoku produžene slědeće imadu granice: Od sěvera: ostalu ugarsku zemlju, Štajersku Krajnsku i Istriu: od zapada: jadransko more i Krajnsku; od poldneva: Dalmaciu, tursku Horvatsku, Bosnu, Sèrbiu i Vlašku; od istoka: ostalu opet Ugarsku i Erdelj. — I upukno uzete zauzimlju prostora od 1498 ▭ miljah. —

Sěverno-zapadna strana pokrajinah ovih jako je brěgovita, velikimi planinami i gorostasnimi klisurastimi bèrdi napunjena. Pèrvi u zapadnoj Horvatskoj gorah ovih stan iz Julskih planinah dolazi, koi varmedje zagrebačke zapadnu prama moru ležeću stranu, visokimi, klisurastimi većinom golimi i neplodnimi svojimi bèrdi zastire, kuda lěpa tèrgovačka i jedna od najumětniih u Europi cestah: *Nova cesta* (Ludovica) od Karlovca do Rěke vodi. Ove se planine, tako po primorju i zapadnoj Horvatskoj veličanstveno razgraničene do *Kleka* ili ogulinske glave zvane stèrmaste i 6,500 p. n. visoke klisure dovuku, koja poradi svoje čudnovate, gole i iz jedne jedine klisuraste glavice sastojeće slike daleko u oči pada i tja se sa zagrebačkog južnog šetališta vidi. Ovdě se jedna planina počima, od koje izlazeće svèrži mnoge i znamenite u ovih prediělih gore načinjaju; kao: *Visoku kosu*, visoko i veličanstveno bèrdo: *Kapelu*, koja se po otočkoj i ogulinskoj regimenti do Plitvice jezera do 18 miljah u dužini proteže, i kod Vèrhovine sela u otočkoj regimenti najdalje razprostire; *Mala-Kapela* najdalja od gornjih bèrdah svèrž, koja se opet od Plitvičkog jezera do Jesenice sela u ogulinskoj regimenti proteže. *Kamenita-Gorica*, s malom Kapelom skopčano i osobito na istočnoj svojoj strani stèrmo i klisurasto bèrdo, koje skupa s Plešivičkimi gorami koreničku dolinu napravlja; zatim *Vèrbovska* ili *Vèrbačka stara*, koja s gori rečenom kamenitom goricom onu znamenitu i prostranu u ličkoj regimenti *kèrbavsku dolinu* napravlja, i ostale druge iz gori navedenih gorah izlazeće, manje i ne toliko znamenite grane, koje

se po ovdašnjoj granici karlovačkoj razprostiru i tako cělu ovu pokrajinu u planinsku i neravnu okolicu pretvaraju. — Polag klisurastoga vèrha *Klěka* počimaju se takodjer *Ilirske* i *Dinarske* zvane *planine*, od kojih se glavna svèrž *Velebit gora* zove, i većinom iz samoga klakovitoga kamena (Kalkstein) sastoji; ova se gora kod izvora Zermanje rěke na turskoj i dalmatinskoj granici počima, odtuda se medju Likom i Dalmaciòm prama zapadu do jadranskoga mora vuče i zatim uz morsku obalu blizu Senja do gore Vratnika i do Karlobaga proteže. Najvišji gorah ovih vèrhovi slědeći su: *Debelo bèrdo*, *Segestin* i *Sveto bèrdo* zvani, koji se prěko 800 hvatih više povèršja jadranskoga mora podižu. Dužina njihova iznosi blizu 16 miljah, i kod Oštarie blizu Karlobaga padaju něšto, kuda i cesta iz Senja u Gospić vodi. Cěli ovaj lanac ima veoma stèrmast položaj, klisurastu narav i mnoge osobito na istočnoj prama Horvatskoj strani duboke i tamne ponore. — *Plěšivica*, gora ova se južno od Kapele po otočkoj regimenti i granici turskoj proteže; glavice njezine kao potèrgane klisure strašno je pogledati a tako je i s nižnjimi planinami ovih predělah; tako je i dolina »*Vilena draga*« zvana, koja u ovih planinah leži, isto takovimi stèrmimi i potèrganimi klisurami napunjena. Ova je gora od svih ne samo ovdašnje granice nego i ostale Horvatske planinah najvišja. — *Zèrnopac*, 4,310 bečkih stopah visoka gora. *Petrovagora*, u Sluinskoj se regimenti počima, odtuda se k Uni i turskoj krajini, zatim do Gline dovlači, gdě se u prijatne brěžuljke izgubi. Odtuda se opet dalje *Zrinske* ili *Vranoglavske gore*, zatim *Rastovačke* i *Gvozdanske gore* po banskoj krajini uz tursku krajinu protežu. — *Žumberške gore* počimaju kod izvora Kupe, i duž krajnske granice po žumberškom se kotaru razprostiru i s Krajnskimi su gorami svezane. Gore ove na granici preděla svojega najvišje vèrhove imadu, od kojih su znatnii: *Baleži* ili *sveta Gora*, zatim *Hum*, *Blaževo-bèrdo*, *Straža* i *Oštèrc*. — Ne daleko od ovih leže *Samoborske* i

Okičke gore, koje stranu jednu zagrebačke varmedje prosěcaju i mnoge opet svoje manje svèrži i brěžuljke tuda razprostiru. —

Znatnie doline, koje u karlovačkoj krajini visoke planine načinjaju, jesu: *Senjski put* zvana dolina (što su tuda Senjani u jednom oděljenju proti Turkom išli, proteže se od Senja do Karlobaga i Gračaca u ličkoj regimenti i izpod najvišjih bilah Velebita gore leži. — *Lika*, prostrana medju Velebitom, Vèrbovskom starom i někojimi drugimi manjimi bèrdi ležeća, kamenita, od svuda stèrčećimi klakovitimi klisurami napunjena i neplodna dolina, u ovoj se druga manja, *Radajce* zvana, věkovitim nepovljnim větrom izložena dolina nalazi. — *Kòrenička dolina;* medju Kamenitom goricom Plešivicom, i Mèrzje gorami ležeća. — Zatim su još *Kèrbavska*, *Gačka*, *Jezerana*, *Vinodol* i druge mnoge u veličanstvenih ovih gorah razprostèrte doline, od kojih naposeb napomenuti vrědno je to, da potoke iz ovdašnjih planinah i gorah k sebi dotičuće većinom, tako rekuć, u sebe gutaju i u podzemaljske ponore svoje primaju, od kojih zatim někoji opet izpod zemlje izidju, po najviše se bliže mora pojavljuju i u ovo salěvaju. —.

Druga strana planinah dolazi u Horvatsku iz Štajerske i od Noričkih planinah, koja i gornju stranu Medjimurja svojimi svèrži zastire. Planine ove, koje od Noričkih planinah iz Koruške i Štajerske dolaze i više Krapine s glavnim svojim stanom pod imenom *Macel* u Horvatsku unilaze, cělu gornju stranu Varaždinske i sěvernu zagrebačke varmedje svojimi razprostranjenimi gorami, dolinami, lěpimi i prijatnimi brežuljci napunjuju. Od gorah ovih jedna svèrž mimo Zagreba pod imenom *zagrebačke gore* prolazi, koja na južnom i podugom tečaju svom lěpih i mnogobrojnih brěžuljakah, više okolicah, kao: Zagrebačku, Vugrovačku, Kašinsku i. t. d. dobrim svojim vinom poznatih imade. — Druga zatim svèrž iz svoga glavnoga stana južno se kretje pod imenom: *Krapinske gore*, zatim *Ivančica*, *Že-*

leznica, *Benak*, *Kalnik* i. t. d.; i ove srědinom najprie Varašdinsku zatim Križevačku varmedju prosěcaju, i imenovane ove preděle kao i zatim slědeću križevačku regimentu brojnimi svojimi svèržmi zastiru; u ovom su takodjer redu glasovitim svojim vinom poznate *Mošlavečke gore*. — U predělu ovih gorah leži glasovito i lěpo horvatsko *Zagorje*, koje se većinom u Varašdinskoj varmedji, zatim něšto i u zagrebačkoj duž Štajerske i Krajnske granice položeno, prijatnostju i dražestmi narave svoje kao najlěpša i najugodnia strana Horvatske nazvati može. Veličanstveni někoji vèrhovi i grane iz Štajerske i Krajnske do simo protegnutih planinah predstavljaju najprie moćan i ponosit kip naravi. Pod ovimi su u nebrojenih svèržih dražesno razměšteni i kroz cělo Zagorje razprostèrti krasni brěžuljci, medju njimi svakovèrstne opet pružajuće se i oko začarajuće doline, i ravni krasni mirišnimi i plodnimi livadami, gdě se i po tri puta na godinu kosi, obiljujući preděli; zatim po brěžuljcih i dolinah ovih mnogobrojni i někoji krasni ovdašnjih slobodnih vlastelah gradovi, u kojih oni izvan zimske dobe cělu gotovo ostalu godinu u ovih divnih prědělih sprovode; k tomu prijatnost i gostoljubivost stanovnikah Zagorja prama svakomu inostranom od starih već vrěmenah zaostavša tolika je, da ovdě nikakovih svratilištah nikakovih za putnike priredjenih konakah, kao što to posvuda po ostalih prědělih Horvatske vidimo, Zagorac neima; nego svaki i svakoga sèrdačno s poslovicom: šta imadem to ti dadem, k sebi primi i polag starog zagorskog, i narodnog duha punog običaja podvori. Sva ova skupa uzeta čine, da se preděl ovaj, najpriatniim i najugodniim predělom prispodobiti može. Od znatniih pako predělah i lěpših dolinah horvatskoga ovoga Zagorja jesu: od sv. Križa ili Začretja zvanoga do Jakovlja i Oroslavja, zatim opet od svetoga Križa do Krapine; sve se ovo kao *jedna* krasna i veoma lěpa dolina imenovati može. Krapinska okolica kako svojom starodavnom iz najstariega Slavjanstva vrěmena uspomenom glasovita

tako i očarajućimi svojimi brěžuljci i preděli veoma je zanimiva. Od Pregrade do krapinskih toplicah i nižje dole do Tèrgovišta.medju lěpimi vinogradi, livadami i gradovi protegnuta dolina krasotom je i dražestju svojom poznata. Zatim kod Miljane, i drugi strane ove Zagorja veoma zanimivi preděli; gde se oko iz više ležećih měståh čarobnoga i blagoga razgleda naužívati može. —

Najviša gora Slavonie u požežkoj je varmedji *Papuk* zvana, ova do 458 hvatih nad glavnimi ovdašnjimi potoci visine imade. Slavonske gore dolaze iz Horvatske, zatim se po Slavonii pružaju i ovdě se najprie medju *Vućinom* i *Velikom* u dvěh svèržih protežu, jedna to jest od ovih medju Siračom i Daruvarom, druga medju Siračom i Pakracom. Izmedju pèrve sverži i Ilové potoka dražestna daruvarska okolica leži; južno pako od ove leži krasna dolina, u kojoj Biala iz ovih bèrdah izlazeći potok teče. Od tuda pruža se jedna svèrž stranom po věrovitičkoj varmedji, gdě je najviše bèrdo *Kerndia*, kroz koje dugotrajni iz Požege u Osěk put vodi. Kod města Vućina leži velika gora, koja načinja lěpu onu dolinu, kojom Vućinka, dalje Karašica zvani potok teče. Kod Drenovca je najvišje u varmedji ovoj bèrdo *Cèrnagora* zvano. U požežkoj varmedji pod Pakracom pruža se jedno bèrdo, koje od zapada put istoka ide, i čini *kamensku dolinu*, u kojoj potok Pakra teče i Pakrac tèrgovište leži. Bèrdo ovo i s drugimi gore imenovanimi bèrdi načinja dražestnu onu i vèrtu prispodobivu široku požežku dolinu, koju Orljava i mala Lonja potoci natapaju. Odkuda zatim gora ova po požežkoj varmedji i stranom po granici Slavonskoj svèrži svoje razpošilja, koje okolo Djakova već u podosta padaju, dokle se u vinkovačkoj okolici po sve neizgube. — Istočno opet od Vinkovacah do 12 miljah dugo, dražestno i lěpo, prijatnimi šumami i lěpimi vinogradi napunjeno bèrdo pod imenom: *Fruška gora* leži, koje se po sěverno-istočnoj strani srěmske varmedje od Vukovara tja do Slankamena dovuče, i čini,

da se okolica ova kao jedna od najprijatniih smatrati može. —

Na istočnoj strani južne Ugarske ili Banata jedna svèrž karpatskih gorah, koje se do Erdelja protežu, načinja na krajini vlaško-banatske regimente jednu goru *Dobri-Vèrh* zvanu. Ova se na dvě svèrži děli: sěverna prama istočnoj strani krašovske varmedje odlazi i svojim razgranjenjem jednu regimente ove stranu, zatim cělu krašovsku varmedju i manju istočnu stranu temeške varmedje zastire, u ovom tečaju mnoge rudami bogate svèrži imadu. Ovdě je bèrdo *Ruska* sa svojimi bogatimi rudami; *Kapucin*, iz kojega zlatom, srebrom i bakrom bogata bèrda izlaze, koja se okolo Oravice protežu. *Semenik*, bèrdo, iz kojega se granah kod Saske i Morave srebro i bakar kopa. Južne opet svèrži, koje iz Semenika i Kapucina izlaze, načinjaju krasnimi naravi lěpotami urešenu *Almašku* dolinu, gdě ugodne proměne lěpi iz ovih bèrdah izlazeći potok Nera jošt većma umnožava. — Druga opet svèrž, koja iz glavnoga stana *Dobrog-vèrha* izlazi, južno se proteže, istočno mimo Mehadie prodje i kada se u bèrdu *Svinaci* do znamenite visine podigne, na mnoge se svèrži razděljuje, od kojih se je jedna okolo městah Svinice i Disovice protegnula, druga, opet zapadno do Palanke otišla. Ovdě se sada u Ugarskoj dokančaju svèrži karpatskih gorah, koje se kod Požuna počimlju i odtuda do simo pružaju. —

Strâna ova Ilirie najznatnie ravnice imade. Tako je cěla *Bačka, Torontalska* i najveća strana *Temeške* varmedje, zatim *němačko-banatska* regimenta i *šajkaški* bataliun tako rekuć jedna prostrana i neizměrnoj livadi prispodobiva ravnica, koja je samo u někih predělih mlakami, čretovi i poglavito u němačko-banatskoj regimenti pěskovitimi pustarami izopačena. — Slavonia takodjer većinom je ravna. Tako se *Srěmska* krasna i po něšto uzvišena medju *Fruškom gorom* i *Savom* ležeća ravnica medju najlěpše u austrianskom carstvu brojiti može. Slavonska opet granica s malom iznim-

kom sva je ravna, zatim velikom stranom *Požežka* i *Věročižka* varmedja krasnih i plodnih ravnicah imade. — U Horvatskoj su polag Zagreba Turopoljske ravnice, zatim za ovimi dalje do Slavonie uz Savu protegnute posavačke ravnice. Na drugoj opet strani Horvatske jesu lěpe i plodne podravske ravnice, kojim se takodjer svojimi proizvodi bogato Medjimurje pridružuje. —

Zapadna strana Horvatske s jadranskim morem graniči, nuz koje produžen je za morsku tèrgovinu pokrajinah ovih odlučeni kotar Rěčki. Ovdě su znatnie luke: *Rěka, Bakar, Kraljevica,* i zatim u granici vojničkoj *Senj*, kamo se proizvodi iz unutarnjih pokrajinah dovoze i zatim dalje po moru odtuda opremaju. —

Od rěkah, koje kroz pokrajine ove protiču, znatnie su: *Dunav*, jedna od najznamenitiih rěkah u Europi, koi u Badenskoj vojvodii izvire, zatim kroz Virtenberžsku i Bavarsku kraljevinu prolazi i arkihercežiu Austriansku mimo Beča srědinom prosěca, odtuda u Ugarsku unilazi, kojom tekući, ovde granicu od Bačke, Slavonie i Banata načinja, kod Biograda zatim k istoku se krenuvši granice od Serbie čini do Oršave i odtuda kroz Tursku tihim i veličanstvenim tečajem u cèrno se more salěva. — *Drava*, iz Štajerske dolazeći granicu Horvatske načinja i kod Legrada prima *Muru*, koja Medjimurje od ostale Ugarske děli, za tim opet Horvatsku i poslě Slavoniu od Ugarske cěpa, i pod Osěkom kod sela Almaša u Dunav utiče. — *Sava*, iz Krajnske u Horvatsku dolazi, gdě većinom potoke pokrajine ove prima, i Slavoniu od Bosne i zatim stranom od Serbie děli; kada je većom stranom i ovih pokrajinah potoke progutala, veličanstvenom tišinom kod Biograda u Dunav utiče. — *Tisa*, iz dva izvora »pod imenom *běle* i *cèrne Tise*« iz gornje Ugarske dolazi, pošto mnoge potoke istočne Ugarske u sebe primi, naprama Segedinu u Banat i južnu Ugarsku unilazi, gdě stranom torontalskoj i bačkoj varmedji granice načinja i kod *Slan-Kamena* s Dunavom se

sastaje. — *Moriš* (Maroš), dolazi iz Erdelja, za tri banatske varmedje od ostale Ugarske sěvernu granicu čini i kod Segedina u Tisu utiče. —

Od ostalih potokah u Horvatskoj znatnii su: *Kupa*, koja iz zapadnih gorah Horvatske dolazi, uzput mimo Karlovca i Petrinje prodje i kod Siska u Savu utiče. — *Una* izvire u Lici pod bèrdom Čemernicom, gdě najprie: *Srebrenicu*, *Serbristacu*, i *Srědnicu* potočiće, po tom *Kèrku* i *Unac* na desnoj obali u sebe primajuć, u unutarnju tursku Horvatsku otiče, odkuda se opet povratja i granicu izmedju Horvatske i Turske načinja, kojim putem, pošto od jedne i druge strane někoje potoke u sebe primi, kod Jesenovca u Savu unilazi. — *Lika*, izvire u okolici Like Zapoljak zvanoj i blizu sela Medaka, odkuda otisnuvši se, pošto putem *Glamočnicu*, *Počiteljicu*, *Jadovu*, *Novčicu* i *Otošicu* u sebe primi, u otočkoj regimenti kod Svetoga Petra u ondašnju podzemaljsku šupljinu, *Ponor* zvanu, unilazi, i polág morske obale kod Zernovnice opet se izpod zemlje pokaže, gdě i u more utiče. — *Zermanja*, potok ovi iz više nego stotine vrělah u Lici kod pećine »*Novakov-kut*« zvane izvire, odtuda otidje u Dalmaciu, gdě se u jadransko more slěva. — *Kèrbava* u ličkoj regimenti izvire, zatim kod *Pečane*, kao i veća strana vodah ove okolice, u zemlju se izgubi. — *Dobra*, izvire u varmedji zagrebačkoj blizu Skrada pod bèrdom »*Veliki-Las*« zvanim, protiče Verbovsko i Gomirje sela, i kod Ogulina *Gjula* nazvan, kod starog ovdašnjega grada, pošto je već do sada različite male potočiće u sebe primio, pod zemlju ga nestaje. Potok ovi zatim kod Popovog sela opet izpod zemlje izidje i pod starim imenom *Dobre Novi drum* prosěče i ne daleko od Karlovca u Kupu unilazi. — *Korana*, koju dva vodopada, jedan s desna kod Novkovića-broda, drugi opet jako visoki iz Plitvice potočića s lěva, i obadva iz plitvičkih jezerah dolazeća načinjaju, protiče sluinsku regimentu, zatim *Šturlić* i *Sluin* gradove, i kod Karlovca u Kupu utiče. — *Sluinčica* više

Sluina izvire, i pol sata opet niže Sluinu u 13 jednakih tečajah 10 do. 15 hvatih duboko pada u Koranu, i krasni ovdašnji, kojemu se rědki prispodobiti mogu, i u geografii veoma znameniti sluinski vodopad načinja. Više istoga vodopada ima do 30 mlinah, koji neprestano dobru i jaku vodu imadu. — *Mura*, dolazi iz gornje Štajerske, granicu izmedju Medjumurja i ostale Ugarske pravi i kod Legrada u Dravu utiče. — *Lonja*, u križevačkoj varmedji počimlje, ovu stranom od zagrebačke varmedje děli, gdě velike kvare poplavami svojimi uzrokuje i niže dole sastaje se s Trebešom potokom, s kojim se zajedno u Savu izlěva. — Napomenuti se ovdě mora, da u gornjoj karlovačkoj krajini mnogi ne samo manji nego i poveći potoci po kratkom tečaju u zemlju ulaze i tako ih nestaje, da ako na obali morskoj izviruće potoke za iste neuzmemo, nepoznato nam biva, da li opet i gdě na světlo izlaze. Tako izvori iz Velebita bèrda neteku kamo bi teći morali, u glavnu dolinu Liku, nego se po kratkom tečaju u zemlju izgube. Tako potočić *Korenica* u dolini istoga imena po tečaju od jedne ure izpred očiuh se izgubi, i sluti se, da podzemaljskimi vodami objačen, s ove strane Plešivice pod imenom *Klokota* opet izlazi. Tako je i *Ričica* potok, koi, pošto *Ljutih*, *Cèrnu-Rěku*, *Banicu* i *Suhaju* potočiće u sebe već primi, na podnožju Velebita pod zemlju se izgubi. Potok ovi obale svoje višeputah poplaviti znade, budući da ponori njegovi *Našica* i *Kavěrči* veću njegovu vodu najedanput primiti nemogu, i zato se voda u na okolo razliti mora. — Da još i od ostalih nebrojenih potokah Horvatske, kojimi su preděli pokrajine ove veoma bogati, někoje samo znatnie po imence napomenemo, navodimo slědeće: *Mrežnica*, *Glogovnica*, *Čazma*, *Bednja*, *Sutla*, *Krapina*, *Bregana*, *Glina*, *Petrinja*, *Odra*, *Rěka*, *Kupčina*, *Medvedica* i t. d. i mnogi drugi potoci. —

U Slavonii osim napomenuta tri glavna potoka još su slěděca: *Vuka*, *Vučica*, *Ilova*, *Biala*, *Pakra*, *Orljava*,

Strug, *Subotka*, *Tèrnava*, *Berava*, *Bosut*, *Dunavica*, *Bigj*, *Spačva*, *Studva* i. t. d. —

U južnoj opet Ugarskoj ili Banatu osim gore navedenih glavnih potokah još su slědeći: *Černa*, dolazi iz Erdelja, teče blizu istočne prama Vlaškoj zemlji granice i kod Oršave u Dunav unilazi. — *Tamiš*, iztiče na podnožju Semenika i Dobroga Vèrha, pošto *Bistru*, koja iz Erdelja dolazi, u sebe primi, iz krašovske se varmedje odputi; odtuda krivudastim svojim tečajem veću stranu Banata prodje i uzput mnoge ritove i močvare za sobom ostavlja, a najposlě se kod Pančeva u Dunav izgubi. — *Nera*, izvire na podnožju Semenika i Kapucina, i pošto krasnu Almašku dolinu prodje kod Pančeva u Dunav utiče. — Zatim su: *Bega*, *Pogonić*, *Berzava*, *Beganić* i drugi potoci manjega znamenovanja. —

Kanali su poglavito banatskim stranam od veoma velike koristi. Ovi promiču i oživljuju tèrgovinu, ovi pretvaraju škodljive i na daleko pružajuće se močvare, mlake i ritove u plodovita polja i zelene livade, i ovi tako na svaki način nadoknadjuju uložene u njih troškove. Takovi je: *Bački* ili *Franjin kanal*, koi je god. 1793 započet, dovèršen pako 1802. Dužina njegova $14^1/_2$ milje, širina 10 hvatih, a dubljina 4—6 cipelah iznosi. Kanalom ovim svakoverstni se iz plodnih južne Ugarske ravnicah proizvodi po ovdašnjih 6—8 i do 10,000 centih nosećih ladjah laglje i bèrže razvezti mogu. — *Bega*, kanal je ovaj u potoku istoga imena uredjen, i najprie se prama zapadu, zatim opet prama južno-zapadnoj strani proteže. Na kanalu ovom pri početku njegovom sáma se dèrva za temešku i torontalsku varmedju voze; dalje pako od Velikoga Bečkereka dole, gdě kroz velike ritove i močvare prolazi, velike već banatskimi proizvodi natovarene ladje po njem u Dunav brode; odkuda zatim brodovi ovi ili put Siska il u gornju Ugarsku odlaze. — Zatim su još: *Temeški*, *Berzavački* i *Alibunarski* ili *Veršečki* kanali, koji su za polašticu tèrgovine veoma koristni. —

Jezera i to gorska nalaze se samo u karlovačkoj krajini, i to su tako zvana: *Sedam Plitvičkih jezerak*, koja u gorah Male Kapele i tako rekuć na istočnom kraju *Metle* bèrda istočno od Otočca leže. Jezera ova postupno su jedno pod drugim položena, iz kojih tako voda po vodopadih 3 — 4 i do 7 hvatih sa visokih klisurastih stěnah šumom iz jednoga u drugo pada. Jezera pako ova redom su svojim slědeća; 1. Veliko jezero *Prosansko*, 2. Mnogo manje *Ciginovačko* jezero. 3. Dosta veliko *Galovačko*. 4. Ne malo *Gradinsko* jezero, 5. Veliko jezero *Kozjak*. 6. Malo *Milanovo* jezero. 7. Ne veliko *Kaludjerovo* jezero. Zatim su: *Okrugljak*, *Bakinovac*, *Cèrno-jezero* i *Novkovića-Brod* kao manja jezera; i tako ih 11 ukupno imade. Od najviše ležećega *Prosanskoga* jezera do utoka u Koranu može se cěla dužina 4000 korakah uzeti. Najlěpše město, sa kojega se cěli ovaj prizor viděti može, jest bèrdo *Metla*, kuda se je medjutim do najvišjega města veoma mučno popeti. Osobito u Lipnju i Sèrpnju měsecu ugodnu dražest oko ovdě imade, gdě se to jest veličanstveni ovaj naravi prizor, kojemu i u najromantičniih predělih težko je para naći, pri lěpom i jasnom danu vás i podpuno razgledati može. — Po svih ovih jezerih jako dobrih pastèrvah imade. Ova je jezera god 1801 i 1827 njih. carska visost prejasni nadvojvoda palatin pohodio. — Kod Otočca su zatim još dva jezera, *Kcinsko jezero* i *Cèrno jèzero*, nu lěti se izsuše. Druge močvare, koje ovdašnji někoji potoci za vrěme načinjaju, nisu od tolike znamenitosti. —

Od ritovah, barah i močvarah, koje u južnoj Ugarskoj tolike hiljade jutarah zemlje poljodělstvu otimaju, slědeće su: *Alibunarski* i *Ilančki* po torontalskoj i temeškoj varmedji, zatim němačko-banatskoj regimenti razprostranjeni ritovi. —. U Bačkoj varmedji je: *Paličko jezero* (Palitzer See) kod Subotice, sa slanom vodom, zašto i u njem nikakovih ribah neima. — U Slavonii medju Pétrievci i Osěkom jesu ritovi i močvare, nu svaki dan manje bivaju. Osim toga

Ima još u Slavonii i Srěmu velikih barah, koje se nikada nepresuše: imenito: *Paloča* kod Čepina u věrovitičkoj varmedji; *Mèrsunja* kod Broda; *Klakarjača* kod Klakarja u Brodskoj krajini; *Virovi* izmedju Bošnjakah i Otoka, takodjer u brodskoj krajini; *Kriva-Noga* blizu sela Bošnjakah; *Žirača* kod samostana Feneka u varadinskoj krajini; *Ugrinovačka-bara* kod Ugrinovacah, takodjer u varadinskoj krajini. — Od lěkovitih vodah u horvatskoj znamenitie su: *Stubičke* toplice u zagrebačkoj varmedji, 6 satih od glavnoga varoša udaljene, leže u prostranoj i malimi bèrdi obkoljenoj dolini. Dva izvora čistu i bistru vodu, ńu tako vruću imadu; da se čověk u njoj odmah ni kupati nemože, nego u obližnjih na několiko korakah udaljenih kupeljih, koje odande vodu dobivaju. Spadaju na obitelj grofovah Sermage. Toplice ove Maksimilian Vèrhovac biskup zagrebački velikimi troškovi priredi, da se gosti dostojno dočekivati mogu. — *Krapinske toplice* zatim jedan sat od ovih odaljene *Smerdeče* zvane i malo pohadjane toplice, pèrve leže na podnožju visokoga běrda i tri vrutka, koji zajedno izviru, imadu; od ovih jedan na 150 korakah daljine već vodenica těra. Voda ova nije tako vruća. — *Sutinske toplice* leže takodjer kao i krapinske, u varašdinskoj varmedji. Dva vrutka imadu i voda njihova nije jako vruća. — *Varašdinske toplice* u staro vrěme Janzeanske ili Konštantinske zvane, danas su vlastitost kaptola zagrebačkoga. Izviru u jednoj na 5 satih od Varašdina udaljenoj dolini. Izvor ovi kad kada tako udara, da se smrad na pol sata daleko osětiti može. Toplice ove velikimi troškovi kaptol zagrebački u novie vrěme prelěpimi obitališti i sgradami uresiti dade, i zato se u lětno doba od mnogobrojnih i iz inostranih dèržavah dolazećih gostih i polaze, — *Topuske toplice* leže u pèrvoj banskoj regimenti. Izvor ovdašnji vodu čistu kano kristal imade, koja je na večer kod svojega vrutka tako vruća, da se ista živad opariti može; nu ova se zatim voda ostavi prěko noć, da tako drugi dan za kupelj prikladna bude.

Ne daleko od glavnoga ovoga vrutka ima jošte 7 drugih od različite jakosti izvorah. Po preduzetom iztraživanju toplicah ovih mnogo je koješta koristnoga i zanimivoga ovdě iznadjeno, iz čega se temeljito zaključiti može, da su toplice ove jošte Rimljanom služile. — *Ležče*, sumporne toplice u zagrebačkoj varmedji i vlastitost grofa Nugenta; gdě je u novie doba, za pristojno goste dočekati moći, mnogo učinjeno. — *Jamnica*, slatinska voda ili kisela voda medju Karlovcem i Zagrebom u šumovitoj i močvarnoj okolici ležeća i pod upravljanje stališah zagrebačke varmedje spadajuća. Voda se odtuda u staklih zabèrtvena u mnoga města Horvatske i Slavonie raznosi i s vinom troši. Na prama ovoj slatini, odmah na drugoj strani Kupe i u pèrvoj banskoj krajini leži opet druga slatina, to jest: kod *Lasine*, ima tri izvora, od kojih su dva mutna, tretji se pako s vinom pije. —

U *Kamenskom* sat i četvèrt od Karlovca udaljenom župnom městu i odprie vlastitosti manastira Paulinskoga jesu opet druge slatine. Izvor ovi leži na bèrdu, i vàs je tako dubokom močvarom obkoljen, da u nutri voli propadaju; voda je njegova čista i po barutu udara. Ova bi voda jako čistiti mogla, nu niti se od ovdašnjih stanovnikah za kupelj ili pilo neupotrěbljuje, —

U *Slavonii* lěkovite vode jesu: najznatnie *Daruvarske* ili *Podborske* toplice, blizu tèrgovišta istoga imena ležeće. Ovo je kupalište lěti jako ugodno i od mnogih se gostih polazi, za kojih takodjer nastanjenje prilična su i ugodna stanja priredjena, a i veliki ovdašnji gospodski vèrt svakomu je gostu otvoren. Osobito su glasovite toplice ove mnogimi svojimi starodavnimi spomenici. I budući je Slavonia pod imenom *Panonia interamnensis* pod Rimljane spadala, zato se i začetak toplicah ovih Rimljanom pripisuje. Današnja najodličnia *Antunova kupelj* leži još sada na rimskom temelju; u rimsko doba zvale su se toplice ove *Thermae Jasorvenses*. Više rimskoga zdenca vide se tri mozaikom po-

taracane grobnice. Ovdě su prie 50 godištah od prilike starožitnosti rimske nadjene: jedna kruna, ovratni lanac od zlata s dragim kamenjem, jedna mèrtvačka svěćnica; sva ova do 3000 forintih srebra vrědna. Pak kamo? u Budim sve poslano; — *Lipik*, toplice pet satih od Požege udaljene i četirimi na blizu ležećimi kupelji obskèrbljene. — *Sveta voda* na pustom bèrdi obkoljenom i dva sata od Djakova udaljenom městu ležeće, zove se drugač: *Desanovo selo*. Prosti puk dèrži vodu ovu, koja je u ostalom jako čista, za čudotvorno lěkovitu, —

U južnoj *Ugarskoj* lěkovite su vode u vlaško-banatskoj regimenti glasovite *Herkulanske* ili od *Mehadie*, zvane toplice, ove su 1 sat od Mehadie, 2 milje od Oršave i 20 miljah od Temešvara udaljene, leže u uzkoj od velikih šumah i bèrdah zaklopljenoj dolini, koju Černa potok natapa. Kod starih su sve toplice, koje su za zdravlje služile, bile Herkulu posvetjene; u većoj ipak ceni nego li druge mora da su bile ove, što i toliki stariih i srědnjih rimskoga vladanja vrěmenah spomenici dokazuju, koji su ovdě od carevah, vodjah, věćnikah i drugih odličnih rimskih muževah na zahvalnost zadobljene pomoći i zdravlja podignuti i od kojih se zaostavših još danas podèrtine viditi mogu. Godine 1736 grof Hamilton na zapověd cara Karla VI. glasovite toplice ove opet je ponovio, gdě je 7 naličjah Herkulovih i mnogo učenih napisah izkopano. Toplice su ove po padnutju Rimljanah, koji město ovo »*ad aquas*« imenovaše, od barbarskih poslě narodah razorene. Ovde 8 vrělah imade, koja u jednom okolišu od 900 hvatih raztrěšena leže. Ona su od različite, nu u obćem svi od velike vrućine. Najznatnie je Herkulovo vrělo na dobar četvèrt sata od toplicah udaljeno; po velikoj kiši postaje mèrzlo, nu na skorom opet svoj toploměr postigne. Zatim su: Ljudevitske toplice; mlačne kotrižne toplice; vruće kotrižne toplice; vapnene toplice; Franjine toplice, očne toplice i toplice za grozničave. Go-

sti iz višjih stališah u priašnje doba poradi pomanjkanja udobnosti i potrěbitih stanjah slabo su toplice ove polazili, nu odkada su mnoge nove sgrade načinjene i odkad se za polěpšanje romantičkih ovih toplicah marljivo skèrbi, sve u većem broju gosti počeše dolazivati, i dan danas već mnogobrojni gosti i iz inostranih dèržavah ovdi pomoći traže. Na město priašnjih kolibah mnoga su lěpa danas stanja podignuta. Pogibelni putevi, koju su prie ovamo vodili, sad su, pošto klisure barutom razvališe, u ugodna šetališta pretvoreni i preko bèrzoga potoka ovdašnjeg kamenit nov most načinjen vodi. — *Bogda* (Neuhof), selo u temeškoj varmedji na 4 sata od Temešvara; ima dobro uredjene toplice. — *Černelj*, kisele vode u bačkoj varmedji — *Karanšebeš*, slatina ili kiseljak u vlaško-banatskoj regimenti blizu glasovitoga města Karanšebeša u romantičkoj okolici ležeći. Posědovanje hristjanskoga biskupa. — *Tibis*, dvoje slatine u temeškoj varmedji, od kojih jedna čisti, druga opet svim amfibiam i pticam, koje odtuda piju, smèrt zadaje. Još se jedna slatina blizu bèrda *Mane*, koje Erdelj od Banata děli, nalazi. —

Podnebje južne Ugarske poradi ravničnoga većom stranom ležaja, što i južni vètri toplinom svojom simo laglje dopirati mogu, toplie je nego po gorskih okolicah. Nu opet zrak po ravničnih ovih preděljh nije tako zdrav, štono je po gorskih stranah: jedno što vruće ovdě dane većinom mèrzle noći zaměnjuju; drugo opet otrovna para mnogih ovdašnjih mlakah i barah zrak isti jako kvari. Po gorskih pako preděljh zrak je mnogo zdravii i oštrii. — Podnebje u Slavonii naravi čověka veoma je prijatno. Zrak ovdašnji čist i zdrav sve ugodnii postaje, čim se stanovničtvo više pomnožava i po tom nezdravih mlakah i močvarah nestaje. — Horvatska naravno najoštrii zrak u karlovačkoj krajini i zatim u zapadnih svojih k moru ležećih preděljh, poradi visine ovdašnjih gorah i věkovitoga skorom tu nahodećeg se sněga, imade. Sěverne osobito okolice medju gorami Velebitom,

Kapelom i Plešivicom ležeće podnebje karpatskim goram spodobno imadu. Ovdě višeputah zima od Rujna do Svibnja traje. Lěto navadno je suho i tako, da se něgda svi proizvodi posušuju. Ne manje zatim škodljiva je ovdašnja nagla proměna vrućine i zime. Větri pako ovdašnji višeputah su jako nepogodni, tako *bura*, suhi větar, něgda od 7 ure jutra do pet na večer duše, nu vrućinu umaljuje i zrak snaži. *Jug* pako je vlažan, nu vruć, kao i *Široko* zvani větar. Na više gorskih predělih često se u jedanput vrěme proměnuje. Time pako prijatnii je zrak na zapadnoj strani kod obale morske, zatim u zermanjskoj okolici ličke regimente, gdě se već južno podnebje otvarati i blagoga podnebja duha osěćati počimlje. U ostaloj opet Horvatskoj podnebje medju gorami něšto je oštrie, drugdě pako slavonskomu zraku spodobno. U obće uzeto u pokrajinah ovih a naposeb u Horvatskoj navadno je prolětje veoma kratko, i za zimom poslě několiko danah odmah vrući dani nastaju. —

Plodnost pokrajinah ovih u obće je velika. Tako u podzemaljskom blagu najznatnii su istočni preděli Banata. *Zlato* se u krašovskoj varmedji kod Oravice i Dognačke dobiva; zatim u vlaško-banatskoj regimenti kod Lapušnika. U potocih; Samošu, Bistri, Tamišu i Neri iz pěska izpira se zlato; ovim se poslom najviše cigani zabavljaju, i na godinu do 400 dukatah vrědnosti eraru prinose. Svaki je dužan najmanje 3 dukata na godinu izprati. Zlata u pěsku takodjer i Drava rěka imade. Ovo se u saladskoj i križevačkoj varmedji zatim i u gjurgjevačkoj regimenti kod Dèrnja izprano na godinu na 1600 — 1800 dukatah cěni; zašto se u Varašdinu, Prelogu i Kaniži, kamo se zlato to predavati mora, za težinu od dukata iz obćinske blagajne 3 for. 24 krajcare dobiva. — *Srebra* imade kod Oravice, Dognačke Saške i Moldave u krašovskoj varmedji. — *Bakra* se kod Oravice, Moldave, Dognačke, Saške i Pladna u krašovskoj varmedji do 9000 centih na godinu izkapa; u vlaško-banatskoj regimenti u berdih Glimboku, Obreši i maloj

Ruskoj, zatim u Horvatskoj kod Samobora. — *Olovo* u Dognački, Moldavi, Oravici, Saški i Pladnu na 2000 centih. — *Kositer* u Dognački, Oravici i Saški u krašovskoj varmedji. — *Sičan* (arzenik) u Oravici i Moldavi. — *Granat prosti* u Oravici, Saški, Dognacki. — *Salitra* u Moldavi. — *Smola* u Šaški i Domanju. — Jako dobro *železo* u Rešici, Bogšanu, Oravici, Dognački, Saški i na bèrdu »Ruska« zvanom u krašovskoj varmedji, gdě se železnog kamenja, koje do 80' funtih važi, nalazi; ima zatim *železa* u bistranskih gorah vlaško banatske regimente, i u gvozdanskih gorah Horvatske. — *Srebèrnato olovo* kopa se u bèrdih Glimboku, Obreši i maloj Ruskoj u vlaško-banatskoj regimenti; i zatim u Horvatskoj blizu Zagreba kod Šestinah. — *Sumporne rude*, koje se medju najbogatie u Europi broje, jesu u Horvatskoj kod Radoboja. — *Mramora* jako lěpa běla kod Dognačke imade, zatim se i u někih još městih vlaško-banatske regimente dragocěnoga mramora nalazi. U Horvatskoj cèrni i běli mramor kod Krapine; cèrnkasti i cèrveni kod bèrda Železnika blizu Varašdina; zatim lěpimi cèrvenimi i bělimi prugami našarani mramor nalazi se u požežkoj varmedji. U zapadnoj strani Horvatske svakovèrstnoga na mnogih městih mramora imade, tako u okolišu od Rěke sedam vèrstih mramorah razlučava se od městah na priměr: sv. Martina, Cerovice, Mlake, Belvedera, Molina i. t. d. na kojih se tèrga. — *Sadre* ima u krašovskoj varmedji. *Zmijevikah* (Serpentin) u slankamenskom bèrdu (istočnoj strani Fruškè gore) imade. — Mnogovèrstne zatim fele kamenja i zemaljah; osobito klakovitoga kamena po mnogih gorskih pokrajinah ovih prediělih imade; zemlje lončarske i porcelanske takodjer. — Svakovèrstne zatim farbe, zemlje, kamenja i drugih proizvodah za fabrike, obèrtnost i umětnost potrěbitih bogate podzemaljske rude krašovske osobito varmedje u izobilju imadu. — K tome *morske soli* polag obalah ovdašnjih; *kamenitoga* pako *ugljevja* (Steinkohlen) svuda skorom u pokrajinah ovih, da se traži, ima-

de, nu ovo se poradi množine dèrvah još ni nekopa. — Svake vèrsti cvětja i travah po bèrdih, dolinah i ravničnih predělih, zatim lěkovitoga i ranarskoga korenja, kojim prosti narod i bez ikakovoga lèkara potrèbe mnoge i pogibelne bolesti izcěljuje; k tome mnogovèrstnih vodenih travah po močvarah južne Ugarske, Slavonie i Horvatske imade.

Svake vèrsti žitak, kao: pšenica, kukuruz, ječam, proso, hèrž, hajda i. t. d. poglavito u Banatu, koi se Egiptom austrianskoga carstva nazvati može, obilno rodi. Odtuda se velika množina žitka po dunavskih i savskih brodovih u druge inostrane dèržave razvozi; i dok se iz Odese u Tèrst žitak slobodno dovozio nije, mnogo je zlata i srebra iz inostranih dèržavah u pokrajine ove dolazilo. — U Slavonii je poglavito srěmski kukuruz na glasu; pšenica pako u Slavonii, osobito okolo Privlake (u brodskoj regimenti) i Djakova. — U Horvatskoj takodjer na ravničnih i mnogih gorskih predělih plodnost se žitka dobro izplatjuje; tako su osobito krasne medjumurske i podravske ravnice svake vèrsti žitku a osobito kukuruzu prijatne. U karlovačkoj krajini i klisurastih, kamenitih i neplodnih predělih zapadne Horvatske trudi su poljodělca veliki, ipak u više okolicah a poglavito u Liki lětina domaće potrebčine providiti nemože. —

Lan i konoplja u većoj strani pokrajinah ovih jako dobro naprěduje. Povèrtline svakovèrstne imade; vino po svuda skorom i na mnogih městih jako dobro rodi. Voća takodjer svakovèrstnog u izobilju imade.

Dèrvjem svakovèrstnim bogata je Horvatska i Slavonia. Od dèrvah najviše hrastovoga imade, koje je po někih okolicah tako veliko i lěpo, da se za najveće potočne i iste morske brodove upotrěbljava. Drugoga zatim, kao: brestovoga, bukovoga, topolovoga, jasenovoga, grabrovoga, lipovoga, brezovoga; tisovoga, klenovoga i. t. d. u izobilju imade. — U krašovskoj pako varmedji i vlaško-banat-

skoj regimenti poglavito jelovoga dèrveta mnogo imade. Ostala sva strana Bačke i Banata gola i bez ikakovih šumah stoji, osim što su u někih okolicah gospoda zemaljska pokušala šume sijati, što im je i dobrim uspěhom za rukom pošlo. —

Rogata marha južne poglavito Ugarske od velike je cěne, a osobito ona, koja se u pustarah ovdašnjih u velikom broju hrani i zatim u druge inostrane dèržave razprodaje. U pustarah ovih hrane se velike čorde rogate marhe, koja je danjom i noćjom na prostom zraku; i tako svim nepogodam vrěmena izvèržena. Vol ovdě je velik, běl, i mnogi prěko pol hvata duge rogove imade; od ovih se više hiljadah na godinu u Tèrst, Beč, odtuda i u druge inostrane dèržave prodaje. Velike čorde volovah i druge rogate marhe po plodnih i bogato travnih okolicah temeške, torontalske i bačke varmedje pasu, koje tako pod prostim nebom i veću stranu godine sprovode. Velika pako vrućina ili oštra zima, kojoj su okolice ove zimi i lěti podvèržene, rastenje marhe mnogo obustavlja, jer bi inače neobičnu velikoću dostići mogla. Někoja zemaljska gospoda takodjer od tirolske, švajcarske i druge bolje plešine marhu poradi mlěka kod kuće hrane. — U Slavonii je rogata marha od iste ove banatske plešine. — Nekoje veće gospodštine u Banatu i Slavonii *bivole* dèrže, koji osobito za težje poslove u močvarnih okolicah služe, i koji se poradi svoga tečnog žutoga masla i dobroga osobito za kavu mlěka, zatim cěne kožah više, nego sbog mesa dèrže. — U podravskih predělih Horvatske i Medjimurja rogata je marha od běle ugarske plešine razplodjena. U karlovačkoj, banatskoj krajini, zatim velikom stranom i u planinskih predělih zapadne Horvatske marha je rogata maloga struka i posve neznatne plešine; u gornjoj pako Horvatskoj i u susědstvu Štajerske velikom se stranom od stanovnikah iz obližnje Štajerske razplodjena marha od tako zvane švajcarske plešine dèrži. —

Konji južne Ugarske od manjega su struka, nu čvèrsti i za svako težje dělo sposobni. Za oplemenjenje konjah poglavito se ovdě mnogo skèrbi; mnoga zemaljska gospoda po svojih pustarah od plemenite englezke, erdeljske i arabske plešine konje hrane, i time hvale vrědnu naměru imadu, da se i kod prostoga puka plešina ova uvede. Ovakovim načinom, množtvo već konjah od velike cěne imade, što i svaki dan boljim uspěhom naprěduje. — Slavonia malu i prostu plešinu konjah imade, nu od někog se je vrěmena i ovdi za oplemenjenje konjah raditi počelo. — U Horvatskoj nuz Dravu ležeći prediěli i Medjumurje veće i na někih městih od lěpše ugarske-plešine konjah imadu; u ostalih krajevih manji su i slavonskoj plešini spodobni konji, od kojih se imenito posavački svojom vatrom, lěpim stasom i svojim dèržanjem odlikuju. U krajevih bliže Turske ležećih malu opet tursku plešinu i gorskim okolicam prikladnu imadu. U novie vrěme varmedje ovdašnje po kupljenih u Erdelju i Ugarskoj pastuhih prostu ovdašnju plešinu konjah oplemeniti nastoje, po čem mnogi već seljani konje svoje polěpšaše. —

Južna Ugarska velika stada španjolskih ovacah imade, koje se u obće *banatske ovce* zovu. Mnoge ovdě gospodštine na odredjenih već za tu svèrhu zemljištih u velikom broju i na hiljade takovih ovacah imadu, od kojih se vuna glede finoće, čistoće i cěne s istom engelskom i španjolškom natěcati može, budući da se centa već i po 200 forintih u srebru prodaje; ova vuna dan danas već ne samo za domaće potrěbćine nego u znamenitoj kolikoći i za izvožnju služi. Napomenuti ovdi valja banatske ovčarske, velike i běle pse, koji nad stadom s najvećom pozornostju bdiju. — Osim ovih ima opet ovacah, koje prostu vunu nose i od prostoga se puka dèrže. — U Slavonii takodjer većom stranom zemaljska gospoda svilne ovce po svojih imanjih i pašnicih imadu. Od proste pako vune ovce po cěloj su Slavonii razplodjene, i u velikom se broju dèrže; oso-

bito u. Srěmu odlikuju se ovce klementinske. Ovce ove vèrlo lěpu i mehkanu vunu imadu, od koje Klementinci krasne ćilime, rukavice i kalčine prave i u bližnje preděle na razprodaju raznose. — Horvatska svilnih ovacah manje imade, osim někih gospodštinah imenito u Podravini i Medjumurju, drugdě ih malo ima. Od proste pako vune već se više dèrže, a osobito po vojničkoj krajini. — Kozah u krajini karlovačkoj i banskoj imade, gdě se iz mlěka jako dobar sir pravi. —

Kèrmakah u južnoj Ugarskoj, Slavonii i Banatu u velikom broju dèrže, koji poglavito u Slavonii po prostranih ovdašnjih bukovih i hrastovih šumah u jesen i kadkada kroz cělu zimu dovoljnu hranu imadu. U Banatu najviše gorjim i za to odlučenim kukuruzom svinje hrane i pitaju. Osim toga mnoge se hiljade kèrmakah iz Bosne i Serbie dotěruju simo, i ovdě ugojeni poslě se u druge austrianskoga carstva dèržave razašiljaju. —

Lov na zvěrad u pokrajini osobito Horvatskoj i Slavonii u starinsko doba mnogo je znatnii bio, nego li danas, gdě već lugovi i šume velikom stranom pokèrčene broj zvěrih umališe. Ipak imade: sèrnah, vukah, lisicah, zecevah i. t. d. Zeceve po Banatu i obližnjih ravničnih predělih gospodštine ovdašnje svojimi za to biranimi hèrtovi u velikom broju hvataju. U visokih gorah karlovačke krajine i zapadne Horvatske ima takodjer medvedah i jelenah. — Pticah po šumah, močvarah i barah ima u izobilju; tako n. p. Banat samo šljukah do 50 felih imade; k tomu idu mnogobrojne vèrsti drugih patakah, zatim čapljah, ždralovah; poglavito pako zaslužuje da se napomene poradi svojih dragocěnih perah, koje gospoje za ures na svojih šeširih običaju nositi, vodena ptica *Čaplja běla* zvana; zatim svake fele drugih tako plovućih kako vodu gazećih pticah u velikom broju ovdě imade. Vodenih ovih pticah u zimsko doba takodjer se i u lonjskom polju Horvatske nalazi.

Orlovah jako lěpih i velikih na mnogih se městih u pokrajinah ovi nahodi. --

Ribah potočnih u izobilnoj količini někoji pokrajinah ovih preděli imadu. Ovako se Tisa, što se ribah tiče, za najbogatiu rěku u Europi dèrži; predsudje medju pukom kaže: da Tisa samo dvě strane vode, a tretju ribah imade. U Dunavu gdě se višeputah i do 15 centih težki somovi hvataju, osim ostalih felih poglavito se lěpe jesetre (tokovi) i dunavske pastèrve love, koje se i u druge dèržave prodaju. Ostale rěke, kao: Sava, Drava, Kupa, i. t. d. svake vèrsti ribah imadu. Po planinskih potocih imade lèpih pastèrvah; u Uni, gornjoj Savi i Dravi lěpa se glavatica dobiva. Na obali morskoj ulovljene ribe i u druge se pokrajine razašiljaju. Rakah posvuda u izobilju ima, kornjačah (želvih) pako, puževah i ostalih poglavito na morskoj obali. Puževi najbolji su kod Karanšebeša i Almaša. — Pčele se po svih pokrajinah dèrže. — Svilne bube poglavito se u Slavoniii, Banatu i Bačkoj hrane; nu napomenuti se ovdě mora, da opet ovdašnje vojničke krajine najviše svile proizvode. —

Broj stanov. u pokrajinah ovih ukupno do 3,310,000 iznosi; odkuda na Horvatsku, njezinu krajinu vojničku, Medjumurje i Rěčko Primorje 1,204500; na Slavoniu i vojničku njezinu krajinu 618000; na Banat, Bačku i krajine vojničke opet 1,487500 stanovnikah dolazi.

O struku naroda ovoga u obće, a navlastito po vojničkih krajinah može se kazati: stas je visok i tanak, vlasi cèrne, čelo otvoreno, sèrce junačko, koje je pripravno, da za domovinu svoju u svakoj pogibeli život položi; jednom rěčju može se slobodno bez ikakva laskanja reći; da je *narod junački.* —

Hranu narod u obće prostu imade, koja iz brašnenih jělah i mesa, poglavito kèrmećega, sastoji. U južnoj Ugarskoj, Slavonii i jednoj strani Horvatske, kao žitkom bogatih predělih, narod prosti od žita i poglavitu svoju hranu imade; tako se u Slavonii i Banatu kaša *tarana* zvana od

brašna napravlja, zatim se prosna, hajdena, ječmena i kukuruzna kaša svuda troši, k tomu jela od brašna, kao: žganci, gibanice i. t. d. prave. U velikoj strani Banata isti se prosti seljanin lèpim i bělim kruhom hrani; drugdě se pako največe kukuruzni peče. U karlovačkoj krajini i obližnjih ovdě planinskih predělih, buduć žito slabo rodi, zato se kruh od pšenice već po manje troši; nego jagnjeće meso ili bravetina, kozje ili pèrčetina zvano, zatim svakovèrstna mlěčna jela i sir navadna je ovdè hrana. Povèrtlina kao pasulj, grašak, kupus, repa, luk i t. d. slaninom ili bravetinom kuhana, najmilia su jela po pokrajinah ovih. Govedje se meso u obće kod puka malo troši i odtuda biva, da se množtvo ovdě ugojene rogate marhe najviše u druge inostrane dèržave prodaje. Kèrmeće naprotiv i jagnjeće meso puka je ovoga gotovo svagdašnja hrana. Po većih svetkovinah i pirovanjih običaj je u někojih predělih cěloga kèrmka, u drugih pako bravca na ražnju pečena na stol donositi. Polag ribnih rěkah, zatim uz more živući stanovnici ribu rado jedu, i někojim za poglavitu hranu služi. — Za napitak služi vino, kojega žalibože mnogi i prěko měre piju, i tako duševne i tělesne svoje sile gube. U Slavonii se opet iz šljivah pečena rakia više troši. — Kuće po Banatu i Bačkoj poradi oskudice dèrvah većom su stranom u poljodělca od pletera načinjene i blatom omazane. U Slavonii opet i Horvatskoj, gdě već više dèrvah imade, i kuće su većinom dèrvene. U slavonskoj krajini od někoga vrěmena došlo je u običaj, da su se počele i kuće od čvèrstog gradiva t. j. zidane praviti, na koju odluku u pomoć dobiva svaki graničar, koi takovu kuću praviti naměrava, od svoje regimente 60 for. srebra. I zato je sada već i u najmanjih selih osobito u brodskoj krajini po više lěpih, zidanih kućah viděti.

U južnoj Ugarskoj poljodělac ilirski većom se stranom domaćim platnom zaoděva; tako imade gaće široke i rubaču od platna; pèrsnik od sukna gajtani nacifran, prě-

ko toga kratku od darovca haljicu, šešir na glavi, a na nogah opanke, po svetkovinah pako kordovanske čižme. U zimi iz jagnjećeg kèrzna kožuh ili dugu do petah iz darovca haljinu nose; ili tako zvanu opakliu, to jest: iz jagnjećeg kèrzna nacifranu dugu bundu. Žene takodjer po većoj strani opravu svoju iz běloga platna imadu, koja je po svetkovinah svakovèrstno gajtanom, kod někojih istim zlatom i srebrom krasno nakitjena. — U Slavonii siromašnii muževi većom stranom platnene hlače i platnenu haljicu imadu; zatim opanke na nogah i šešir na glavi; imućnii pako i većinom po svoj granici, Srěmu i oko Djakova zaoděvaju se ljudi, imenito po svetkovinah, modrimi hlačami i kratkom haljicom od sukna, ili cèrnim, a někoji bèlim gunjcem. Zimi jošte kožuh ili podugačku takovu od jagnjećeg kèrzna haljinu. Žene u Slavonii većom se stranom jako lěpo oblače; u někih okolicah lěpi nuz tělo stegnut pèrsnik od svile, zatim i pregaču od svile, někoje po svetkovinah takodjer i cělu svilenu opravu imadu. U drugih pako okolicah od finoga, běloga i kod kuće tkanoga platna opravu nose. Osim ovih još su mnogovèrstno različne osobito ženskoga spola u Slavonii nošnje, koje sve opisati nije naměra děla ovoga. — Po dolnjoj strani Horvatske ljudi nose: gaće i rubače od platna, koje žene njihove kod kuće prave; modri ili cèrveni gajtanom nacifrani pèrsnik, prěko plećah prebačenu torbu; na nogah opanke, po svetkovinah čižme, kada takodjer iz modrog sukna hlače imadu, na glavi klobuk nose, za kojim mnogi široka pera zaděvena imadu; lěti se obično slamnatimi šeširi služe, koje sami pletu — Žene se u bělo platno, koje kod kuće same priredjivaju, oblače: vlasi su na glavi u jedan kano kolobar od traga spletene, koje za to uredjena poculica, odzada svilom izvezena, s napręda pako lěpimi čipkami nacifrana pokriva. Osim svega toga još svu glavu krasno svilom izvezena peća krasi. Na gornjoj strani těla nose tako zvani oplećak, nad kojim pod vratom lěpi, kod někojih i mnogocěni iz

više nizah složeni cèrveni kraljuži vise; na dolnjoj pako strani těla, duga rubača iz domaćega platna, koje jako tanko i lěpo po mnogih městih priredjivati znadu, zatim s prěda svakovèrstno izvezeni opreg. Srědinu tèla cèrvenopisani ili zlatnim pletivom ukrašeni pojas steže. Nad oplećkom pako svakovèrstnim pletivom kod někojih zlatom i srebrom obšiven pèrsnik, ili podugačak, iz cèrvenoga ili modroga sukna bez rukavah svakovèrstnim gajtani i světlimi gumbi nacifran *zobun* tělo resi. Na nogah najposlě kesige i zelene, žute, cèrvene cipele, ili opet kordovanske čižme lepu nošnju ovu dokančaju. — Děvojke u dvě kite odtraga spletene vlasi imadu; po svetkovinah pako na glavi gajtanom i umětnim cvětjem nacifranu partu kao vènac nose. —

U Medjumurju i Podravini ljudi duge spletene i slaninom namazane vlasi imadu, kratku rubaču, zatim gaće i torbu prěko plećah prebačenu; pèrsnik od sukna gajtani ukrašen, dugu do petah haljinu od darovca s širokimi rukavi; ova je haljina cèrveno obrubljena i mnogo ostalim ugarskoga seljanina haljinam spodobna; zatim težke na nogah čižme i klobuk na glavi. — Žene kao i po većoj strani Horvatske imadu vlasi otraga u kolobar spletene, s poculicom od pisane materie. Vrat najviše gol, na kojemu iz bisera jednovèrstni kraljuži vise; na gornjoj těla strani kratak pèrsnik od šarene materie, na dolnjoj bělu rubaču i opreg, na nogah zatim cipele il čižme imadu. —

U krajini horvatskoj prosti Ilir imade: cèrvenu podugačku i něšto na stranu viseću kapu na glavi; dugu od prostoga platna i širokimi rukavi rubaču, zatim gaće; vrat gol i pod njim pèrsnik od modroga sukna světlimi gumbi nakitjen. Prěko plećah visi cèrna od vunene materie haljina, koju samo kod kuće njihove žene praviti znadu. Na srěd těla pojas od vune imadu, za kojim handjar i pištolje zaděvene nose. U gornjoj karlovačkoj krajini nošnja je ovoj spodobna, samo šta ovdě cèrven pojas, za kojim su pistolje i han-

djar, imadu, a mnogi nose i plašt iz cèrvenoga sukna. Bližje turske granice někoji na način turbana cèrvenim il modrim suknom omotanu glavu nose. — Žene po krajini horvatskoj imadu rubaču većom stranom iz prostoga platna načinjenu, koje su rubovi pisanom svilom izšiveni. Udate se razlikuju dvěmi kitami, koje od napрěda prěko ramenah vise i na kraju srebèrne novce, ili od bisera kao i slonovih kostih razne slike oběšene imadu. Děvojke samo jednu kitu nose i ovu někoje vèrpcami urešuju. — Udate glavu svoju pokrivaju pećom, koja je ili nabrana, ili pako dole visi. — Děvojke većinom hodaju gologlave, nu u Lici i nekih još krajevih nose kano i muževi cèrvene kape, koje srebèrnimi novci, sjajnimi iglami, zatim zlatnim ili srebèrnim gajtanom ukrašene imadu. Na pèrsih opet srebèrne ili polag mogućnosti zlatne novce nose. Žene i to većom stranom hristjanskoga věrozakona nose osim rubače od vune po najviše škuromodre odtkanu tako zvanu pregaču. Na plećih kratku bez rukavah, vunenu, ili proti zimi i zločestom vrěmenu podugačku haljinu imadu. Naušnicah nenose, nu time više pèrstenjah i to na svakom pèrstu. Na nogah imadu kesige i opanke. Po někojih okolicah krajine horvatske i iste žene nose za pojasom zaděven dugi nož i samokres.

Bližje Krajnske i Štajerske granice priviko se je tako mužki kako i ženski spol susědnih ovih pokrajinah običajem i nošnji. —

U poljodělskom obziru pokrajine ove veoma su znamenite. Tako se cěla skorom južna Ugarska, osim krašovske varmedje i vlaško-banatske regimente, zatim velika strana Slavonie prostranom i plodnom ravnom pokrajinom nazvati može; veliki bo ovdašnji prostori bez ikakovih gotovo dèrvah, koje oko pregledati nemože, i tako ravno i golo samo polje, načinjaju, da se prěděl ovi medju najpoglavitie plodovite ravnice u Europi broji. — *Pšenica* banatska i srěmski kukuruz cěloj su Europi poznati. Mnoge stotine hiljadah vaganah pšenice na godinu se po dunav-

skih i savskih ladjah odtuda izvozi, koje se poslě i u najdalnje inostrane dèržave razpošilja. Ova u někih okolicah Horvatske osobito polag Drave ležećih banatskoj mnogo spodobna raste. — *Kukuruz* se kao poglavita fela žitka u svih pokrajinah ovih smatrati može, koi se imenito u Srěmu, Bačkoj i Medjumurju obilno naplatjuje. U mnogih gorskih a poglavito ravnih okolicah Horvatske dobar je kukuruz; nu ne tako u karlovačkoj krajini i zapadne Horvatske kamenitih predělih. — *Proso* po svuda osim někih gorskih okolicah rodi, i svuda se u pokrajinah ovih dobro naplatjuje. — *Ječma* dvoje fele: zimskoga i lětnoga znamenita kolikoća imade. — *Zob* za hranu konjah i peruti, zatim u karlovačke krajine někih, poglavito ličkih okolicah i za kruh se trěbuje. — *Raž* (hèrž) po mnogih se kotarih sije, od kojega zèrna za kruh, slama pako za pokrivanje kućah služi. — *Hajda* se po gornjih brěgovitih Horvatske predělih najviše sije, i bèlo i sitno brašno žgance daje. — *Sirek* se u jednoj strani Horvatske poradi kèrmakah i peruti sije. Višju pako od ovoga felu mnogi imadu za metle praviti, — *Kèrtola* svuda se sadi, i u někih okolicah, gdě žitak po manje rodi, ova poglavitu stanovnikom hranu pruža. — *Pirinč* ili *Rižkaša*, u Banatu kod Gataja, Dete, Omora i Dente rodi; ova se obično u Travnju sije i srědinom Rujna dozrěli već i požanje se, i zatim se s konji ovèrši. Dobra se lětina jedna višeputah za dvě i tri godine naplatiti može. Ove u obće uzeto u Banatu 18 do 20,000 vaganah na godinu rodi. — Pasulj, grašak, leća i druga sočiva najviše se od hristjanskih stanovnikah radi mnogih cèrkvenih postovah plode. —

Povèrtlina svakovèrstna, od kojih pèrvenstvo imadu: kupus, merlin, luk, gotovo svagdašnja stanovnikah u pokrajinah ovih jela; zatim ostala druga povèrtlina. Stanovnici pokrajinah ovih po svojih domaćih vèrtovih imadu takodjer mnogovèrstnih inostranih zasadah; u čemu se poglavito veće varoši i města odlikuju. — *Krastavci* po svuda se sade.

Tikve poglavito u Banatu jako velike i lěpe rastu, i obično se medju kukuruzom sade; ove sirove kèrmkom i marhi daju, kuhane pako ili pečene i isti ljudi rado jedu. *Bundave*, poglavito u Banatu jako velike i lěpe rastu; ove na žeravki pečene stanovnici takodjer rado jedu. *Šparga* u někih okolicah na pustom raste, drugdě se opet po vèrtih plodi. *Paprike*, koju u mèrsna i postna jela najveća strana ovdašnjih stanovnikah rado metje, ovdě u izobilju imade. *Luk* svakovèrstni za hranu jako miluju; od luka se poglavito čerljenac u Turovom polju Horvatske mnogo sadi. —

Pamuk saditi pod Josipom II. pèrva pokušenja učiniše bratja *Nako*, koji se iz Turske simo naseliše. Ovi jednoga seljanina dozvaše, iz okolice one, gdě najviše pamuka raste i tako pèrvi više jutarah s ovim posějaše. Ovo je poslě u někih okolicah Temešvara, Veršca, Pančeva i. t. d. naslědovano bilo, i mnogo putah znatno trudove naplatilo. Nu mèrzlo više putih podnebje zaprěka biaše, da pamuk podpuno dozrělio nije, i zato nisu znatnia razplodjenja učinjena. —

Repice ili uljenoga sèmena veliko množtvo u Banatu raste, i više se hiljadah vaganih po dunavskih i savskih brodovih izvozi, gdě poslě ulje odtuda prave. Zatim dinjah i lubenicah poglavito u Banatu jako dobrih i u velikoj kolikoći imade. —

Voća svakovèrstnoga u krašovskoj varmedji i vlaškobanatskoj regimenti imade množtvo veliko; ovo takodjer i Slavonie stanovnici jako miluju i svake godine na više hiljade kolih i po ladjah u Banat i Bačku razvoze. U većoj zatim strani Horvatske i njezinoj krajini svakovèrstnoga i dobroga voća velika množina imade. — Izcědjeni iz jabukah i krušakah mošt něšto za sirće, něšto pako za napitak služi.

Vinogradah svuda u pokrajinah ovih imade, osim karlovačke krajine i zapadne Horvatske někih visokih gorskih prědělih; nu više se u obće za kolikoću, nego za kakvoću

vina skèrbi. U krašovskoj varmedji i u istom ravnom Banatu mnogo vina rodi; za najbolja se pako dèrže vina, u ilirsko-banatskom bataliunu kod *Běle cèrkve*, i u vlaško-banatskoj regimenti cèrvenkasto vino kod *Mehadie*. — U Slavonii su srěmski vinogradi prie posadjeni, nego ikoji u Ugarskoj; ovdě najbolje vino rodi kod: *Karlovacah*, *Petrovaradina*, *Kamenice*, *Ledinacah*, *Beošina*, *Banoštra*, *Jaska*, *Něstina* i *Iloka*. Zatim glasovito je u Srěmu još vino *Rakovačko*: ovo duhu ciparskoga vina imade, i takodjer bi sladčinu ovoga dostiglo, da se samo na tèrsu dužje ostavlja, da prezrěli. U obće Slavonia većom stranom cèrvenkasta vina imade, od kojih se na dalje *brodsko* i *tèrnavačko* odlikuje. — Horvatska vina jakost, ognjevitost i ugodnost za piti imadu, i mnoga od ovih veliku starost dostići mogu. Ova su glasovitia: *moslavačko*, *okičko*, *kalničko*, *viničko*, *kašinsko*, *vinodolsko* i *zagrebačko*; u zagrebačkom prědělu někoja posebnim imenom nazvana jako dobra vina rode, tako: *Slamica* barona Kulmera; *Bukovačko*, kaptola zagrebačkoga; *Veselica* i *Šalata*, biskupa zagrebačkoga; ova se vina svojom jakostju, tečnostju i ljubkostju u pitju s mnogimi i skupimi inostranimi vini pravedno prispodobiti mogu, i da su samo inostrancem bolje poznata, zaista bi mnoga inostrana, sada mnogo hvaljena vina nadkrilila. — U Medjumurju su sladka, jaka i od svoje dobrote daleko poznata vina. —

Lana poglavito u někih Slavonie okolicah jako lěpa i u znamenitoj kolikoći imade; lan takodjer i u někih Horvatske prědělih jako lěpo raste, i po marljivoj skèrbi ženskoga spola za najfinie se platno priredjiva. — *Konoplja* u někih okolicah Bačke i Banata poglavita je zabava stanovnikah; iz ove se konopi za ladje i druge potrěbčine za veću stranu Ugarske prave. U sam *Apatin*, tèrgovište bačke varmedje sceni se, da se na godinu do 100,000 centih neomikane konoplje na prodaju donosi. Konoplja se takodjer u brěgovitih i oštriim zrakom providjenih okolicah Horvatske za platno, sije i obradjiva. —

Sadenjem duhana u južnoj Ugarskoj stanovnici se mnogo zabavljaju, i više hiljadah centih duhana na godinu u druge dèržave razprodaju. — U Slavonii takodjer duhan plodi, a osobito okolo Alaginacah u požežkoj varmedji i oko Surčina u petrovaradinskoj krajini. — U Horvatskoj osim Medjumurja i někih podravskih okolicah već se po manje sadi a i to samo za domaću potrěbu seljanina.

U ostalom krajevi ovi mnogo izglednih gospodarstvah (Musterwirthschaften) imadu. Mnoge veće i manje gospodštine osobito u Banatu slěduju višji, umetnii i tako lakši poljodělstva i ostaloga domaćega gospodarstva način. Sva, koja su već dosada drugi inostrani narodi u poljodělj-stvenom i gospodarstvenom obziru pokusili i iznašli, gospodštine ove naslědovati nastoje. Rědko je zaista od novoiznadjenih umětnih za gospodarstvo mašinah naći, koje bi kod ovdašnjih gospodštinah nepoznate bile, i ako su za dobre iznajdjene, da zadèržane i upotrěbljene od njih nebi bile. Lěp zaisto priměr da se i kod prostoga puka zahèrdjani starinski poljodělstva način popravi i savèršeniim načini.

U Horvatskoj i Slavonii pod predsèdničtvom preuzvišenog g. *Jurja Haulika*, biskupa zagrebačkoga i kraljevinah ovih banskoga naměstnika ustrojeno je godine 1841 pèrvo gospodarstveno i poljodělstveno družtvo, pod naslovom: *Horvatsko — Slavonsko gospodarstveno družtvo*. Ovomu družtvu suělovanjem preuzvišenoga narodnosti slavnoga podupiratelja *grofa Nugenta*, vèrhovnoga zapovědajućega generala u Horvatskoj mila i slavna naša granica, koja se bratinskom ljubavju jedinoj spasonosnoj našoj ilirskoj slozi vatreno pridružnje, starinskim već svojim za slavu i slobodu naroda zvanjem podbodjena pristupi. Družtvo ovo, koje je već do sada dvě glavne i od mnogobrojnih članovah takodjer i iz granice vojničke pohodjene sědnice obdèržavalo, naměru imade, da sve, što u obziru poljah, vinogradah, vèrtah, sadovja, lozah i drugih gospodarstvenih poljodělskih predmetih s boljom i savèršeniom poslenostju

i jevtiniimi srědstvi ostali prosvětjeni i u toj vèrsti naprědujući narodi s dobrim uspěhom uvédeno imadu, da se i u ovoj žalibože veoma zapuštenoj domovini po dobro iznajdjenom pokušenju, zatim priměrno podnebju i zemljištu uvedu, da se tako jednoć i ove pokrajine s drugimi prosvětjenimi i u toj vèrsti već daleko došavšimi narodi uzporediti mogu. Družtvo ovo za laglje još razprostiranje savèršeniih svojih načinah u gospodarstvenih predmetih izdaje svakoga měseca u *ilirskom* i *němačkom* jeziku listove, u kojih se narodu za poljsko gospodarstvo srědstva razlažu i tako laglji i uspěšnii načini preporučuju i pokazuju. Želiti još ovdě trěba, kao što kod ostalih narodah takova družtva druga opet manja po različitih kotarih i predělih glavnomu podložna imadu, da se i ovdě u svakoj varmedji, zatim po vojničkih regimentah manje podružnice ustroje, koje bi tako glavnim družtvom u savezu uspěšnie i bèrže dělovati mogle.

Rukotvorja, děla umětnosti i obèrtnosti pokrajne ove (štogod je finiega i umětniega) većom stranom iz němačko-austrianskih dèržavah, zatim i po moru iz drugih inostranih krajevah dobivaju; ostala pako děla, koja za svagdašnji domaći harat služe, stanovnici većinom sami kod kuće prave. Tako se svakovèrstna děla od zlata, srebra, bakra železa i drugih rudah za domaću potrěbu (finia dolaze i ostalih austrianskih dèržavah, najviše iz Beča) po većih ovdašnjih varoših napravljaju. U krašovskoj varmedji proizvodi se mnoga železna salivena roba, kao: peći, kotlovi, i. t. d. U Temešvaru imade mlinah, gdě se žice prave. Za finiu pako robu od železa, kao u gornjoj Štajerskoj i drugih němačko-austrianskih pokrajinah, neima ovdě fabrikah. Robu svakovèrstnu od měda kraljevska fabrika u Ciklovu proizvodi. Platno u někih okolicah lěpo i dobro tkati znadu; zatim kože, sukno, darovac itd. napravljati. Svilare najbolje su u Srěmu; zatim po drugih svih znatniih městih pokrajinah ovih svilarah imade. Napomenuti ovdě valja na-

poseb krajine vojničke u kojih se podbodjenjem ovdašnjih poglavarstvah najviše svile proizvodi.

U obće pako uzeto: obèrtnost i radinost polag pomanjkanja fabrikah ne samo u pokrajinah ovih, nego i u cèloj ugarskoj kraljevini pri sve više i više rastućem luxusu u veoma se tužnom i svaki dan gorjem stanju nalaze. Magjarski list »*Szdzadunk*« o predmetu ovom medju ostalimi sledeća piše: *neima na okrugu cěloga světa nijedne dèržave, u kojoj bi tèrgovačka vaga porazměrno u žalostniem stanju bila, nego što je u Ugarskoj.* A ovo će uvěke jednako tako ostati, da što više, siromaštvo naše rast će od dana do dana, a sigurno i propast ćemo, ako mudro nastojali i sjedinjenimi silami složno naprědovali nebudemo. — Nadalje pošto je različite predmete ugarske tèrgovine razložio i njihovu uvožnju i izvožnju točno naznačio, govori: Promotrivši sva ova o tom ćemo se samo na poslědku uvěriti, da za iznositi veoma malo članakah imamo; da gubitak naš svake godine 40 miliunah forintih nadilazi, da poradi pomanjkanja tèrgovine koja bi nam koristi donosila, do dana od dana siromaškii bivamo i da ćemo i najposlě propasti, ako i nadalje tu ostanemo, gdě sada stojimo, ako se ozbiljno nepostaramo, ugledat se u lěpe priměre susědah naših, ako nestanemo misliti, ako na predenje, tkanje, svilarstvo i. t. d. pozornost neobratimo, ako se i nadalje s ništetnimi stvarmi mučili budemo, ako pri dosadanjem drěmežu, nadrimudrovanju, kortesovanju i. t. d. stalnom, nu za ništa nemarećom tvèrdoglavostju ostanemo, te tako više kvareć, nego li zidajuć naprědovali budemo. Od čega da nas Bog sačuva! I tako daklem nemojmo se siromaštvu našemu nimalo čuditi, jer svega toga sami smo uzrok: kada se na druge oslanjamo, od drugih sve očekivamo, što bi i sami učiniti mogli. Ovo nam je nevolja od hiljadu godinah, koja nam se i sada dan na dan ponavlja! *A zašto je tomu tako, i mora li da to tako bude, ili možebiti nemora?* i. t. d.

Stališ učionicah i odtuda stupanj i srědstva izobraženosti i prosvětjenja u Ugarskoj.

Učionice ili srědstva prosvětjenja u Ugarskoj sastoje najprie iz višjih latinskih, zatim varoških i manjih seoskih narodnih učionicah. Naposeb pako u ilirsko-ugarskih dèržavah dvě su akademie: u Zagrebu i Temišvaru; ovu je drugu biskup čanadski Josip Lonović god. 1841 utemeljio, Gimnaziah pako imade u Zagrebu, Rěci, Karlovcu, Varašdinu, Požegi, Oseku i Temišvaru. Osim toga u senjskom i diakovačkom bogoslovnom sěminištu predaju se i mudroljubja nauci. — Istočne nesjedinjene cèrkve slědbenici imadu u Veršcu, Novom-Sadu i dolnjem Karlovcu svoje gimnazie. U dolnjem Karlovcu imade i sěminište, u kojem se učenici po trih profesorih u bogoslovnih naucih kroz dvě godine za sveštenike pripravljaju. Nu da se i nižje učionice dobrimi i vèrstnimi učitelji obskèrbe, narod istočne cèrkve, koi se za dobro naroda svoga neprestano skerbi, utemeljio je u Zomboru vlastitom žèrtvom pedagogičku učionicu, u kojoj se naučitelji budući za narodne manje učionice po četirih profesorih kroz dvě godine u pedagogii i drugih koristnih naucih izobražavaju i podučavaju.

Seoske pako veoma koristne ili narodne učionice, po kojih da se prosti puk iz tmine neznanstva i predsudah izbavi, i koje su već od svih izobraženih narodah pripoznate za jedino srědstvo naroda kojega srěću i dobrostanje utemeljiti, ovdě se žalibože jako rědke nalaze; nu što je opet najtužnie našega věka, da se ovo dragocěno srědstvo od mnogih gospodarah ne samo nepodupira, i gorljivom revnostju polag čověčanske dužnosti neutemeljiva, nego šta više, da se još od někojih i prěči.

U vojničkih ovdašnjih krajinah stališ učionicah za izobraženje naroda i brojnii je i mnogo bolji. Jedan latinski gimnazij jako dobro na priměr němačkih latinskih gimnaziah uredjen, nalazi se u Vinkovcih. — Glavne trojgodišnije

učionice, u kojih se mladež velikom pomnjom u čitanju, pisanju, slovnici i jeziku němačkom, dogodovštini, zemljopisu, savèršeniem računstvu i drugih koristnih predmetih podučava, u svake se regimente glavnom městu nalaze. —

Čertvèrtu se zatim godinu onim, koji se za vojnički stališ više izobraziti žele, měrničtvo predaje. — Po manjih pako varoših i tèrgovištih dva ili tri su učitelja za němački jezik i druge koristne nauke odredjena. — Po selih opet i manjih mèstih gotovo svuda su učionice utemeljene, kamo puk na zapovèd istoga poglavarstva dětcu svoju pošiljati mora, da se čitati, pisati, nauk kèrstjanski i někoje druge koristne predmete u narodnom svojem jeziku uče. Ovako narod ilirski po ovih vojničkih krajinah srědstva imade, da se izobrazi, i jednom će sladke plodove oplemenjenja uma svojega uživati. —

Sa žalostju zaista napomenuti se može ona nemarnost, u kojoj su mnogi proti ubogomu narodu i njegovomu odhranjenju. Veličolěpne se cèrkve zidaju, ali zavedenjah slabo ima, gdè da se pripravljaju i odkud da se dobivaju valjani učitelji; od cěle zemlje prilozi se uzimaju za narodno kazalište, — na narodno odhranjenja ništa; na svašta imaju se družtva, samo na ovu najsvetiu naměru ne.

Kada od izobraženosti, stališu prosvětjenja i u obće o sastavu blaga duševnoga naroda našega govorimo, moramo da od jezgre ili temelja, na kojem cělo domovine stanje žalibože dosta tužno i žalostno sazidano, najprie započmemo: to jest od prosvětjenosti prostoga puka, te odtuda da stupajno sve ostale stališe prodjemo. —

Prosti puk težke dužnosti obavljati mora, on, tako rekuć, jedini danke platja, — pa polag svih ovih brěmenah u slaboj je časti, dapače posvuda se zametje i prezire. — Težko je, kada domorodac sam takove pogrěške odkrivati mora, nu ona nemarnost, kojom se běda prostoga puka gleda, nezaslužuje nikakove štednje. Zar nas izkustvo dovoljno neuči, da se iz dobra opet dobro radja, da se

dakle od dobro odhranjenih i pametnih samo ljudih dužnosti i čednosti pristojno zadèržavanje očekivati može. A tko da tomu više pomoći može, nego gospoda zemaljska, koja gotovo kraljevskimi preimućtvi na svojih imanjih gospoduju. —

Magjarske novine Világ, a iz ovih opet Ilirske Narodne god. 1841 *u broju* 27 *govore o plemstvu:* »Plemstvo i neplemstvo dobilo je svoj postanak iz zamèršenih po pravu odnošenjah. Čověk u naravnom stanju niti je plemić ni neplemić, nego slobodan, ako mu duh i čami u okovih gluposti. Ovo slobodno odnošenje dotle se je prometalo izmedju ljudih, dokle nisu najposlě gospodar i rob postali — onaj nezavisni gospodar nad ovim. Od ukupnoga broja od onih u jednoj dèržavi postalo je plemstvo, a ovi neplemeniti, bili su prostaci, robovi. Ovo odnošenje u Europi odavno je već precvętalo i počelo se povratjati k točki pravde; ali ostale strane světa još su vèrlo zaostale, pak i u Americi cèrnim se roditi toliko je, koliko neplemstva, robstva žig sa sobom na svět doněti. O plemstvu i u sadašnjem věku neprava mněnja vladaju. Ima ih, koji misle, da plemićem biti toliko znači, kao nit od koga nezavisiti, pak ni od zakona; prava imati, da pravimo zakone, koje obdèržavati nije nam ni kraju pameti; drugčie zakone praviti za nas, a drugčie za druge; pozivati se na mač sedamdeset i sedmoga děda, koi budući da je usluge učinio u ratu, nama je prava dao, da nepritičemo na obće terete, niti da branimo više domovinu po novoj sistemi, a naprotiv koga su se otci pokorili, ili pasju kožu kasnie izgubili, ti kao neplemići da neimaju nikakva prava; da nestoji pred njimi otvoren nikakav na visoko vodeći put, da platjaju od onoga puta, koi prave, da daju vojnika i da ga dèrže; da platjaju zakonotvorce, sudce i sve ono, što najviše plemić uživa. Ali ima i izmedju onih, koji su u istinu plemići, koji, ili sasvim, ili barem u mnogom obziru drugčie misle. A po nauku razuma plemenit je onaj, koi samo srěću hoće i umie da osniva na zemlji. Koi izpověda, da je njegov is-

kèrnji njemu ravan, i pèrvenstva u razumnosti, u vrědnosti i čestitosti traži, s boljimi se nadmeće, slabie k sebi podiže. Koi domovinu svoju ljubi, svojoj ljubeznoj domovini rado žertvuje, i svašta voli gledati, nego to, da oni hrane domovinu, koje ona svojom rodjenom dětcom jedva može nazvati, i koji nju u mnogom obzirů svojom maćuhom mogu naricati. Koi slavu svoga roda za svoju smatra, za ovu slavu svašta čini, slogu želi, jednakost zaštituje, i za pravdom ide slovom i dělom. Koi od svoje vrědnoće hoće da živi, i od tudjega znoja pèrvenstvo odbacuje. Koi neglede-ći na male koristi s jedne strane, i ne bojeći se bolnoga povrědjenja i gubitka s druge strane, sa upèrtima na pravdu očima ide, i put mu je prav, hod postojan. Koi u onom, što je pravo, živi, u onom, što je pravo, umire. — Neplemenitoga netrěba da opisujemo; poznati ga je po njegovoj gadnoj pohlepi za koristjom; viditi ga je, kako se izvlači od gibanja věka, i medju odirci slobodničtva čami.« —

Nu ne, kako bi moralo biti, nego kako je, naměra je moja da opišem. Istina, da se na slavu gospode zemaljske kazati mora, da se na někojih městih za prosvětjenje puka i mnogo radi. Nu to je žalibože jako rědko. U većoj i to znamenitioj puka strani niti neima nikakvih učionicah, a i gdě jesu, većjom stranom sastoje iz jedne tmične sobice za školu i obitališta za siromaškoga učitelja, što zemaljski gospodin daje. Učitelja pako platjati, i to kukavno platjati, mora uboga obćina sama. — Podučavanje pako puka i njegovo prosvětjenje, kazati se mora, da je na svaki način zločesto, jer kakve učitelje, kakav podučavanja način imamo? Učitelji su većom stranom ljudi, koji samo početne učionice sveršiše, i takovi, koji način podučavanja nikada učili nisu, a i ako su, a ono veoma sirovo; u najvećoj naglosti lěpo i pravo pisanje, pravila pako materinskog jezika samo povèršno; muziku pako, pěvanje, igranje na orguljah i drugih inštrumentah, to prilično. Na njihovu ćudorednost i uma izobraženost niti se negleda. — Budući

da se ovako muzikom mnogo zabavljaju i kod pirovanjah i gostjenjah umětnost svoju pokazuju; osim toga jošte kao městni bilježnici kod obćinah službe obnašaju: predstaviti si možemo, od koje i kakove koristi za prosvětjenje naroda biti mogu. — Ali i kakav podučavanja način slěduju: Učitelj ostavi děteu po više urah, da mole, pěvaju, — i ako već daleko dotěraju, — da sriču i čitaju: a i ovo na najneprikladnii način. Medjutim sve bi se ovo jošt oprostiti moglo, kad bi dětcu barem misliti učio, kad bi se s njom o věrozakonskih, gospodarstvenih i ćudorednih predmetih razgovarao i tako narodni značaj oplemeniti, čověčanski pako um izobraziti nastojao. — Takove su žalibože naše seoske učionice i tako se najplemenitie svèrhe mnogih velikodušnih utemeljiteljah oskvèrnjuju. Dok daklem takovi učitelji i ostali odhranitelji naroda glasovitie němačke o školnom podučavanju i izobražavanju pišuće knjige nebudu pozorno čitati i upotrěbljavati započeli, dok prostrana i prijatna školna stanja načinjena i učitelji priměrno svojemu plemenitomu i uzvišenomu zvanju platjani nebudu, dotle se nadati nemožemo, da će naši poljodělci ljudi postati, kao što su po drugih izobraženih dèržavah, gdě polag svě prosvětjenosti ipak niti se bune, a još manje od uměrenosti odstupljuju.

Ovako i ništa bolje stoje višje, to jest, latinske učionice; ovdě se mladiću pèrve četiri godine samo temelji latinskoga jezika tumače, i to u latinskom jeziku, koje on uči, bez da što razumie, nu zato, da ovako mladić mnogim na pamet učenjem s latinskimi regulami i lahkoću latinskoga izgovora zadobije. Ovdě se izvan kèrstjanskoga nauka, i početni temelji matematike, zemljopisa, dogodovštine i naravopisa, nu drugač ne, nego u latinskom jeziku predavaju. Iz knjigah ovih, koje su većom stranom prevelike, mora se mladić, kako latinsku gramatiku tako i ostale nauke od rěči do rěči na pamet učiti; i tako, koi pamtenja dar dobar imade, zadobie svagdě prednost; najbolje se pako glave, koje vole misliti, nego li na pamet učiti, zapostavljaju i

tako od znanostih odvratjaju. Odtuda je, što se u Ugarskoj gusto dogadja, da od više bratje najglupii navadno učionice nadalje polazi, najsposobni pako ili rukotvorstvo uči, ili vojakom postaje, jer na pamet učenje onih stvarih, koje nerazumie, takovomu je dosadno. U petoj i šestoj godini predaje se krasnorěčje i pěsničtvo, one znanosti, koje su kod starih Gèrkah i Rimljanah u tolikoj cěni bile, i koje oni kao temelje prave čověčanske prosvětjenosti smatrahu, danas se mladiću naravno samo u latinskom — daklem inostranom — a niti mu još po svema poznatom jeziku predaju; koja korist i koje ćudoredno izobraženje odtuda slěditi može. Odtuda biva, da tako malo temeljito učenih imade, nikakovih pako spisateljah, nikakovih jezikoslovacah i nikakovih umstvujućih glavah. U takovoj dèržavi, kakova je ugarska domovina, gdě se u varmedjskih spravištih i saborih obćinskih govorničtvo potrěbuje, gdě kod vladajućih věrozakonah pèrva i najpoglavitia služba u obćinskom govorenju i podučavanju stoji, u takovoj, rekoh, dèržavi, šta sve nebi moralo da se radi, da se početnici na pogrěške jezika i krasnorěčja pravila pozorni učine! Nu žalibože kod ovoga najpoglavitiega predmeta sve se prostomu naravi tečaju ostavlja; mladić najmre i u ovom velevažnom predmetu onim zvukom i glasom govori, kojemu ga je još u kolěvci mila majka naučila. Koliki i kako su rědki na taj način, koji onu lěpoglasnu dragost svojemu govoru dati znadu, koja se priměrnim dèržanjem i gibanjem těla nabavlja. —

Nadalje starinom i izkustvom svih vrěmenah potvèrdjena je istina: da od ženskoga spola odhranjenje cěloga čověčanskoga pokoljenja zavisi. U životopisih velikih muževah opazujemo većom stranom, da su ovi vèrle matere u mladoj dobi svojoj imali, koje su sèrce veliko odhraniti, um mladjani, više nego sve učionice i knjige, za vàs život prirediti i podužgati znale. Šta kod nas danas, i kako s odhranjenjem ovoga dražestnoga spola, od kojega srěća i

prosvětjenje tolike hiljade dětce zavisi, biva, lahko zaključit možemo, ako stališ i kakvoću gradjanskih i seoskih učionicah, koje malo prie opisasmo, promotrimo. — Kako se malo za mužko, tako se i još manje za ženske učionice skèrbi. — Ništa se za razvitje nježnie ženske naravi neradi, koju Bog za terpljenje, za nastojanje i prislugu bolestnikah i dětce, za ukrotjenje muževne sirovosti, za razveseljenje supruga i za mirovnu radinost u domaćem gospodarstvu odluči; šta da bi se nježnii ovaj spol na město dugotrajnoga onoga podučavanju u pisanju, koje i inače prostie žene vrěmenom zaborave, u obće koristnih znanostih vèrhu odhranjivanja dětce, gospodarstvenih predmetah i ukinutja škodljivih pučkih predsudah podučavao, zar za odhranjenje dětce i ovako za cělu domovinu ne bi veća korist bila? —

Zabavljajmo mladež prednašanjem i podučivanjem za sve ono, što je lěpo, dobro i istinito, pa u onom jeziku, u kojem su najsladji izrazi mladjanskoga njezinoga duha, u narodnom materinskom jeziku, u kojem se već svi ostali prosvětjeni narodi izobražavaju, pak da vidimo s kojom će se revnostju tèrsiti mladež, da se poduči i prosvěti!

Koristni su i zaista mnogo znatni *obćinski i javni izpiti*, ovi podpaljuju mladež, da s revnostju i vatrom nauke svoje poprime i ovako da za svoje izobraženje skèrb imade.

Sada još zaostaje, da vèrhu svega narodnoga izobraženja jedno povèršno pitanje stavimo i pretresemo. Zašto i na koju je svèrhu sve izobraženje narodno i pučko prosvetjenje uredjeno? Veli se, i zaista će někoji odgovoriti: *da se mladež za svoje samo buduće zvanje, ili za svoj stališ pripravlja.* U ovih rěčih stoji duh naših učionicah: da se mladež za svoje samo buduće poslove pripravlja. Istina, da je ovo u našem sebičnom i koristoljubivom věku poglavito teženje. Ali kamo to će najposlě nas dovesti, ako se ovoj prostoj čověčanskoga dělovanja naměri već jedanput prěčka nepostavi? Zar ovo občinsko nezadovoljstvo, ovo nezasitljivo

hleptenje i potrěbovanje, ova za sve ukupno studen, ova nemilosèrdnost, ovo svega lěpoga i svetoga zametavanje i preziranje ako se s izvanjskimi dobri světa prispodobi: zar rekoh, već ovo sve nisu poslědice od toga?

Cilj prave prosvětjenosti mnogo višji mora da bude, nego je samo buduće zvanje stališa, i ovi je: *čověčnost*, za koju se svaki čověk i svaki gradjanin izobražavati mora. Koi je u pravom mislu *čověk*, taj je i zaista savèršen domaćin, gradjanin i kèrstjanin, gdě naprotiv samo poslovni muž, nu bez čověčnosti i bogočastja, gusenici se prispodablja; koja od lista dèržave samo troši, bez da dobrostanju cělоga i najmanjega šta doprinosi. Dokle se daklem u naših učionicah toliko na ćudorednu, estetičku i pravu bogočastnu izobraženost nebude gledalo, koliko se i na umnu gleda, dotle zaista neće moći onaj lěpi cvět »*čověčnost*« u našoj domovini naprědka imati. Kod izobraženih narodah neima nikakove revolucie, njima nikakove reformacie netrěba. Običaji, zakoni, mněnja i znanosti razvijaju se sama po svojem stupnju naprědka *).

Horvatske i slavonske *šest;* zatim južne ugarske *četiri* varmedje k tome Medjumurje i rěčki kotar imadu svoj ustavni upravljanja način jur od više stolětjah obstojeći, i polag pravah ugarske krune uredjen. Varmedjah, varošah kraljevskih, kaptolah stolnih, k tomu slobodnih kotarah i městah někojih poslanici, zatim biskupi i velikaši cěloga kraljestva ugarskoga pozivaju se polag konstitucie svake tretje godine po kralju na odlučeno město (sada navadno u Požun). Tako iz ovih sakupljenih sabor ugarski sastoji, koi tegobe i potrěbčine kraljestva protresava, i zaključenja kralju predlaže. Kad kralj ova za-

*) Koi bi ovdě o sadašnjih narodih primètio, da od ovih někoji tako zvani prosvětjeni puci ipak su buntovni, tomu se odgovoriti imade: nadriučenost nije prosvetjenost, finoća i prilagodnost u životu nisu jošt izobraženost!

ključenja odobri, t. j. kad im kraljevsku svoju odluku poděli, tada dobiju ova zaključenja ime i moć narodnih pravah. Horvatska i Slavonia imade osim ovoga, obćenitoga prava s Ugarskom zemljom, takodjer i svoja municipalna prava, polag kojih prie i poslě velikog sabora ugarskoga svoj posebni sabor obdèržava, koi se zove spravište kraljevinah Dalmacie, Horvatske i Slavonie (Congregatio generalis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae). Ovdě se protresava sve, što na municipalna prava spada, kanoti: o věri, jeziku, porezu (štibri) i ostalih manjih potrěboćah i tegobah ovih kraljevinah, što se poslě u velikom saboru predstavi i u obćeniti zakonar ugarski unese. — Krajine Horvatske, Slavonske i južne Ugarske imadu sasvim vojničke uredbe i upravljanje, i stoje pod neomedjašenim earsko-vojničkim vladanjem.

Najlěpše opet, što ova konštitucia imade, i čega ni kod izobraženih Europe narodah u ovoj kakvoći neima, jesu: posebnih varmedjah svake godine navadna spravišta. U takovih se spravištih svi poslovi, koji na obćinsko upravljanje spadaju, javno pretresivaju, javno odredjivaju, tako i javno izvèršujuće odluke bivaju. Ovdě svaki izobraženi muž, ako i ne još ustavnim pravom — barem duhom věka — koi sada već mnogo vladati počimlje — imade pravo govoriti, svoje mněnje očitovati, razloge dokazivati, i ovako imade i odvětovanja pravo. Tako predmet koi, po tolikom broju znanstvenih i prosvětjenih ljudih razmotren i razjasnjen, po više odvětah odobren i primljen, zadobije izvèršujuću jakost. Ovaj blagi i priměran zaista duhu věku obćinskih poslovah upravljanja način, od više već stolètjah pod ugarskom krunom svim varmedjam vlastiti, mnogi u dogodovštini europejskoj manje uvěžbani misle, da je stopram pod ugarskom krunom i to od magjarskoga naroda uveden. — Nu to je mněnje posve krivo. Magjarski narod došavši iz Azie, našao je ovdě već dobro uredjene i upravljane slavjanske kraljevine i dèržave. Slavjanska Panonia, slavjanska

Velika-Moravia, Velika *Ungaria* (ugorska zemlja, od gorah), slavjanski *Illyricum* cvatiahu već u ovih stranah prie, nego, li magjarski narod slutnju samu imade, da gdě na světu Europa leži. — Slavjanski ovi puci, kao i danas njihovi potomci — neprestano za slobodom hlepteći, i većom stranom priměrno narodnomu svojemu značaju imadiahu i slobodoumno svoje upravljanje: puci bo ovi u koliko kotarah, u toliko i kao slobodnih za onda republikah razděljeni biahu. Kotari ovi patriarkalno ili ukupno sabranim od pametniih starešinah odborom overšivahu svoje domaće i unutarnje poslove. Za občinske pako i cělc domovine tičuće se poslove bio je sabor, najmre iz svih ovih kotarah sakupljenih poslanikah, koji ovdě odvětovahu i zaključivahu sva, koja su na občinsko dobro domovine spadala. I eto ti kip, domorodni čitatelju, staroga i srětniega našega Slavjanstva. —

Današnja ugarska zemlja svojim směsom i različnostjom narodah predstavlja nam Europu na malom, jer od svih skorom europejskih narodah naseljenikah ovdi imade. Glavni su pako narodi, koji višebrojnostjom svojom prevagu u ovoj dèržavi imadu, slědeći: 1. *Slavjanski*, koi se u dvě različne literarne grane děli; pèrvo su Slovaci u gornjoj ugarskoj zemlji, koji na česko-slavjanku granu spadaju i prěko 3,000,000 dušah iznose, k ovim još do 600,000 tako zvanih Rusnjakah spada, s kojimi ovako ukupno 3,600,000 Slavjanah u gornjoj Ugarskoj imade; od druge su literarne grane južni Slavjani ili Iliri, kojih u južnoj Ugarskoj opet 1,600,000, u sjedinjenih kraljevinah 1,700,000, ukupno daklem 3,300,000 dušah imade. 2. *Magjarski* narod polag noviih domaćih spisateljah ukupno do jedno 3,500,000 dušah imade, od kojih 750,000 na erdeljsku, ostalo pako na ugarsku zemlju spada, akoprem su i někoji spisatelji, koji niti cěla tri miliuna Magjarah svega ukupno neuzimaju (negovorim od někojih noviih magjarskih, domorodnih) spisateljah, koji prěkoměrno i zaista na směh svim europejskim

štatistikom broj svojih suplemenikah već i na 6 miliunah umnožavaju!) — 3. *Vlahah* rumunjskih (iz latinskoga i slavjanskoga jezika i naroda sastavljenih) u Ugarskoj i Erdelju ukupno 1,700,000; odkuda ih na ugarskih istočnih granicah proti Erdelju 800,000, u istom pako Erdelju polag najnoviih datah 900,000 imade. 4. *Němacah* u Ugarskoj i Erdelju više nego 1,100,000 imade; odkuda se na Ugarsku 700,000, na Erdeljsku pako 400,000 dušah računa. — Osim glavnih ovih narodah ima još u Ugarskoj, Jermenah, Gèrkah, Židovah, Ciganah i drugih ukupno uzeto do 360,000 u Erdelju pako 50,000 dušah. — Tako směšano i toliko različito je daklem pučanstvo Ugarske! 1000 već godištah prodje, odkada Magjari svoju u Azii domovinu ostaviše i u današnjoj se medju Slavjane i Vlahe nastaniše, u koju se još poslě Němci i drugi inostrani narodi priseliše. Deset već stolětjah proživiše različiti ovi Ugarske narodi ukupno i kao što se vidi, kroz cěli ovaj dugotrajni tečaj od hiljadu godištah malo se u medjusobnih razmèrjah promeniše. Još danas magjarska grana, akoprem je za sve ovo vrěme najmoćnia i najviše podpomagana bila, polag svega toga ipak niti s daleka najbrojnia nije; jošt i danas ostali narodi ne samo u svojoj cělosti obstoje, nego se i vidi, da prispodobno magjarskomu stablu i na broju svojem sve više i više rastu. Narodi ovi živili su kroz tolika stolětja medjusobno u miru, niti nam dogodovština od ikakovih razprah i medjusobnih narodnih mèrznjah pripověda. Ako li ovdě ili ondě baš kakova draženja i nastaše, kao na priměr kod někojih rudarskih gradovah, gdě Němci niti Magjarah niti Slavjanah na pravo gradjanstva nepustiše, tamo vladanje navadno polag pravice i pravednosti odluči. Buduć da ovako nijedan narod pred drugim ikakove prednosti ili prava imati nemože, zato takovim načinom ni različnost pučanstva u Ugarkoj jedinosti i slozi dèržave ništa nebiaše škodljiva. — Slavjan, Němac, Vlah jednakom neprestano ljubavjom, kao i isti Magjar,

gorio je za obćenitom svojom domovinom; ukupno ju proti nepriateljskim navalam branio na bojištih, gdě je i kèrv svoju jednako prolivao. Svaki je dio svoj na obćinskih teretih nosio dobrovoljno, i svaki prinašao polag mogućnosti za dobro i prosvětjenje domovine. I nije li ova iz mnogih jezikah i narodah sklopljena ugarska domovina (Hungaria polyglotta) dosta jaka i čvèrsta prispodobno drugim narodom bila, koji i od jednoga jezika biahu? — Nije li dosta moćna i velika, ako i baš u narodih različna, pod někimi svojimi mudrimi vladari bila? Da napomenemo samo vrěmena Ladislava I., Kolomana, Ludovika I., Matie I. i t. d. Do Josipa II. bila je Ugarska svojim sastavom i razměrom k drugim narodom zadovoljna. Nu kada nezaboravljeni ovaj vladar i preobražitelj poče raditi, da po svih carstva austrianskoga, daklem i ugarskih dèržavah němački jezik uvede; prisiljenje ovo, da tudji jezik za svih dèržavnih poslovah ovèršivanje vlada, uzbudi opet žestok odpor mnogih domorodacah, da svoj narodni jezik obradjuju i utemelje. Takovim načinom i marljivim naprědovanjem u izobraženju narodnoga jezika bi učinjeno, da se je magjarski jezik u više članakah potlašnjih saborah ugarskih kano dèržavni i poslovni jezik odredio. Srětno ovo naprědovanje magjarskoga jezika pobudi Magjare na dalnja, prěkoměrna razširivanja i nenaravna zahtěvanja za svoj narodni jezik: da se ne samo kod magjarskoga naroda, što je pravo i naravno — i jedino srědstvo za blagostanje i srěću ovoga puka utemeljiti — jezik taj uvede; već da i svi ostali narodi s ugarskom krunom sjedinjeni, prinudjeni budu, za svih poslovah ovèršivanje jedini ovaj poprimiti, razuměva se, s pèrvine za obćinske — poslě ostale — i tako dalje. —

Da su Magjari mnogobrojan, velik i time slavnu budućnost obećavajući narod, mi pako Slavjani — Iliri — u Ugarskoj, da smo samo mala šaka ljudih, koja bi velikim i moćnim magjarskim narodom obkoljena i tako višebroj-

nostju njegovom nadvladana bila, tada se takovim bludnikom, koji narodnost svoju bezobrazno ostavljaju, toliko nebi zamèriti moglo, ako se ovi nezahvalni i odrodilci, nebi skupa i slaboumni nazvati mogli. Nu ovo se baš naopako uzeti mora: slavjanski je onaj veliki i moćni narod, koi ne samo da u Ugarskoj nad magjarskim narodom dvostruku prevagu imade, u austrianskoj pako carevini dvě tretjine skorom cèloga pučanstva iznosi, nego i više odpolovice Europe, tretjinu Azie i znatnu stranu Amerike naseljenjem svojim zauzima, — i da na kratko reknemo: najveći je narod na svem prostranom světu, jer do 80,000,000 dušah imade. Magjarski naprotiv narod nigdě izvan Erdelja i Ugarske srodnoga sebi pokoljenja neima, a i ovdě jedva da do 3,500,000 brojiti može. — Pa polag sve svoje malobrojnosti hoće, da još nad onim narodom, koi ga pred někojimi stolětji gostoljubivo u današnju domovinu primi, danas ne samo gospoduje, nego i da ga, ako i većjega od sebe, izkoreni i u drugo pretvori. Istina, da je kod takovoga šta hvale vrědan preduzetja duh i energia, koju mi badava kod velikoga našega slavjanskoga naroda tražimo; nu o tom nije pitanje, nego samo je li to pravedno i duhu věka našega priměrno, kojega pravednost, krěpost i čověčnost za cilj dělovanja mora da bude? I je li ovo polag današnjih okolnostih moguće? — Rěšenje pitanjah ovih ostavljam razboritomu i umnomu mojemu čitateljstvu. — Ugarska kraljeviua, kao iz više narodah sastavljena domovina, ako svoje procvětanje, koje samo od izobraženosti i prosvětjenja njezinih narodah zavisi, hoće da dokuči, to može samo kao sjedinjenih narodah jedna skupština, koja svakomu narodu jednaka, niti ikojemu više nad drugim prava dopušta. — Ovako na priměr Švajcarska republika, koja od početka XIV. stolětja, god. 1308, ne samo da neporušivo obstoji, nego i povèršjem i brojem svojih narodah znamenito se umnožava, ako baš u svojem savezu danas trojvèrstnu narodnost: němačku, francesku i taliansku

imade. Obćinska glavna spravišta svih ukupno (22) kantonah (tako zvanih naposebnih nezavisnih vladanjah, kao što kod nas n. pr, varmedjah) dèrže se u němačkom, kao od najveće strane naroda materinskom jeziku *), naposebnih opet kantonah različnih domaći poslovi i sva unutarnja upravljanja overšivaju se u onom (francezkom, němačkom ili talianskom) jeziku, od kojega pučanstvo kantona saatoji. Nikada pako različnost ova jezikah i narodah još povod neslogi i razpri nije dala; istina, da često nemiri u unutarnjem ove dèržave vladaju, nu ove ne razlika jezikah nego politička mněnja zametju. — Polag svega toga ipak Švajcarska već u šesto stolětje moćna i krèpka obstoji, i svakim pogibelim i nepogodam vrěmenah odolěti znade. Odtuda jasno vidimo, da slozi i jakosti švajcarskoga saveza različnost njezinih narodah nj najmanje škodljiva nije, nego da polag sve ove različnosti ipak mirna obstoji i lěpo evěta. — Šta se ovako za ugarsku našu domovinu bojati imamo, da će ovdě različnost jezikah neslogu i razpru poroditi? Što su u Švajcarskoj različni kantoni, to su opet u Ugarskoj varmedje; kao što oni svoje poslove u vlastitom sebi jeziku ovèršivaju, tako neka i ugarske varmedje, bile one od slavjanske, magjarske, něma̧čke ili vlaške narodnosti, svaka u svojem jeziku sebe upravlja; ovo bo se pravedno zahtěva *). Višja pako dèržavna upravljanja i sudovi u Ugarskoj, zatim sabori obćinski, neka bi se u magjarskom jeziku ovèršivala i upravljala. —

Svako pučanstvo i svaka njegova pismenost neka ovako naprěduju; ništa bo pravedniega zaista čověkoljubivi domoljub želiti nemože. Ovo zahtěva čověčnost, ovo ugarska sloboda. — Kako pako da tada jednakost dèržave

*) Dobro bi takodjer bilo, da se varmedje, koliko moguće, polag različnostih narodah i njihovih jezikah i razděle, da se ovako i jednako unutarnje upravljanje laglje uvede. —

*) Švajcarska republika broji do 2,200,000 stanovničtva od kojih više nego 1$^1/_2$ miliun Němacah imade. —

obstojati može? pitat će možebiti koi. Za ovu se nebrinimo, dokle smo samo mi medjusobno pravedni i čověčni. Jednakost u dèržavi hoće zakoni i upravljanje podpuno uvesti; u jednom za ove ustavu trěba da i jednakost svih gradjanah obstoji. — Ovako samo može naša obćenita domovina jaka i cvatuća postati, ako nas sve čověčnost i krěpost za nju probudjuju. Mi na pragu onoga věka stojimo, koi sva nepravedna narodah i pukovah tlačenja proklinje, koi nikakav boj nedopušta, osim koi je za pravednost i čověčnost. Na pravednost i čověčnost oslonjeni gledajmo sèrčano u budućnost. O Ugarska! kako li bi draga i mila svim svojim sinovom biti mogla, kad bi polag tvojega preobilja i blagoslova proizvodah, još i onaj dični glas umne prosvětjenosti, pravednog upravljanja i čověčnih naredbah i kod drugih narodah pribaviti i privlastiti sebi znala.

Parobrodarstvo u Ugarskoj.

Težko i stranom pogibelno bi do noviih vrěmenah brodenje po Dunavu. Kod najmanjega větra moralo se je višeputah po čitave dane dangubiti i potom se je vožnja znamenito produživala. Gusto biahu ladje ovako skvarene, ili pako po sma propadoše. — Još prošastoga věka spadala su putovanje, barem kod nas, k nenávadnim dogodjajem, i danas već u ovom su mnoge zaprěke odstranjene. Poboljšanjem obćinskih cestah i poštah, uvedjenjem bèrzovozah i najposlě po parobrodovih prodèrta je stěna, za kojom predsudi zahèrdjanoga zasědjenja zakopani ležahu. Ako jedan naredni železnih kolomiah na kopnu od Europe savez, koi od budućnosti stopram zavisi, i dopustimo, ipak je od druge strane parobrodstvo već danas oni stupanj savèršenosti dostiglo, da se ovo u družtvenih i tèrgovačkih okolnostih ništa više bojati neima.

Najveću zaista i pravednu slavu ovdě zaslužuju *Vata* i *Fulton*, koji pèrvi parobrodenje na Dunavu iznadjoše i započeše, na ovom najmoćniem i najvećem od svih Europe

pótokah, po kojem je ista narava Europi nájkratji put u istok pokazala. Tko bi pred několikimi godinami věrovao bio, da se ovaj tečaj iz Beča u Carigrad i Smirnu, blizu 400 miljah dugi, tako prilično i sěgurno i u tako kratkom vrěmenu projti može? Samo duhu poduzetja i trudom ugarskoga parobrodstvenoga družtva zahvaliti imamo, što se je ova namisao (idea), koja kroz tolika stolětja drěmaše, opet u světu probudila. Istok bo ovako po nepretèrgnutom unutarnjem savezu s Europom uzko skopčan postade. Put u istok sada je svakomu tako sěgurno i prilično otvoren, kao i u zapad. Ovaj zaisto novoga i zanimivoga toliko i u někojem smislu mnogo više daje, nego li oni toliko poznati zapad. Svaki, koi i něšto ćuti za naravi lěpotu imade, putovanjem na parobrodu bit će podpuno zadovoljan. Dunavska vožnja (kako iz putničkih opisivanjah znamo) začaruje i na više mèstah takovimi narave prizori oči putnika, od kojih rajnsko brodarstvo ništa udivljenja vrědniega pokazati i imati nemože. Parobrod prolazi ovdě ne samo mehku sliku civilizacie, već vodi i u okolice, gdě talasi veličanstvenoga Dunava tihotvornom ozbiljnostju polag goleme divje naravi teče, čověk se naprotiv samo kano pustinjak pokazuje. — Koja se od toliko hvaljenih švajcarskih okolicah može s čarobnim Bosporom prispodobiti, oka kojega su sve dražestnosti od dvě strane světa izobilno razsute. Pogled samo Carigrada, kojega ležaj, polag svědočanstva svih putnikah, istomu se onomu od Napulja predpostavlja, već dovoljno zaslužuje, da se put ovi poprimi; ovoga bo pogled u duši motritelja živahan i u najvišjem smislu zanimiv kip zasadjuje. I šta više: put se ovaj može priměreno manjimi troškovi prevaliti, nego li u Švajcarsku, Taliansku, Francezku i Englezku. — Bèrzoća, sěgurnost, i priličnost, tri ove poglavite putovanja pogodbe, koje prie putniku ne samo na dunavskoj vožnji, nego i na svakom na istok putovanju posve manjkahu, danas su uvedenjem parobrodavah jednim mahom dostignute.

Velike su zaista koristi, koje iz ovoga saveza tèrgovina imade. Istok je danas, a i ostat će neprestano, za našu tèrgovinu najbolje tèržište. Osim drugih koristih samo napomenimo, da perzianski i gruzanski tèrgovci, koji od najstariih dobah na uskèrsne sajme u Lipsku dolaze, težko koju kratju, sěgurniu, i jevtiniu priliku imati mogu, nego što je parobrodenje na cèrnom moru i Dunavu. Spomenuti tèrgovci već uvidiše, da vožnja robe na Dunavu prěko Galca mnogo bèržje i jevtinie biva, nego na onom dugom putu po moru prěko Tèrsta. I korist ove tèrgovine u kratko vrěme još će se bolje izjasniti, kada se parobrodarstvo i do Trepezunta, glavne luke tèrgovine perzianske, produlji.

Dunav idući iz ugarske zemlje, gdě nižje Slavoniu od plodnih južne Ugarske ravnicah razděljuje, kretje se kod Běograda proti istoku, da medje krajine banatske od sèrbske načini, ovdě se njegova širina od 1270 korakah, tako po klisurastih obalah sve bolje i bolje steže, da kod železnih vratah (eisernes Thor) kod Sèrbaljah *Gornji-Djerdap*, za različiti od onoga, koi se medju Oršavom i Kladovom nalazi, i *Dolnji-Djerdap* imenuje) medju dvěma naprotnim klisurastima stěnama samo 87 sežanjah širine i 28 dubljine ima, i takovom bèrzoćom i silom teče, da isto železo za mali čas plivati čini, niti dopušta da potonuti može. Ovdě po skèrbi i upravljanju parobrodarskoga družtva, a poglavito u ovoj struci visoko zaslužnoga grofa *Stěpana Széchenyia* mnogo se radi, da se ovo pogibelno město priličnie i shodnie brodarstvu načini. U ostalom je tako ovdě, kako i drugdě, već do sada velika strana pogibelih odstranjena, pošto su ljudi mnoge pod vodom grozeće se klisure barutom raztepli. Nenavadno nizko stanje vode godine 1834 pripomoglo je mnoge zaprěke brodenja odstraniti, i akoprem je golemo ovo preduzetje, ipak se može polag one energie, kojom se radi, srětan uspěh na skorom očekivati.

Od Pešte do Drenkove putuju dva parobroda izměnice sedam danah. Parobrod ovako u Drenkovi stane, putnici

pako odtuda u jednoj dobro priredjenoj kormanji, vesli i drugimi potrěbitimi obskèrblenoj korablji u staru se Oršovu odvezu, Ova toliko razkričana vožnja sada je bez svake pogibeli za putnika; on dan današnji bezopasno uzput uživati može lěpotu naravi, koja mu se ovdě u svojoj veličini pokazuje. Roba pako, koju parobrod vozi, u drugu se veću ladju nakèrca i po zaufanih ljudih pod jamstvom družtva u Oršavu dovozi. Gorě pako rěkom putujući iz Oršave se po jednoj na lěvoj obali vodećoj umětnoj cesti do Drenkove dovezu, za što su već u Oršávi potrěbne naredbe načinjene. — Pogibeli, koje na ovom putovanju po vodi obstoje, dvostruke su; polovica jedna nesigurnih ovih městah samo je pri velikoj, druga pako pri maloj vodi pogibelna. U obće velike ladje od stèrčećih klisurah mnogo se više bojati imadu, nego male, koje, ako su ljudstvom dobro obskèrbljene, lahko se virom ugnuti mogu. — Brodenje ovo do Oršave nije samo za oči zanimivo, već je i bogato dogodjajnimi spomenici světa. Gotopadno diže se klisurasto bèrdo *Treskovac* 360 sežanjah nad Dunavom. Ovdě se već čuje strahoviti onaj šum, koi zatim slědećom klisurom *Tahlali*, pogibelnim virom strahoviti onaj prizor rěke u svojoj najsilnijoj divjači pokazuje. Još je zanimivia ona užina jednoga klisurastoga ponora, po koje otvorenju ova na 200 sežanjah stišnjena rěke sila, na jedanput se na 1000 sežanjah razširi. Putnik ovdě sada na jedanput misli, da na někakvom nemirnom jezerištu putuje. Na Serbskoj granici leži od kneza Miloša novo sazidani *Milanovac*. — Dalje dole dospě se na tri tornja iz srědne dobe, *Tribala* zvana. Kod *Juca* tečaj Dunava na jedanput se prot sěverno-istočnoj strani okrene. Sada je vožnja po sve mirna, do *Kasana*, gdě se gore imenovani *Gornji-Djerdap* započme.

Put oni gore imenovani, koi iz Oršave u Drenkovu vodi, i koi gore brodećim ladjam tako rekuć za kazalo služi,, vas je zidan i s najlěpšimi se Europe umětnimi dru-

movi prispodobiti može. Na jednom od najlěpših městah puta ovoga vidi se prostrana bèršljanom opletena špilja, dělo naravi; pod ovom opet nizka jedna i jako prijatno uredjena kèrčma stoji. Města ovoga kip posebnu dražestnost daje; tiha samoća okolice, silovitost rěke, koja ovdě pod nogami šumi, više glave pako veličanstveno klisurasto bèrdo *Stérpec*, koje iz svoje visine stèrmasto dole pogleda, k tome još tmična ova špilja, sva ova skupa uzeta predstavljaju kip, koi svu dušu motritelja uzbuditi mora. U blizini nalazi se drugi klisurašti ponor, koi je 1200 stopah dug i kroz cělo ovo bèrdo prolazi. — Pol sata je odtuda zatim glasovita veteranska špilja (veteranische Höhle) koja u onom mnogoputah turskom kèrvjom natopljenom bèrdu leži. Polag nadpisah poznavahu već Rimljani ovo vojničko znamenito město.

Tečaj od Pešte do Oršave, 100 němačkih miljah dugi, prevaljuje se parobrodom u ne podpuna četiri dana. Medju Oršavom i Skelom Kladovom jesu druga železna vrata (od Serbaljah *Dolnji-Djerdap* zvana) Oršavci obližnji ovim Sèrblji i Vlasi brode već danas višeputah bez svakoga straha kroz ovaj pogibelni tečaj železnih vratah. Neopisivom bèrzoćom preleti ovuda brod Dunavom dole i prie nego se pogibel presěći može, već je i nadvladana. — Kratki ovaj od tri sata put medju Oršavom i Skelom-Kladovom putnici navadno po kopnu prevaljuju, akoprem nikakovoga vitežtva netrěba, da se i ovaj dolnjim djerdapom po Dunavu kratji i zanimivii put upotrěbi. — I jer se navadno putnici u Oršavi do došastja parobroda u Skelu-Kladovu dva dana zadèržavati moraju, kako da vrěmo ovo bolje i ugodnie provesti mogu, nego ako dražestne ove okolice, imenito one od 2000 godištah glasovite herkulanske toplice pohode. Drum tamo kako i svagdě po vojničkih krajinah lěpi po svuda taracan vodi. — God 1834 na ovih groznih klisurah preduzeta lomljenja već su brodarstvu velike koristi donèla, i ako pri jednom još nizkom vodostanu pod-

pore vlaških i sèrbskih vladarstvah priteku, ufanje je, da će i ova jako razkričena železna vrata za brodenje ladjah svake velikoće prikladna biti. — Parobrod, koi kod *Skele-Kladove* putnike prima, prodje sada neprěčeno svu dolnju stranu Dunava, kao: Vidin, Nikopolje, Sistovu, Rustčuk, Silistriu i Hirsovu, i kod *Galca* stane. Odtuda se putnici opet s drugim parobrodom u Carigrad povezu i ovako od veličine ovog putovanja već poněšto směšani u luku carigradsku dobrode, gdě ih na novo opet nov nepoznat život uzhitjuje. — Iz Carigrada zatim idu parobrodovi u Odesu, Trapezunt, Aleksandriu, Smirnu i na sve skorom strane Europe. Parobrod, koi s Carigradom i Smirnom savez uzdèržava, spada takodjer na ovo dunavsko parobrodarsko družtvo.

U novie se je doba družtvo ovo parobrodarstva ne samo na Dunav, nego i na druge s ovim sjedinjene rěke protegnulo; tako god. 1838 pèrva se pokušenja s parobrodovi po Tisi, Dravi i Savi učiniše i na poslědnjoj ovoj rěci parobrod Sofia měseca Rujna god 1838 pèrvi put bez svakih i najmanjih zaprěkah do Siska dodje*). Ako se, što se u novie vrěme jako glasa, za oživiti opet poglavito južne Ugarske tèrgovinu, da se t. j. iz plodovitih ovih poljah i tako zvanoga Egipta austrianskoga carstva za nebrojene stotine hiljade vaganah žitka, i ovako savèršeniega poljoděljstva procvětanjem sve više, zatim vune i ostalih domaćih strane ove Ilirie proizvodah laglje i jevtinie izvažanje, železna kolomia od Siska do mora načini; ili kako

*) Ladje tèrgovačke dunavske i savske, koje su od umětnoga svojega děla i podnašanja tereta daleko poznate, najviše se u Sisku, Jesenovcu i Banatu načinjaju. Ove se, poglavito u dva perva spomenita město 25 i do 26 šežanjah duge, iz najlěpšega hrastovoga dèrveta takove grade, da se s najboljih morskih brodovah dělom prispodobiti mogu. Ovo izabrano hrastove dèrvo, koje je Englezka i Francezka za svoje bojne brodove velikimi troškovi mnogoputah već kupovala, nalazi se u obližnjih ovdašnjih gospoštinah, zatim u velikih šumah druge banske krajine i u Bosni. —

službene věsti vladanja u najnovie vrěme glase, da će se iz Beča u Tèrst o troškovih vladanja železna kolomia još ove godine započet praviti, koja da dva ova poglavita carevine tèrgovačka grada užje skopča. Ako se tada Sisak s ovom glavnom kolomiom (šta najlaglje biti može) sjedini, tad će grad ovaj, kano glavno postanište ugarske tèrgovine, ne samo oriašnó procvasti, i u kratkom, vrěmenu svoju starinsku jasnost i uzmožnost zadobiti, nego će i sve ostala krajine Ilirie nuz Dunav i Savu ležeće neizměrnu korist odtuda imati. Jer tèrgovina je onaj pravedni izvor, kojim se jedino kraljevine, dèržave i varoši udobrostaniti i uzvisiti mogu.

Cesta ovdě za oblakšanje tèrgovine zaista je najlěpša od svih austrianskoga carstva i od najumetniih Europe cestah, koja medju Karlovcem i morem vodi; najvišja zapadne Horvatske klisurasta bèrda prolaze ovdě velikim teretom natovarena kola, bez da se i na ikojem městu opaučivati moraju *). I ovo tèrgovini medju lukami jadranskoga mora i unutarnjimi dèržavami za ne malu polahčicu služi.

Južne Ugarske rimsko-katoličkoga věrozakona slědbenici na čanadskoga biskupa spadaju, koi u Temišvaru svoju stolicu imade; i na arki-biskupa kaločkoga, na kojega Bačka spada. Slavonie jedna mala strana spada na pečuhskoga biskupa, druga i to najveća ima svojega biskupa u Djakovu; obližnja pako Horvatskoj Slavonia spada na zagrebačkoga biskupa. Horvatsku najvećom stranom pod so-

*) Drugi je zatim još u ovih okolicah drum, koi prěko Velebita vodi iz horvatske krajine u Zadar. Drum ovi, koi 11½ milje dug, visoka, stèrmasta i klisurasta krajine Horvatske bèrda prelazi, načinjen je umom i skèrbju zaslužnoga domorodnoga muža Majora Knežica, i godine 1832 otvoren. Kod ovoga se vidjevaju ostanci starinskoga druma, od kojega se i danas još pripověda u narodu: da je tuda kraljica supruga Bele IV. běžala pred Tatari iz Ugarke u Dalmaciu. Još se i danas od toga zove kod naroda jedna podèrta pećina: *Kraljičina vrata*.

bom imade biskup zagrebački, na kojega i poluotok murski spada; druga zapadna i nuz more ležeća strana spada na senjskoga biskupa. Gèrčko-katolički biskup stanuje u Križevcih, na kojega cěle Horvatske, Dalmacie, Slavonie, i bačke varmedje slědbenici ovoga věroizpovědanja spadaju; ostalu južnu Ugarsku veliko-varadinski biskup pod sobom imade. Gerčko-nesjedinjeni imadu mitropolitu u Dolnjem Karlovcu, koi je svih slědbenikah ovoga věrozakona u cělom carstvu glava; jošt imadu biskupe u Vèršcu, Temišvaru, Novom-Sadu, Pakracu i Gornjem-Karlovcu. — Luteranah i Kalvinah, po južnoj Ugarkoj i u Slavonii, nu posve malo, imade. Židovi su pako poradi tèrgovine po svih ovih dèržavah raztepeni.

Južna se Ugarska politički na četiri varmedje děli: krašovsku, temišku, torontalsku i bačku; zatim tri vojničke regimente: vlašku, ilirsku i banatsko-němačku. — Slavonia na tri varmedje: požežku, věrovitičku i srěmsku; i tri vojničke regimente: petrovaradinsku, gradišku i brodsku. — Horvatska na tri varmedje: zagrebačku, križevačku, i varašdinsku, zatim rěčko primorje, i Medjumurje, koje je prie na varašdinsku varmedju spadalo, danas pako k saladskoj spada. — Vojnička opet krajina děli se na 8 regimentah: križevačku, gjurgjevačku, pèrvu bansku, drugu bansku, sluinsku, ogulinsku, otočku i ličku.

Kratka dogodovština od Horvatske.

Današnje horvatske tri varmedje: zagrebačka, križevačka i varašdinska, u priašnja se vrěmena Slavoniom imenovahu, koja se je tja do Kupe potoka protezala; dalje pako od Kupe do mora, i sve skorom ono, što se danas na suhu Dalmaciu broji, spadalo je někada na Horvatsku. Dalmacia pako jedno je vrěme samo iz primorskih někih gradovah sastajala, drugo zatim vrěme današnja Hercegovina i južna Dalmacia pod imenom Dalmacie u dogodovštini dolazi. U

obće pako zagonetku ovu od starih bivših granicah Horvatske, Slavonie i Dalmacie rěšiti, koje su to jest i kakove u staro koje vrěme bile, to se je mnogim piscem i u starie već doba veoma mučno vidjalo. Tako na priměr *Timon* u dělu svojem: *Imago novae Hungariae*, na strani 209 ovako govori: »Complures jam omnes industriae nervos in pervestigandis Dalmatiae et Croatiae finibus intenderuut, at in pluribus offenderunt et a recto tramite deflexerunt. Notitia haec e monumentis Frangepanum, Zriniorum, Torquatorum et Zluiniorum eruenda esset. Asservantur autem monumenta ea in aedibus quaesturae regiae Posoniensis (nunc Budensis), sed quod eruditus doleat, multis repagulis clausa.« — Měšariu ovu granicah od děržavah ovih povekšaše jošte više někoji potlašnji bani, od kojih někoji naslove: »*Bani totius Slavoniae*« imadoše, koji najmre nad svimi ovimi děržavami vladahu: jer Slavonie ime dolazi od slavskoga naroda, koi je u svih ovih děržavah vladao. Drugi opet bani, koji se samo od Slavonie pisahu, imali su samo u jednoj strani ili pokrajini, na priměr u današnjoj Horvatskoj, zapovědati. — U obće pako uzeto, děržave ove u stara vrěmena pod Rimljani i kasnie, jednaku skorom sudbinu imadoše, jedno što su skupa položene, drugo opet štosu istim narodom naseljene bilé. Da su pod *Illyricum* stari spadale, i za Rimljanah pod istim ukupnim Ilirie imenom upravljane bile, to je poznato, to nitko tajiti nemože, osim koi hoće da neznanost svoju u staroj historii pokaže. Ovako Horvatska i Slavonia po padnutju rimskoga zapadnoga carstva došle su pod istočno bizantinsko vladanje. Zatim su vlastite svoje vladaoce ili vodje, a za ovimi i posebne kraljeve imale, od kojih je najznatnii bio *Kresimir*, kralj horvatski i dalmatinski, koi 1050 godine dvě biskupie utemelji: jednu u Biogradu (Zarra vechia), a drugu u Kninu. Kninski biskup počeo se je biskupom od Horvatske imenovati, i bio je veliki děržavni kancelar. Biskupia kninska protezala se je do Drave rěke, samo Lika spadaše na biskupiu ninsku (Nona),

a Kèrbava pod arci-biskupiu splětsku. Kada najposlědnji dèržavah ovih kralj Zvonimir bez zakonitoga odvětka preminu, dojdoše ove pod ustavno Ugarske upravljanje pod Ladislavom I. kraljem ugarskim, koi, kao zakoniti odsada vladar pokrajinah ovih i pèrvi ugarski ovdě kralj, utemelji biskupiu zagrebačku. Zatim vladahu pod pèrvimi ugarskimi kraljevi u ovih dèržavah mnogi članovi iz kraljevske obitelji, kao na priměr: *Almus*, *Bela* i drugi biahu vodje (duces) Slavonie. Ugarski novci biahu za ono vrěme mnogo gorji nego slavonski (Slavonia, koja je i današnja Horvatska, imade u staro vrěme svoje posebne novce, koji se i danas još po starinskih městih izkapaju, pod naslovom: »Moneta Regis Slavoniae«) i zato prosio je biskup zagrebački kralja Andriu i dobio slědeću povelju: »quod licet nunquam moneta regalis in *Regno Banatus seu Ducatus* fuerit ab aliquo rege facta, tamen a successoribns nostris si fuerit contingat, quod non credimus, populus ecclesiae mercimonia sua emendo vel vendendo dare non compellatur pro eadem. Nec etiam monetarii ad aliquod forum Episcopi causa exercendae monetae accedere aliquo modo praesumant. »I tako za onda ugarski novci u današnjoj Horvatskoj i Slavonii nikakove cěne neimadiahu. God. 1222 bio je jedan kraljevske obitelji član, *Koloman*, vodja Slavonie (Dux Slavoniae); ovaj pèrvi položi temelj gradjanskomu životu i obèrtnosti u Horvatskoj. God. 1242, kada su Tatari već cělu ugarsku zemlju porobili i u najtužnii opustošenja stališ postavili bili, Běla IV. kralj, za uteći jarosti Tatarah, poběgne u horvatsko-dalmatinsko primorje, ili kako se Friderik austrianski u svojem listu na kralja englezkog izrazi (kako to I. Izdenczy str. 493 nam kaziva) *ad fraternam Illyrici Regni sortem*. Ovdě su na grobničkom polju Frangepana i Šubića (Zrinskog), moćnih ovdašnjih obiteljah, zatim junačtvom, hrabrostju i slogom horvatskoga naroda po svema potučeni Tatari, a Kan njihov ubijen; i tako se Bela kralj ugarski i cěla zemlja njegova od okrutnosti divjih ovih četah oslo-

bodi. Iste godine 1242 poděli Bela IV. Zagrebu gradu posebna privilegia slobodnoga varoša. God. 1257 dobi svoj privilegij tèrgovište Jastrebarsko, u vrěme ovo bio je Stěpan ban cěle Slavonie i skupa kapetan od Štajerske; iste ove godine dobi i Samobor svoja privilegia, God. 1263 bio je drugi sin kralja imenom Bela za vodju od Slavonie imenovan, i 1266 budu slobošćine i pravice gradjanom zagrebačkim date, potvèrdjene i ponovljene. 1269 prestavi se Bela vodja od Slavonie; ove godine biskupah zagrebačkih podložnici (populi ecclesiae) od suda i svih službah banah iznimljeni biahu, i kao takovi samo biskupom podloženi. God. 1277 prikazà *Ladislav kumanski*, kralj, biskupom zagrebačkim posědovanje grada i zemljišta (Comitatus) od Berzence, za velike njihove zasluge i vèrnost prama kraljem. Zatim *Andria III.* učini svojega ujaka *Alberta Morosina* banom i vodjom od Slavonie. Za vrěme ovo kraljevah ugarskih iz arpadske kuće biahu osim članovah iz kraljevske obiteli i drugi domaći plemići bani; nu něgda više banovah na jedanput razděljene ove děržave upravljaše, i odtuda měšaria tolika u dogodovštini i gledę medjah pokrajinah ovih dolazi. — *Ludovik I.* kralj ugarski, htěde Slavoniu i Horvatsku posve s Ugarskom stopiti i sjediniti i bansku ovdašnju odličnu čast utamaniti. Bani do sada su pèrvo za palatinom města zauzimali, a pod kraljem ovim tja na 5. města biahu postavljeni; što se sve pod Sigismundom kraljem opet na priašnja povrati. 1353 bio je Stěpan, vodja od Erdelja i kralja Ludovika I. brat, vodjom od Horvatske, Slavonie i Dalmacie imenovan, koi je svoga bana Nikolu i svoga prabilježnika (Protonotarium) ovdě imao. Vodja ovi 1355 preminu i jednoga sina Ivana po sebi ostavi, koi je naslov vodje Horvat. Slav. i Dalm. imao, nu na skorom se i ovaj za otcem prestavi. Za ovim bila je Elisabeta ravniteljica (gubernatrix Croat., Slav. et Dalm.). Zatim 1370 Karlo, vodja od Drača, bio je od cěle Slavonie ban i skupa kapetan od Senja i tamošnjih okolicah, nu za kratko vrěme,

jer odtuda krunu napuljsku dobi. *Kèrčelič* kazuje: da bi jednim diplomom Ludovika I. kralja ugarskoga imali bili svi kraljevinah ovih gradovi magjarska imena dobiti, n. p. Medved *Medvevár* i. t. d. mnogi drugi gradovi, koji su od to doba još i dan današnji magjarskoga naimenovanja, i to, kaže Kèrčelić, zato je bilo, da narod ovi s magjarskim sjedini bolje i tako jedan narod načini. — Měšarie, koje su se u ovih krajevih po smèrti Ludovika dogodile, biahu većinom poslědice toga i tako velike, da ih je jedva težkim poslom i dugo vrěmena poslě, Sigismund kralj ukinuti mogo. — Slavonia se pod Sigismundom zove kraljestvo (Regnum). Pod njim dolazi Herman, grof celjski, kao ban od cěle Slavonie. Ovi postavi jednoga posebnoga kapetana u Senju, Karla grofa od Kèrbave, za kojim je iz obitelji grofovah celjskih slědio drugi kapitan. Eberhard brat kraljice ugarske Barbare, rodjene iz obiteli grofovah celjskih, bio je za ono vrěme biskup u Zagrebu, koi se je rado u Kalniku zadèržavao, i u ovoj okolici mnogim selom plemenštinu podělio. Istomu biskupu zagrebačkomu i kao svojemu šuru založi Sigismund svoj kraljevski dio u Zagrebu, imenito pako grad Kalnik za 14000 zlatnih novacah (Goldgulden). Kada je god. 1433 biskup umro, povrati on Zagreb bez svakih novacah kralju, ostalu pako založenu glavnicu ostavi svojemu bratu grofu celjskomu. Sigismund pèrvi uvede dèržavna spravišta pokrajinah ovih, po svoj prilici, da po tom vlast bana oslabi. Tako na priměr dèržano je spravište jedno u Križevcih, u kojem je Stěpan Lacković obsudjen bio. I god. 1439 učiniše ban Talovac, njegovi vicebani i ostali striliši i redovi u Križevcih naredbe proti razbojnikom. — Boj i česta nasèrtanja Mlětčanah na primorske gradove pod Sigismundom oteše ugarskoj kruni veliku stranu Dalmacie i někoje horvatske gradove. Dalmaciom se je u ona vrěmena zvalo samo primorje ono, od None počemši do Kotara t. j. samo morski gradovi i k njim spadajuća zemljišta. Horvatskom se je pako zvalo sve od primorja dalje u nutra ležeće

kopno i od današnje Dalmacie; zatim današnje horvatsko primorje, sa Senjom, Bakrom i Karlobagom i k tomu grofovia modruška. Mlětčani ovako, čim su u današnjoj unutarnjoj Dalmacii grad koi n. p. *Ostrovicu, Vranu* predobili, odmah sebi i naslov pridadoše: »Duces Dalmatiae et Croatiae.« I ovako Dalmacia, kako ju sada i kasnie Mlětčani imadiahu, zadèržavala je u sebi velike komade od nĕgdašnje Horvatske. — *Albert* kralj, koi je po Sigismundu slědio, odstrani od dvora svoga Barbaru, rodjenu groficu celjsku; ova je na svojih gradovih stanovala i 15 Sěčnja 1440 pokloni grofom celjskim grad svoj Kostajnicu. Medju poslanici, koji 1440 Vladislava I. kralja iz Poljske dovedoše, bio je i *Matko Talovac*, ban horvat. slav. i dalm. — Kada medju Elizabetom i Vladislavom razpra nastade, ostaše Ulrik grof celjski i Ivan Giskra gotovo jedini na strani njezinoj. Od strane kraljice imenovani ban pokrajinah ovih, Ladislav Gara, sakupi za njezinu stranu ovdě vojsku, koju Sibinjanin Janko razbi. God. 1441 uznemirivahu već gusto Turci medju Dravom i Savom ležeće pokrajine. U vrěme ovo, izvan primorskih gradovah kao: *Rěke, Tèrsata, Lovrane, Bakra, Novoga, Senja* i *Karlobaga*, koji na grofoviu modrušku spadahu, iz unutarnje Horvatske spadali su takodjer pod upravljanje banovo slědeći: *Skradin, Bribir, Ostrovica, Zecevo, Zelengrad, Obrovac, Buzin, Zvonigrad, Plavno, Stèrmica, Knin, Vèrlika, Potravje, Klisa, Petrovopolje, Promina,* i *Miljevci*. *Petar Talovac* bio je u ovih krajevih moćan ban, koi se u naslědnu razpru poradi ugarske krune ništa měšati nehtěde. — Celjski grofovi posčdovahu za onda svu gotovu Slavoniu; njihov general Ivan Vitovac pobi Vladislavovog generala Banfia; ovim se bojevanjem čitava Slavonia tako poražena opisuje, da se jošt za vrěme Turoca starci ovoga opustošenja spominjahu. Po smèrti bana od Slavonie, Matka Talovca, za něki dug, kojega ovi kod Benedikta biskupa zagrebačkoga imadiaše, posědnu mu sva města i gradove. Dobra Priora od Auranae, brata istoga bana Matka Talovca, uzeše, i istoga Priora ubiše kod Pa-

kraca, zatim u vrěme ovo i grad Medveđ zaměniše. Tako utemeljiše oni svojom štajerskom vojskom ovdě silu, koja je na nezavisnost od kraljevine ugarske i na posebnu krunu težila. Nu Sibinjanin Janko (Hunjadi) s 15,000 momakah, najviše Vlahah, dodje u ove krajeve; Varaždin, što ga odmah predobiti nemogaše, popali; Ivana Vitovca, celjskoga generala, u Bistrici obsědne; dočim mu je u isto vrěme sestrić, Ivan Sekeli, okolo Celja s vojskom robio. Ovako, pošto je već Čakovac opustošen bio, Koprivnica pako predobljena, ugovoreno je najposlě Vitovcem primirje na několiko danah, i uslěd ovoga je stari grof Friderik od Celja 1446 god. prisiljen bio svoje podloženje ugarskoj kruni pripoznati, i silu Janka Hunjada poštovati, koi sada svojega gore imenovanoga sestrića Sekelia banom od Slavonie učini, i zaprosi od pape Eugena IV., da bi Dimitriu Čupora, kninskoga biskupa, za zagrebačku stolicu potvèrdio. Nu u tom jače biahu preporuke grofovah celjskih za stanovitoga Benedikta, koi je god. 1447 od pape zaista za biskupa potvèrdjen bio. God. 1447 kod sabora ugarskoga biahu i poslanici Slavonie nazočni. 1448 padne na kosovom polju gore rečeni Hunjádiev rodjak, Ivan Sekeli ban. -- Potištena ovako vlast grofovah celjskih u ovih pokrajinah podignè se na novo pod Ladislavom kraljem. Oni se u naslovih svojih imenovahu: »Fridericus et Ulricus Cillejae Comites, Regni Slavoniae Bani, Tutores, Gubernatores et Advocati Ecclesiae Zagrabiensis.« I tako sve časti podělivahu n. p. kanonikate, privilegia, na što i punovlastje od kralja Ladislava posebnim diplomom od 1453 (ddo. feria 6 post S. Gerg.) dobiše. Za pokratiti ovu preveliku moć grofovah Celjskih, bio je opet Ladislav Hunjadi banom Horvatske i Dalmacie taki u susědstvu imenovan, a Tomo Sekeli: *Priorom Auranae*. Drugi ovi 1454 zamètnu s generalom celjskih grofovah očiti boj, kojega on isti dan, kada je stari grof Friderik umro, potuče. Ulrik, sin i naslědnik od Celja, sakupi opet čete svoje, i prisili vojskom svojom protivnu stranu, da Ostro-

vicu i još drugi jedan grad, koi na banstvo Horvatske i Dalmacie spadaše, ustupiti morade. Razpra i nepriateljstvo medju Celjskom i Hunjadievom kućom tako su daleko došla, da Ulrik, poslědnji od celjskih grofovah, od mača Ladislava Hunjada pogibe, zašto je Ladislav opet kraljevskom odlukom u Budimu pogubljen bio. Viceban za ovo vrěme u Slavonii bio je Ivan Vitovac od Grebena, koi je naslov svoj od města jednoga u Zagorju, u današnjoj varmedji varašdinskoj, imao. Ovi sada sa svojim zetom, grofom od Montforta, bližnjim rodjakom grofovah celjskih, u lahku cěnu od udove Ulrika celjskoga sva njezina posědovanja odkupi. Samobor već prie prodade ona drugomu. I ovako se je Vitovac u svojoj časti i posědovanjih pod Ladislavom odèržao. — Matia, kako ugarskim kraljem postade, pèrvu svoju pozornost na Slavoniu obrati; biskupa varadinskoga, Ivana Viteza, načini zagrebačkim biskupom, pod kojega vladom raztèrgana biskupska dobra opet stranom povratjena budu. Turska česta plěnjenja već sada davahu povod, da se je proti njimi vojska u Slavonii na boj spravljala. God. 1465 bio je Ivan Vitovac, kao grof od Zagorie (Comes Zagoriae) s posebnom sudovlastjom pripoznat*). Emerik Zapolja bio je kano ravnitelj od jedne strane Bosne i ban od Slavonie, Horvatske i Dalmacie imenovan i za něko vrěme kao naměstni upravitelj priorata Auranae odredjen, najmre za uzdèržanje dèržave, kako je očito u privilegiu njegovom stajalo. — 1465 potvèrdi Matia pravo stališah ovdašnjih, da svoga protonotara imenuju, i odredi, da sve pravde kraljevinah ovih k ban-

*) Varmedja ova zatim zvana Zagorska, od koje su celjski grofovi dugo vrěmena, a najposlě Ivan Vitovac vèrhovnih županah čast imali, prestade pod Matiom I., i stranom Štajerskoj, stranom opet varašdinskoj varmedji pripade. Zatim su pod istim kraljem trim varmedjam: varašdinskoj, križevačkoj i zagrebačkoj medjusobne granice odlučene, i ove pod oblast bana podvèržene. Jos. Izdenczy broja 299.

skom sudu apelovati imadu. Da je i Matia dèržave ove s ugarskom krunom užje skopčati želio, vidi se već iz toga n. p. što je god. 1473 k saboru ugarskom dva ili tri poslanika od križevačke varmedje po kraljevskih pismih (Regalibus) pozvao. *Ivan Tuc* bio je ban pokrajinah ovih, koi opet na čast vice-bana Ladislava od Grebena 1468 uzvisi. Nasèrtanja Turakah na pokrajine ove 1470 i potlašnjih godištah sve su veća bivala. 1473 bio je Matia Ernst banom ovih pokrajinah nazvan, nu čini se, kao da nije dugo živio, jer se već god. 1476 drugi ban, Petar Bočkaj, ovdě spominje. — Kada već god. 1477 turska robljenja odvišna počeše bivati, izdade kralj na sve bane i plemiće pokrajinah ovih poziv na obćinsko oboružanje, i da si plemići osim bana još jednoga vèrhovnoga kapetana vojske sami odaberu; i na četiri je godine cěla Slavonia od svakoga platjanja oslobodjena bila. Nadalje pod Matiom I. kraljem medju Osvaldom biskupom zagrebačkim i njegove biskupie plemstvom poradi desetine mnoge su pogodbe učinjene i uredjene. God. 1486 vèrhovni je kraljevine ugarske sud ustrojen, i naredjeno, da pri ovom i ban město imade; osim toga pravo pozvanja (citatio) i suda vlastitoga dèržanje banu je i nadalje potvèrdjeno, u koje je vrěme i sudbeni stol grofovah zagorskih ukinut. U ostalom sva tèrsenja Matie kralja, da se Slavonia užje s Ugarskom skopča, biahu već odmah u početku vladanja Vladislava II. uništena; jer Slavonia sada opet Ivanu Korvinu pripade, s kojim su još prie, nego se Vladislav odabra, pogodbe načinjene, da on Slavoniu sa svimi dohodci, skupa sa zagrebačkim i čakovskim mitom, dok živi, poseduje, samo da na mitu ne 20-ti nego 30-ti dio vrědnosti tražiti može, i da slobode onih, koji do sada mita platjali nisu, poštovati imade. Nadalje čast bansku od Horvatske, Slavonie i Dalmacie, s pravom sudove dèržati, da obnaša, nu pod pogodbom věrnosti kralju svojemu. Ove pogodbe ostaše neuvrědjene i tada, kada je Korvin, od Pavlă Brankovića (Kiniži) nadvladan, svakoga se prava na krunu

ugarsku odreći morao. — Drugi opet za vrěme ovo prętendent krune ugarske, Maximilian vojvoda austrianski, mnoge je u Slavonii privèrženike imao, imenito grofa Krištofora Frangepana, zatim varoš Zagreb i Jakoba Sekelia, koi mu sve od Ugarske u Štajerskoj predobljene gradove predade. Nu sve to Pavao Branković u Slavonii u red dovede. Frangepani, akoprem od Maximiliana i novacah dobiše, ipak su k věrnosti dovedeni, i Ivan Korvin velikom hrabrostju predobi varoš Zagreb (in monte Graecensi) koi je do sada neprestano němačku posadku imao. — 1491 godine robili su nanovo Turci po Slavonii, na što njoj kralj skorašnju svoju pomoć obeća. 1492 načinjene su pod naslovom: »Articuli Regni Slavoniae« pogodbe, polag kojih Ivan Korvin kao vodja u ovih pokrajinah ravnati imade, jer velikaši ovdašnji hotěli su upravo samo kralju podložni biti. Ivan Frangepan dade pèrvi u tom zločest priměr, polag kojega je svaki svoja prava ne sudbeno, nego silovito branio. Ivan Korvin odreče se na to 1493 banske vlasti; za kojim opet drugi bani imenovani biahu. Iste ove godine Turci takovo položište uzeše, da Jajce, Dubrovnik i Mletačku Dalmaciu bojem svojim u strah postaviše, zato od obodva ova vladanja poslanici k Vladislavu kralju dodjoše, moleći od njega pomoći. Godine ove u boju proti Turkom ban Derenčenji i Nikola Frangepan budu ulovljeni, a Ivan Frangepan poginu; drugi opet ban od Horvatske i Slavonie Labaltan, obsědnuvši u gradu Bernarda Frangepana, poginu. Za Derenčenjim dojde Ladislav od Kaniže, kao ban Horvatske, Slavonie i Dalmacie. — Nu god. 1495 i 1496 vidi se iz pisamah, da je Ivan Korvin opet bansku vlast primio; 1496 izide jedna kraljevska odluka vèrhu slavonskoga gèrba, za nagradu, jer su godine ove Turci medju Dravom i Savom potučeni bili, zato se odredi, da starinski gèrb *kuna* odsada izmedju dva potoka zaključen bude i odozgora da mu se bojno znamenje Marsa pridade. — 1495 kralj je sam jednu skupštinu stališah i jedan sudbeni stol dèržao u

Věrovitici: koje iste godine tako je po ovih krajevih kuga běsnila, da Ivan Korvin i sam u gornju Ugarsku, gdě je vojvoda Liptovski bio, poběže, odkuda se do 1499 godine nepovrati; ove ga je opet kralj posebnim diplomom banom ovih děržavah imenovao, gdě sada kao takovi do 1503 godine ostade, koje u 30. godini u vručici preminu; pokopan je u manastiru sv. Marie u Lěpoglavi. Njemu posmèrtna uspomena, kano hrabroga branitelja i mudroga upravitelja trih ovih pokrajinah neizbrišiva u dogodovštini ostaje; zašto slědeću nadgrobnicu dobi:

Dum licuit, Tua dum viguit o Joannes potestas:
Fraus latuit, pax firma fuit, legum atque honestas.

Njegov naslědnik bio je Andria Bot, a opet na město Franje Balaše, kojega stališi primiti nehtědoše, bio je Marko Mišlenović imenovan. Za ovim slědio je hrabri Petar od Berizla biskup vesprimski, kojega stališi primiti nisu hotěli, jer nikakova posědovanja ovdě nije imao; nu ipak je naslov bana nosio i hrabro je branio dèržavu proti Turkom, kojih 2000 ne daleko od Dubice potuče. Ovaj se je ban odmah u početku starao za utvèrdjenje turske granice i za providjenje Jajca, zašto mu i podpuna vlast od kralja poděljena biaše. Turci god. 1518 po otetih već někih gradovih napadoše i na Jajce, nu bez uspèha. Po mudrom upravljanju bana ovoga za vrěme ugarske pučke velike bune u Slavonii nije nikakova nemira bilo. 1520 bio je Srebrenik od Mustafe hercegovačkoga paše otet, i Knin od Turakah porobljen i izplěnjen. Slavni ovi biskup i ban poginu 1520 u boju kod Korenice: pisao je papi za pomoć pokrajinah ovih proti Turkom, na što je papa zaista 12 Prosinca 1519 pisao Ludoviku kralju, da ako sam krajeve ove dovoljno braniti nemože, neka ih kojemu kèrstjanskomu vladaru pod obrambu i vladu izruči. Pod Ludovikom II. višeputah navaljivahu Turci na pokrajine ove, i mnoge strane opustošiše. 1522 Ivan Karlović i Franjo Batjani za bane od Slavonie imenovani budu; iste ove godine austrianska stranka

u dèržavnom veću slaboga Ludovika II. zaključi, buduć da samo austrianska pomoć dèržavu i njezine pokrajine od Turakah obraniti može, zato da se, Senj, Klisa, Krupa, Lika, Jajce i drugi udaljeni gradovi obrambi Ferdinanda austrianskoga predadu, zašto će on opet za potrěbne novce i posadku skèrbiti. Uspěh němačke ove posadke odmah se u početku dobar pokaza, jer ne dugo zatim Turci, pošto su Ostrovicu oteli, kod Knina, Skadrina i Krupe od austrianske vojske potučeni biahu. Odtuda se je i ljubav horvatskih pokrajinah za austriansko vladanje sada započela. Klisa tvèrdjava svoga posebnoga vlastelina imade iz obiteli Krušićah, koja od horvatskih Gusićah dolazi. Vlastelin njezin tadašnji mnoge je kèrstjanske běgunce iz Bosne i Serbie tamo naselio i š njimi se tako proti potlačiteljem i njihove domovine hrabro borio i vojevao. 1524 bio je Jajac od 20,000 Turakah napadnut, koji su i 8 topovah sa sobom imali. Izbavljenje grada ovoga pověri kralj Ludovik s dopuštenjem od obodva bana, Karlovića i Batjania, grofu Krištoforu Frangepanu. Za srěću tadašnji zapovědnik od Jajca Petar Keglević vec je grad ovi unapred dovoljnom hranom i oružjem providio bio na toliko, da je duže vrěmena tursko obsědnutje podnesti mogao. Petar Krušić od Klise, Gèrgur Orlović od Senja i Ivan Zrinski; (Matia Barati prior od Aurane posla na město sebe Ivana Tahia), — svi ovi s vojskom svojom dodjoše k Jajcu i obadva bana biahu na čelu svojih četah, i tako ukupnimi silami na nepriatelja domovine navališe. Poslědica poběde ove biaše do 60 zadobljenih barjakah, koji su kralju poslani. Frangepan dobi za to novi naslov: »Defensor Regnorum D., C. et Sl.« Ostali pako u novcu ili u imanjih nagradu dobiše. Ovako na priměr Batjani ban dobi gospoštinu Németh-Ujlak. — 1525 bio je kraljevski novac tako zločest, da ga ni u Slavonii primati nisu hotěli. Kod nesrětne bitve od Mohača, gdě se Ludovik kralj ugarski, pošto mu Turci vojsku raz-

biše, bègom se osloboditi hoteći, u močvarah mohačkih zadavi, bio je i ban Batjani sa 3000 konjanikah nazočan. —

Gornja strana Slavonie počela se je stopram pod austrianskimi vladari Horvatskom imenovati *). 1527, kada je Kristofor Frangepan, Zapolje u ovih pokrajinah najznatni slědbenik, u Varašdinu gradu ubijen bio, Ferdinanda austrianskoga stranka ovdě prevagu dobi. Bani Ivan Karlović i Franjo Batjani biahu Ferdinandu privèrženi, jer drugi ovi ban pozove striliše i redove u Križevce i većinom njih za Ferdinanda predobi. Šimun Erdedi, biskup zagrebački, i Ivan Banfi, biahu od Zapolje za bane imenovani; nu ništa neopraviše, jer general Katzianer s němačkom vojskom sve skorom ovdašnje gradove i varoše obsěde. I tako se strana ova Horvatske, to jest, gornja Slavonia uzdèrža, dokle druga njezina strana, to jest stara Horvatska prěko Kupe, skorom cěla Turkom pade u ruke. — Turci bo godine 1527 predobiše Banjaluku, Udbinu, Liku i Kèrbavu i isti Modruš i Vranu; biskupie Kninska, Modruška i Kèrbavska biahu uništene. God. 1631 umro je ban Ivan Karlović. God 1534 trudio se je papa, nu badava, Horvatsku i Slavoniu svetim bojem od Turakah osloboditi. God. 1537 obsědoše Turci grad Klisu i potukoše vojsku pod generalom Katzianerom i Petrom Krušićem; odsěčenu ovoga glavu pokazaše Turci Klisanom, i ovi se onda tek, po strahovitom ovom vidjenju, predadoše. God 1538 predobiše Turci Vranu, koju su do sada kratko vrěme Mletčani dèržali, Nadin i Dubicu, koja je takodjer na priore vranske spadala. God. 1544 navališe paše bosanske na gradove Veliku i Moslavinu, i ovako sada Ferdinand I. prisiljen bude s Turci mir ugovoriti, polag kojega sve, što oni do sada u Horvatskoj, Slavonii i Dalmacii predobiše i nadalje zadèržaše. 1542 godine Ferdinand I. Nikolu Zrinsko-

*) Horvatski gerb., srebèrne i cèrvene kocke, stopram je pod austrianskimi vladari u običaj došo. — Gledaj: *Palma* Heraldica Regni Hungariae.

ga pèrvoga, imenova banom od Horvatske i Slavonie. 1542 židan je grad Sisak. God 1553 ovi je kao i mnogi drugi Gradovi Ivanu Ungnadu, kapetanu krajšničkomu u Horvatskoj i Slavonii imenovanomu podvèržen i němačkom posadkom providjen bio. 1557 i 1558 odlikovao se je general Lenković kao *Capitaneus Confiniorum generalis* kod Senja, i Ivan Alapi proti Turkom. 1577 položi čast bansku Nikola Zrinski, jer se s němačkim zapovědajućim generalom nemogaše pogoditi; naslědnik njegov postao je Petar Erdedi, po kojega smèrti opet dva bana *Regnorum Croatiae et Slavoniae* Gjuro Drašković biskup zagreb. i Franjo Frangepan biahu imenovani. 1568 běsnila je ovdě jaka kuga. Po smèrti Frangepana biahu Gjuro Drašković, koi je skupa i arcibiskup kaločki bio, i Kašpar Alapi bani i upravljahu mudro. Sada su slědili neprestani bojevi i borbe kraljevinah ovih s Turci, u kojih se mnogi banovi i zapovědnici vojnički junačtvom svojim odlikovahu. Kada je pod Leopoldom I. današnja Slavonia po dugotrajnom turskom jarmu opet Austrii pripala, tada stopram i različito Horvatske i Slavonie ime nastade, i gornja Slavonia sa někom stranom starinske *Horvatske*, dolazi sada službeno pod jednim imenom Horvatske; dolnja pako ili današnja Slavonia zadèrža svoje starinsko imenovanje. Krajevi oni od stare Horvatske, koje do sada Turci kraljevinam ovim oteše, kada su jedno vrěme pod turskom vladom bili, dodjoše opet većom stranom nakon dvě velike i kèrvave predobljene bitke pod vlast Mletčanah. Kada li zatim Ugarska i Austria pod Leopoldom I. moćna bivati stade, i u istih bojevih Lika i Kèrbava, zatim Vrana, Skadrin i drugi gradovi opet Turkom oteti budu, ona je strana Horvatske, koja prama staroj Dalmacii leži, već sada pod vladom Mletčanah s dalmatinskim primorjem skopčana bila, i tako je posebno mletačko-dalmatinsko tělo načinjala, dok opet, kada je mletačka republika propala, pod Austriu nepripade. Pod Leopoldom I. slědilo je zatim reguliranje vojničke Horvatske, polag ko-

jega se Horvatska u vojničku i civilnu razděli, i tako svaka strana pod posebnim upravljanjem ostade. U francezkom zatim najnoviem boju vojnička i zapadna čělą prěko Save ležeća Horvatske strana novo ustrojenoj od Napoleona cara kraljevini Ilirie pripade i tako do 1813 pod francezkim upravljanjem osta; po tom opet pod němačko-ilirsku vladu dodje, dok Franciško cesar, na pravičnu stališah i redovah prošnju, 1822 krajeve ove od civilne Horvatske odtèrgnute pod starinsko ustavno upravljanje nepovrati, pod kojim tako i do dana današnjega obstoje.

Něšto o cèrkveno-slavjanskom jeziku pokrajinah ovih, polag Jos. Izdencya, str. 472—473.

Službu je božju Horvatska već u najstarie vrěme u slavjanskom jeziku ovèršivala, i to već od vrěmena Cirila i Metoda, koji se kao pèrvi Apostoli kèrstjanskoga věrozakona u pokrajinah ovih većom stranom imenovati mogu. Kasnie papa Ivan X. Liturgiu slavjansku u jednom radi toga dèržanom sinodu zabrani, na što se dalmatinski morski gradovi kod pape potužiše, koi sada jednoga svoga poslanika u Splět posla, gdě se opet po novo dèržanom sinodu liturgia ova i po drugi put zabrani, njezino iznašastje za nezakonito i odpadničko proglasi, i zapovědi se, da se sve takove cèrkve zatvoriti imadu, gdě se Liturgia u slavjanskom jeziku ovèršivala bude. Takovim se načinom nezadovoljstvo kod duhovničtva i naroda porodi, dok 1248 Inocencio IV. papa biskupu od Kèrbave Saracenu nedopusti, da se služba i nadalje slobodno u slavjanskom jeziku ovèršivati može. Slavjanski Misal i Breviar bio je pèrvi put 1537 s glagoljskimi pismeni u Rěci štampan po naredbi biskupa Senjskoga *). Kada li su se knjige ove štampene već u 8 godinah raz-

*) Ovoga pèrvo ustrojenje krivo pripisuju něki Jeroli, jer Ciril bio je pèrvi, koi to uredi. —

prodale bile, dade ih opet biskup senjski Ivan Agalić na novo pod nadziranjem fratra Franje Glavinića urediti i tiskati. God. 1630 slědilo je tretje pod Urbanom VIII. papom s popravci od fratra Rafaela Levakovića izdanje u Rimu. Nu polag svega toga ipak kasnie Petar Marianović, biskup u Senju, i savětnik Ferdinanda III., u Bèci i drugih prostrane svoje biskupie městih načini uredbu, da nikoga za duhovnika pomazati neće, koi barem něšto latinski neznade: zašto on kao kvaritelj i slavjanskoga jezika nepriatelj u Rim bude tužen. Kardinal i predsědnik propagande učini mu god. 1654 poradi toga něke ukore, na koje opet biskup u učenom pismu odgovori. Nu sreća za slavjanskoga jezika dalje uzdèržanje bila je sada politika propagande: ova bo naměru imadiaše Ruse u carevini ruskoj i u kraljevini poljskoj srědstvom slavjanskoga jezika na rimsku cèrkvu obratiti i u ovčarnicu pape rimskoga sakupiti, poradi toga slavjanski misal i druge cèrkvene knjige sada potvèrdjene budu. Znanjem daklem propagande rimske posla arci-biskup Smajević Matu Karamana u Moskvu, da se tamo rusko-slavjansko narěčje nauči, koi kada odtuda natrag dodje, uredi 1745 i obskèrbi zatim tiskanje u Rimu jednoga novoga Misala u rusko-slavjanskom narěčju; ovi Karaman kasnie postade arci-biskup zadarski. Za ovo pako narěčje razuměti, utemeljiše sada arci-biskup Smajević i biskup Kačić dva seminišta: u Zadru i Omišu, da se tamo slavjanski klerici u ovoj gramatici podučavaju. — Tako se i danas još služba božja u Senjskoj i Kàrčkoj biskupii, zatim i u někih predělih Dalmacie u slavjanskom jeziku ovèršiva.

Kratka dagodovština od današnje Slavonie.

Dèržava ova pod Augustom cesarom, kao takodjer staroga Ilirika strana, dodje pod Rimljane; i spadaše pod Panóniu dolnju (Panonia inferior), nu i posebno svoje (Panonia Savia) imenovanje imadiaše. Cesar Probo, rodjen

Srěmac, učínio je mnogo za svojù domovinu, i dade sam 270. godine ovdě pěrve vinograde saditi. Zatim dodje Slavonia pod bizantinsko vladanje, od kojega se opet někoje strane u velikom seljenju narodah odcěpiše, samo Srěm ostáde neprestano pod Bizantini. Kasnie nadošavši Avari svu ovu zemlju opustošiše, od česa se je opet zatim pomogla i za vrěme *Ludovika pobožnoga* svojeg vlastitoga kneza, imenom *Ljudevita*, koi je Frankom podložen bio, imala. U vrěme ovo spadala je i Horvatska k Slavonii, i š njome je dugo vrěmena jedno tělo bila, buduć da se je i današnja veća strana Horvatske něgda Slavoniom imenovala. God. 827 navališe Bugari na Slavoniu, iz koje medjutim iztěrani biahu. Akoprem je Slavonia već i od prie kèrstjanskomu věrozakonu naklonjena bila, ipak poradi pomanjkanja učiteljah 2 Bizantina, *Ciril i Metod*, god. 864. dodjoše u ove krajeve, da slavjanske ovdašnje narode u kèrstjanskom nauku poduče; od ovih *Metod* biskup u Srěmu postade. Ovako Slavonia s Horvatskom većinom sjedinjena i vlastite vladare imadiaše, dok se u 11. stolětju s Ugarskom krunom nesloži. U vrěme ovo pod pèrvimi ugarskimi kralji biaše Slavonia (kako već u dogodovštini Horvatske napomenusmo) od někih iz kraljevske obiteli članovah upravljana, nu neprestano s Ugarskom krunom sjedinjena. — God. 1127 bila je Slavonia (od Bizantinah: »fertilisima Hungariae pars, qua declivis in partes campus intra Savum et Istrum fluvios extenditur,« imenovana) pozorište strahovitih bojevah medju carem bizantinskim i Stěpanom kraljem ugarskim. Ugri u ovo vrěme sazidaše tvèrdjavu naprotiv Běogradu: Zemun. — God. 1153 bi na novo boj medju Manojlom carem i Gejzom II. Bizantini posědoše tada cělu Slavoniu i Zemun predobiše. Boj ovaj trajao je i na dalje pod Stěpanom III. kraljem, koi u pogodbah mira morade Srěm i svu Slavoniu Bizantinom ustupiti. God. pako 1163, kada Bela III. kao bizantinskom dvoru privèržen, na prestol od Ugarske dodje, Slavonia i Srěm biahu kraljevini Ugarkoj

opet povratjeni, pri kojoj zatim, po vlastitih banovah ili za vrème iz kraljevske obiteli članovih upravljana, dugo vrěmena mirna ostade. — Nu nova bojna pozorišta Turci već god. 1442 započeše, kada je pèrvo tursko obsědnutje Běograda bilo, 1456 drugo; 1471 navališe pèrvi put Turci u Slavoniu, zatim opet 1472, 1473, 1475 i 1476 ponavljane biahu navale Turakah. I 1484, nepazeć na ugovore mira, pustio je Bajazit car divlje svoje čete, da po Slavonii běsne. — God. 1490 osim Srěma cěla Slavonia (pod kojim se imenom i današnja Horvatska razuměvà) Ivanu je Korvinu predata pod pogodbom, da od pohlepe za ugarskom krunom odustane; da pako na nezavisnost od ugarske krune nebi mislio, uze 1482 Vladislav kralj naslov kralja od Slavonie i 1496 poděli dèržavi ovoj posebni gèrb, u kojoj odluci imenuje: »Regnum hoc nostrum intra Dravum et Savum constitutum.« — Srěm za vrème ovo pod sobom imao je vojvoda Lovrenac Iločki, sin Nikole kralja od Bosne; on je pokrajinu ovu još od Matie vrèmenah posědovao: i g. 1526 bez odvětka preminu. — Ovako pod Vladislavom II. i Ludvikom II. biaše Slavonia višeputah od Turakah porobljena. — God. 1521 pade Běograd i 1524 čitava Slavonia u turske ruke. — Po bitki od Muhača u imenu i stvari proměna je sa Slavoniom učinjena: tri gornje Slavonie varmedje: zagrebačka, križevačka i varašdinska, koje se austrianskoj zaštiti podložiše (akoprem su do sada glavnu stranu Slavonie načinjale) dobiše sada službeno ime *Horvatske*. Pod imenom pako Slavonie počeše se sada razuměvati nesrětne dolnje varmedje: věrovitička, valpovačka, požeška i srěmska, koje su neprestano pod turskim jarmom cvilile. U miru god. 1562 načinjenom biahu krajevi ovi dolnje Slavonie Turkom predati, i nad Slavoniom stojao je sada posebni paša od istoga ustrojenoga pašaluka zapovědnik, koi je u Požegi stanovao. Turci sada u Slavonii, na město da stare pokvarene tvèrdjave poprave, ostaviše ih da se kvare i ruše. Velika strana naroda primi

muhamedanski věrozakon i tako se s Turci stapljati poče; staro plemstvo Slavonie ili prestade i izumre, ili se u druge krajeve preseli, i tako se s najtužniom sudbinom Slavonia boriti morade. — *Leopoldo* zatim *I.* i njegovo vladanje ote za 15 bojnih godinah Turkom Slavoniu 1683. God. poslě 1690 predobiše istina Turci opet Běograd i navališe na Slavoniu, nu kada bitku kod Slankamena izgubiše, moradoše se od Oséka i ostale Slavonie opet odseliti. God. 1699 u miru karlovačkom Slavonia je Leopoldu povratjena, i od početka po sve vojnički upravljana bila. — Ovako za 165 godištah turskoga jarma najbolje su žemlje u Slavonii puste ležale, najplodovitie krajeve guste šume zastèrše i u bèrloge se za vuke i medvede pretvoriše. Preseljenja naroda ilirskoga iz krajevah turskih u Slavoniu 1690 i još prie, nego ju svu Turci predobiše, dadoše opustošenoj ovoj i siromaškoj dèržavi něku opet živahnost. U vrěme ovo cěla je Slavonia vojnički upravljana bila. Stanovnici njezini u početku biahu slobodni od svakoga poreza, nu zato su neprestano oružani i pripravni za boj na granici bditi morali i sva pokrajina biaše u posebna svoja vojnička okružja razděljena. — Već god. 1729 u svom 17. Svibnja otvorenom saboru iskáli su stališi i redovi Horvatske, da se Slavonia s Horvatskom sjedini, nu polag svega ostade jošt Slavonia pod čisto vojničkim upravljanjem. — 1745 godine stopram je razděljenje Slavonie u današnje tri varmedje odlučeno, koje se 1747 dovèrši i stopram 1751 na ugarskom saboru uzakoni. Ostala na granici strana zadèrža vojničku uredbu na dalje, i kasnie se u tri regimente razděli, kako i do dana današnjega obstoji. — Poslě protěranih Turakah jošt zlo, koje Slavonia imade, bili su njezini razbojnici, koji najviše iz turskih stranah dolazeći, krajeve ove često robiti i plěniti običavahu; svakojaka srědstva upotrèbljena za osloboditi pokrajinu ovu od napasti ove biahu u zalud, dok najposlě četa Trenkovih pandurah i od ljutih ovih navalah Slavoniu neoslobodi.

Pèrvo ustrojenje vojničke krajine.

U stara vrěmena, a i pod Rimljani, pokrajine ove, koje se danas granicom vojničkom imenuju, spadale su pod ilirske dèržave; od kojih jedno vrěme varašdinska i slavonska današnja granica brojene biahu Panonii Savii, gdě je veliki i moćni nědga grad Srěm stojao, od kojega, jednom cělà jedna pokrajina, danas pako varmedja ime svoje imade. Banatska današnja krajina spadala je nědga pod dèržave Velike Dacie. — Kasnie po padnutju zapadnoga rimskoga carstva sve ove pokrajine na istóčno-carigradsko carstvo spadahu. Sedmoga zatim věka načinjahu opet pokrajine ove (kako već kazasmo) medju Dravom, Savom, Unom i istočnom stranom jadranskoga mora ležeće, jednu posebnu, imenom horvatsku kraljevinu i vlastite svoje vladare i poslě kralje imadiahu, dok posledǌi kralj Zvonimir bez odvětka nepreminu: tada se pod posebnimi pogodbami s Ugarskom sjediniše.

Pèrvi pako početak karlovačkoj vojničkoj krajini (kako Kerčelić u *Notitia Banorum et banalis Off. M. S.* govori) bio je u kapetaneatu senjskom, kojega celjski grofovi, za vrěme Sigismunda kralja, kada je Barbara u Horvatskoj obitavala, utemeljiše. Ovi postaviše ovdě naselbine svoje, s kojimi tako od početka i siromašnii gradjani senjski za platju vojevahu. Pod Albertom kraljem kapitania Senjska platju svoju iz Štajerske dobivaše, da za sěgurnost dèržave ove bdie. Grofovi celjski vèrhovno nadzorničtvo imadoše nad ovim, i 36 godinah zagrebačka biskupia bila je po ravniteljih (gubernatores) samo upravljana, jer njezini su dohodci za čuvanje granice odlučeni bili. Kada Carigrad g. 1453 pod gospodstvo poluměseca pade, ugarska kraljevina, po dugotrajnih bojevih oslabljena, potraži sada, da branilište proti nepriateljskim navalam aziatskih ovih barbarah uredi, i tako da sebe od sudbine gèrčkog carstva, koja se je opet sada Ugarskoj groziti začela, spasi. — Ovu

pako zaštitu i obranu svoju nadje ona jedino u naselbinah, koje se duž turske granice od mora jadranskoga do ustja Save pružahu, gdě se je jedno hrabro i junačko plěme naselilo, i pod tom pogodbom samo vlastitost i pravo posědovanja zemljišta svojega dobilo, da ostalu domovinu proti obćinskomu kèrstjanstva nepriatelju brani, i stěnom i zaštitom proti navali ovih neprestano borećih se četah bude. Vojnička podložnost skopčana je s ovim zemljištem, s kojega kruh svoj ovi stanovnici imadu, i kèrv njihova je desetina, koju oni odtuda daju. Već pod Matiom Korvinom varmedje tadašnje *Lika* i *Kèrbava* biahu od Turakah po sve opustošene; on dozva na to množtvo Racah, od Rascie, něgda nezavisne kraljevine, tako nazvanih istočnoga izpovědanja Ilirah, da se u ovih gorah nasele, i osěgura im po članku 3. i 4. věrozakonsku i desetinsku slobodu. Ovi su pod zapovědničtvom kapitana senjskog stajali, i morali su sěgurnost domovine proti Turkom braniti. Katolici oni, koji se u ovih okolicah naseliše, prozvani su Predavci, i ista su s rackim narodom privilegía imali. Imanja porušenih manastirah i raztěranih monakah, kako i plemićah, biahu već pod Matiom Korvinom ovdašnjim naselcem poděljena. Matia Korvin ponovi opet biskupiu zagrebačku, imenova tamo biskupa, koi je takodjer sa svojimi slobodnjaci za vojničke službe svagda pripravan biti morao. — Već pod Ferdinandom I. staviše ovi naselci vojsku od 2000 momakah u boj, koja medjutim do danas već na 100,000 naraste; i tako se je vojnički ovi ustav na južnoj granici Ugarske toliko povekšao, da do danas već strahovit postade. Od početka naselci, koji se iz bosanskih, sèrbskih i drugih turko-ilirskih dèržavah u granici preměstiše, i velika imućtva imadoše, nisu nikakvoga danka platjali; zatim zemljišta vlastitost i věrozakonska sloboda, odprie im već data, i od Rudolfa II. cara potvèrdjena bude; k tomu su još podpore někoje iz dèržavne austrianske kase dobivali. — Najveća strana današnje karlovačke i bano-

vačke krajine biaše u pèrva vrěmena vlastitost glasovitih obiteljih Zrinovićah i Frangepanah, koji su s podložnici svojimi neprestane proti Turkom bojeve vodili, i tako ne samo krajeve ove, nego i ostale od Ugarske i carstva austrianskoga strané proti napadanju divljih, ovih četah branili, i tako si neumèrlo ime u dogodovštini junačtva i domovine pribavili. Podložnici ovih, kao takodjer ostalih plemićkih obiteljih, morali su samo bojne i vojničke službe gospodi svojoj davati. Ovaj je običaj duž cěle turske granice u priašnja vrěmena vladao tako, da stanovnici ovdašnji nisu pod carskim, nego pod svojih vlastelah vladanjem i upravljanjem živili. Po nesrětnoj sudbini zaslužnih i slavnih Zrinovićah i Frangepanah, veliki vojvoda Eugenio od Savoje, pod Leopoldom I. pèrvi korak k uredjenju i reguliranju vojničke ove granice učini, i takav joj vojnički i žanimiv kip dade, po kojem se ona od svih spodobnih uredjenjah odlikuje. Poběde velikog ovoga principa oslobodiše Ugarsku za na věke od turskoga jarma i mahomedanisam k svojoj kolěvci bliže uzbiše. Vojnička granica ostade sada kao bojna na krajini turskoj klisura, i neprestano proti nemirnim ovim barbarskim četam bdijuća posadka. Proti svakoj civiliziranoj dèržavi ova bi vojnička posadka i tako uredjena krajina suvišna bila, nu nije proti Turkom, koji u Azii obitavaju, a u Europi se samo kao posadna vojska smatrati mogu. — Horvatska je granica u bojevih svojih proti Turkom neprestano hrabro vojevala, ona i za povratjenje medju Unom i Kupom ležećih krajevah moćno i najviše prinese, i njezini su momci Liku, Kèrbavu i Zvonigrad 1689 Turkom oteli. Ovih su se vodje od pèrvine kapitani zvali, i stališi i redovi kraljevinah ovih imenovali su bana svoga vèrhovnim po krajinah ovih kapitanom. Po karlovačkom miru od g. 1699 u granici horvatskoj načinjena su tri generalata: karlovački, varašdinski i bansko-krajšnički generalat. God. 1711, kada se južno karlovačkomu generalatu ležeći krajevi od Like, Kèrbave i

Zvonigrada, bojnim svojim duhom već od prie podužgani, nakon višeputih ponavljanih pokušenjah nikako pod civilno upravljanje podložiti nedadoše, i njima je iste godine vojničko upravljanje dato; takovim načinom karlovačka krajina već 1717 prěko 13,000 vojske imadiaše, varašdinska je pako prěko 10,000 brojila. — Leopold I. zatim naredi, da se nuz Savu nižje dole ležeće pokrajine, to jest, od Turakah predobljena Slavonia, na način horvatske granice ustroji, i tako 1702 cěla Slavonia granicom postade i pod upravljanje bojnoga věća i c. kr. komore u Beču dodje.

Slavonska je krajina zatim 1748 umaljena, kada se tri slavonske varmedje ustrojiše, koje na način Ugarske pod ustavno upravljanje dodjoše. Nu za naknadu druga je u Banatu krajina duž turske granice ustrojena, koja ovako po brojnih naseljenjih ojačena prie u dvè regimente, danas već u tri razděljena obstoji. Ove granične uredbe i pogodbe s komorom stopram su 1768 godine posve dovèršene.

Odkada je pako poluměsec političku svoju važnost izgubio, ostade vojnička granica opet kao branilište proti kugi, i kako je ona prie proti bojnom nasèrtanju carevinu branila, tako danas opet proti pošastnoj ovoj bolesti veliku stranu Europe štiti. Kada li okolnosti tursko-europejskih dèržavah onu sliku i preobraženje dobiju, polag kojega bi današnje zatvorenje suvišno biti moglo, tada će i ovo današnje uredjenje vojničke krajine, koje samo okolnosti i priašnje potrěbčine tako iziskivahu, prestati, i ovdě će se drugo duhu věka priměrno upravljanje uvesti.

Za sěgurnost pako kordona na granici turskoj od Slavonie i Sršma bio je još prie obstojeći, nu god. 1747 opet bolje uredjen, bataliun šajkašah, koji su po šajkah ili ladjah na granici proti navali turskoj stražiti morali, odkuda i ime svoje zadobiše; ovi bataliun je poslě odtuda po zapovědi Marie Terezie u preděl medju Tisu i Dunav prenešen, gdě i danas pod istim imenom obstoji.

Početak i sastav banovačke granice.

Banovačke krajine brojile su se priašnjih vrěmenah k Slavonii, pod kojim se je imenom (kako već napomenusmo) i velika strana današnje Horvatske razuměvala, gdě su i pod posebnimi svojimi vodjami i bani od Slavonie upravljane bile. Kada pako Turci u ove krajeve provališe i opustošivati ih počeše, što se je višeputah i grozno pripetjivalo, striliši i redovi Horvatske za veće svoje oseguranje duž Kupe potoka straže postaviše. Kada se pako g. 1689 Turci dalje u unutarnje svojih dèržavah povukoše, naredjeno bude, da se i stališah i redovah straže, tako zvane *haramie*, pod svojimi kapitani u Kostajnici, Glini, Dubici, Jesenovcu i Zrinu dalje do Une unutra povuku. God. 1696 imenovaše stališi i redovi Horvatske bana svojega vèrhovnim kapitanom stražah ovih; sada uvede ban bolji vojnički red. ovdě; banova se je vlast s početka protezala, i na otete Turkom krajeve od Slavonie, to jest na vojničke granice od Slavonie, i zato za laglje upravljanje imenovaše bani dva naměstnika (vicarios) svoja u ovih pokrajinah, od kojih je jedan u njihovo ime u Slavonii zapovědao, drugi pako zapovědničtvo ovo na Uni imao. Nu kada neprestano ponavljajuća se robljenja i brojnih razbojnikah osobito u Slavonii nasèrtanja bani sami upokoriti nemogahu, to povod dade, da se jedan zapovèdajući general naměstniku banskomu pridruži, i oštrii način upravljanja uvede, što učini, da je naměstnik od svoje vlasti mnogo izgubio, i imenito u Slavonii veći upliv zapovědajući generali dobiše, i tako postade posebna i od banske vlasti nezavisna *Slavonska krajina.* Naprotiv u okolicah Une bani svoju vlast zadèržaše, nu samo za bolji red i slogu vojničkoga upravljanja uvesti, biahu oni vèrhovnomu zapovědničtvu bečkoga bojnoga věća podvèrženi. Kada je Karlo VI., cesar umro, biahu graničarske ove vojničke čete u

Italiu i Bavarsku poslane, da tamo kćeri njegove Marie Terezie prava brane, i svagdě oni dužnost svoju do podpunoga previšnjega zadovoljstva izvèršiše. 1750 po predběžnom porazumljenju stališah i redovah Horvatske i Slavonie izide kraljevski diplom, po kojem je pravo bana i stališah Horvatske i Slavonie za krajinu banovačku, kao i vèrhovno opet nadzorničtvo bojnoga věća potvèrdjeno bilo. Pravo osobito, da stališi i redovi jednoga vèrhovnoga kraljevine kapitana (imenito i vodju banovačkih ovih krajinah) imenuju, bilo je odobreno, oružje pako i ostalu bojnu spravu erar obskèrbljivati imade. Izdanjem ovoga diploma bila je banovačka krajina u dvě regimente razděljena, svaka opet regimenta u svoje bataliune i kumpanie. Imenovanje vèrhovnoga kapitana krajinah ovih, koje pravo stališi i redovi kraljevinah ovih imadu, svakiput običavaju oni svojim novoimenovanim banom poděljivati i njima vlast ovu izručivati. Za imanja pako, koja prie u ovih krajinah biskup, prepošt i kaptol zagrebački, zatim grofi Draškovići, Keglevići i ostali plemići posědovahu, dobiše u banatu temeškom u zaměnu druga dobra. —

Pèrvo ustrojenje varašdinske krajine.

Za vrěme Ferdinanda I., kada su Slavoniu Turci pod sobom imali, granica se je ova koprivničkom krajinom zvala. Po smèrti Ludovika II. kralja na muhačkom polju, kada je Krištof Frangepan, ban, skupa sa Šimunom, biskupom zagrebačkim, i Banfiom stranu Zapolje branio, i u gradu Varašdinu smèrtnu ranu dopao, predobi Franjo Batjan, ban, koi je austrianske strane privèrženik bio, varoš i tvèrdjavu Varašdin i tako i vojska od druge protivne strane odstupiti morade. Turci god. 1527 i 1532 s vojskom svojim Križevce, Čazmu, Moslavinu, Veliku, Koprivnicu, Požegu, Srěm i ostala ovim obližnja města strašno opustošiše. Ferdinand odabrani kralj ugarski, pošalje iz Němačke, Ugarske i Hor-

vatske sabranu vojsku u potěru za Turci, i da ove iz pokrajinah ovih iztěra; vojska ova tako do Koprivnice dodje, gdě postane i po svih okolo ležećih tvèrdjih městih se razděli. Buduć je vojska ova i němačke dèržave od napadanja turskoga branila, zato je odtuda i platju dobivala; tako naposeb varašdinske krajšničke vojske platjanje uze na sebe Štajerska. — Kada se god. 1534 medju Ferdinandom i Zapoljom mir učini, zamolišе horvatski stališi i redovi, da se vojska ova za čuvanje mira u ovih krajevih i na dalje zadèrži. — Vèrhovni kapitani vojske ove sada, da bliže budu Štajerskoj, odkuda su i platju svoju dobivali, prenesoše stolicu svoju iz Koprivnice u Varašdin, i odtuda je poslě ova varašdinskom krajinom nazvana. Ovim vèrhovnim kapitanom biahu opet drugi kapitani: od Koprivnice, Križevca i Ivanića podvèrženi. — Kapitani u takovih, plemstva i svetjeničtva posve lišenih predělih mogli su sada gospodovati, kako im je volja bila. God. 1550 imao bi bio istina jedan odredjeni odbor iztěrano plemstvo u priašnja dobra povratiti, nu ponovljene navale Turakah izvedenje naměre ove prepréčiše. — Biskup zagrebački s dopuštenjem pape Pavla IV. za svoja ovdašnja imanja Čazmu, Dubravu, Ivanić, Gjurgjić i Bregi dobi danas u pèrvoj banskoj regimenti ležeću opatiu sv. Marie od Topuskoga, što je god. 1558 godine učinjeno. Za ostalo plemstvo, koje je svoja dobra u ovih krajevih tražilo, bi naredjeno, da si putem pravice ova tražiti imade. — Medjutim opet zapověďnici varašdinske ove krajine u puste i ostavljene tamošnje preděle naselbine od svih stranah pozivahu, i tako se mnogobrojni iz Serbie, Bosne i drugih dèržavah najviše od istočnoga nesjedinjenog izpověďanja ljudi u predělih ovih naselišе; na što pako stališi i redovi Horvatske god. 1567 u 30. članku svim toga věrozakona slědbenikom u ovih dèržavah prognanstvo izrekoše, i vèrhu toga, da se biskupu zagrebačkom jedna strana od Ivanića i Dubrava, kao prie dosta nenaknadjena, natrag povrate, članak opet i prošnju

na kralja svojega zakonitog načiniše, i ovo se najviše posrědovanjem generala Schvarcenberga izvèrši; ono pako: to jest prognanstvo istočnoga věroizpovědanja slědbenikah, nikada se neizvede; nego ovi još za svoja hrabra proti Turkom vojevanja od Ferdinaada II. mnogimi posebnimi i věrozakonskimi poveljami nagradjeni biahu. — U ovo vrěme biskup zagrebački, Petar Domitrović, jednu istočno-sjedinjenu biskupiu u Marči utemelji *). — Broj naselacah istočnog-nesjedinjenoga izpovědanja pomnožavao se je svaki dan; svi pako ovi naselci vojničkih krajevah i njihovi gradovi biahu još u vrěme ovo pod takovimi zapovědnići, koji su ili članovi stališah Horvatske bili, ili su kao takovi od istih stališah i redovah Horvatske izabirani, i višeputah su stališi i redovi Horvatske vèrhovno zapovědničtvo pokrajine ove svojim banom pověravali. — Medjutim pako pripeti se, da nadvojvode Matia, Maksimilian, Karlo i Ferdinand (kasnie Ferdinand II. car i kralj) kao naměstnici i zapovědnici karlovačke krajine postavljeni biahu, pod kojih su oblastjom naravno i ove varašdinske krajine stojale. Pod ovimi zapovědajući generali i pukovnici (Obersten) biahu najviše Němci, koji kano takovi i iz spravištah dèržavnih kraljevinah ovih izostaše, od čega je poslědica bila, da se je takovim načinom i savez medju provincalom i granicom ukinuo, zapovědnici ovi nehtědoše se po dèržavnih zakonih, nego po bojnih svojih pravicah i člancih ravnati, i zato krajine ove sve više po čisto vojničkom načinu uredjivahu. Ovo se još većma utvèrdi, kada Rudolf car od onih 600,000 forintih, koje mu god. 1576 ugarski sabor na 6 godištah, kao dèržavnu svake godine podporu odluči, 140,000 forintih svake godine za uzdèržanje i uredjenje horvat-

*) Biskup od ove poslě je u Pribiću, zatim u Tkalcu obitavao, i najposlě, kada je pod Mariom Tereziom križevačka biskupia utemeljena, u Križevcih, kao biskupie ove u bačkoj Slavonii, Horvatskoj i Dalmacii nadstojnik, obituje.

ske krajine dade; zatim kada za gore imenovanimi cȧrskimi vojvodami drugi opet zapovědajući generali, i svi inostranci u Karlovac dolazivahu i to još većma otudji krajinu od provinciala. — Takovim se svojevoljnim někih inostranih zapovědnikah upravljanjem i potlačivanjem naroda nemiri i vojničku podložnost uvrědjujuća postupanja imenito u varašdinskoj krajini pripetiše. Na to Leopold I., car, i njegov tadašnji ministerij god. 1703, za umiriti nezadovoljstvo krajine ove, odluči, da se krajina ova varašdinskȧ, koja sada ne više proti Turskoj, nego proti Slavonii ležaše, buduć je sada već i Slavonia od turskoga jarma izbavljena bila, opet s provincialom sjedini; nu naredba se ova carska neizvȇrši, jer stališi i redovi Horvatske 40,000 forintih, koje je Leopold od njih za pravo oružja (jus armorum) iskao, nisu mogli, ili nisu hotěli platiti. — Pod kratkom nu bojnom vladom Josipa I. nije bilo vrěmena, da se u ovoj krajini drugo upravljanje uvede. Zatim Karlo VI. car pošalje god. 1734 principa Hildburghausena u krajinu Horvatsku, koi sada ovu povekša, uredi i bolje naredbe u njoj napravi. Pod Mariom Tereziom cěla krajina vojnička na novo je opet ustrojena, i upravljanje njezino po vojničkom prepisu uredjeno, što se je i na varašdinsku krajinu protezalo, kako je i do dana današnjega ostalo. — Ovako piše; *Jos. Izdenczy Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer.* Halle 1798.

Městopis (topographia) od Horvatske.

1. *Zagrebačka varmedja* dva kraljevska grada imade; najznatnii je i glavni Horvatske grad *Zagreb*, pol sata od Save rěke udaljen, prěko koje jedan lěpi dȇrveni most vodi. Zagreb leži stranom na prijatnih brěžuljcih, stranom pako i na ravnici i od zapada i sěvera je zagrebačkimi zvanimi gorami obkoljen. — Medvedica, mali potočić, koi iz obližnjih zagrebačkih gorah i ne daleko od po-

dèrtinah Medved grada, na něgda znamenite u dogodovštini Horvatskoj dva sata od varoša udaljene tvèrdjave, izviri, děli varoš na tri različne i posebne oblasti; na sred varoša prěko potočića ovoga jedan kameniti zidani (kèrvavi most) vodi; pèrva je oblast tako zvani slobodni i kraljevski magistrat ili gornji varoš, koi se opet u unutàrnji i izvanjski varoš děli; unutarnji leži na dva brežuljka, i prie je zidovi utvèrdjen i trojimi vrati zatvoren bio, što danas medjutim više nije; izvanjski pako slobodni i kraljevski varoš stranom je na istom brežuljku, nu najviše se na južno-ležećoj i pod istim brěžuljkom rasprostèrtoj ravnici pruža; Drugi dolnji ili kaptolski varoš, kojega takodjer unutarnja strana od starih već vrěmenah zidovi obkoljena i trojimi vrati zatvorena, na malom sniženom brěžuljku leži, izvanjska se strana opet okolo one razprostire i pod stolnoga kaptola oblastjom stoji. Zatim biskupski varoš, koi iz grada biskupovoga na poniženom brěžuljku ležećega, s osam tornjevah i visokimi zidovi, gdě se u srědi veličanstvena stolna cèrkva uzdiže, utvèrdjenoga, i pod istim gradom na ravnici pružajućega se predvaroša *Vlaška-Ulica* zvanoga, sastoji, podvèržen je oblasti biskupskoj. — Najlěpša strana varoša Zagreba je tako zvani, lěpimi tèrgovi (Plätze), urednimi ulicami i mnogimi ukusnimi kućami ukrašeni slobodni i kraljevski varoš. — Glavni varoša tèrgovi jesu: visoko ležeći svetoga Marka, lěpimi kućami okruženi piac; Harmica, gdě se sajmovi dèrže, najlěpši je piac, koi takodjer lěpimi kućami obkoljen 380 nogah dužine, 150 širine imade; najveći je pako Novi-terg, već poněšto izvan varoša ležeća, velika, prostrana iz urednoga četverougla sastojeća, někojimi več zidanimi kućami a naposeb lěpom kasarnom okružena tratina, gdě se sajmi od marhe i drugih prostiih predmetah dèrže, i gdě věžba ovdašnje vojničke posade biva. Kaptolski piac naprotiv stolnoj cèrkvi i u unutarnjem iste strane ležeći, gdě se svakovèrstna povèrtlina svaki dan prodaje. Zatim je na biskupskoj strani pod istim gra-

dom ležeći od biskupa Aleksandra Alagovića ustrojeni, i lěpom *Providnosti* posvetjenom štatuom ukrašeni mali piac. U biskupskom varošu uzdiže se uzmožni, lěpim od biskupa Alek. Alagovića velikimi troškovi iz priašnjega ribnjaka ustrojenim englezkim vèrtom obkoljeni i iz srědnje dobe zidovi i kulami utvèrdjeni biskupski grad, u kojega srědini stoji veličanstvena srědnjega věka gotička, 98 nogah duga, 54 široka stolna cèrkva, koja tri velika žèrtvenika, 19 malih, dvoje orgule, i 42 hvata visoki toranj imade. Sva ova cèrkva i toranj izvana i iz nutra sgrada je od samoga četverouglastoga rězanoga kamena sazidana, šta joj starinski i ujedno častan pogled daje. Od ostalih cèrkvah jesu: starinska župna svetoga Marka, na srěd istoga imena piaca stojeća; Akademička danas, něgda Ježuitska sv. Katarine čèrkva mnogimi lěpimi kipovi i izrězci ukrašena; fratarskoga manastira prostrana cèrkva; župna cèrkva sv. Mārie; lěpa župna bakrom pokrivena svetoga Ivana cèrkva u predvarošu *Nova ves*, i u predvarošu *Vlaška-Ulica* župna cèrkva sv. Petra. Zatim jedna župna kristjanska u Ilici ležeća cèrkva. Druge su manje znamenite. Ima Zagreb i mnoga lěpa stanja, od kojih su: dèržavna kuća, gdě drugač ban obitava, prostrano i polag dèržavne osnove za novo ustrojenje uzmožno buduće stanje; varmedska kuća, koja će takodjer polag novoga već započetoga gradjenja velikolěpna sgrada postati i kazalište varoško; sve tri ove sgrade na piacu svetoga Marka leže. Varoška kuća i sěminište križevačke biskupie, dva lěpa stanja, leže u snažnoj gospodskoj ulici. Generalkomando (něgda kolegij ježovitski), akademia i kraljevski konvikt, tri prostrana stanja, leže opet blizu piaca sv. Katarine. Zatim sèminište zagrebačke biskupie, lěpo i najveće stanje varoša; k tome još dvě lěpe kasarne, i jedna vojnička bolnica, jesu od znatniih obćinskih sgradah Zagreba. Osim ovih su ovdi takodjer mnogih velikašah, plemićah, tèrgovacah i ostalih gradjanah mnoga velika i ukusno sazidana stanja. Velikaši, plemići, viši častnici i

odličnii stanuju najviše u gornjem varošu; rukodělstvo pako těrajući gradjani i tèrgovci po Harmici, dugoj ulici i Ilici, gdě je varoša ovoga i glavni stan tèrgovine. — Zagreb je stolica bana horvatskoga, slavonskoga i dalmatinskoga, uzvišenoga banskoga stola, i distriktualnoga kraljevinah ovih sudbenog stola; biskupa katoličkoga i njegovoga iz 28 članovah sastojećega kaptola; generalkomande nad horvatskom granicom, kao i vèrhovnoga ovih vojničkih krajinah zapovědajućeg generala. Ima varoš ovi jednu kraljevsku akademiu s obćinskom knjižnicom, jedan arki-gimnazij, jednu glavnu učionicu za dečake, a drugu za děvojke, zatim preparandu za buduće učitelje; učionicu risanja i jednu družtva skladnoglasnosti. Ovdě je sěminište zagrebačke biskupie, i drugo gèrčko-katoličke križevačke biskupie, kraljevski konvikt, koi prěko 40 samo iz glavnice obskèrbljenih pitomacah imade, jedna biskupska bogata knjižnica, biskupsko za 24 pitomca sirotište, manastir franciškanah, vojnička bolnica, i druga bratje milosèrdnikah ujedno i gradjanska bolnica, kazalište, strělište i kasino. U Zagrebu obstoji družtvo domorodno ilirsko, pod predsědničtvom presvětloga i velezaslužnoga starešine grofa Janka Draškovića, koje pèrve blagotvorne svoje zrake za jedino-spasonosnu našu ilirsku narodnost i slogu odtuda začetno razprostirati nastoji, i danas već s najboljim uspěhom naprěduje, odkuda i varoš isti u dogodovštini narodnoj neizbrišivo ime i spomenik dobiva. Drugo družtvo »*Matice Ilirske*« u najnovie doba ustrojeno takodjer ovdě stan svoj imade. Dvě kraljevske povlastjene tiskarne: jedna *narodna ilirska* vele zaslužnoga domorodnoga muža Dra. Ljudevita Gaja, u kojoj se osim ostalih Ilirske Narodne Novine i Danica, i Němačke zagrebačke Novine štampaju; druga je tiskarna vlastitost Franje Županа. U Zagrebu zatim svake vèrsti rukodělacah i zanatarah imade, koji vèrstna děla i za veću stranu Horvatske priugotovljavaju, jedna svilana, jedna porcelanska fabrika. Tèrgovina s duhanom, vinom, kožami najviše se těra, nu

ni, ova nije od velike znamenitosti. Občinska šetališta varoša jesu: *sěverna* i *južna* promenada; ova druga takodjer *Zvěrce* imenovana, prekrasnim se svojim izgledom odlikuje. Odtuda se okom ponosne okičke gore, i isti udaljeni i toliko znameniti klisurasti visoki klobuk Kleka, zatim južnoistočno od Zagreba pružajuće se turopoljske i ostale plodonosne posavske ravnice pregledati mogu, gdě opet mnogobrojne lěpe cèrkve i mnogih vlastelah lěpi gradovi novo razkošje daju gledaocu. Odovuda se najposlě oko, gledajuće na udaljene moslavačke, petrinjske, a za ovimi i na iste tursko-horvatske visoke planine, zaista romantičkoga prizora naužívati može. Zatim u varošu služi još za šetalište svojom različitostju inostranoga dèrvetja i svakolično-ga cvětja, svojimi ribnjaci, i na njimi plovećom i letućom divjom poradi, zatim raznovèrstnimi svojimi umětnimi prěděli znameniti prekrasni polag grada ležeći biškupski englezki vèrt. — I okolice varoš ovaj veoma prijatne imade. Tako je Tuškanec, odmah polag gornjega varoša, s prijatnimi brěžuljci i dolinami svojimi, osobito u lětno doba, veoma zanimivo šetalište. Put k svetomu Šaveriu sastoji iz prekrasne romantičke doline, posrěd koje teče potočić Medvedica iz obližnjih gorah, koja svojimi mnogobrojnimi mlini ne samo varoš, nego i obližnja sela finiim brašnom (mûkom) providjuje; zatim doline ove lěpa cèrkva sv. Šaveria, mnogobrojni ovdašnji i lěpi gradjanah zagrebačkih vèrtovi s ukusnimi svojimi za lětno razveseljenje stanji, zatim na kraju doline odtraga visokim svojim dèrvetjem ponajviše bukovim nakićene zagrebačke gore, sva ova daju prědělu ovomu odličan i krasan naravi prizor. Put prama savskomu mostu poradi živahnosti vozećih se tuda karucah i kolah i krasotnoga na varoš odtuda od města pogleda veoma je zanimiv. Najzanimivie je pako i od zagrebačkih stanovnikah neděljom i svetkovinom najviše polaženo šetalište i město od zabavah: pol sata od grada udaljena šumica tako zvana Maksimir ili Jurjaves. Prěděl ovaj na biskupa zagreb. spadajući

s krasnom svojom na brěžuljcih i ravnici položenom hrastovom šumom veoma mnogo zanimivoga imade; ovdě se najprie, troškom Aleksandra Alagovića biskupa, ogradjeni zvěrinjak s jeleni, sèrnami, košutami i divjaci, lěpi ribnjak i svakolični kroz šumu ovu proizvedeni putevi napomenuti moraju. Nu sva ova sada vladajući preuzvišeni biskup *Juraj Haulik* ne samo da je uzdèržao, nego je i velilěpno znamenitimi troškovi ukrasio. Ovdě u srědini najednom brěžuljku, k kojemu opet sa svih stranah umětno, šumom prosěčeni putevi vode, načini on prekrasnu kula, sa koje se s najvišjega kata posavačke lěpe i plodne ravnice, odtraga obližnje zagrebačke gore, njihove na podnožju pružajuće se prelěpe doline i brěžuljci, nebrojeni vinogradi, šume i livade, zatim i podèrtine starinske tvèrdjave Medvedgrada, a na strani Zagreb varoš sa svojim romantičkim ležajem vidę, — i sva se ova oku s ovog uzvišenoga města u někom veličanstvenom prizoru predstavljaju; ne daleko pako od iste kule vidi se u prelěpom predělu umětno položena švajcarsku kuću predstavljajuća sgrada; u ovoj unutarnja sprava i uredjenje pokazuje kakvoću u staro vrěme tamo u običaju bivšega pokućtva i něgdašnje krasoljubje. Tu polag iste zabavne šumice leži imanje biskupovo s lěpimi, u najčistiem ukusu sazidanimi, gospodarskimi stanji i s jednim u veoma lěpom ukusu, usrěd novo ustrojenoga englezkoga vèrta, od istoga preuzvišenoga biskupa sazidanim malim lětnim gradićem. U ostalom cělo ovo zabavno město darežljivostju biskupa svaki dan lěpše postaje i [illegible]-nostju i zanimivosti predělah svojih krasnie biva [illegible]-ko, da će se domalo vrěmena s najodličniimi poglavitih varošah spodobnimi zavedenji prispodobiti moći. Ukupni broj stanovnikah grada Zagreba iznosi do 20,000 dušah. Jednu uru od Zagreba udaljen, medju gorami na prijatnom brěžuljku, leži grad *Šestine* na barona Kulmera spadajući, naprotiv kojemu župna cèrkva istoga města stoji. — Više od jednoga sata daleko i izpod najvišjih predělah zagrebačkih

ovih gorah nahode se srebèrno-olovnate rude, koje u najnovie vrěme obradjivati počeše, nu do sada još s nikakovim znatnim dobitkom. Drugi slobodni i kraljevski varoš je *Karlovac* gornji, u lěpom položaju kod utoka Korane i Dobre potokah u Kupu, polag koje i veća strana varoša prostèrta leži.*) Varoš isti sastoji iz tvèrdjave, zatim nuz ovu do Kupe razprostèrte strane varoša i predvaroša Dubovca. Tvèrdjava ovdašnja, koja je něgda proti navalam i nasèrtanjem Turakah odlučena bila, i danas je dobro uzdèržanimi zidovi i bedemi obkoljena, ima jedan lěpi tèrg (piac), na kojem kasarna i oružàna (Zeughaus), obadvě velike i lěpe carske sgrade stoje; osim toga imade strana ova varoša još i druge někoje odlićnie sgrade, kao varošku kuću, manastir i cèrkvu franciškanah, koji takodjer unutarnjega ovoga varoša župu pod sobom imadu, ovi redovnici ujedno su i profesori u ovdašnjem kr. gimnaziu; zatim stolnu cèrkvu biskupa istočno nesjedinjenoga, kojemu je od novieg vrěmena ovdě i stolica opreděljena; — i još druga někoja obćinska i gradjanah lěpša stanja. Strana ova varoša ima još jednu gradjansku učionicu za dětčake i jednu za děvojke, a zatim gradjansku i vojničku bolnicu. Ovdě takodjer měnbeni sud za Horvatsku i Slavoniu stolicu svoju imade. Za posadu tvèrdjave služi jedan bataliun pěšačke regimente i jedan oděl topnikah; sluinska takodjer gran. regimenta ovdě štab svoj imade. Ostala izvan tvèrdjave strana varoša stoji pod župnim u predvarošu Dubovcu upravljanjem, i kuće najviše od dèrveta; nu lěpo priredjene imade; kuće se ovdě poradi bližine tvèrdjave samo s posebnim poveljenjem zidati

*) Karlovac današnji je pod Rudolfom II. god. 1579 od nadvojvode Karla pèrvi put sagradjen i zidovi proti turskim navalam providjen bio; od Ferdinanda III. zatim velike je slobode dobio; nu neprestano je pod vojničkim upravljanjem ostao, dokle 1777 godine pod Mariom Teresiom za slobodan i kraljevski varoš ne bi odlučen. God. 1782, 14. Lipnjá bi kao takov svetačno proglašen i 1791 u saboru ugarskom učlanjen. —

smiju. U varošu ovom obstoji družtvo domorodno čitaonice ilirske za razprostiranje narodne slovesnosti ustrojeno, i jedna tiskarna. Šetališta u najnovie vrěme kod bedemah tvèrdjave ustrojena, služe stanovnikom tamošnjim za veoma ugodnu i pristojnu zabavu. Broj stanovničtva cěloga varoša ukupno se na 8000 uzeti može. Rukotvorstvo njegovo nije od velike znamenitosti; nu time bolje cvěta tèrgovina s žitkom, vunom, duhanom, repicom i drugimi spodobnimi gospodarskimi proizvodi, koji se iz južne Ugarske, Banata i Srěma po ladjah dunavskih i savskih najprie do Siska, zatim do Karlovca dovoze, odkuda se opet roba u velebrojnih ovdašnjih magazinih stovarena, na kolih po lěpom i umětnom novom drumu u Rěku, Senj i zatim odtuda u Tèrst i dalje po moru razpošilja. Most karlovački, koi ovdě prěko Kupe vodi, služi za laglje obćenje varoša s ostalom civilnom Horvatskom i dalje. — Odmah prěko rečenoga mosta, što i kao predvaroš Karlovcu služiti može, jest slobodna, nu ne pod varoškim, nego varmedjskim upravljanjem stojeća obćina *Bania* zvana, koja uredne i snažne kuće, jednu cèrkvu pod obližnju Hernetić zvanu župu spadajuću i do 500 stanovnikah mnogo rukodělnih i tèrgovinom bavećih se imade. — Od tèrgovištah: *Samobor*, zapadno 3 sata od Zagreba prěko 3000 stanovnikah brojeće tèrgovište. Město ovo dve lěpe cèrkve, jednu župnu, drugu franciškanah i manastir skupa imade, mnoga snažna i uredno sazidana stanja, jednu za dětčake i jednu za děvojke učionicu i živahnu tèrgovinu s obližnjom, pol sata daleko ležećom, Krajnskom těra. Poleg odmah, na bèrdu jedne doline, vide se podèrtine moćnog, i u stara vrěmena glasovitoga *Samobor* grada, koje su ne od davnog vrěmena zapuštene i tako se u svojoj još cělosti nalaze. Pol sata odtuda kod Bregane je staklena fabrika, na drugoj opet strani u gorah i bližnjem župnom selu *Rude* zvanom, kopa se bakar, gdě je takodjer peć za talenje i nakovalo za ovu rudu. — *Jastrebarsko*, južno od Samobora na poštar-

skom drumu i pol puta izmedju Zagreba i Karlovca ležeće tèrgovište, gdě putnici blagovati i predpregu měnjati običaju. Město ovo lěpu župnu cèrkvu i někoje uredne i snažne kuće imade, do 1300 stanovnikah i lěpi jedan s tornji, na grofa Erdöda spadajući grad. Blizu opet, četvèrt sata daleko, leži monastir franciškanah ovdašnjih. — *Vèrbovsko*, kameralsko tèrgovište poleg Dobre potoka, iz rastepenih kućah sastojeće. — *Ravnagora* i *Mèrkopolje*, dva tèrgovišta, svako do 1100 stanovnikah brojeće. — *Stari-Sisak*, od něgda i najstarie dogodovštine veoma znamenito město, koje je još pod starim Ilirikom veliko i moćno bilo, poslě pako pod Rimljani i tako rimskom Iliriom k najpoglavitiim rimskoga carstva varošem spadalo. Město ovo u prošastnosti višeputah je porušeno bilo; nu svaki put se je poradi svojega veoma priličnoga ležaja za tèrgovinu, i lahkog obćenja sa daljnjimi stranami opet podiglo, šta ga i danas za živahnu tèrgovinu prikladnim čini. Leži kod utoka Kupe u Savu, gdě kod sjedinjenja dvih ovih potokah stari, i u dogodovštini türskih bojevah glasoviti grad kaptola zagrebačkog položen stoji. U starobično ovo i slavnom uspomenom glasovito město vodi jedan iz rimske još dobe zaostavši lěpi drum, koi starinskimi ostanci i rimskim ciglovjem napunjen, putniku *nestalnost* svega čověčanskoga napominje. Broji do 100 kućah i prěko 800 stanovnikah, koji posebni svoj magistrat, sudu kaptola zagrebačkoga podvèržen, imadu.

Ovdě se kod svakoga koraka i svakoga kuta starinah nalazi, i cěla se ovděšnja zemlja klasičkom i starobičnom slavnom uspomenom nazvati može. Toliki spomenici na kamenju izrězani, toliko četverouglasto veliko rimsko ciglovje, koje danas već tako praviti neumiemo, toliki grobovi, i ovi od najodličnih tada živućih osobah, kojih se posude, novci, pèrsteni i ostale spodobne starinske rědkosti, zatim lěpa mozaička děla, toliki starinski zlatni, sreberni i bakreni novci, izlomci něgdašnjih vodovodah i višje takovih umětnih, izvan ruke naravi načinjenih proizvodah, koja

očevidno nĕgdašnju zmožnost i jasnost naselbine ove pokazuju. Druga strana Siska, naprotiv ovomu ležeća, takodjer starinom poznata, napomenut će se u mĕstopisu druge banske regimente, pod koje upravljanje spada. Sisak je, kako već napomenusmo, radi svojega ležaja znamenito tèrgovačko mĕsto; ovdĕ se poglavito iz Banata i plodnih južne Ugarske ravnicah znamenita množ svakovèrstnog žitka po mnogih lĕpih dunavskih i savskih ladjah dovaža, zatim vuna, duvan, rĕpica za pravljenje ulja i drugi stranah onih proizvodi dovle dolaze, odkuda se zatim ili Kupom u Karlovac ili Savom u Krajnsku i ostale ovoj bližnje pokrajine razpošiljaju. Naprotiv pako južni proizvodi, kao šećer, kava i drugi ostali, ili na kolih ili na vodi dolaze, i odtuda za Slavoniu i južnu Ugarsku na ladjah prolaze. Poglavito pako u novie vrĕme svake vèrsti dùge za sudje u lozah (šumah) Horvatske, Slavonie i Bosne prigotovljene za zamorske krajine, kanoti Francezku, Englezku i Ameriku znamenitu čine tèrgovinu. —

Južno-istočno od Zagreba leži velika plemenita občina *Turopolje* zvana, ovo je ime dobila u 16 i 17 vĕku od roblenja i nasèrtanja Turakah. Kotar ovi od Save do obalah Kupe 2 milje široko i $2\frac{1}{2}$ dugačko proteže se. Bela IV. kao poglavica Horvatske kraljevine, deset godinah prie, nego je otca svojega Andraša u vladanju Ugarske naslĕdio, oslobodi cĕli ovi današnji turopoljski kotar od oblasti grada Zagreba i svim tamošnjim obiteljim podĕli plemenštinu. Kasnie 16 kraljevah i 3 vodje potvèrdiše prava občine ove. I članak 92. god. 1733, i 60. god. 1741 sabora ugarskog potvèrdio im je ove pravice.*) — Poglavica občine ove je tako zvani *Komeš* (Comes terrestris), koi se od strane občine na sabor ugarske i kraljevinah ovih per *regales* i *banales* pozivlje t. j. kraljevskim pismenim pozivom na ugar-

*) Jos. Izdenczy: Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer. Halle 1799 broj 287. —

ski, a banskim na triuh kraljevinah Horvatske, Slavonie i Dalmacie sabor. Ova polag sebe 12 narodnih prisědnikah, više opet naslovnih takovih, zatim ostalih obćine službenikah imade, koji stražnji unutarnji magistrat obćine ove načinjaju. Cěla pako obćina 24 svojih odbornikah iz toliko različitih manjih obćinah poslatih, to jest, sudacah posebnih, kojih 16 na ravnici, ostalo na brěžnatih prědělih stanuju i skupno do 500 plemenitih obiteljih imadu, koja svake godine 13. Prosinca (Dec.) na dan sv. Lucie skupa s prisědnici narednimi i naslovnimi po odvětih na pismu datih Komeša svojega, Vice-Komeša, bilježnike, kapitana, blagajnika i sve ostale svoje službenike izabiraju. Pravde od sudbenog stola Komeševa na varmedju zagreb. najprie, i odtuda zatim dalje na višje sudove pošiljaju se. Glavno město obćine ove, gdě se njezine pravice starinske čuvaju, je: *Lukavec grad*, u kojem (kako piše Izdenczy) kada se u staria vrěmena proti napadanju turskom zadosta već braniti nemogoše, oprose i zadobe od zapovědnika Medvedgrada 12 kanonirah; za koji se čin poslě veoma pokajaše; jer samo velikim trudom i požěrtvovanjem i to stopram 1553 godine grad svoj od Nikole Zrinjskoga natrag dobiti mogoše. — Drugo město je: *Velika Gorica*, gdě obćina takodjer jedno zidano stanje imade, u kojem se manja spravišta dèrže; u župnom ovom městu znameniti su najmre marvinski sajmovi na godinu višeputah. — Zatim: *Dubranec*, župno město u gorskom prědělu. — *Vukovina*, *Buševci*, dva na poštarskom drumu ležeća sela; i druga ostala manje znamenita. — Buduć pako članovi obćine ove kao plemići obvezani su polag dèržavnih pravah u boj iti, zato i svoju urednu vojsku iz domaćih plemićah sastojeću imadu, na koje čelu jedan kapitan i njegov naměstnik stoje. —

Nadalje poglavitia su města varmedje ove: *Severin*, jedno malo, na obitělj plem. Vraniczany spadajuće, s gradom na jednoj klisuri polag Kupe město; od ovog je prie

jedna posebna varmedja ime svoje nosila, koja danas sa zagrebačkom sjedinjena upravlja se. *Grobnik*, grad i gospodština obitelji grofa Batjani; ovdě je glasovito ono u dogodovštini našoj *grobničko polje*, na kojemu sloga i hrabrost Horvatska, Slavonska i Dalmatinska okrutne čete Tatarah, koji u ono doba cělu ugarsku zemlju biahu opustošili, nadvlada, *Kana* njihovog pogubi i ovako kralja Belu IV, kao i cělu Ugarsku od propasti izbavi. — *Moravica*, město polag Dobre potoka. — *Mèrzlavodica*, u jednoj od velikih bèrdah zaključenoj dolini ležeće město; znamenito jednom staklanom. — *Ozalj*, gospoština i grad grofa obitelji Batjani. — *Brod*, glavno město s gradom jedne gospoštine, obitelji grofovah Batjani. — *Bosiljevo*, gospoština i grad grofa Nugenta (Nužana) sada srětno zapovědajućeg vèrhovnog generala krajine horvatske. — *Lešće*, pod istu grofa Nugenta gospodštinu spadajuće město stoplicami dobrimi. — *Čubar*, grad i gospodština plemenitoga Paravića. — *Novigrad*, gospodština s gradom plem. *Mirka Haraminčića*. Sva ova města leže u gorskom, zapadno od Karlovca do rěčkog kotara produljenom varmedje kotaru, koji se najmre bliže mora visokimi i klisurastimi svojimi gorami i planinami odlikuje, što prama drugim stranam Horvatske veoma sěvernim větrom podvèrženoga i odtuda mèrzloga i neplodnoga načinja. Kotarom ovim lěpi umětni drum iz Karlovca u Rěku vodi, i drugi opet drum, koji pomorsku luku Senj s Horvatskom bližje skapča. — *Slavetić*, gospodština i grad grofa *Jurja Oršića*, odkuda ista obitelj naslov svoj imade. — *Rěčica*, město polag Kupe, grad i gospoština prevrědnog domorodnog starešine grofa *Janka Draškovića*. — Ovdě su napomenutja vrědne dvě, od velikog i prostranog preděla znamenite obćine: *Draganić i Cvetković*, koje svoja posebna prava i slobode imadu.

Kerestinec, grad i gospodština obitelji grofovah Erdödy, na koju gospodštinu i velika strana od dobroga vina glasovitih okičkih gorah spada. — *Brezovica*, grad i gospodština

grofa Franje Gjulaja. — *Bèrdovec*, župa u ugodnom položaju, u kojoj su različitih gospoštinah pametiti vrědni gradovi: *Novi-marof*, *Lužnica* i *Januševec*, od kojih stražnji je u prekrasnom talianskom ukusu sazidan i u krasoti i u unutarnjem uresu jedan od najlěpših Horvatske gradovah. — *Bistra*, grad i gospodština obitelji grof. Oršića. — *Stubica doljnja*, svojimi na obitelj grofovah Sermage (Sermaž) spadajućimi i jako pohadjanimi toplicami znamenito župno město. — *Stubica gornja*, župno město sa gradom i gospodštinom grofa *Juraja Oršića*. — *Bistrica*, sa glasovitom cèrkvom svete Marie majke božje, kamo u lětno doba, osobito o Duhovih (Trojakih) i velikoj gospojini (velikoj maši) svake godine mnoge hiljade pobožnih Slavonacah, Magjarah, Štajeracah i od svih predělah Horvatske iz zavěta putuju, i tako cělomu městu ovomu, drugač u ne najbolje plodnoj okolici ležećemu, za poglavito uzdèržanja srědstvo služe. Města ovoga opat i župnik danas je prevrědni i obće cěnjeni domorodni starešina *Ivan Krizmanić*. Lěpa ovdešnja cèrkva imade u svojoj blagajnici mnogo dragocěnih od zlata i srebra zavětnih (zagovornih) darovah, i urešenje unutarnje starobičnog načina cèrkve ove veoma je krasno. Tako na priměr pred velikim oltarom (žèrtvenikom) medju ostalimi jedna velika, od zlata načinjena svěčnica (lampa) visi, šta se samo u rědkih, najbogatiih, nu ne u našoj domovini cèrkvah viděti može. — *Zelina* ili *Sveti-Ivan*, tèrgovište s lěpom župnom cèrkvom, ležeće na jednom ugodnom brěžuljku polag poštarskog druma, koi iz Zagreba u Varašdin vodi, ima někoja lěpa i uredno sazidana stanja. — Vino je ove okolice od dobrote na glasu.*) — *Paukovec*, na veoma ogodnom brěžuljku ležeći grad s lěpim vèrtom i još drugim na zabavu

*) U tèrgovištu se ovomu dana 3. Svibnja (Maja) 1842 po petoj uri u jutru porodi vatra, i oganj se tako bèrzo razprostirati stade, da je cěli sv. Ivan postao, žalibože, za uru i pó uglevje i pepeo; i iste zidane kuće sa župnom cèrkvom i tornjem izgoriše u tolikoj

služećimi predmeti grofa *Nikole Sěčena.* — *Vugrovec*, župa i imanje biskupa zagrebačkog, gdě někoja jako dobra vina rastu. Cěli ovaj, zatim bližnji kašinske župe i opet polag moravačke župe prede̊l, koi se pod hèrbtom ovdešnjih, prama jugu okrenutih gorah u prijatnih brěžuljcih i dolinah razprostiru, vrědan je, da se sa svojim od dobrote i tečnosti zdravim vinom napomene. — *Kraljevec*, gospodština i grad kaptola zagrebačkog, pod koju i zagrebački kaptolski prede̊li spadaju. — *Božjakovina*, gospodština s lěpim gradom i polag vèrtovi grofa Jurja Draškovića. — *Bisag*, gospodština s gradom starobičnoga i prijatnoga stališa s lěpimi vèrtovi obkoljen grofa Draškovića. — *Šćitarjevo*, župno selo na ravnici, gdè se mnogi starinski rimski ostanci nalaze. Tako se od Konstantina velikog i drugih carevah mnogi novci zlatni, srebèrni i bakreni još i danas nalaze, iz čega se zaključiti može: da je ovdě něka znamenitia rimska naselbina stajala. — *Sesvete*, župno, prečastnoga kaptola zagrebačkoga město, gdě se znameniti maršeči sajmovi na godinu dèrže. *Jamnica*, kiseljak medju lozami i šumami na ravnici i u močvarnom jednom prede̊lu ležeći, kojega se voda po Horvatskoj i Slavonii mnogo raznaša. U ostalom spada na upravljanje i vlast stališah varmedje zagrebačke. — *Pokupsko*, župno město, zatim grad i gospodština biskupa zagrebačkoga, leži blizu Kupe u jednoj pustoj i medju šumami položenoj okolici. — *Čiče*, župno město, grad i gospodština obitelji grofovah Erdödy, koja ovdě jednu šećernu od rěpe fabriku imade. — *Oborova*, župno selo polag Save s lěpom cèrkvom na obitelj grofovah Erdödy spadajuće. — *Martinska Ves*, župno do 1000 stanov. brojeće, polag Save selo s lěpom cèrkvom na obitelj grofovah Erdödy

vatri. Od 80 kućah ostalo je samo 18 čitavih. Nu něšto radi prijatnog, na živahnoj poštarskoj cesti ležaja, něšto opet susědnom milostinjom domorodne bratje podpomoženo, nadamo se, da će se za kratko vrěme opet k pèrvašnjemu svojemu cvatućemu stališu povratiti.

spadajuće. *Gorica mala*, župno do 550 stan. imajuće město u prijatnom medju lěpimi brěžuljci ležaju, pol. sata od Petrinje odaljeno i na biskupa zagrebačkog spadajuće. — *Sela*, s lěpom trima tornji providjenom župnom cèrkvom na kaptol zagreb. spadajuće město. — *Topolovac*, glavno město jedne velike gospodštine plem. *Mirka Kukovića*, gdě se četiri na godinu znamenita sajma dèrže polag Save ležeće. — *Prelòščica*, župno selo polag Save do 1700 stanovnikah brojeće. — *Gošće* drugo, poldrugi sat od gornjega odaljeno župno selo s 1800 stanovnikah. Oboja ova, na gospodštinu Topolovac spadajuća i od najvećih varmedje ove selah, kuće sve uredno i skupa položene imadu, nu polag svega toga, žalibože, ipak nikakovom urednom učionicom providjena nisu.

2. U križevačkoj varmedji je:

Križevac, ili bolje Križevci, slobodan i kraljevski, i jedan od najstariih Horvatske varošah, gdě u stara vrěmena polag dogodovštine mnoga spravišta stališah i redovah Horvatske i Slavonie, dà i isti ugarski sabor (dieta) dèržan biaše, leži danas polag Glogovnice potoka i nėgda je jako utvèrdjen bio, od čega se sada samo podèrtine někih zaostavših zidinah poznadu. Varoš je ovi svojom dosta produženom, nu uzkom slikom bez svake tèrgovine i tako bez života broji do 650 kućah i 3200 stanovnikah. Ima stolicu istočno sjedinjenog biskupa i od njega u najnovie doba utemeljeni stolni kaptol; jednu lěpu župnu cèrkvu, koja je prie monastirska bila; i jednu glavnu gradjansku učionicu. Od zgradah obćinskih jesu: varmedjska, zatim varoška kuća i lěpo biskupa ovdešnjeg obitalište, někoji plemići i domaći gradjani imadu takodjer ovdě několiko lěpih i uredno sazidanih stanjah i jedna varmedjska, a druga varoška svilana (fabrika od svile) ovdě obstoji. U Križevcih je družtvo domorodno ilirsko pod imenom *Kasina*, koje plemenitu naměru

imade, da srědstvom ovim prosvětjenje i razplodjenje narodne literature umnoži. — *Koprivnica*, slobodan i kraljevski, od stariih već vrěmenah obstojeći, polag istoga imena potošca ležeći i starimi zidovi obkoljeni varoš; ima lěpu župnu cèrkvu, 750 kućah i 2700 stanovnikah, zatim glavnu jednu varošku učionicu. — *Ludbreg*, město s najvećim od svih Horvatske, 3 kata visokim gradom i lěpim vèrtom obkoljenim kneza Filipa Batjana. — *Rasina*, župno, na ravnici do 800 stan. brojeće město, zatim grad i gospodština plem. *Mirka Inkeja*. — *Kalnik*, župno město, polag na bèrdu leže podèrtine glasovitoga i tvèrdoga něgda kalničkog grada, u kojemu je *Sigismund* car i kralj sa svojom suprugom Barbarom iz obitelji grofovah Celjskih něko vrěme stanovao, i zato se još i donas odtuda *kraljevska palača* imenuje. Cěla okolica ova dobrim svojim vinom daleko je na glasu. — *Raven*, župno město s gradom i lěpim vèrtom plemenite i domoljubne obitelji Zdenčajah. — *Gradac*, župno město, gospodština i grad s lěpim vèrtom biskupa zagrebačkoga. — *Bukovec*, župno město, zatim grad i gospodština grofa Draškovića. — *Vèrbovec* i *Rakovec*, dvě župe bližnje s gradovi, prie na izumèrvšu već obitelj grofovah Patačić spadajućimi, sada pod upravljanjem kr. komore. — *Glogovnica*, župno město od 400 stan. na biskupa križevačkog spadajuće polag istoga imena potoka, koi ovdě varmedju od vojničke krajine děli. Velika i prostrana ovdešnja cèrkva bila je prie manastira, koi je takodjer prie ovdě bio. — Zatim znatan je još u varmedji ovoj glasoviti i prostrani prededěl *Moslavina* zvani, koji jedan cěli varmedjski kotar načinja i na obitelj grofovah *Erdödy* spada. Kotar ovi je od sěverne strane istoga imena gorami pokrit, pod kojimi se na južnoj strani duž imenovatih gorah u lěpo poniženih brěžuljcih od zapada prot istoku više nego četiri sata dugo pružaju k jugu, i tako prema suncu okrènjeni lěpi i glasoviti moslavački vinogradi, koje jošte *Klaudius*, rimski car, zgodan za njih položaj znajući pèrvi saditi dade, i odtuda

se preděl ovaj cěli pod imenom; »*Mons Claudius*« još pod Rimljani tako od njegovog imena nazivao. Vino predělah ovih osobitom svojom jakostju odlikuje se, od kojega naposeb u jednoj okolici stalnom svojom cèrnoćom i sladjinom glasovito vino napomenuti je vrědno. — U srědi spomenutoga kotara i dolnjem već predělu leže na blizom medju krasnimi brěžuljci tri grada: *veliki*, *srědnji* i *mali*, prinadležeći obitelji grofovah *Erdödy*. Pod rečenimi gradovi pruža se sada kao i duž cělog ovog vinogradskog prědela južno stranom malo brežuljasta, stranom pako ravna okolica, koja od početka velika i bogata iz trih, župah sastojeća sela, zatim dalje lěpu hrastovu, tja do Lonje potoka produljenu šumu imade. Od selah kotara ovog moslavačkog znatnia su: *Voloder*, župno selo 950 stanovnikah; drugo *Gračenica* do 1000 stan. imajuće. — *Osekovo*, s lěpom župnom cèrkvom na jednom ugodnom brěžuljku do 1050 stan. brojeće selo; drugo na istu župu spadajuće *Potok* selo, do 1100 stanovnikah; tretje takodjer *Stružec* selo do 850 brojeće stanovnikah. — *Ludina*, župno selo do 740 stan.; drugo pod istu župu *Okolji* selo do 750 stan. imade. — Zatim u brěžnatom predělu ležeće selo *Jělenska*, ima župnu cèrkvu i do 800 stanovnikah. — Na istočno-južnoj pako strani kotara ovoga pruža se ona toliko poznata, najmre u novie vrěme glasovita ravnica *Lonjsko-Polje* nazvana, koja se po velikoj strani kotara istoga i bližnje topolovačke gospodštine zemljištu, zatim stranom u Požežkoj varmedji i Gradiškoj regementi razprostire, preděl cěli ovaj kao i ostali svi ovdě nuz Lonju ležeći krajevi svaku skorom zimnu dobu vodom poplavljen stoji, koje pako vrěme nebrojeno množtvo svake vèrsti vodenih pticah, kao: labudovah, divjih gusakah i vodenih bělih lastavicah, popkovah, kokoških, mnoge vèrsti velikih i malih šljukah, zatim orlovah, kao tamošnjih pticah lovacah, žerjavah i takodjer svojim skupocěnim perjem zvanih ragerah imade; poglavito pako vide se nebrojena jata mnogovèrstnih divjih racah, koje osobito

ondašnji stanovnici po mrěžah nastavljenih, i za taj posao priredjenih, višeputah u velikom broju poloviti znadu. Prostor samog ovog polja, na kojem nikakva dèrveta neimade, iznaša više od 40,000 jutarah i buduć se navadno u jesen i u prolětju najviše poplavom Save i odtuda Lonje vodom napuniti običaje, naravno je, da tako i zemljište kao svake godine poplavljeno i odtuda nagnojeno plodnosti svakoj, poglavito žitka, i nad istim banatskim biti mora prijatno; što inače poljoděljac bez straha, da sěmena i truda neizgubi, ploditi nemože. Bivaju ipak pokušenja, lětni žitak po viših predělih posějati, kojemu ako suho lěto srětno nadojde, trud svoj bogato naplatjen zaisto svaki imade. — Odbori i komisie kraljevske poradi toga već višeputah biahu, kako da se polje ovo osušiti i Horvatskoj i Slavonii bogata ova žitna blagajna otvoriti može; nu ipak sve bez uspěha; jer najnovie vrěme kraljevska komišia pod predsědničtvom presvětlog *Mirka Inkeja*, punog preduzetja i marljivosti muža imenovana, posla se je ovog sasvime energički i živahno poprimila, način osušenja najvišemu městu predložila, i sva srědstva cilju tomu priměrna već je odabrala, koja ako i na dalje tako uspěšno naprědovala budu, u kratkom vrěmenu za několiko samo godištah cělog ovog prědela osušenju nadati se možemo. —

3. U Varašdinskoj varmedji:

Varašdin, slobodan i kraljevski varoš, položen je u ugodnoj i plodnoj, od zapada i istoka gorami zaključenoj ravnici, i četvèrt sata od Drave potoka udaljen, preko kojega jedan lěpi i ne od davnog doba opet iz nova načinjeni most odtuda u cělu Ugarsku i Beč vodi. Varoš isti děli se u unutarnji i predvaroše. Unutarnji opet varoš děli se na gradjanski i gradski varoš: k ovomu spada starinska tvèrdjava, danas »*grad*« zvana, još i sada bedemi i šanci utvèrdjena. Grad ovi jest vlastitost obitelji grofovah Er-

dödy, kojih vlastitosti je takodjer jedna manja strana varoša podvèržena. Cěli pako varoš ima do 1000 kućah i 10,000 stanovnikah. Ulice unutarnjeg varoša dobro su potaracane, i několiko lěpih kućah imadu; na okolo ovog opet pruža se prostrani predvaroš, koї takodjer několiko lěpih kućah imade. Cèrkvih deset imade, od kojih je najveća něgdašnja Paulinska, sada učilišna i gymnazinska cèrkva, zatim sv. Nikole župna cèrkva. Od ostalih zgradah odličnie su: varmedjska lěpa kuća, varoška kuća s tornjem i na njemu bijućom urom providjena, kuće biskupa i kaptoła zagrebačkog, lěpa i velika kuća obitelji grofovah Draškovićah i mnoge takodjer druge plemićah i domaćih gradjanah prostrane i uredno sazidane kuće. Ovdě kolegialni kaptoł Začesanski iz 8 članovah sastojeći stoluje; zatim je jedna gimnasia, jedna gradjanska glavna učionica, jedan davnah (opăticah) uršulinskih manastir s učionicom děvojakah, jedan franciškanski i jedan kapucinski monastir, i jedna gradjanska bolnica. Varoš ovaj ima jednu svilanu, jednu glasovitu fabriku burmuta, koja svoje proizvode daleko u inostrane dèržave razpošilja i jednu tiskarnu s litografiom iliti kamenopisnom tiskarnicom. U varošu ovomu sastavilo se je pèrvo čitaonice ilirske družtvo, koje do danas već iz mnogobrojnih članovah sastojeće silno na procvětanje narodnog pismenstva děluje. Šetališta gradjanah jesu: grofa *Draškovića* i *Pasta* tèrgovca vèrti; u okolici varoša ovog dobro raste vino.*) — *Kneginec,* župno město s 400 stanovnikah na vlastitost varoša Varašdina spadajuće, gdě polag dogodovštine Andria II. u uzu zatvoren biaše. — *Toplika ili Varaždinske toplice* zvano tèrgovište ju-

*) U bližnjoj Varašdinu, zvanoj kuršanskoj šumi vidi se spomenik nad grobom Zrinjskog, bana horvatskog, (o kojem veli Bombardi p. 89: a nescio quo apro interfectus) od dana 28. Studeroga 1664 pokojnoga; sastoji ov iz dva četverouglasta kamena, koji za podnožje služe kamenitomu, hvat i něšto višjemu stupu, s nadpisom.

no-istočno od Varaždina, tri sata od njeg odaljeno s lěpim gradom. Ovo je vlastitost kaptola zagrebačkoga. Toplice ovdašnje su jako dobre, koje su više stolětjah i još pod Rimljani poznate bile, i koje se u lětno doba od mnogobrojnih iz Ugarske, Štajerske i daljnih krajevah i odličnih gostovah pohadjaju, jesu vlastitost takodjer kaptola istog, koji ovdě god. 1822 za pristanište i priličnost prihodnikah prelěpa i kasnie prostrana stanja velikimi troškovi načiniti dade. — *Vinica*, tèrgovište župno s lěpim gradom grofa *Draškovića*, ima do 700 stanovnikah, i svojim dobrim vinom, odkuda i najlaglje ime nosi, daleko poznato. — *Petrianec* takodjer župno tèrgovište i na grofa Draškovića spadajuće. — *Krapina*, u staro vrěme znameniti Horvatske varoš, leži u veoma romantičkoj, lěpimi bèrdi zaklopljenoj dolini, danas tèrgovište, koje svoj posebni magistrat i do 800 stanovnikah imade. Dvě cèrkve, jedna župna, druga franciškanska s manastirom i tretja polag na bližnjem bèrdu »*Tèržki vàrh*« zvanom gdě se u vrěme proštenja sajmi dèrže sv. Marie majke božje Jeruzolimske, na koje obližnji Štajerci i Horvati dolaziti običaju, glasovita, i jedna porcelanska fabrika jesu što se znatnieg ovdě napomenuti može. Polag na bèrdu leže podertine starinkog i něgda glasovitog krapinskog grada, o kojem po svih slavjanskih dèržavah pripověst ova vlada, da su tri brata: *Čeh*, *Leh* i *Meh*, ostavivši svoj zavičaj u sěver sa svojimi četami otišli i tamo kod rodjene bratje slavjanske tri dèržave utemeljili: *Čeh* česku, *Leh* poljsku, a *Meh* moskovsku dèržavu. Ovu pověsticu naroda slavjanskog takodjer i někoji napominju pisci. Česi kad slučajem dovle dopru, običaju stari grad pohoditi i za uspomenu několiko kamenčićah sobom ponesti. — Dva sata od Krapine odaljeno leži pod jednim bèrdom župno město *Krapinske toplice* i s toplicami toga imena poznato. — *Sutinsko*, takodjer od toplicah, na obitelj grofovah Sermage spadajućih poznato město. — *Radoboj*, župno město, istočno od Krapine ležeće i bogatimi svojimi ru-

dami, od sumpora (žvepla), koje su od najpoglavitiih Europe i zaisto najbolje u carstvu (od 100 funtih rude dobie se 90 funtih čistog otopljenog sumpora) glasovito. *Klanjec,* město od 800 stanovnikah s monastirom franciškanskim i podèrtinami starog i glasovitog něgda *Cesargrada.* — *Gerovec,* město, gdě se mnogo zemljenog sudja napravlja. — *Lobor* s lěpim u jednoj zaklopljenoj dolini i od najvećih Horvatske gradovah obitelji grofovah Keglevićah; — *Začretje* ili *sveti Križ* leži na jednom prijatnom i zdravom brěžuljku s lěpom župnom cèrkvom i gradom obitelji grof. Sermage; izgled odtuda na bližnje brěžuljke i prostrane doline okolice ove jest prekrasan. — *Lepoglava,* s lěpim gradom i lěpom župnom cèrkvom, gdě je něgda glasoviti okolicah ovih monastir bio, nu danas je gospodština kolegialnog kaptola čazmenskoga u Varašdinu. *Klenovnik,* gospodština sa starim i velikim gradom grofa *Gjure Draškovića.* U gradu ovomu pod někojimi od obitelji ove Bani stališah horvatskih někoja spravišta iliti sabori dèržani biahu. — *Trakoštjan,* stari na istu obitelj Draškovićah spadajući grad i gospodština, odkuda ova i naslov svoj imade. — *Bela,* s podèrtinami staroga grada, u kojem se Bela IV. kralj ugarski, kada je pred Tatari u Horvatsku poběgo, jedno vrěme zaderžavao. — *Pregrada,* město s lěpom u novie vrěme dovèršenom župnom cèrkvom. Ovomu blizu opet na drugom brěžuljku je *Gorica,* grad i gospodština obitelji grofa Keglevića. — *Novi Marof,* lěpi grad i gospodština obitelji grofa Erdödy. — *Konjšćina,* grad, župno město i gospodština biskupa zagrebačkog. — *Kostel,* župno město s podèrtinami na bèrdu ležećeg starog i něgda jakoga grada. — *Belec,* župno město s gradom na plem. obitelj Rukavina spadajućim; zatim s podèrtinami starinskog istoga imena grada znamenito. Iz okolice ove mnogo se melinskog (za vodenice) kamenja na dolnje posavačke strane pošilja. — *Tuhelj* župno, u veoma romantičkom, lěpimi gorami i dolinami napunjenom predělu, ležeće město. — *Horvatska,* lěpi grad

i gospodština, prie na izumèrlu obitelj grofovah Ratkaj, koi veću stranu predělah ovih posědovaše, spadajuće; danas vlastitost obitelji Otenfelsa. — Predĕl ovaj, u kojem medju ostalimi, gore već rečenimi, i dva ova stražnja mĕsta leže, je tako zvano *gornje Zagorje*, i šta se lĕpote, divnosti narave i zdravog njegovog zraka tiče, veoma mnogo zanimivog za oko putnika imade. Ponosita ovdešnja bèrda i klisurasti ovih nĕki veličanstveni prizori, odkuda tolika vrĕla, zdravi zviranjki pod zemljom izniču, k tomu zatim krasne, mirisnimi i dišućimi travami pokrivene i prekrižano razprostèrte ovdèšnje doline, svuda opet po lĕpih brĕžuljcih kao i ravničnih i dolinskih predĕlih snažni gradovi i druga obitališta položena, podaju motrećemu oku jednu u najvišem smislu zanimivo promĕnljivu narave dražesnost, koja se svakim pravom i s najodličniimi Švajcarske zemlje predĕli prispodobiti može, i cĕli kip ovdešnjeg različitih predmetah suglasja takov je, da mu se svaki, koi i što za lĕpotu narave ćutjenja i ukusa imade, dovoljnim povodom ganjen diviti mora. —

4. Medjimurje.

Poluotok ovi, *Medjimurje*, medju Murom i Dravom potoci ležeće, spadao je u pèrvanja vrĕmena k Horvatskoj, naposeb pod Varašdinsku varmedju, kada pako Zrinjski grofovi, kojih je cĕli ovaj poluotok kao pod grad Čakovec spadajuća jedna gospodština bio, pod austrianskom kućom i vèrhovni župani Saladske varmedje postaše, predĕl ovi medju Murom i Dravom kao vlastitost i gospodštinu svoju tada od varašdinske varmedje odcĕpiše, i k svojoj ga, od koje vèrhovni župani biahu, priklopiše, od kojega zatim vrĕmena neprestano pod Saladskom varmedjom ostade. Lĕpi ovaj murski poluotok dĕli se u gornju i dolnju stranu: u gornjih svojih stranah imade brĕžnate i neravne predĕle, gdĕ po nĕkih okolicah osobita i posebnom svojom slastju i

vrědnostju glasovita vina rastu. Tako se ovo najbolje u *Letinskoj gori* više *Beča* proizvodi, kojega se dobre lětine vedro po 15 do 20 forintih u srebru prodaje, i koje se s Luttenbergskim, Menješkim i Šomlavskim uzporedit i s Tokajskim prispodobiti može. Zatim u gornjem Medjimurju blizu Sèrdíšča je znamenito město tako zvano *Peklenica*, gdě se kamenito ulje (Steinöhl) dobiva, a droždji se od njéga pod imenom *Kolomaz* za mazanje kolah upotrěbljavaju. U gorah ovih ima takodjer kamenitog uglevja, železa i něšto drugih rudah, zatim u pěsku Mure; nu više u Drave zlato se nalazi, odkuda naposeb Dubravčani znatan novac za iznoseće zlato dobivaju. Plodnostju žitka krajevi ovi brěžnati nisu toliko poznati, nu time su bolje južne i dolnje poluotoka ovog ležeće ravnične strane ovim i preobilno nadarene. S plodnostju krajevah ovih nijedan se od cěle Ugarske preděl sravniti nemože, zemlja ovdě je cèrna, masna i pèrhka i tako svakoj plodnosti najbolje prijatna. Ovdě poljodělac dvostruko, trostruko više nego u prediělih Horvatske i mnogih Ugarske dobije; ali tomu i poslenost i bolje obdělavanje ovdešnjih stanovnikah mnogo doprinaša. *) U mnogih se ovih plodonosnih oranicah po dva

*) Plodnost ovih oranicah pored marljivosti u obdělavanju pripisuju mnogi iste zemlje kakvoći, koja se ovdě, kao u Nilskoj okolici, sasvime cèrna nahodi; zato se daklem kao zaostavši mulj od mòra smatrati može. Na to im je povod dalo Plinia izgubljeno *bělo more*, koje se je u ovoj okolici i podravini, u savezu stojeć s Balatonom, kroz Baranjsku varmedju, Slavoniu i Banat do cèrnoga mora protezati imalo. Mněnje svoje osnivaju, izvan pověsti i dan danas u ustih prostoga puka o tom živuće, na nadjenoj rěpnoj kośti od strašno velike ribe, i na drugih velikih kostih, koje se u Čakovačkom gradu viditi mogu; — i na tom, što se je kao drugdi, tako i u Legradu, kad su farni (župni) zdenac kopali, u dubljini od dva hvata korenje od tèrstine našlo . . . Nu to veće iztraživanje i zaslužuje i potrěbuje! Pod suncem ništa nije stalnoga, — gdě su něgda běli gradovi stojali, onuda sada bistra voda teče! —

Stěpan Milnarić, Medjimurac.

puta na lěto sije svake vèrsti žitak od pšenice do prosa, i *virginički* tako, kao što i duhan zvani *tatar* raste. — Stanovničtvo ovo, koje tako majka narav svim izobiljem domaćih proizvodah nadari, da ovo susědnu Štajersku, Krajnsku i. t. d. kruhom providjuje, i děla svoja radostno obavlja, narodne horvatske pěsme, najviše od Zrinjskoga pěvajući, spada k svèrži ilirsko - horvatskog naroda, s kojimi skupa narěčje i jedne običaje imade, od kojega su takodjer stabla mnogobrojne naselbine po bližnjih ovdě ugarskih varmedjah udomaćene. Stanovnici se poluotoka ovog najvećom već stranom od svih gospodskih teretah odkupiše, jedni sa svime, drugi pako u opreděljenom novčanom platjanju, i jer nisu kmeti, nego slobodni ili arendatori; tako i slobodnie dišuć i polja kao vlastitosti svoje bolje obradjivaju; tako naposebne obćine svoj vlastiti upravljajući magistrat i kod ovog službenike, nu oblasti druge prošnje sudu podložen imadu. Pèrvi povod k odkupljenju ovom dade, kada god. 1795. svim stanovnikom okolice ove, osim tèrgovištah, koja već prie slobodna biahu, od blage uspomene grofa *Gjure Festitića* bi ponudjeno, da se sa svim odkupe, i novce za 24 godine polože; uslěd čega se mnoga, i sva tako rekuć znatnia sela odkupiše. — Ceste za medjusobna na poluotoku ovom obćenja veoma su vrědne i pěskom dobro posute. Župe 22, sve pako lěpe, někoje i velikolěpno sazidane cèrkve imadu, osim mnogobrojnih opet drugih i takodjer lěpih podžupnih cèrkvah, koje pod duhovnu biskupie zagrebačke oblast spadaju. Ja takodjer izpověditi mogu, da sam kotar ovi pohadjajući već několiko putah od njegove plodnosti, krasote i urednosti očaran bio. Povèršje zemljišta poluotoku ovog 16 [] miljah iznaša, gdě 58,000 pučanstva i odtuda 3,625 na jednoj [] milji imade, polag čega k najbolje naseljenim Ugarske kotarom spada. Konji ovděšnji dobri i lěpi mnogo se traže, šta preдělu ovomu znameniti dohodak prinaša. Města velika, uredno i dobro ustrojena, i u obće lěpa i snažna imadu sta-

nja. — Od ovih tèrgovišta i ostala znatnia města jesu: *Čakovec*, tèrgovište, lěpimi urednimi kućami providjeno, dva sata iztočno od Varašdina ležeće, ima franciškanah monastir, koi i župe ove upravljanje pod sobom imade, i 1,500 stanovnikah. Grad ovdešnji stari i něgda dobro utvèrdjeni, vlastitost danas obitelji grof. Festetića; u pèrvia pako vrěmena glasovitih Zrinjskih grofovah, pretèrpio je u prošastnosti něka nasèrtanja Turakah. — *Nedelišće*, župno tèrgovište, prěko 2,000 stanov. brojeće. Město se ovo iz pèrvih vrěmenah kao znatna kolěvka preporadjajućega se knjiženstva ilirskoga spomenuti mora. Ovdě iz utemeljene oko 1568 godine tiskarne razmi mnogih do nas nedospěvših horvatskih knjigah, *Tripartitum* Verböciev god. 1574 u horvatsko-slovenskom prevodu od *Ivanuša Pergošića* na světlo izidje, i Jurju Šubiću Zrinjskomu, neumèrloga Nikole Sigetskoga sinu, posvetjen bio. — *Štridova*, župno město, u koje predělu glasovito medjumursko vino raste. — *Goričan*, župno 2550 stanovnikah brojeće město. — *Dubrava*, župno město takodjer 2550 stan. brojeće. — *Kotori*, snažno župno tèrgovište s 2400 stanovnikah. — *Sveta Helena* u jednom veoma prijatnom predělu ležeće, něgda monastir i cèrkva, danas pako grad i imanje plem. obitelji Kneževićah. Ovdě se glasoviti najmre od lěpih konjah sajmi dèrže, koji se iz svih ovih predělah, kao takojer iz daljniih unutarnje Ugarske stranah amo na prodaju dovode. — *Prelok*, snažno uredjeno tèrgovište s lěpom župnom cèrkvom, ima prěko 300 većom stranom iz tvèrde gradje sazidana i někoja takodjer ugledna stanja, i 2800 stanovnikah. Ovdě je jedina u Medjimurju svilana (svilna fabrika), u kojoj se mnogo svile prede. — *Podturen*, něgda *Turnišće*, tèrgovište u srěd Medjimurja ležeće, s dèrvenim prěko Mure mostom. Ovdě je něgda glasovita, u vrěme Rakocieva rata uništena tvèrdjava bila. — Vide se još golemi nasipi, u gotičkom štilu sazidana cèrkva, zvono gotičkimi pismeni urešeno od god. 1168, vèrlo ugodan glas imajuće. — Ovdě se mnoge staro-

davne dragocěnosti izkapaju, nu žalibože, město u Zagreb, odaslana su većinom u magjarski muzeum u Peštu; něka se vidíti mogu kod tamošnjeg visokoučenog župnika i začastnoga kanonika *St. Galovića.* — *Legrad*, slobodno tèrgovište, leži u kutu na granici saladske, križevačke i šomodjske varmedje, kod utoka Mure rěke u Dravu; pol drugi sat od Koprivnice, pet satih od Varašdina i tri sata kroz dravski s Murom sjedinjeni brod od Kaniže odaljeno. Legrad ima u zemljištu svojem do 16 hiljadah ralih; nu žalibože većom stranom povodnjam tako izvèrženih, da još pod Leopoldem I. i kasnie višeputah predloženja načinjena biahu, da se naselbina cěla ova u koji drugi preděl prenese. Danas Legrad jednu katoličku župnu, vele umětno sazidanu cèrkvu, zatim jednu kapelu i jednu novo zidanu evangeličku cèrkvu imade. Ulice niti su dobro uredjene, niti mnogo lěpih kućah imadu, i to jedino poradi prevelike pogibeli čestih povodnjah. Od obèrtnosti napomenuti se može, da se ovdě najbolji kruh, najbolje kotarice i glasoviti, različito izrězkani i izkitjeni nožići dobivaju. Stanovnikah 2000 katoličkih i 300 evangeličkih imade, u historičkom pako obziru mnogo je znatnii Legrad. Ovdě takodjer kao i s cělim Medjimurjem vladali su Šubići Zrinjski — i ovi su bili poradi važnosti města Legrada, kao jake něgda tvèrdjave, od koje se danas samo nasipi vide, i svojim položajem kao ključa u Horvatsku i Štajersku — Legradski vèrhovni kapitani. Město ovo je višeputah turskom napojeno kervjom, odkuda se i danas još oranica nuz Dravu ležeća zove *Tursko grobje;* poglavice od Legrada još se danas vojničkim načinom nazivaju, kao sudac *kapetanom*, pervi zakletnici *vojvodami* pěšačkimi i konjaničkimi i. t. d. — Kod broda ili prelaza prěko Mure *Kakinjom* nazvana, vidi se město umětno priredjeno, gdě glasoviti *Novi Zrinj* tvèrdjava stajaše, i ne daleko odtuda pije se još i sada iz Zrinskovoga zdenca voda. — Zatim su medju ostalimi još mnogobrojna, lěpa, i skorom sasvime iz tvèrde gradje podig-

nuta i napomenúti vrědna sela, kao: *Domašovec, Kraljevec, Čekovec, Goričan, Hodošan, Draškovec, Vidovec* i *Cirkovljane* tako nazvane od cirkvenikah (templarii), koji ovdě i u *Macinci* i *sv. Martinu* u *Pomorju* obitavahu. U svakom ovom městu vidi se još gotička, iz 11. ili 12. věka sazidana cèrkva; i mnoga druga: jer gdě na 16 □ miljah toliko pučanstvo stanuje, tamo i mnogobrojna sela biti moraju. —

Rěčki kotar, ili ugarsko-horvatsko primorje.

Pod Rimljani spadaše kotar ovi pod Liburniu, koja je takodjer strana starog Ilirika bila, kasnie po razděljenju rimskoga carstva dojdu okolice ove pod istočno carstvo, kojemu zatim pod *Niceforom* carom *Karlo veliki* okolice ove otme i nje posebnimi vojvodami ravnati dopusti, koje pod zaštitom franačkom, jedno vrěme zatim opet nezavisne pod horvatskimi vojvodami biahu, dokle se *Krešimir* god. 900 kraljem svih ovih okolicah nenačini kojega je kolěno kasnie prěko 100 godištah ovdě upravljalo. Zatim patriarke od Aglara (Aquileja) dèržaše u ime zaloga preděle ove, i poslě opet *Fridrik III.* car město ovo 1471 za sebe kupi. Zatim pod dvornim tèrgovačkim savětom u Tèrstu sědećem, kotar ovi, pod kojim i cěli na Austriu spadajući primorski kotar biaše, povratjeni su opet krajevi ovi k ugarskoj kruni. — Pod *Mariom Teresiom* načinjena je bila za okolice ove *Severinska varmedja*, koje vèrhovni župan skupa i ravnitelj morskog kotara bio jest; varmedja ova sastojaše iz trih kotarah: *Morskog kotara* (Processus maritimus), *Kupskog kotara* (Processus Colapianus) i *Brodskog kotara* (Processus Brodensis). Zatim opet *Josip II.* car odredi, da nuz more ležeći krajevi kao Rěka, Bakar i Kraljevica pod tèrgovački posebni morski kotar spadaju pod imenom (*Littorale Hungaricum*) i svojega posebnog ravnitelja imaju, ostala tri kotara od severinske varmedje u dva kotara sjedini: kotar morski i kotar prěkokupski (Processus maritimus i Trans-

Colapianus) ove k zagrebačkoj varmedji pridruži, i tako severinska varmedja prestade. — Danas kotar ovi pod nijednu varmedju nespada, nego posebnog svojeg ravnitelja (gubernatora) imajuć, jedan morski za ugarsku tèrgovinu kotar načinja, kojeg ravnitelj kao i varoši ovdešnji na sabor ugarski i kraljevinah sadruženih s odvětom pozivaju se. — Glavno město cělog ovog kotara morskog tèrgovačkog, koi od 6 □ miljah prostora zauzima i 31,000 stanovnikah imade, jest *Rèka* (Fiume, Flumen), slobodan i kraljevski varoš, ležeći u jednoj uzkoj kamenitoj dolini kod nauštja potoka, koi se u gornjem svojem predělu Rěčina, u varošu opet i tako dolnjem predělu *Fiumera* imenuje. Sastoji iz novog i starog varoša, koji zajedno uzeti do 1100 kućah i 9000 stanovnikah imadu. Stari varoš leži na jednom višem městu i neukazuje se prijatan; jer su ulice uzke, stèrmaste i ne redne i prostim samo pukom naseljene. *Novi Varoš*, polag mora ima prijatan pogled, široke, dobro uredjene ulice i mnogo uglednih kućah; ulice su i pred kućami svuda lěpim četverouglastim kamenom dobre potaracene. — Od cèrkvah najpoglavitia je glavna svete Marie, koja je i župna varoška i skupa kolegialnog Rěčkog kaptola cèrkva, bogato svake vèrsti mramorom ukrašena. Godine 1827 i 1828 veličanstveno je obličje (frontispicium) dobila. Zatim lěpa cèrkva svetog Vida (něgda Jesuitah) na način i spodobu cèrkve »*Maria della salute*» u Mletcih ustrojena i mnogimi lěpimi děli po mramoru ukrašena. Od ostalih sgradah: lěpo i veliko stanje kasina, u kojega je pèrvom podu prelěpo varoša ovog kazalište; zatim obitalište Ravnitelja ovdešnjeg kotara, varoška kuća i druge někoje tèrgovačke i gradjanske ukusno ustrojene kuće. Rěka je stolica ovdešnjeg kraljevskog ravniteljstva, jednog tèrgovačkog i měnbenog suda, morskog konsulata i jednog nadzirateljnog magistrata od zdravja (Sanitätsmagistrat); varoš ovi nadalje ima jedan gimnazij, jednu glavnu gradjanku učionicu, jedan kapucinski manastir i opet drugi kaludjericah (opaticah) benedik-

tinskih samostan sa učionicom děvojačkom, jednu Lazaretnu i Kontumaca kuću, jedno god. 1822 ustrojeno družtvo i jednu gradjansku bolnicu. Sada se u Rěki slědeće fabrike nalaze: od papira 1, od duhana ili cigarah 25, od klobukah 3, od voštanih svěćah 2, od pomorskih sidârah (lengerah, mačakah) 2, od špirita 10, od šećera 1, od kožah 6, farbarie 2, fabrike od čokolade 2, svega ukupno 62. — Največa je tèrgovina Rèke s dèrvi, ugljevjem, žitkom, konopljem i spodobnimi unutarnje Ugarske proizvodi. Města razveselenja jesu: ugodna, lěpim dèrvljem zasadjena promenada (šetalište) i na kraju ove jedan obćinski vèrt Leoghieto ozvan, s jednom lovorovom šumicom. — *Bakar*, (Buccari) slobodni morski varoš na podnožju jednog bèrda; ima slobodnu luku, vlastiti svoj magistrat, glavnu jednu gradjanku učionicu i 2100 stanovnikah, koji se ribariom i po něšto morskom tèrgovinom zabavljaju. — *Novi*, tèrgovište polag mora i ogulinske krajine, ima malu luku, 400 kućah i prěko 2000 stanovnikah. — *Kraljevica* (Porto-Re) tèrgovište s 1200 stanovnikah, s dobro uredjenom i dvěmi gradovi obranjenom lukom, koju Karlo VI velikimi troškovi za največe morske brodove prirediti dade, nu danas se mâlo pohadja. Stanovnici se najviše s ribariom zabavljaju. — Na jednom kod Rèke povišenom bèrdu stoji starinski grad *Tèrsat* (Tersactum) něgda glavno Frangepanske obitelji pribivalište. 411 kamenitih stupaljah (skalinah, štengah) vodi na isto ovo bèrdo, na kojemu je danas jedan franciškanski od frangepanske obitelji utemeljen i velikimi povlasticami providjen manastir s glasovitom cèrkvom sv. Marie, majke božje Lauretanske, kamo iz svih ovih primorskih predělah i daljnih Krajnske krajevah pobožni svět putovati običaje. — *Drâga*, glasovitim istog imena vinom daleko poznato selo. — *Cirkvenica*, ne daleko od vinom bogate doline, *Vinodol* zvane, ležeće město. —

Vojnička Horvatska.

Karlovačka tako zvana krajina, i pèrva od svih ostalih granicah ustrojena, danas se u četiri regimente děli: Ličku, Otočku, Ogulinsku i Sluinsku regimentu; gdě poglavitia i pamtenja vrědnia města jesu:

1. U Ličkoj regementi:

Gospić, tèrgovište i glavno regimente ove město, i stolica brigadnog od ove i Otočke regimente generala, leži polag potoka Novčice, na dalmatinskoj cesti, ima jednu glavnu mužku i jednu děvojačku učionicu i prěko 1400 stanovnikah, — *Karlov Bag* (Carlobago), morski varoš (koi se u stara vrěmena *Srissia Stripa* i poslě *Bag* zvao), u pèrvia vrěmena bio je varoš ovi grofovah Kèrbavskih, koji mu slobodnosti pokloniše, od Matie kralja 1481 potvèrdjene. Varoš ovi bio je 1525 upravo na pokladnji dán od Turakah napadnut, oplěnjen i porušen. Pod *Karlom IV.* město se ovo opet podigne, i zato od njega na město samog pèrvašnjeg imena *Bág* — sada s pridavkom *Karlov Bag* nazvato, i Maria Terezia 1757 dade městu ovomu posebna štatuta (uredbe), i polag ovih bihu 1760 gradjani ovdešnji uvedeni u svoja pèrvanja prava. Poslě biše karlovačkoj krajini pridruženi 1716, bivši prie jedno vrěme pod Tèrstjanskim tèrgovačkim nadzirateljstvom. Varoš ovi u jednom jako uzkom, bèrdi i morem zaklopljenom prostoru leži, ima do 200 kućah i 900 stanovnikah, svoj posebni magistrat, jednu lěpu župnu cèrkvu, jedan kapucinski manastir, jednu varošku učionicu i jednu luku, koja je dosta velika i duboka, nu malo tèrgovine imade. — *Dobroselo*, selo do 900 iztočnih kèrstjanah brojeće, u kojem kordonski regimente ove zapovědnik (major) stanuje. U stražnjem austriansk-oturskom boju bio je ovdě veliki tabor (logor, La-

ger) vojske, od kojega se ostanci još vide; i u bližnjem bèrdu *Lumbardenik* zvanom slědeći, u naškom jeziku, napis čita se:

Put u Tursko
Vojske Cesara Rimskoga.
Josipa II.
IX. Februara 1788.

Udbina, na vrělu potošca Kèrbave i danas najpoglavitie starinskog i nědga glasovitog kèrbavskog kotara město. Velike podèrtine ovděšnjeg moćnog nědga bèrdanjskog grada, jake još takodjer zidine s turnji i toliki drugi ostanci najdjenih starinah, kanoti starih novacah i mnogih drugih znamenitih rědkostih, dovoljno nědgašnju važnost zgradah ovih pokazuju. Něki pisci početak zidinah ovih pripisuju Rimljanom, drugi opet starim ilirskim kraljem. Ovdě je nègda katoličkog biskupa od Kèrbave stolica bila, i od bivše cèrkve još i danas znamenite podèrtine vide se, koje Turci, kada su god. 1460 grad cěli predobili, porušiše, i iz četverouglastog njezinog kamenja ostali utvèrdiše grad i kuće sebi sazidaše.*) *Počitelj*, veliko selo s 1100 iztočnog věrozakona stanovnikah. Južno-zapadno od mésta ovoga vide se podèrtine, danas »*Vuksanova gradina* zvane, gdě nědga grofi Karlovići stanovahu, kako njihova od god. 1432 i 1451 izdata privilegia iliti povlastice svědoče. — *Bilaj*, selo od više 500 stan. pod jednim istog imena podèrtim gradom ležeće. Ovdě je Tomaš kralj bosanski, koi s carom turskim u gradu Jajci po-

---

*) Kèrbave (Corbaviae) ime već se od starih vrěmenah u dogodovštini napominje. Tako Konštantin sin carski napominje već Liku i Korbavu. Da pako ime ovo Kèrbava (Corbavia) najlaglje od istog imena varoša dolazi, koi se je poslě možebiti opet Udbinom nazvao, to se zaključuje odtuda, jer u zaključku sinodalnog sabora od god. 1185, kada je još Kèrbava kao župa arci- biskupié splètske bila i Petar VII ovdešnji arcibiskup u Kèrbavi pèrvi biskupiu utemeljio, dolazi ovako: «Corbaviensis Episcopus habet sedem suam in »Corbavia« (Kèrbavski biskup ima stolicu svoju u Kèrbavi), i tako se vidi, da je i varoš jedan *Kèrbava* (Corbavia) moro biti.

tajno priatelstvo složi, od sina svojega Stěpana i brata po naputjenju ugarskog kralja Matie 1451 ubijen bio, na što Bosna med ove dvě ubojice razděljena, god. 1474 u ruke turske padne. — *Koinsko,* selo polag mora, s 240 katoličkih stanovnikah. Odtuda dalje i blizu Karlovabaga leži selo *Vidovac,* s podèrtinom grada *Vidov-grad* zvanom, od kojeg se kazuje, da su ga još Rimljani sazidali. Kod ovoga grada Senjani god. 1664 potukoše mnoge Turke. Zapovědnik od Senja bio je tada Petar Zrinjski, koji zatim 1665 banom postaue i na město njega je Ivan Tèrsački imenovan bio.

Pametiti pako vrědna je u ličkoj regementi najdalje južno-ležeća lěpa *Zermanjska dolina.* Kotar ovi pod starim Ilirikom zvao se je *Ledanum,**) i danas se još od stanovnikah posebnim imenom *Vinodol* naziva. Mala ova dolina je veoma zanimiva. Dužina njezina pol drugi sat a širina samo jedan četvèrt sata imade, zatvorena je visokimi klisurastimi

---

Farlati sudi, da se je ovi poslě *Udbinom* nazvao. Kada je Horvatska pod Ugarske kraljeve došla, poděliše ovi Kèrbavu někim horvatskim velikašem i odtuda postade ona grofiom. U XIV. věku poděli nju Karlo Roberto jednomu svojemu dvorniku, iz starog horvatskog kolěna Gusićah; za kojim je slědio njegov sin *Radoslav*, opet unuk Tomaš i mnogi drugi. 1522 bila je Kèrbava Ivanu Torkvatu pověrena. 1527 predobili su ju Turci. 1689 od Turakah oteta, poděljena je bila grofu Adolfu Zinsendorfu, a od ovoga opet medju 1690 i 1700 povratjena je erariumu natrag.

Josip Izdenczy: Geschichte i. t. d. broja 318.

*) Kada su god. 177 pred Isukèrstom Rimljani Istriu predobili i ovu tako u rimsku dèržavu pretvorili, nadvlada 6 godinah kasnie rimski Pretor *L. Anicius* i kralja ilirskoga *Gencia* (Gentius), po čemu su sada Rimljani sasvime gospodari jadranskog mora postali. *Illyricum* je južno Panonii ležao, pod kojeg *Japidia*, *Liburnia* i *Dalmacia* na jadranskom moru spadaše. Glavno město Ilirikuma bio je *Srěm* (Sirmium). Ova dèržava nije samo proizvodi bogata nego i svojim bojnim pukom znamenita bila, iz kojeg se rimski junaci: *Claudius* (268), *Aurelianus* (270), *Tribus*, (277) i rimskoga carstva spasitelji porodiše. (*Fras*, *Topogr. der Karlstädter Militärgrenze.*)

stěnami i kamenitimi bèrdi, koja samo po vèrhih svojih i to slaba dèrvetja imadu, i okolica je kao u podugačkom dubokom kotlu položena. — Povèršje cěle ove doline sastoji iz samog skoro klisurastog i potèrganog kamenja, koje tuda sve jedno na drugo prebacano i opet s drugim manjim kamenjem směšano tako stoji, što preděl ovi jako neplodnim načinja i polag sve blagosti podnebja samo se proja i kukuruz, i to ne svuda sějati mogu. Na kraju jednom doline ovai něšto poniženom bèrdu stoje tvèrdog něgda grada *Rakovnik*. podèrtine, na drugom pako kraju velikolěpne podèrtine něgda *Zvonigrad* grada, i ovdě se dokanča Lika, i Dalmacie zemljište počimlje. Obstojeće još obodvih ovih gradovah podèrtine dovoljno něgdašnju njihovu znatnost, velikoću i jakost pokazuju. Kada je Austria god. 1689 cěle Like predobljenje od Turakah dovèršila, dva ova grada, kao najznatnie okolicah ovih tvèrdjave dugo vrěmena od Turakah biahu tvèrdokorno branjena i samo s najvećom silom predobljena, kada su najlaglje i porušena. Glavno město doline ove zermanjske je: *Vrělo* do 820 stanovnikah najviše istočnog věrozakona brojeće, leži na dalmatinskoj cesti, i lěpi položaj, a poglavito dobru vodu imade. — Zatim *Palanka*, jedno malo s katoličkom župom selo, leži na dalmatinskoj cesti. Lěpi srebrenastimi svojimi valovi Zermanja potok, koi ovu dolinu protiče, ovdě jedan vodopad načinja, na kojem i několiko mlinah imade. God. 1809, kada je Marmont iz Dalmacie išao, tude se jedna mala bitva dogodi.

2. U Otočkoj regementi je:

Otočac, tèrgovište i glavno regimente ove město polag Gacke potoka; ima do 100 kućah i 400 stanovnikah, jednu za dětčake i jednu za děvojke glavnu učionicu. Na ulazku župne ovdešnje cèrkve slěd eći latinski napis stoji:

Narrentur justitiae et Clementia in Fortes Izrael — Judicum Cap. 5. vers. 11.

O Regina Orbis, prima, atque piissima Mater
Justitia Ilyrios, et pietate regens,
Prima Reformatrix Ilyrorum, magna Theresia!
Tu perfecisti, quod nequiere Viri.
Prima doces Artem bellandi, prima Croatas
Legibus emendas, et pietati trahis.
Martem lex, Legem pietas attemperat, armis
Corpora, Lege manus, cor pietate domas;
Templum hoc Prima sacras, in quo tibi jure Parenti
Grati Ilyri sacrant corpora, corda, manus.
Anno Domini MDCCLXXIV. *)

U Otočcu se glavni drumovi od Karlovca i Senja sastaju, zatim od Gospića i najposlě od kordona. U stara je vrěmena ovdě jedna opatia bila, koja zatim 1241 prestade, i od poslě se samo kao naslovna *svetog Nikole od Gacka* poděljuje, koju naslovnu opatiu danas Prečastni g. *Mihailo Mikić* kanonik zagrebački i kraljevskog konvikta ravnitelj imade. — Kada kasnie obitelj Frangepanah iz Kàrka (Velja) za svoje zasluge prot Tatarom u Ugarskoj i najmre za ovih uništenje na grobničkom polju god. 1242 *Otočac* od *Bele IV.* kralja dobiše, načiniše ovdě jedan čvèrsti grad, i kasnie god 1461 *Sigismund Frankopan* utemelji ovdě jednu biskupiu, kao što se u arkivu franciskanskog monastira u Tèrsatu (Tersactum) čita, i iz jednog patenta od otočkog biskupa izdatog vidi, koi se u Senju pèrstenom i pečatom providjen čuva **). Ne dugo zatim i taki god. 1467 město ovo tako je od Turakah napadjeno bilo, da isti stanovnici poběći moradoše, i tako biskupia prestane. Město je ovo višeputah u ruke turske došlo i god. 1543 pod *Selimom II.* ban horvatski *Petar Keglević* ovdě potuče

*) Ovo sam najviše za protivnike *ilirskog* imena naveo, da vide, kako se je ime ovo u sva vrěmena i po svih krajevih naše domovine kao narodno i takodjer službeno upotrěbljavalo. —

**) *Fras*: Topographie der Karlstädter Militär-Grenze str.: 225.

Turke. I na bližnjoj i lěpoj Gacke dolini 1663. 16. Rujna *Petar Zrinjski*, za tada zapovědnik od Senja, Ali-Pašu *Čengića* s malom vojskom potuče. — *Senj*, varoš s cělim svojim zemljištem skupa vèrti i sěnokošami uzimlje samo 818$^3/_4$ jutarah prostora i broji do blizu 500 kućah i 3000 stanovnikah. Ulice su uzke, òsim onih, koje polag mora leže; nu dva lěpa tèrga i mnogo lěpih kućah imade, šta varošu ovomu od morske strane veoma lěpi pogled daje. Senj je stolica biskupa senjskog, i u jedno sjedinjenog modruškog i kèrbavskog i njegovog stolnog kaptola; ima jedno bogoslovno sěminište, jedan biskupski liceum, jednu glavnu učionicu za dětčake i jednu za děvojke i jedno nadziratelj-stvo zdravja (Sanitätsmagistrat). Od cèrkvah odlikuje se lěpa i velika stolna cèrkva, od ostalih sgradah lěpo biskupa obitalište, koje presvětli, sada srětno upravljajući biskup *Mirko Ožegović* velikim trudom i požèrtvovanjem na novo od temelja sagraditi dade. Zadnjič je Senj za granicu horvatsku kao tèrgovačko město veoma znamenit, koja tèrgovina, najmre početkom francezkih bojevah živahna biaše; nu danas se luka njegova toliko već ne pohadja. U Senju je takodjer postava ili skladište (depositorium) od carske morske soli, iz koje vladanje znatni novac dobiva; zatim jedna tridesetnica. — *Senj* varoš bio je već godišta 340 pred Isukèrstom od vodje Beloveza utemeljen, i kasnie 8 godinah od Gèrka *Tebia Tulia* zidovi providjen. God. 452 kr. nar. predobi varoš ovi Atila, i kasnie u 13. věku Tartari ga na pepeo obratiše. *Bela IV.* zatim Senj Frankopanskoj obitelji prikaže, koja ga opet sazida, i mnoge mu pravice poděli, koje kasnie Matiaš kralj 1483 potvèrdi i Senj na kralj. varoš uzvisi. 1752 godine dojde Senj pod komercialno nadzirateljstvo od Tèrsta; godine pako 1776 pod vojničko upravljanje i 1785 slobodnom lukom proglašen bude. Zatim je bio pod franceskom vladom priložen k novoustrojenim ilirskim dèržavam, i poslě toga pod austriansku graničarsku vladu dojde. Nu on traži danas putem dèržav-

nog sabora svoje stare pravice. Senjani u staro vrěme na moru biahu veoma jaki i strahoviti, tako da je *August* car njima, bojeći se njihove sile, brodove oduzeti dao, i Mletčani su god. 1595 prisiljeni bili, proti njima tužiti se. Ovi neprestano s malom silom tako uspěšna navaljenja učiniše, da tako slědeće prirěčje i pravedno zazlužiše; »*Audaces fortuna juvat,*« t. j. junakom srěća u pomoć tèrči. Oni su god. 839 oplěnili Furlansku (Friaul) i god. 1220 jadransko more pod harač spravili; 1508 godine francezke flotile zapověd-nika su protèrali; 1526, 1532, 1557, 1569 i 1589 godinah Turke potukoše, kako i 1592 godine, kada njihov biskup i skupa 12 kanonikah žertve hrabrosti i domoljubja postadoše. 1595 godine potukoše oni bega *Černića*; 1596 pokušaše tvèrdjavu Kliš predobiti; 1601 predobiše jedan veliki turski brod; 1602 oteše Turkom Liku i 1610 opet jedan veliki turski brod predobiše, u kojemu se je i babica Sultanova s velikim blagom nalazila. Car Rudolf naimenuje zato slavodobitnike ove za viteze, i pokloni im godišnju penziu, koja stopram 1746 godine prestade. 1613 godine predobiše oni jednu mletačku galeru, i 1616 boj vodjahu s Mletčani. U godinah 1651, 1663, 1664, 1679, 1685 i 1686 načinjaše oni predobljenja u Liei i Gačkі. Od Senja proti Novomu iduć imade jedan spomenik, koi slědeći u naškom jeziku napis imade:

Ovdě pogibe Ban Anton Miletich, s devet Senianov.*)

Jablanac, selo od 800 katol. stanovnikah južno od Senja i polag mora ležeće, odkuda se mnogo lěpog dèrveta za gradjenje ladjah odvaža. Ovdě su podèrtine jednog starog grada, koi je god. 1251 pod Belom IV. od Stěpana Bana slovinskoga sazidan, u to doba je i Jablanac město iz otoka Raba naseljeno. — *Zavalje,* město na granici turskoj s kontumačnom kućom. — *Perušić,* město s 500 stanovnikah, koje medju Otoččem i Gospićem jednu poštarsku

*) *Fras*: Topographie der Karlstädter Militärgrenze.

štaciu čini. Perušić něgda, dokle su još Turci u ovih okolicah gospodovali, bilo je glavno njihovo postanište, najmre god. 1553 kada je Malkoć paša bosanski město ovo s Turci naselio. God. 1569 ovdě su Turci od Senjanah, godine pako 1642 od Kašpara Tèrsačkog potučeni bili. Kod města ovog vide se ostanci rimske jedne ceste i mnoge druge podèrtine; zatim u okolici ovoj, najmre pako kod bližnjeg sela Kvarte (Quarte) zvanog, najdjeno je mnogo starih zlatnih novácah i svakovèrstnih starih mozaičkih dělah. Prosti zatim puk okolice ove i danas još govori, da ovdě něgda znatne osobe i takodjer stanovita *Cèrna kraljica* je obitavala. — *Korenica*, selo polag istog imena potošca prèko 3800 stanovnikah, najviše hristjanah imajuće; ima jednu katoličku i jednu hristjansku župu. Ovdě je grob Suleman Bağića Paše od dva konjska repa (tuga), koji poradi nemirah u Bosni god. 1831 simo poběže, gdě i iste godine u Listopadu umre.

Petrovo selo sa župnom hristjanskog věroispovědanja cèrkvom, ima prěko 1300 najviše istog věrozakana stanovnikah. Ovo je město prie na pomanjkanju vode tèrpilo; nu u najnovie vrěme po vodovodu jednom iz Priboja potoka izvedenom tomu je pomoženo. U blizini ovdě leži bèrdo *Cesarski pogled* nazvano; jer iz njega god. 1818 car Franjo bližnje turske dèržave je motrio, na što na istom městu njemu jedan spomenik slědećeg napisa stoji:

Franciscus I. Austriae Imperator cum Augustissima Conjuge Imperatrice Carolina. Lustrantes ditiones suas Illyricas dignati sunt ex apice montis hujus perspicere Vicinas Turciae Partes die 14. Junii Anno MDCCCXVIII.
Felicia tempora nostra.

Vèrhovina (pod Rimljani *Arapium* zvano), selo od 1900 najviše hristjanskog věroizpovědanja stanovnikah s jednom župnom cèrkvom; polag u *Vlastu*, koje se takodjer na Vèrhovinu broji, i gdě je opet druga hristjanska cèrkva, vide se ostanci jednog rimskog glavnog druma, koji je u stara

vrěmena iz Senja u Sisak vodio. Jedan sat od města ovoga na jednom brěžuljku vide se podèrtine okruglog jednog i starinskog grada, *Perušić* zvanog, kojega je, kako se pripověda, jedna toga imena obitelj sazidala. Opet druge podèrtine na jednom okruglom i ne odviše visokom bèrdu, zovu se *Cèrni-Vlast*, koje god 1642 Kašpar Tèrsački poruši. Ovdě su pred više godinah najdjene posude (Urnen), u kojih je pepeo starih Gèrkah i Rimljanah pokopan bio, i god. 1774 jedan pastir 60 komadah zlatnih dukatah od vrěmenah Ladislava i Matie kraljah ugarskih najde.

3. U Ogulinskoj regementi:

Ogulin, tèrgovište i stolno město regimente ove, leži polag Dobre potoka; ima jedan glavni tèrg, župnu katoličku cèrkvu, 1800 stanovnikah i glavnu mužku i děvojačku učionicu. Stara ogulinska tvèrdjava, koja još stranom i danas za stražarnicu služi, sazidana je po porušenju Modruša od Bernharta Frangepana i služila je dugo vrěmena u 15 i 16 vèku, kada su već Turci Bosnu predobili, za branjenje klanjca, koi kroz Gomirje i Vèrbovsko u Krajnsku vodi. *Plaški*, južno istočno od Ogulina u jednoj dolini ležeće i do 1000 stan. brojeće selo, gdě biskup hristjanski karlovački stanuje. Ovdě se nalazi i danas tako nazvana *Kula*, u kojoj sada katolički župnik prebiva, koja je pod Petrom Zrinjskim kao zapovědnikom karlovačkim za branište prot Turkom služila; zatim su jedan sat daleko podèrtine na jednom stèrmastom bèrdu od *Plaškaglavà* zvanog grada, koi je na obitelj Frangepanah něgda spadao.

Prosičeni-kamen, město s kontumačnom kućom, rastelom i tridesetnicom (harmicom.) — *Ledenice*, selo polag mora s katoličkom župom i jednom malom lukom. Ovdě se vide na jednom stèrmastom bèrdu podèrtine stare jedne tvèrdjave, od koje kažu někoji, da ju je god. 1450 Stěpan Frankopan sazidao, drugi opet i s jačim temeljom govore, da

je ova tvèrdjava i Senj još god. 1241 pod Belom IV. za predzidje (Vormauer) proti Tartarom služila. Grad ovi, kada su Turci Liku pod sobom imali, za preprečiti napadenja u Vinodol i Bribir, mnogo je doprineso. — *Brinje*, selo s katoličkom župnom cèrkvom, ima do 2000 stanovnikah i jedan stari, *Sokolac* zvani, grad, koi je na grofe Frangepane spadao i u staro vrěme jako utvèrdjen bio, i mnoga nasèrtanja pretèrpio.

Modruš (lat. Merusium, pod Rimljani pako Tediastum zvan), danas selo od 400 katol. stanovnikah s jednom župnom cèrkvom. Ovdě na jednom stèrmastom i prostom městu, iz kojega se okolice od Oštarie, Plaškoga, Careva polja i Ogulina vide, leže danas podèrtine staradavnog i něgda toliko glasovitog *Modruš* grada; pod ovim pako na podnožju bèrda vide se još podèrtine male jedne varošice, koja s gornjim gradom u savezu stajaše i cěla je obzidana bila. Grad ovi je jošte godine světa 3638 (to je 415 pred Isukèrstom godinah) od Gèrkah sazidan, koji, kada bi šestnajstogodišnji peloponezki boj njima dosadio, s dopuštenjem okolice ove stanovnikah varoš ovi utemeljiše i grad sazidaše. Kasnie, polag kronike Vitezovića, Bela IV. god. 1235 grad Modruš bolje popravi i utvèrdi. Okolo pako godine 1516 *Jakub Paša* od Romanie i gornje Bosne grad ovaj, i ovdešnji sv. Nikole monastir poruši. Kako već napomenusmo, 1185 godine bila je za Kèrbavu i Modruš jedna biskupia utemeljena; nu godine 1460, kada *Udbina* pod tursku vlast pade, ovdešnji biskup poběgne u Modruš, i kada opet 1493 godine i Modruš ovi uznemiriše, otide s cělim kaptolom svojim u *Novi*, gdě odsada Modruški i Kèrbavski biskup i kaptol obitavaše; stražnji ovdešnji biskup *Stěpan Doičić* umre 1794 u Zagrebu, za kojim nijedan već neslědjaše; jer novouredjenje vojničke granice nepotrěbovaše više biskupa, i tako kèrbavska biskupia sa Senjskom skupa u jedno stopljena je bila *).

*) Bela III. kralj Ugarski utemeljio je Modrušku varmedju, koja se je više izvora Kupe potoka preko Rečine (Fiumere) potoka protezala,

U Modrušu vide se još podèrtine něgdašnjeg obitališta biskupskog, i stolne ovdešnje svetog Marka cèrkve, gdě jošte zidine od grobnicah obstoje, i od mnogih drugih cèrkvah, koje su prie mnogobrojné ovdě bile, danas se još podèrtine vidjevaju. U srědnjem věku bio je Modruš kao glavno od jedne grofovie město, koja stranu stare Maronie načinjaše, glasovito. Dalje něšto od Modruša leže opet podèrtine starog jednog paulinskog monastira, u kojemu za cvatuće dobe njegove do 80 monakah obitavaše, i koji mnoge diplome i prikaze najmre od Fragepanskih grofovah imadjahu. *Oštaria*, selo blizu Ogulina polag Mrěžnice potoka, ima do 1800 katol. stanovnikah. Město ovo něgda jednu jako lěpu, veliku i na gotičku sliku sazidanu imadjaše cèrkvu, koju je grof Martin Frangepani iz Tèrsata (Tersactum) sazidao, i on isti, koi je monastir i cèrkvu u Tersatu utemeljio, gdě je najmre u Tersatu polag nadgrobnice god. 1479 4. Listopada i pokopan. Jedan četvèrt sata od Oštarie odaljeno dva vrěla pod imenom *Vèrbica* izpod zemlje izviraju. Jedno od ovih frišku i dobro pitku vodu imade, drugog pako naprotiv voda je vruća, ima něšto mineralnog u sebi; nu s pèrvom na skorom poměšana vrućinu svoju pogubi. U pèrvia vrěmena vodu ovu obližnji stanovnici za kupanje i vračtvo više upotrěbljavahu, kada su ju Turci visoko cěnili. — *Drežnik*, selo od više 1200 ponajviše katol. stanovnikah, leži polag Korane potoka; ima jedan mali utvèrdjeni blizu turske granice grad, koi je u Šištovskom miru 1790 od Turske odpušten bio. — *Rakovica*, župno katol. selo od 1400 stanovnikah. U okolici ovoj kod svete Helene *Petar*

---

i pokloni varmedju ovu 1193 godine sa svimi dohodci Bartolu Frangepanu s tom pogodbom, da u kraljetini s 10 oboružanih muževah, izvan pako granicah s četirimi oboružanimi momci u logor kralja dojti imade; i to samo onda, kada bi vojska horvatska (exercitus croaticus) na boj odredjena bila. Original od ovog darovnog lista nalazi se u arkivu ugarske dvorne komore. To napominje: Jos. Ådenczy, str. 341. —

Zrinjski god. 1649 potuče Turke, gdě i *Delli-Paša Badnjević* pogine. — *Lěskovac,* hristjansko župno selo od 900 stanovnikah na granici turskoj, odkuda se turski grad Tèržac vidi, koi je nĕgda na Frangepane spadao.

4. U Sluinskoj regementi:

Sluin, župno polag Korane potoka selo, odkuda ime svoje ista regementa imade, od koje je glavno město u Karlovcu. Ima jedan stari i nĕgda tvèrdi grad, koi je od godine 1822 zapušten, i od kojega pripověda se, da ga grofi Frangepani sazidaše; grad ovi u pèrvia vrěmena spadao je na grofe *Slunj,* od kojih jedan *Franjo Slunj* kao Ban Horvatski u Zagrebu dana 2. Sěčnja 1572 je umro i pokopan bio. Vrědan je viditi nadalje ovdě vodopad Sluinčice potošca, koji jedan sat daleko od města ovoga izvire i ovdě veličanstveno u Koranu pada. Padanje ovo samo je 2 do 3 hvata visoko; nu preko 100 hvatih široko i blizu na 50 različnih padežah razděljeno. — Dalje gore proti turskoj krajini leži kontumačna kuća *Maljevac* zvana, s raštelom i s tridesetnicom; ovdě blizu opet turski grad *veliki Kladuš* leži. — *Cetin,* tvèrdjava na granici turskoj ima do 100 najviše katoličkih stanovnikah. Ova je tvèrdja u Šištovskom miru 1790 Austrii odpuštena i danas kao granična tvèrdjava na ovoj strani turske granice služi, gdě danas jedan štabski oficir (službenik) kao zapovědnik grada neprestano stanuje. Na grad ovi god. 1809 Turci silovitom rukom navališe, zatim god. 1813 drugiput, kada ga i Austrii oteše; nu za kratko vrěme opet silovitom rukom Turkom je oduzet bio. God. 1834 opet navališe silovitom rukom na grad ovi, nu bez svakog uspěha. Grada ovoga položaj veoma je dobar i za predobiti jako težak; jer na jednoj dosta visokoj i stèrmastoj klisuri položen, okolo sebe opet duboke doline i dalje zatim šumom obraštjena bèrda imade. Grad ovi je star i pèrvi put god. 1536 predobiše ga Turci.

— *Cetinski varoš*, tako nazvano, polag Cetina blizu 700 stanovnikah brojeće selo. — *Klokoč*, selo polag Gline potoka od 350 stan. naseljeno; ima jedan stari grad, koi je ime svoje od jednog ovděšnjeg vodenog zviranjka dobio. Grad je ovi u pervia vrěmena proti Turkom mnogo služio i tvèrd něgda bio; god. 1649 *Petar Zrinjski* ovdě se je hrabro prot Turkom branio. Ne daleko od grada ovoga je podzemaljska jedna duga špilja, od koje se kazuje, da i kristala u nutri imade. — *Mračaj* selo s 240 hristjanskih stanovnikah. Ovdě je jedna 300 hvatih velika klisurasta šupljina *Jakšičpećina* zvana, u koju se stariih vrěmenah stanovnici pred napadanjem nepriateljah sakrivahu. — *Berilović*, selo s 200 katol. stanovnikah i jednom starom bèrdanjskom tvèrdjavom. Grad ovi, kako se sluti, dao je pred 300 godištah grof Barilović sazidati. Ovdě u bližini više podzemaljskih šupljinah imade. — *Vinica*, město kod kojeg se pepelnasti i cèrni mramor tèrga, i odtuda na mnoge krajeve razpošilja. — *Rakovac*, město tik polag Karlovca ležeće i tako rekuć jednom stranom za predvaroš ovoga smatrati se može; nu na Sluinsku regimentu spada, koje se granica tja do Karlovca varoša proteže. Město ovo iz jedine ulice, kojom iz Karlovca u granicu poštarski drum vodi, sastojeće, snažno i uredno je ustrojeno, několiko i lěpih kućah imade. Ima takojer jedan vojnog odgojenja ustav, u kojemu se mnogobrojna mladež za isti stališ odgojiva i podučiva, i takodjer jednu glavnu učionicu. Na bližnjem města ovoga, kako takodjer i susědnog Karlovca produžujućem se ugodnom brěžuljku leže dva iz pervanjih vrěmenah zaostavša grada, jedan je *Svarča* Zrinjskih grofovah, a drugi je *Dubovac*, više istog imena karlovačkog predvaroša ležeći, bivši něgda vlastitost obitelji Frangepanah. Ovaj poslědnji je popravljen i spada na zapovědajućeg generala grofa Lavala Nugenta (Nužana), kojega on god. 1842 Franciškanom bosanskim za odgojenje mladeži njihove duhovne velikodušno pokloni. Obodva ova gra-

da prot nasèrtanju Turakah sazidana i jedno vrěme dobro utvèrdjena biahu. — *Perjašica*, selo do 3500 samih hristjanah brojeće, ima župnu cèrkvu i učionicu. — *Vali-selo*, katoličko župno selo, ima 600, polovicu hristjanah, polovicom katoličkih stanovnikah. — *Brošanac*, selo prěko 1100 samih skorom hristjanskih stanovnikah s učionicom narodnom. — *Brězovac*, župno hristjansko selo, 450 stanovnikah brojeće. — *Cvitović*, župno katol. selo s učionicom do 550 stan. brojeće. — K Sluinskoj regementi spada takodjer žumberčanski kotar, koi ovdě dvě: 11. i 12. kumpaniu načinja. Kotar ovi graniči od sěvera, zapada i jugo-zapada s Krajnskom zemljom, od iztoka pako i opet stranom od jugo-zapada sa zagrebačkom varmedjom, i tako od sluinske regemente sa svime odstranjen leži i do 7000 stanovnikah broji, od kojih su 4500 hristjansko-katoličkog věrozakona. Preděl ovi, medju najvišimi istog imena gorami položen, visoku, klisurastu i tako veličanstvenu gorah svojih naravu imade; višeputah je od Turakah napadnut bio, s kojimi je više nego dva stolětja čestje i kèrvave ratove imao i prot nasèrtanju na svoje gradove hrabro se branio. Tako ovdešnji *Žumberg* stari i někda tvèrdi grad i danas u podèrtinah ležeći, mnoga je napadanja i branjenja proti turskoj sili pretèrpio, i zapovědnici njegovi takodjer někoji iz najslavniih horvatskih obiteljih ovdě si branjenjem i ravnanjem kotara ovog neumèrlo u dogodovštini ime pribaviše. Města kotara ovoga najviše po ovděšnjih bèrdih iz raztepenih kućah sastoje, niti se ikoje od kakove znatnosti ili velikog naseljenja napomenuti može. —

Banska Krajina.

1. U pèrvoj banskoj regimenti:

Glina, glavno regimente ove město i tèrgovište, leži polag istoga imena potoka u jednoj prijatnoj od brěžuljakah obkoljenoj ravnici. Ima do 1900 stanovnikah, od kojih

blizu polovice je hristjanskog věrozakona i jednu katoličku i drugu hristjansku, lěpe župne cèrkve imade. Na glavnom ovdešnjem četverouglastom tèrgu stoje někoja carska ili regimentska iz stalnog gradiva i snažno načinjena stanja, druge sù pako města ovoga kuće najvećom stranom dèrvene i daskom pokrite. Napomenuti je vrědna domorodnom čitatelju ovdě jedna opazka, što sam ravno i u Zagrebu i po drugih domovine naše městih, nu nigdě u tolikom broju opazio: da ovdě iz najstariih već vrěmenah zaostavšeg običaja najveća strana kućah na svojemu krovnom gèrbu ili tako zvanoj větrenici imadu mladi měsec i zvězdu načinjenu; šta takodjer za jedan dokaz služiti može, budući je mladi měsec i zvězda bez dvojbe gèrb stare Ilirie bio, da su ovdešnji današnji puci i zaista pravedni rodom i jezikom potomci starih Ilirah. — *Topusko*, u veoma ugodnom položaju medju prijatnimi brěžuljci, i još, šta někoji ostanci izkopani svědoče, Rimljanom poznate toplice. Lěpa i prostrana za pristojno primanje gostovah ovdě priredjena stanja služe mnogobrojnim u lětno doba amo dolazećim gostom, tako za prilično ustanjenje, kako i za ugodnu zabavu. Velike i lěpe podèrtine starinske i zmožne svete Marie ovdešnje opatske cèrkve, od koje naslov imade danas biskup zagrebački, vide se još u svojoj velikom stranom pervobitnosti. *Gore*, župno selo s prošćenja cèrkvom; ovdě su na jednom bèrdu podèrtine grada *Miljan* zvanog, pod kojim se lěpa pruža dolina. — *Maja*, župno selo s podèrtinami jednog starog grada. — *Slabina*, město polag Kupe ležeće; ima slatinu iliti kiseljak, s kojom opet na drugoj strani Kupe jamnička slatina po svoj prilici u podzemaljskom savezu stoji. —

U 2. banskoj regimenti:

Petrinja, varoš i stolno regimente město, leži u veoma prijatnom i malo povišenom městu polag istoga imena

potošca, prěko kojeg jedan dèrveni most vodi, i zatim pol sata od Kupe odaljeno, kuda opet drugi na poštarskom drumu načinjeni most imade. Varoš ovi imade više snažnih i uredno sazidanih kućah, od kojih se napomenuti mogu: varoška, brigadna kuća i zatim druga někoja regimentska i domaćih gradjanah stanja. Na srědi varoša stoji lěpi, četveroug lasti, dudovi (murvami) okruženi tèrg, kojeg lěpa katolička župna cèrkva i sama iz tvèrde gradje sazidana stanja krase. Varoš ovaj, koi još jednu hristjansku župnu cèrkvu imade, broji do 700 kućah i 4400 stan. Ima glavnu detčakah, jednu měrničku i jednu děvojačku učionicu i zatim jednu bolnicu. — *Kostajnica*, varoš, leži na jednom uzkom prostoru izmedju Une potoka i jednog stèrmastog, kamenitog *Děd* zvanog bèrda; ima do 400 kućah i 3100 stanovnikah, jednu katoličku i jednu hristjansku župnu cèrkvu i jedan franciškanski monastir. Na drugoj strani Une, kamo jedan dèrveni most vodi, spada još k austrianskoj strani mali jedan komad zemlje, gdě je grad, kontumačka kuća i svaki se poneděljak sajam ili raštel dèrži. — *Dubica*, varoš dosta uredno ustrojen polag Une potoka, kojemu malo nižje na drugoj obali leži turski grad i varoš Dubica; ima jednu katoličku i drugu hristjansku župnu cèrkvu i 3200 stanovnikah. — *Slabinja*, prěko 700 samih hristjanskih stanovnikah brojeće selo, gdě dobar raste duhan. — *Živaj*, selo do 1000 hristjanskog věrozakona stanovnikah brojeće. — *Gvozdansko*, župno selo, ima polag železne rude, taljenja (topljenja) peć i gvozdanu. — *Jasenovac*, kod utoka Une u Savu ležeće město; ovdě se na godinu napravlja mnogo tèrgovačkih ladjih. — *Zrinj*, župno město, glasovito podèrtinami starinskog grada, od kojeg je u dogodovštini našoj veoma glasovita Zrinskih grofovah obitelj ime svoje slavno dobila. — *Novi Sisak*, polag Kupe i naprotiv staromu Sisku ležeće město; ima mnogo lěpih za spravljanje žitka magazinah i někoje takodjer snažne tèr-

govačke kuće i broji do 700 stanovnikah. Takodjer i u okolici ovoga Siska izkopani su naposeb mnogi grobovi i drugi někoji starožitnosti rimske ostanci. —

Varašdinska krajina.

1. U križevačkoj regimenti:

Belovar, stolno obodvih regimentah město, snažno i uredno ustrojeno, ima do 400 kućah 2700 stanovnikah, glavnu dětčakah i děvojakah učionicu, jednu zemljo- měrničku (geometričku) učionicu, dvě katol. i hristjansku župne cèrkve, jedan vojnog odgojenja ustav, u kojemu se brojna za isti stališ odgojiva i podučiva mladež, jednu bolnicu i mnoge lěpe tako carske kako i domaćih gradjanah zidane kuće. *Ivanićgrad*, varošica polag Lonje potoka, ima do 700 stan. i većom stranom dèrvene kuće. — Ne daleko odtuda je *Kloštar Ivanić*, selo s manastirom franciškanah i 700 stanovnikah. Ovdě množtvo lončarah imade, koji providjuju veliku stranu Horvatske. — *Začesan*, malo tèrgovište polag istoga imena potoka, něgda je ovdě glasoviti začesanski kaptol stajao, koi je danas u Varašdinu. — *Cirkveno*, u pèrvanja vrěmena posebna svoja privilegia i slobodnosti imajuće město; danas župno selo, broji do 850 stanovnikah. — *Rača*, něgda tvèrdim gradom poznato, danas selo župno, broji 750 stanovnikah. — *Grubišnopolje*, katol. i hristj. župno selo, ima 1400 stanovnikah, od kojih je većja strana hristjanskog vězozakona. — *Tèrnovitica*, župno selo, broji 1400 stanovnikah. — *Topolovec*, župno selo ima prěko 1000 stanovnikah. — I ostala druga manja znamenita města. —

2. U Gjurgjevačkoj regimenti.

Gjurgjevac, tèrgovište, odkuda regimenta ime svoje nosi, ima 370 kućah i do 3900 stanovnikah. — *Virje* naj-

veće, ne samo regimente, nego i cěle Horvatske zemlje selo, ima katoličku župu i prěko 4200 stanovnikah. — *Dèrnje*, selo polag Drave, u koje se ovdě pěsku zlato nalazi; ima 1100 stanovnikah. — *Novigrad* ili *Kamarca*, župnó selo s 2700 stanovnikah. — *Veliko-Trojstvo*, selo, kod kojega se izkapa běla lončarska zemlja. — *Sigetec*, župno města s 1000 katol. stanovnikah. — *Peteranec*, župno město s 2300 stanovnikah. — *Pitomača*, župno selo, ima 2000 stanovnikah. — *Molve*, župno katol. město, ima 1800 stanovnikah. — *Hlebina*, župno selo, broji 1400 stanovnikah. —

Slavonia.

1. U věrovitičkoj varmedji poglavitia města imade:

Osěk (od Rimljanah Mursia zvan) pèrvostolni od Slavonie varoš; nu za slobodan i kraljevski varoš još nije potvèrdjen članko diete ugarske, leži u jednoj močvarnoj okolici na desnoj obali Drave potoka, preko kojega je dèrveni most u Ugarsku vodio, ali sada je pokvaren i na kompi se prevaža. Cěla pako varoš sastoji iz četiri děla: iz *unutarnjeg varoša* ili *grada (tvèrdjave)*; *iz gornjeg* i *dolnjeg varoša* i *majurevah*. Izmedju ovih dělah varoša osobito se odlikuje prostrana tvèrdja, koja do prěka 100 sve lěpih i velikih kućah broji. Najlěpše što je u tvèrdji ovoj viděti, jest na srědi velikolěpnog ovdešnjeg tèrga uzvišeno i věšto načinjeno stajalište (*statué*) sv. Trojstva i naprotiv njemu òd sěverne strane gorostasno sagradjena kuća, zvana »*Generalkasarna*.« Vèrhu toga još spomene zaslužuje kuća měrnička, novi lěpo sagradjeni oficirski pavilon, fratarska kasarna (prie bivši monastir), bolnica i mnoge druge. Cèrkva svetoga Mihalja osobito je lěpa sa dva turnja sagradjena i veličanstveno se oku predstavlja; niti je opet fratarska cèrkva mnogo manje velikolèpnosti. Ovdě je samostan franciškan-

ski, jedna gimnazia, koju otci franciškani providjuju, jedno odhranilište za vojnike, i jedna oružnica, gdě se mnogi predobljeni turski barjaci i mnoge druge bojne stvari viditi mogu. Predgradje *Gornji varoš*, od tvèrdje jedno 1100 korakah odaljeno, leži zapadno polag Drave i do 800 kućah broji, od kojih se osobito novo sagradjena i po novom ukusu sazidana varmedjska kuća odlikuje. Iz tvèrdje u ovo predgradje vodeća staza potaracana je četverouglastimi opekami (ciglami) i s jedne i s druge strane listorodnim dervetjem (bagreni) zasadjena, koja šetaocom u lětu ne malo razkošja prinaša. U ovoj se strani varoša glavni sajmi dèrže, koji medju najpoglavitie austrianskog carstva spadaju. — Malo dalje još nego gornji varoš od tvèrdje, leži od istoka predgradje *Dolnja varoš* zvano, nědga stara *Mursia*, *Hadrianom* rimskim carem sagradjena, od koje se ostanci i danas još u obilnosti izkapaju. Dolnje ove varoši strana broji do 1000 kućah i stanovnike stranom katolike, stranom hristjane imade. Ovdě je jedna vèrlo lěpa nesjedinjenih hristjanah cèrkva i druga rimo-katolikah, od koje je turanj vèrlo umětno načinjen. Ova se nadalje strana odlikuje svojimi osobito lěpimi kućami u *novoj ulici*, koja od ljudstva, najmre tèrgovacah vèrvi, i svojimi lěpimi hodnicami. Od južne strane leži predgradje »*Majurevi*,« jednim osobito krasnim, zvanim *varoškim vèrtom* i varoškom bolnicom. Ovdě se i varoša ovoga tiskarna nahodi. U cělој varoši ima 5 katoličkih cèrkvih i 4 kapele, i jedna nesjedinjenog hristjanskog věroizpovědanja župna cèrkva. Cěli varoš ima kućah do 2000 i do 13000 stanovnikah osim vojničtva; izvan gimnazie ima još jednu glavnu varošku i jednu istočnih hristjanah učionicu. Rukoděljstvo ovdě nije toliko znamenito, naprotiv tèrgovina s marhom, žitkom i kožami od velike je važnasti. Prěko Drave počima se glasoviti onaj do sela Belje nasip, koga bivši nědga vèrhovni župan věrovitičke varmedje, *Krištof Nicki*, polag naloga carskoga velikim trudom i sudělovanjem obližnjih varmedjah

u město něgda bivšega dèrvenoga, nu silom vodah pokvarenoga mosta godine 1772 praviti je počeo i godine 1777 dovèršio. Nasip ovi je ozdo 10 hvatih širok a 9 nogah visok, dugačak pako 2200 hvatih. Nasipan je bio od zaostavših opekah i kamenja stare varoši *Mursie.* Na uspomenu velikoga toga truda, s lěve strane iduć u Belju, postavljen je jedan spomenik kameniti s napisom i prilikom (en medaille) *Marie Terezie* i *Josipa II.* — *Osěk* varoš najposlě znatan je takodjer i od rata god. 1687, kada su Turci, koji su ga jurve već 161 godinu dèržali, iz njega dana 29. Rujna (Sept.) na Miholje protěrani. Uspomeni ovoj posvetjena i umětno izmaljana prilika sv. Mihalja, vidi se sada u tvèrdjavskoj župnoj cèrkvi na velikom oltaru (žèrtveniku). — *Věrovitica,* něgda utvèrdjeno, sada 590 kućah i do 4200 stanovnikah brojeće město, s lěpim istoga imena gospodštine (spailuka) gradom. Město ovo imade někojih snažnih i uredno sazidanih kućah i cěloj varmedji ime dade. — *Valpovo,* polag Drave s gradom Barona *Brandava* (*Brandau* — narod prosti kaže: *Bronda*) ima 2400 stanovnikah. — *Erdöd,* obitelji Adamovićah tèrgovište izza utokah Drave u Dunav u jednom romantičkom ležaju; starinski ovdešnji grad danas u podèrtinah leži. — *Dalj,* tèrgovište mitropolita i arki-biskupa dolnjo-karlovačkog s 4000 stan. — *Djakovo,* tèrgovište ne daleko od Vuke potoka; ima stolicu biskupa katoličkog i njegov stolni kaptolom; zatim sěminište ovdešnje biskupie s licejom t. j. s bogoslovja i mudroljubja nauči, ima takodjer jednu glavnu učionicu. — *Našice,* tèrgovište grofa Pejačevića s gradom i monastirom franciškanskim. *Jankovac,* selo sa staklanom (fabrikom od stakla); u bližini je jedan 60 stopah visoki vodopad. *Vučin,* leži u jednoj dolini sa starim gradom. *Tèrnava,* selo s lěpim dvorom, cèrkvom i velikim vinogradom biskupa djakovačkog narešeno. — *Gorjani,* sada selo, někoč čvèrsti i dosta veliki grad *Gara* zvani, kojeg se ostanci još vide. Ne daleko je šuma, gdě je poginuo. — Palatin *Gara* i *Blaž For-*

gač braneći kraljicu Mariu proti Banu horvatskomu *Horvatu.* Zatim su još od ostalih znamenitia města: *Podgorač, Petrievci, Drenovac, Brežnica* i. t. d., u ovih poslědnjih dvih na podnožju brěga *Kèrndie* nalaze se dvě dobro uredjene staklane.

2. U Srěmskoj varmedji:

Današnja Srěmska varmedja ne samo što je najplodnia, nego je i u dogodovštini Slavonie najbolje znamenita. Ime njezino dolazi od něgdašnjeg varoša *Srěma* (Sirmium s pridavkom: »*mater omnium urbium*«) koi je najznatnii ovih okolicah varoš i jedno vrěme prestolni cěle rimske Ilirie grad bio, i jedno opet vrěme k Valerianskoj Panonii spadao. Srěmci su sada u običnom govoru na svoje ime tako ponositi, da se oni za Slavonce niti nedèrže, nego samo Věrovitičku i Požežku varmedju, te Brodsku i Gradišku regementu k Slavonii računaju. Šta se pako prostora i produženja današnje srěmske varmedje tiče, ovo je mnogo različno od onoga staroga Srěmskoga kotara, kojemu je něgda današnja cěla petrovaradinska regimenta, zatim i cěla iztočno od Osěka ili stare Murse medju Dunavom i Savom ležeća pokrajina spadala. Varmedja pako ova poglavitia města danas imade: *Ilok,* tèrgovište kneza *Odeskalka,* (s pridavkom: knez iliti princip od Srěma) leži polag Dunava na jednoj uzvišenoj, veoma prijatnoj, i od vinogradah obkoljenoj okolici s jednim na pećini sazidanim starim gradom, gdě sada manastir franciškanski stoji. Od ovuda se prekrasno vide sve okolice široko i daleko. Ima 540 kućah i do 3500 stanovnikah. Ovdě se mnogi ostanci starodavnosti rimske nalaze, medju kojima se i podèrtine jedne božici Diani posvetjene cèrkve vide. U ovděšnjoj su franciškanskoj cèrkvi grobovi *Lovre* kneza bosanskog, i glasovitog *Sibinjinina Janka* i njegova druga i prot Turkom borioca *svet. Ivana Kapistrana.* — Gore dalje uz Dunav, idući k Vukovaru, leži tèrgovište: *Šarengrad,* u dolini kao u kotlu, inače u

prijatnoj okolici; něgda utvèrdjeno město, danas pako velikimi, starinskog grada podèrtinami znamenito. Ima manastir franciškanah. — *Stari Vukovar*, tèrgovište tèrgovinom živahno i na grofa Elca spadajuće, leži polag utoka Vùke u Dunav; ima prěko 800 kućah i do 4200 stanovnikah, koji se ribariom i predenjem svile mnogo zabavljaju. Lěpo ovo město ima jednu glavnu učionicu i franciškanski manastir. — Ovomu naproti u kutanjku kod sjedinjenja Vuke s Dunavom leži manje tèrgovište *Novi-Vukovar* zvano i takodjer na grofa Elca spadajuće. — Město ovo někoje snažne kuće, 1100 stanovnikah imade i jednu veliku u starom ukusu sazidanu varmedjsku kuću, gdě se spravišta dèrže, i jedan zemaljskog gospodina ovdešnjeg grad s kapelom. — *Irig*, tèrgovište pod Fruškom gorom (mons Almus) izpod manastira *Hopova* na stèrmcu (planum inclinatum) i pod nogu ležeće, spada na kneza Odeskalka i do 4200 stanovnikah broji. Kuće su ovdě većinom po turskom običaju poluokruglimi opekami pokrivene. — *Nuštar*, otvoreno město s gradom. — *Čerević*, tèrgovište grofa Brunsvika polag Dunava; ima 2000 stanovnikah. Ovdě vapnenog kamena mnogo imade i mnogo se melinskog (vodeničnog) kamenja i vapna napravlja. — *Kamenica* s palačom vlastelina Marcibana, tèrgovište polag Dunava; ima 1700 stanovnikah. — *Ruma*, najveće tèrgovište u ovoj varmedji; ima do 1400 kućah, 6500 stanovnikah i jednu glavnu učionicu. — *India*, tèrgovište u jednoj jako plodnoj okolici; leži južno iztočno od dolnjeg Karlovca (bolje: Karlovacah) s 1100 stanovnikah. *Beočin*, selo u jednoj prijatnoj okolici s namastirom hristjanskim. *Kuveždin* i *Ležimir*, dva na južnoj Fruške gore strani ležeća sela, pèrvo s hristjanskim namastirom. U ova tri polědnja sela mnogo se vapna (kreča) žeže, koje se zatim najviše u Banat prodaje. Od Kamenice k Čereviću idući silne se vapnenice (krečane) kraj puta vide, što u jesenske tamne noći, kada se vapno žeže, veličanstveni pogled iz daleka putujućim podaje. U okolici ovoj mnogo dobra i pod ime-

ndm karlovačkoga glasovita vina raste i kod Beočina monastira mlinsko se kamenje napravlja. U ovoj se okolici takodjer glasovitih onih Fruške gore 12 kaludjerskih monastirah nalazi, kako slědi: *Vėrdnik*, gdě se něke stare podėrtine od starog grada visoko na brěgu vide; zatim *Rakovac*, *Beočin*, *Hopovo*, *Kružedol*, *Gėrgetek*, koi je požarom god. 1841 měseca Studenoga (Nov.) znamenito oštetjen, inače je najbogatii i najlěpši monastir na Fruškoj gori. Ovdě je u stária vrěmena mitropolitska stolica bila. *Jazak*, *Kuveždin* diči se sa svojimi ulaznimi veličanstveno uzdignjenimi vrati. *Privina Glava*, *Bešenovo*, *Šišatovac* i *Remeta*. — Kod Rakovca města, gdě i ovoga imena monastir stoji, načinja ovdešnji bėrdski potočac jedan krasni vodopad.

3, U požežkoj varmedji:

Požega, slobodan i kraljevski varoš, u kojem se varmedjska obdėržávaju spravišta, leži na desnoj obali Orljave potoka od južne strane bogatimi vinogradi i gorami, od druge opet sa svakovėrstnim voćem napunjenimi vėrtovi, njivami i livadami okružen. Varoš isti broji do 500 kućah i 3000 stanovnikah, koji se zanatom, obdělavanjem poljah i vinogradah, zatim svile pravlenjem mnogo zabavljaju. Ima jedan uredni tėrg (piac) sa stajalištem svetoga Trojstva i někoje takodjer snažne kuće; zatim znamenit je ovdě bivši stari podėrt i na srědini skorom varoša ležeći grad, u kojemu je polag dogodovštine ban *Ivan Horvat* ulovljene dėržao Mariu i Elisabetu kraljice ugarske. Zatim su tri katoličke cėrkve, jedna župna, druga sirotištá biskupskog (něgdašnja ježuitska) a tretja s monast. franciškanah, koji su skupa i učitelji ovdě školah; 4 kapele, jedna hristjanska mala cėrkva, jedan gymnazium, glavna učionica i jedno od *Aleksandra Alagovića* biskupa zagrebačkog na veliku varoša toga korist za 30 pitomacah utemeljeno sirotište (orphanotrophium) u něgdašnjoj kolegii ježuitskoj, prekrasnom stanju i pravom

uresu ove varoši. Ovdě naměstni za Slavoniu biskupie zagrebačke duhovni stol (consistorium subalternum) sědnice svoje imade. Za šetališta stanovnikom služi ovdešnja bližnja varoška bašča *Grabrik* zvana i okolica prama šumi varoškoj tako zvanomu *Padežu*; zatim šumica *Jagodnjak* idući kroz předio varoša *Vučjak*, nuz potočić istoga imena, gdě u prolětje, osobito na mladi uskèrs, — mladež obodvojega spola različite igre po starinskom običaju sprovoditi običaje izpod mile gore Sokolovca, na koju se preteže i onaj prekrasni razgovor izmedj *Slavogosta* i *Ljubodruga* o preobratjenju gjurgjica od našeg slavnog *Petra Katančića* u njegovih: »*Fructus auctumnales*« str. 45 — 50 na světlo občinstvu dani. Nesrětan varoš ovi 29. Travnja 1842 velikom stranom izgori, i to u kratak čas od několiko samo satih 168 kućah sa svimi prinadležećimi domaćimi i gospodarskimi stanji, zatim varmedjska i varoška kuća sa cělim arkivom i pismi; fratarski manastir i cèrkva sa svojom lěpom knjižnicom i cělim pokućanstvom, někoje takodjer lěpe i zidane kuće, sve to silovitog ognja žertvom postane i tako veću stranu gradjanah ovoga, inače siromašnog i nikakovu tèrgovinu neimajućeg varoša, duboko upropasti. — *Pakrac* ili *Pakèrc* tèrgovište, leži u jednoj prijatnoj polag Pakre potoka dolini; ima do 1000 stanovnikah, stolicu hristjanskog biskupa i lěpi vlastelina ovdešnjeg Jankovića grad. — *Daruvar* něgda *Podborje* opatia, danas město s lěpim gradom i vèrtom vlastelina Jankovića i svojimi mnogo pohadjanimi toplicami znamenito; u bližini se tèrga lěpi cèrveni i šarenocèrni mramor. — *Sirač*, kameralno tèrgovište, leži sěverno iztočno Pakracu; ovdě se mnogo svile dobiva, s kojom stanovnici znatnu těraju tèrgovinu. — *Lipik* selo polag Pakraca, ima toplice s četirimi zviranjki. — *Eminovac*, selo od prodora unutarnje vatre poznato, što je kr. ugarsko naměstničtvo ganulo, da je god. 1782 dva profesora peštanskog sveučilišta *Pillera* i *Mitterpachera* za izvidjenje ovoga ukazanja poslalo. — *Ivanopolje*, selo blizu Daruvara sa staklanom.

16

— *Cèrnik,* na obitelj Markovićah spadajuće město s monastirom franciškanah. — Zatim: Pleternica, Kutieva, Velika, i ostala manje znamenitosti města. — U ovoj varmedji imade množina kojekakvih starih gradovah. Ovdě samo někoje napominjemo: Tako grad *Čaklovac,* koi leži desno na putu od Pakraca u Požegu, i vèrlo se dobro vidi iz sela *Dragojevićah.* Selo *Čaklovac* iz 4 kuće sastojeće, na podgorju je taki pod *Dragojevići* sagradjeno. — *Kamengrad,* koi bivšu svoju nègdašnju veličnost još i danas pokazuje. — *Stražangrad,* ne daleko od sela Stražemana. — *Velikigrad,* blizu Svetićevoga imanja Velike na jednom kamenitom bèrdu, bi na velikoći Kamengradu jednak. — *Trojeglava* grad, koi svoje ime vodi od 3 brata, koji kako se govori, ovdě živiše. Okol ovoga grada vèrlo čista pšenica raste. *Petrovgrad,* razoreni gradić na hridi (Bergrücken) bèrda Petrov-Vèrh zvanog. Ovo je bèrdo daruvarski kalendar; ako se ono vidi, onda se može lěpomu vrěmenu nadati; ako je pako u magli, onda je za cělo, da će skoro kiša padati, i tako se dugo niema lěpom vrěmenu nadati, dok se bèrdo sasvim neočisti. — Osim ovih još imade: *Dežanovac, Stubčanica, Dobra-Kuća, Biela, Želingrad, Javornik* i t. d. —

Slavonska krajina.

1, U petrovaradinskoj regimenti ima:

Petrovaradin, jedna od najjačih austrianskog carstva tvèrdjavah, leži medju obližnjimi gorami i plodnimi brěžuljci polag Dunava i *Novom-Sadu* naprotiv, s kojim je po jednom ladjenom mostu svezana. Varoš isti sam po sebi uzet, nije velik, jer 62 kuće imade samo; nu s pridanjem obodvih predvarošah: *Ljudevita dolina* (Ludvigs-Thal) i *Rokova dolina* (Rokusthal), zatim sela Bukovec i někojih još bližnjih posědovanjih, broji do 4000 stanovnikah brez vojničtva (od kojega ovdě u gradu 2600 ljudih imade). Na tako zvanom

tvèrdjave bèrdu (Festungsberge) leži gornja tvèrdjava. Na sěvernoj pako strani istoga bèrdà i većjom stranom na jednoj lěpoj izvišenosti leži *Dolnji varoš*; i ova je strana varoša širokimi i dubokimi jamami, koje se s vodom mogu napuniti, i visokimi zidovi providjena. Od poglavitih zgradah, kojih u ostalom varoš ovi neima mnogo, jest: cèrkva svetoga Jurja (něgda Jezuitah), koja svojim odličnim prostim ukusom i lěpimi nadgrobnicami (Grabmähler) je znamenita. — Petrovaradin je stolica slavonske generalkomande, generala zapovědnika tvèrdjave i mnogih drugih, najmre vojničkih poglavarstvah; ima jednu glavnu učionicu jednu bogatu oružnicu (Zeughaus), u kojoj se mogu mnogo iz turskih bojevah viděti vrědna oružja, i jednu vojničku bolnicu. Kod ovoga varoša god. 1716 dobio je austrianski vojvoda *Eugen* jednu veliku proti Turkom pobědu. — Dalje nuz Dunav dolě leži u jednoj veoma vinom bogatoj okolici varoš *Doljnji Karlovac*, ili *Karlovci* (Karlovitz) ima do 500 kućah i 6000 stanovnikah najviše hristjanskog nesjedinjenog věrozakana. Karlovci su stolica svih u carstvu austrianskom istočno nesjedinjenih arkibiskupa, koi se službeno ilirskog naroda zove mitropolitom, i njegovog duhovnog stola; ima liceum jedan, bogoslovno sěminište, katoličku jednu glavnu učionicu i gradjansku bolnicu. Ona strana varoša, gdě je stolica arkibiskupa, ima spodobu varoša, druga pako proti Zemunu produžena priliči jednomu uredjenomu i dobro imajućemu selu. Na jednom izvišenom ovdě městu Maria od mira (Maria Fried) sazidana cèrkva napominje na karlovački godine 1699 medju Turci, Austriom, Mletčani i Poljaci načinjen mir, ova je sada na istom městu, gdě je za ono vrěme stajala konferencie kuća. — *Zemun* (stari kod Rimljanah Singidunum) jako znameniti tèrgovački varoš ne daleko od utoka Save u Dunav i Běogradu naprotiv ležeći, sastoji iz unutarnjeg i predvaroša Franje i broji do 1120 kućah i 10,000 stanovnikah. Unutarnja strana varoša ovoga ima dobro uredjene

ulice, velike kuće i lěpe cèrkve; zapadna pako male, nizke i zlo pokrite kuće, ulice nepotaracane i zamazane. Sěverna pako strana zbog něgdašnjih svojih stanovnikah još i danas Ciganka zvana, takodjer ima većom stranom male i nizke kuće; ovdě se na jednom malom brěžuljku vide podèrtine starinskog něgda vojvode Sibinjanina Janka grada. Zemun ima jednu glavnu za detčake i jednu za děvojke učionicu, i jednu bolnicu. Na kraju varoša stoji kontumacie kuća, koja je od svih u granici najznatnia; ova sastoji iz jednog velikog četverouglastog prostora, koji je dva hvata visokim zidom obkoljen. Stanovnici velikom stranom iztočnog nesjedinjenog věroizpovědanja živahnom se ovdešnjom zabavljaju tèrgovinom, jer se Zemun kao poglavito město austrianskog i turskog tèržtva uzeti može. — *Mitrovica,* tèrgovište polag Save, leži na istomu městu, gdě je něgda stajao stari glasoviti Srěm (Sirmium) varoš. Danas je ovo stolno petrovarasdinske regimente mèsto; ima 420 kućah i do 5000 stanovnikah, jednu glavnu za detčake i jednu za děvojke učionicu. Mnogi se nalaze ovdě starine rimske ostanci, najviše od Konštantina dobe, kao: poglavito zlatni novci, grobovi i ostala druga. — *Stari-Slankamen,* město ovo pobědom god. 1699 nad Turci dobljenom glasovito, leži naprotiv utoku Tise u Dunav s 1700 stanovnikah. Kamen okolice ove je jako slan, odkuda i dalazi městu ime; ovdě se takodjer nalazi jedan zviranjak slani, kojeg voda siromašnim za kuhanje; marhi pako za ugodni napitak služi. — Od selah su znatnia: *Staro-Pazovo,* leži u jednoj poglavito pšenicom i kukuruzom bogatoj okolici; ima do 4000 stanovnikah Slovakah, najvećom stranom luteranskog věrozakona. — *Vojka* i *Batajnica* ili *Batanica* dva sela množinom dudovah i lěpimi pašami poznata. — *Kèrčedin* selo, kod kojega se dobiva mramor. — *Hèrtkovci* i *Nikinci* naselbine klementinske. —

2. U brodskoj regimenti:

Vinkovci, tèrgovište na Bosutu potoku i stolno město regimente; ima 620 kućah i 3400 stanovnikah, jedan latintki gimnazium, jednu za dětčake i jednu za děvojke učionicu. Tèrg (Platz) vinkovački je vèrlo lěp, na ovomu lěpa zidana brigadira obih regimentah brodske i gradiške kuća, zatim velika straža, krasna cèrkva i gimnazium stoje. — *Brod*, slobodno vojničko obćinstvo i tvèrdjava, u kojoj vèrlo lěpo ustrojeno stalno kazalište imade. Město ovo broji 2500 stanovnikah. U Brodu imade jedna glavna i jedna narodna učionica, jedna kontumacie kuća i jedan samostan s cèrkvom sv. Trojstva, koja je u Slavonii najveća i najjače zidana tako, da ova skupa sa samostanom za drugu tvèrdju služiti može. Brod imade takodjer i lěpih městah od šetalištah i razkošjah: tako n. p. *pivaru* sa visokim grabarjem u redu posadjenim, koi debeli hlad daju; *Grabrik*, takodjer drugo takovo město; zatim *Novi-Svět*, umětno okolom tvèrdje načinjena prilika, koja za najugodniu stanovnikom šetnju služi. Město ovo zvalo se je pod Rimljani *Marsonia*, po svoj prilici od i sada tamo stojeće vode *Marsunje*. Od ovoga grada nosi regimenta svoje ime. — *Županja*, lěpo, pokraj Save ležeće selo sa tridesetnicom, solarom i raštelom. — *Rakovci*, selo, odkuda se ne daleko vide k Vinkovcem iduć něke stare zidine, koje priliku samostana sa cèrkvom imadu. — *Bošnjaci*, poradi ne daleko od njih u šumi, izmedju ovoga města i otoka ležećega grada *Gradina* zvanoga, poznati. — *Babinagreda*, najveće selo regimente ove leži južno istočno od Vinkovacah, ima 770 kućah i 4200 stanovnikah. — *Stari-Mikanovci*, selo od svoga marvinskog sajma poznato. — Spomenuti se takodjer imadu u ovoj krajini znamenitia sela, kakono: *Kopanica*, *Ivankovo*, *Drenovci*, *Račinovci* i *Gradište*, gdě množtvo zidanih kućah imade. —

3. U gradiškoj regimenti:

Nova-Gradiška, tèrgovište i stolno regimente město; ima 240 kućah i 1600 stanovnikah, jednu glavnu za dětčake i jednu za děvojke učionicu. Cèrkva ovděšnja nova i lěpa god. 1841 čisto je izgorěla. — Polag Save zatim leži tvèrdjava: *Stara-Gradiška*, ima 350 kućah i do 2,300 stanovnikah i raštelu. — *Běla-Stěna,* něgda bivša opatia, danas naslovna. Ovdě su ostanci jednoga staroga grada lěvo sa ceste u Novu-Gradišku iz Pakraca idući. — *Kraljeva Velika,* jedno vèrlo staro město ne daleko od nauštja, gdě se Pakra sa Savom sastaje. Ovo je město bilo u něgdašnja vrěmena zapovědnikah ovdešnjih stolica. Nu sad je njegova velikoća izčeznula, i město ovo predstavlja samo jedno kukavno selo. — Zatim su: *Rogolje, Vèrbova, Paklenica, Petrovo-Selo* i ostala druga manje znamenita města. —.

Južna Ugarska ili: Banat i Bačka.

1. U krašovskoj varmedji:

U kojoj neima nijednog slobodnog i kraljevskog varoša, poglavitia su města: *Němački Lugoš*, (Deutsch-Lugoš), leži u jednoj šumom obastèrtoj polag Temeša potoka okolici, je glavno varmedje ove tèrgovište, gdě se varmedjska obdèržavaju spravišta. — Naprotiv ovomu leži na lěvoj opet obali istoga potoka drugo i mnogo veće tèrgovište *Vlaški-Lugoš* zvano. Obodvoja ova tèrgovišta ukupno imadu do 1250 kućah i 6000 stanovnikah. Ovdě je uredni jedan tèrg, koi je 236 stopah dug i 190 širok. Najlěpša obćinska zgrada je istočnih nesjedinjenih hristjaanah lěpimi kipovi ukrašena cèrkva. Nu ova je punokobne god. 1842 sa 500 kućah žèrtvom ognja postala. Vino i svila poglavita su stanovnikah ovih zabavljenja. — *Němački-Fačet,* město polag Begeja kanala sa starim jednim gradom na

brěgu. —. *N. Gladna*, sěverno iztočno od Lugoša ležeće kameralno rudarsko město; ovdě se izkapa bakar olovo, i imade jednu kovaonicu (nakovalo, Hammerwerk). Bogča (*N. Bogšan)* polag Bèrzave potoka, kameralno rudarsko město s 2000 stanovnikah, ima jednu talionicu železa i jednu kovaonicu. *Dognačka*, kameralsko rudarsko město, leži južno od predjašnjega u jednoj dolini s 2100 stanovnikah. Ima naměstni rudarski sud (Berggerichts-Substitution), bogate bakrene rude, koje daju skupa olovo i kositer (cinj) i jednu talenja peć, ovdě se takodjer něšto zlata i srebra izkapa. Běli mramor jako lěpi i u velikoj se množini izkapa. — *N. Resica,* kameralno rudarsko město polag Bèrzave potoka, ima naměstni rudarski sud, železne rude s talenja i lěvanja pećmi (Schmelz- und Gusswerk) i jednu železnu kovaouicu. — *N. Oravica,* takodjer kameralno rudarsko město u jednoj dolini; ima 580 kućah i do 4000 stanovnikah, stolicu kraljevskog banatskog rudarskog ravniteljstva i kotarnog rudarskog suda (Districtual-Berggerichts), ima zatim rude zlata, srebra, bakra i železa i znamenito bakreno nakovalo (Kupferhammerwerk); mnogo se takodjer priredjiva ovdě kože. — Južno ovomu na lěvoj obali Nere potoka medju gorami leži dražesno kameralno rudarsko město *Němačka-Saska,* ima 2200 stanovnikah, naměstni rudarski sud, srebèrno bakrene i olovne rude, (Kupferhaltige Kupfer- und Bleigruben). Jedan od najlěpših gorskih drumovah vodi iz ovoga města na najviši Stancilove gore vèrh, odkuda putnik najdražesnie okolice viditi može. — Od selah su varmedje ove vrědnia pametiti: *Ciklova,* polag Oravice, s jednim od bakra nakovalom i jednom bakrenog posudja fabrikom. — *Gèrlištje*, leži južnoistočno od Dognačke, ovdě se izkapa glasovito kamenito ugljevje i daleko se razpošilja. — Blizu ovoga je *Karaševo* (Krašova), město znamenito; jer od njega cěla varmedja nosi ime svoje. — *Vasiova*, gdě je pred několiko godištah prostog sukna fabrika načinjena. *Milova,* město sa naměstnim rudarskim sudom.

2. U temeškoj vármedji:

Temešvar, slobodan i kraljevski varoš i glavno varmedje město, gdě se dèrže spravišta, leži polag Begeja kanala. Broji do 1400 kućah i 14000 stanovnikah i spada k najčistiim i najbolje urednim Ugarske zemlje varošem. Sastoji pako iz unutarnjeg varoša ili tvèrdjave, koja je trojvèrstnimi zidovi i grabami objačena, ravne, široke i dobro potaracane ulice imade i troja: bečka, petrovaradinska i erdeljska vrata; zatim imade tri predvaroša, kojih svaki je 300 korakah od vratah odaljen. Tako pred bečkimi vratmi je predvaroš *Mihalja*, pred petrovaradinskimi vratmi *Josipa* predvaroš, stražnji lěpe, ravne ulice i u srědini Begej kanal imade, iz kojega je mosta jako lěpi izgled; zatim pred erdeljskimi vratmi je predvaroš *Fabrika*, najlěpša strana varoša, koja mnoge imade lěpe kuće, i osim toga jedan zdenac, iz kojega po podzemaljskih vodovodih dolazi voda u unutarnji varoš. Glavni i uredno ustrojeni varoša ovoga tèrg je 86 hvatih dug i 72 širok; ima lěpu starinsku sv. Jurja gotičku stolnu čanadske biskupie cèrkvu i mnoge na okolo lěpe kuće. Osim toga k znatniim sgradam spada varoša ovoga: lěpa stolna nesjedinjenih hristjanah cèrkva, katolička župna cèrkva, židovska sinagoga, starinski iz četverouglastog kamena sazidani něgda *Sibinjanina Janka* grad, velika varmedjska kuća, ukusno sazidano obitalište čanadskog biskupa, stanje banatske generalkomande, varoška kuća, mnoge lěpe kasarne kao i druge zgrade. Temešvar je navadna katoličkog čanadskog biskupa stolica i njegovog stolnog kaptola; zatim stolica temešvarskog hristjanskog biskupa, kameralnog upraviteljstva i banatske generalkomande. Ovdě je takodjer od godine 1841 novoustrojena akademia biskupska i latinski gimnasium, u kojemu Piariste uče; jedna glavna gradjanska učionica, jedno bogoslovja seminište čanadske biskupie i jedno vojničko za dětčake odhranilište. Zatim ima plivanja učionicu, ka-

zalište (teater), oružnicu, jednu bratje milosèrdnikah bolnicu i posebnu jednu gradjansku i jednu vojničku bolnicu. Mnoga su rukodělstva i někoje fabrike ovdě, na priměr: suknari, pamukotkalci i jedna svilopredionica. Za ugodna razveselenja stanovnikah služi jedno blizu kameralno *Bašakut* zvano město, s lěpim vèrtom i dražesnom providjeno šumicom. — Drugi slobodan i kraljevski varoš varmedje ove, je: *Vèršac*, ima 2320 kućah i prěko 16000 stanovnikah, kojih je veća strana nesjedinjenog hristjanskog vèroizpovědanja i najviše se zabavljaju obdělavanjem vinogradah, pravljenjem svile i svakovèrstnim rukotvorjem. Ovdě je stolica hristjanskog biskupa, koi takodjer jednu latinsku gimnaziu i jedno odhranište za siromaške učenike ovdě imade. — Od tèrgovištah poglavitia: *Novi-Arad*, leži na lěvoj obali Moriša (Marusius, Maroš) potoka, ima 470 kućah i 4000 stanovnikah, koji veliku těraju tèrgovinu. — Dalje gore na istoj obali Moriša potoka leži nëgda svojim tvèrdim gradom znamenito tèrgovište *Lipa*, ima do 1000 kućah i 7000 stanovnikah, koji su većom stranom hristjanske cèrkve, i mnogo voća, kukuruza i vina dobivaju. Ovdě se u bližini na više městah vadi lěpa lončarska zemlja i tvèrdi za taracanje kamen. — *Denta* i *Deta* obadva ova tèrgovišta pèrvo od 3800, drugo od 1100 stanovnikah plode rižkašom. — Od selah su znatnia: *Dorgoš*, leži južno iztočno od Lipe; ovdě se terga vapnjeni kamen i množtvo napravlja vapna. — *Kadár* selo, ima mnogo pčelah i veliku těra tèrgovinu s vunom. — *Čebeli*, najveće varmedje ove selo, ima do 4400 stanovnikah. — *Čakovo*, polag Temeša potoka, lěpa i prijatna varošica. Ovdě se je rodio onaj slavni ilirski muž *Dositej Obradović*, *Sokrat* i *Anakarsis* sèrbski, sa kojega mudrim i světoljubivim duhom dišućimi knjigami cěli slavjanski narod a naposeb ilirska naša grana može se ponositi; za što i od svega potomstva zaslužuje zahvalnu uspomenu. Spomenik oni malahni, kojim se u Běogradu neprocěnjeni velikoga ovog muža pokriva pepeo, oče-

kiva pravedno, da ga u njegovu blagu duhu na novi život probudivša se domorodna *Iliria* bez razlike věrozakona priměrno zaslugam njegovim ne samo uveliči nego i po ostalih svojih gradovih spomenici proslavi. Bog bi dao! da i mi možemo po priměru drugih prosvětjenih narodah jednoč javno pokazati, kako i na koliko znamo izvanredne muževe céniti. — *Vinga*, inače *Terezino-Polje*, sěverno od Temešvara od Bugarah naseljeno město. —

3. U torontalskoj varmedji:

Veliki Bečkerek, veliko i lěpo polag Begeja kanala tèrgovište, broji do 1700 kućah i 12600 stanovnikah, koji su hristjanske većjom stranom cèrkve i veliku těraju tergovinu. Ovdě je varmedjska kuća i spravišta se obćinska obdèržavaju. — *Novi* ili turski *Bečaj*, leži na lěvoj obali Tise, naprotiv staromu Bečaju, ima 4000 stanovnikah, koji živahnu i daleko razprostranjenu tèraju tèrgovinu. — *Velika Kikinda*, leži sěverno-iztočno od Bečaja, ima do 1700 kućah i 12300 stanovnikah, koji su najvećjom stranom hristsjanskog věroizpovědanja tako zvani Raci ili po noviem Sèrblji. Město ovo s devet još drugih městah načinja slobodni *Kikinda* zvani kotar, kojega su stanovnici od svake zemaljske gospoštine slobodni i nezavisni vlastnici zemaljah svojih, kao Jazigi i Kumani. Imadu pravo izabirati ne samo glavni svoj magistrat, nego i u pojedinih městih tamošnje poglavare i sudce i to svake tretje godine, u ostalom stoje pod komorskim upravlanjem i spadaju pod varmedju. — *Nova* ili turska *Kaniža*, tèrgovište polag Tise potoka, ima do 2000 stanovnikah, koji su većjom stranom hristjanskog věroizpovědanja. — Iztočno leži od ovoga *Veliki sv. Mikloš*, najveće varmedje ove město; ima do 1900 kućah i 14200 stanovnikah. Zemaljski gospodar grof *Nako* ima ovdě jednu gospodarsku iliti poljoděljstvenu učionicu s lěpim vèrtom. Ne daleko odtuda na lěvoj obali Moriša

potoka leži, od 8000 stanovnikah naseljeno město *Čanad.* Ovo sastoji iz: magjarskog i rackog iliti po noviem sèrbskog Čanada města. — *Hacfeld* město, gdě su mnoge u novie doba gospodarstvene i poljoděljstvene uredbe načinjene. — *Mokrin,* najveće selo, ima do 5400 stanovnikah najvećom stranom hristjanskog věroizpovědanja. — *Ujbeč* ili *Uljbeč* i *Čepsa* dva města, gdě plodi pirinač (rižkaša). — *Ečka* město, kojega pokazuje okolica, da i na pěskovitom podu šume rasti i gospodarstva se dobro urediti mogu. —

4. U bačkoj varmedji:

Zombor, slobodan i kraljevski varoš polag Franjinog kanala; ima 3520 kućah i 21,700 stanovnikah, koji su većom stranom hristjanske iztočne cèrkve i ponajviše tèrgovci i rukodělci. Od poglavitiih se zgradah broje: lěpa varmedje bačke kuća, katolička župna sv. Trojice cèrkva, dvě hristjanske cèrkve, varoška kuća, veliko četverouglasto kameralnog upraviteljstva stanje, kasarne i t. d. Katolici imadu jednu učionicu i hristjani opet jednu. Tèrgovina je marhom, žitkom i mnogovèrstnim rukodělstvom znamenita. — *Subotica* (Theresiopel), slobodan i kraljevski i jedan od najvećih Ugarske zemlje varošah: ima 4300 kućah i do 33,000 stanovnikah, mnoga znamenita stanja, od kojih su: glavna župna cèrkva, fratarska cèrkva, lěpa hristjanska cèrkva, učionsko stanje, varoška kuća i kasarna. Ima jedan kraljevski gimnazium i jednu katoličku glavnu učionicu. Stanovnici se najvišje s gospodarstvom i priredjivanjem platna i kožah i drugimi rukodělstvi zabavljaju. Tèrgovina pako je s konji, marhom rogatom, ovcami, kožami i vunom velika. — *Novi-Sád* (Neusatz), slobodan i kraljevski varoš, leži naprotiv Petrovaradinu na lěvoj obali Dunava, kuda jedan 136 hvatih dugi brodomost vodi; ima 2930 kućah i do 17,400 stan. Město je ovo, gdě danas stoji varoš, bilo god. 1738 sama gola pustara; godine 1751 pod imenom *Racko selo* poznato, brojilo

je samo 4000 stanovnikah; nu od onog se doba poradi svojeg priličnog za tèrgovinu ležaja zazprostranjiva i naseljiva sve više i više. Ležaj polag Dunava i ne daleko od městah, gdě utiču Sava, Tisa i Drava u glavni ovaj potok, veže varoš ovaj s mnogimi drugimi městi i tako je tèrgovina živahna. Ima stolicu hristjanske nesjedinjene cèrkve biskupa, zatim od istog věroizpovědanja gimnazium tako zvani ilirski iliti sèrbski, jednu katoličku glavnu i jednu židovsku učionicu. Ovdě sedam (?!) věrozakonah naslědnici imadu svoje cèrkve i živu medju sobom mirno, što varošu ovomu svojimi cèrkvami i turnji daje krasni pogled. Živahnost ona tèrgovinska, koja tudě vlada, i radi koje svakuda se kupci i prodavci vide, vèrvenje ono svake vèrsti ljudih po tèrgu i ulicah, množina zatim ovděšnjih dućanah svakovèrstnom robom obilnih pokazuju poslenost i dobrostanje varoša, koi takodjer i u slovesnom smislu, dvě tiskarne imajući sada, za doljnje strane najmre Bačku i Banat je znamenit. — Od tèrgovištah su znatnia: *Baja*, jako veliko polag Dunava kameralsko město; ima 1700 kućah i do 13000 stanovnikah, koji živahnu těraju tèrgovinu. Ovdě su od ostalih zgradah najznatnie: veliki i lěpi grad i někoje cèrkve, ima jedan katolički gimnazium, u kojemu su franciškani učitelji i jednu katoličku glavnu učionicu. Na sajmove ovdešnje, koji se kroz godinu jako pohadjaju, poglavito se dotěrava mnogo kèrmakah. Město ovo god. 1840 dana 1. Svibnja, pogori skoro posve; nu ipak pomoćju susědne milostinje podiže se ono od dana do dana tako opet, da se je nadati, da će se kratkim vrěmenom sa mnogimi ugarskimi naljěpšimi varoši usporěditi moći. — *Almaš*, tèrgovište, broji do 8000 stanovnikah, koji se žitkom i marhom najviše zabavljaju. — *Apatin*, veliko i lěpo kameralno polag Dunava tèrgovište; ima jednu svilanu 882 kuće i do 7000 stanovnikah, koji konopljami i dàrvom prostranu těraju tèrgovinu. — *Hodjak*, takodjer kameralno tèrgovište; ima do 3000 stanovnikah, koji mnogo konoplje proizvode. — *Bač*, město, od-

kuda je varmedja ime svoje zadobila, leži u jednoj šumi. Katolička biskupia, koju je ovdě utemeljio Stěpan I. kralj ugarski, sjedinjena je poslě s koločkom arcibiskupiom; nesjedinjenih pako hristjanah biskupia, koja je prie ovdě bila, prenešena je u Novi-Sád. Bač něgda je slobodan i kraljevski varoš bio, danas pako samo jedno město od 430 kućah i 2800 stanovnikah; ima lěpi franciškanski monastir. — *Němačka-Palanka*, město blizu Dunava, broji do 6200 stanovnikah. — *Futok*, ne daleko od Novog-Sáda, město polag Dunava u stari i novi Futok razděljeno, broji 2600 kućah, koji mnogo kupusa i duvana sade. Polag grada Brunsvika nalazi se lěpi vèrt. — *Kula*, kameralno tèrgovište, leži na jednom uzvišenom polag Franjinog kanala městu, ima 788 kućah i do 7400 stanovnikah. — *Topolje*, tèrgovište s lěpim gradom i s 5700 stanovnikah. — *Stara-Kaniža*, tèrgovište na desnoj obali Tise potoka; ima 1140 kućah i prěko 9000 stanovnikah, jedan Piaristah kolegium i gimnasium. — *Zenta*, tèrgovište glasovito pobědom, koju je austrianska vojska pod predvoditeljsvom glasovitog vodje *Eugena* godine 1669 nad Turci dobila; ima 1760 kućah i 13,700 stanovnikah, koji se najviše marhe odhranjivanjem i ribariom bave. — *Stari-Bečaj*, veliko tèrgovište; ima 1460 kućah i do 9000 stanovnikah, koji veliku imadu žitkom tèrgovinu. — Od selah su znatnia: *Vaškut*, leži južno od Baje i broji do 3500 stanovnikah. — *Dautova*, blizu Dunava, gdě se mnogo sadi duvana i kèrmakah odhranjuje. — *Monostorseg*, leži polag Franjinog kanala s 4300 stanovnikah, koji odhranjivaju množtvo kèrmakah. — *Torša*, město većom stranom naseljeno od dobro imajućih evangeličkih i reformiratih stanovnikah, koji mnogo tèrguju s melom. — *Ada*, polag Tise potoka, ima 1100 kućah i prěko 7000 stanovnikah. — *Stari-Sivac*, ima 960 kućah i prěko 7000 stanovnikah. —

Na ovu varmedju spada slobodni kotar Tise, koi 16 dobro imajućih broji selah. Ovi kao i od kotara Kikinde

stanovnici nikakove nemaju zemaljske gospode, nego su slobodni vlastnici svojih zemaljah; u ostalom spadaju pod upravljanje varmedje. Poglavitia su u kotaru ovom města: *Sveti Toma*, najveće cěle varmedje selo polag Franjinog kanala; ima 1320 kućah i 11,000 stanovnikah. — *Palanka*, město, broji prěko 6000 stanovnikah. —

Vojnička krajina.

1. U němačko-banatskoj regimenti poglavitia su města:

Pančevo, varoš polag Temeša potoka, koi se ne daleko odtuda izlěva u Dunav. Varoš ova ima jedan veliki tèrg, na kojemu stoji lěpi kameniti križ, zatim 1230 kućah i do 10000 stanovnikah. Ovdě je štop němačko banatske regimente. Od stanjah su poglavitia: varoška kuća, glavna za dětčake i děvojčice učionica, svilana i bolnica. — *Kubin*, tèrgovište blizu Dunava, leži južno-istočno od Pančeve i sèrbskoj tvèrdjavi Smederevu naprotiv; ima jednu veoma lěpu hristjansku cèrkvu i někoja druga stanja, 3800 stanovnikah, koji živahnu těraju tèrgovinu. Ovdě se vide podèrtine glasovitog něgda grada Kere. — *Perlez*, tèrgovište na lěvoj obali Tise naprotiv Titelju. — *Bavanište*, najveće selo u ovoj regimenti. — *Dolova*, najbogatie regimente ove selo, ima do 5800 stanovnikah. Zatim su: *Jabuka*, *Glogon* i ostala druga manje znamenita města. —

2. U ilirsko-banatskom bataliunu:

Běla-Cèrkva (Weiszkirchen), leži u jednoj prijatnoj polag Nere potoka okolici s mnogimi vèrtovi (baščami) i vinogradi obkoljeno město; broji 560 kućah i do 5600 stanovnikah, ima glavnu učionicu, u okolici dobro vino, jednu

svilanu i množtvo kožarah. Ovdě je štop (stolica) novoustanovljenog god. 1838 (iz někuliko městah němačko-banatske i něgda zvane vlaško ilirske regimente) bataliuna, koi sada pod imenom (pokle bi vlaško-ilirska bivša regimenta ime: vlaško banatske regimente dobilà) ilirsko banatskog bataliuna dolazi. — *Alibunar*, tèrgovište u jednom močvarnom predělu. Ovdě su najdublji ponori něgda bivšega, sad već posve izumèrlog »*Běloga mora*» bili. — *Deliblat*, veliko selo sa starimi rimskimi obkopi (šanci). — *Dubovac*, blizu Dunava, gdě se nedaleko od města jedna podzemna šupljina nalazi. — Polag naustja Nere u Dunav leži *Nova-Palanka* (Uj-Palanka) město lěpog i dražesnog položaja. — *Duplaja* polag Černe potoka město, gdě se starinskog rimskog vodovoda ostanci vide. — *Kusić*, dobrim vinom poznato město. — Zatim *Karlovo selo* i druga manja města. —

3. U vlaško-banatskoj regimenti:

Karanšebeš, glavno město i štop regimente polag Temeša potoka; ima 450 kućah i do 3000 stanovnikah; jednu glavnu za dětčake i jednu za děvojke učionicu. — Južno od ovoga u jednoj polag Bělerěke potoka dolini leži, *Mehadia* sa svojimi rimskimi starinami i podèrtinami jednog starinskog grada znamenito město. Ovo danas ima jednu kasarnu, kontumačnu kuću i do 1700 stanovnikah broji. Glasovite su ovdě jedan sat iztočno u krasnoj Černe potoka dolini ležeće toplice od Mehadie, koje jošte od Rimljanah pod imenom Herkulove toplice pohadjane biahu. Najlěpše su od ovdešnjih kupeljih: *Karolinska kupelj*, zatim *Ljudevitova kupelj* i *Ferdinandova kupelj*. Najjača pako je od ovih: *Franjina kupelj*. Ove se toplice danas iz turske, ugarske, němačke, poljske i ruske zemlje mnogo pohadjaju i mnogim povratjaju zdravlje. — Na lěvoj obali Dunava leži tèrgovište *Stara-Oršova* naprotiv turskoj tvèrdjavi *Nova Oršova*; broji do 900 stanovnikah, — *Borović*, selo pozna-

to od glasovitoga svoga sira, koi se tja u inostrane dèržave razprodaje. — *Gornja Reva*, bogato selo, gdě se mnogo pravi sira. — *Županek*, veliki kontumac blizu Oršove. — U prekrasnoj Nere potoka dolini leže: *Sopot*, umětnim svojim drumom, koi kroz vèrh Stancilove gore vodi u krašovsku varmedju, znamenito město. — Zatim u istoj dolini na drumu, koi u Mehadiu vodi, leži město *Prigor*, lěpom svojom okolicom znamenito. —

4. U šajkaškom bataliunu, koi u jednom kutu medju Dunavom i Tisom leži, poglavitia su města:

Titel, štop od bataliuna, leži na desnoj obali Tise potoka naproti Slankamenu; ima do 480 kućah i 2400 stanovnikah, koji su najvećom stranom hristjanskog nesjedinjenog věroizpovědanja. Ima jednu bolnicu i četvera ulazna vrata, naime: Valpovačka, Dolnjovaroška, nova i vodena vrata. — Najveće město bataliuna ovog *Čurog* zvano, broji do 3000 stanovnikah. —

